

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 04389

LITERARISCHE DERMANUNGEN

Julian Schwartz

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

יוליאן שווארץ

ליטערארישע דערמאנונגען

הילע געצייכנט 1901: דומיטרו באדעסקו

דעם ליכטיקן אַנדענק פון מיין ברודער,
דער מושלם שמחה שווארץ
געבוירן 15 סעפטעמבער 1900
נפטר געוואָרן 14 אויגוסט 1974

יוליאן שווארץ

ליטערארישע דערמאנונגען

פארלאג — קריטעריאן

בוקארעשט 1975

רומעניע — דאָס וויגעלע פונעם יידישן טעאטער

פאנאָראַמע פון יידישן קווארטאל אין בוקארעשט.

וואקארעשטיא יידישער קווארטאל אין בוקארעשט אין די טיפע זיי-
בעציקער יארן פון פאַריקן יאַרהונדערט. צווישן די מענטשן וואָס גייען,
לויפן אָדער שטופן זיך — א סך יידן. פיאקערס (דראָזשקעס), גרויסע ווע-
גענער פול מיט סחורות, צערייען די בלאַטע אָדער הייבן דעם פאַרעך
ביו צום הימל.
האַצמאכט שרייען אויף א קול זייערע סחורות, מישטיינס געזאָגט,
ווי גאַלדפאדען רעכנט זיי אויס דורך איינעם פון זיי-האַצמאך פון דער
„כישופמאכעריין“:

... קויפט זשע קויפט, זייטשעלעך,
שטעקעלעך. בייטשעלעך,
קלייבט אייך אויס וואָס אייך געפעלט!
פעדערן שטאַלענע,
הענטלעך געמאַלענע,
טריוואקסיגאַר איינס אין דער וועלט
ביכלעך, נאַטיצו, ציגאַרן שפיצו,
אייך צוליב נעמט פאר האלב געלד!“

די „דייטשעלעך“ וועלכע גייען פארביי, דארפן ניט אָדער ווילן ניט
קויפן. זיי זאָגן אז זיי האָבן גישט וואָס צו קויפן ביי האַצמאכן. כאַטש
אזוי שרייט ווייטער אויס האַצמאך דאָס צעטל סחורות זיינע:

„קויפט פיינע לייטעלעך, מעסערלעך, בייטעלעך,
קלייבט אייך אויס, וואָס אייך געפעלט;
געשטיקעט פאנטאַפעלעך און אויערלעפעלעך,

ציינ'טשטעכערס איינס אין דער וועלט.
קנעפלעך מיט דימענטן, לעדערנע רימענטן,
איין צוליב, נעמט פאר האלב געלד!"

**כאַטש סע קומט נישט צו קיין קונה, ווערט האַצמאך נישט מיד
און שרייט ווייטער אויס זיין סחורה:**

„קויפט איין פאר מיידעלעך, שפיגעלעך, נאָדעלעך,
קלייבט איין אויס, וואָס איין געפעלט:
מאנדליייל איינס אין דער וועלט.
אויך גאנצע פעקעלעך, טיכעלעך, זעקעלעך,
איין צוליב, נעמט פאר האלב געלד“

**ווען האַצמאך דערפילט די אמת'ע סיבה פון די קונים'ס גלייכגילטיג-
קייט, אז זיי האָבן נישט מיט וואָס צו קויפן, זאָגט ער זיי, אָפן, אין פנים:**

„שאט, גאָר אָן געוואלד,
איך גיי אוועק באלד
איך מעג שוין פון דאנעט אנטלויפן:
איך דערקען אין זייער פנים,
אז זיי זענען קבצנים,
זיי האָבן ניט מיט וואָס צו קויפן“

אין דער וויטרינע פון א מוכר ספרימניק

אין דער וויטרינע פונעם אלטן מוכר ספרים סופרין, ליגן פאר-
פראָשעטע, כל ערליי חפצים, ווי אין א יאריד-בודקע: סליטים און תפילין,
תחינות, שרה בת-טובים, ציצות, קמיעה'לעך, מזוזות, סידורים, מחזורים, ח-
נוכה לעמפלעך, קליינע תורה'לעך, שמחת-תורה פענדלעך און גראגערס;
עטלעכע פון די 24 ביכע'לעך, וואָס זענען דערשינען אינעם פארלאג פון
פאָפולערן בוקארעשטער „היועץ“, ווי למשל: שפרינצע-מירל די נגידתטע
און מרים, די פיינע באריטה (געמיינט בריהטע), איינע יידישע זיטן-

געמעלדע, קאסטעס 50 באני, „דניאל מאַנטאורעאנאַ“, „דער אלטער וואלד באווינער“, „דער לעבעדיקער מת“, „מרדכי צמח“, צו צען באני. אָט די ביכעלעך קויפן איצט די אפישן קלעפער יוסף האבערמאן און ק. זילבער-מאן. דער אלטער מוכר ספרימניק פארפאקט יעדערן די געקויפטע ביכעלעך און רופט זיך אַן-מיר קומט צו 90 באני פון אייך. איך גיב אייך דערווייל פאר ביידע א פראנק און דאָס איבעריקע. דעם אנדערן זונטיק מירצעשעם, זאָגט האבערמאן. — נעמט די ביכעלעך, איר זענט ביי מיר בטוחים.

צווישן צוויי גראגערס, אין א ווינקל פון סופרינס וויטרינע, הענגט אן אפיש (פלאקאט). צוויי יינגלעך-א תלמוד-תורה יינגל און א ליטווינגל, ליינענען אויף א קול, גלייך ווי זיי וואלטן זיך פארהערט איינער דעם אנ-דערן: „... סאלאן (ליבליך) זשיגניצא. אחינו בני ישראל. אזוי ווי עס רוקט העריין דער ליבער פירים, און ווייל מיר וויסען אז איר זענט פאר-קויפט דורך דער זינדיקער פרנסה און האָט ניט קיין צייט איר זאָלט דור-כלעזען די פירים געשיכטע, וואָס מיט אונדזערע פעטער האָט זיך פאסירט, האָבן וויר בעשלאָסען, די טרופע אמעריקאנע צוזאמען מיט דער טרופע דיעס העררן מ. סעגאלעסקו, זאמסטאָג דען 29 פעבער, נאָך קריאת המגילה צו שפיעלען די באריהמטע פיעסע „קעניג אחשוורוש אָדער המנס מזיניקל ויזתה“ אָפערעטע אין 5 אקטען און 16 בילדער, פערפאסט פאָן העררן גאַלדפאדען. די מוזיק אראנזשירט פון פראַפעסאָר ג. פינקעלשטיין. און דארום וועט איר קענען פארשטעהען די פירים-געשיכטע. די ראָללע פאָן קעניג ווירד געשפילט פאָן קאַמיקער לייזער) צוקערמאן. די ראָללע פאָן ויזתה, פאָן בעליעבטן קאַמיקער מ. סעגאלעסקו. צום שלום ווירד מען זיג-גען אין סעקסטע „שמעק טאבעקע“. אום דאָס געהערטע פובליקום צו-פרידן צו שטועלן, ווי אם שנעלסטן ווירד מען שפילן די בערימטע פיעסן „דאָרא אָדער דער מיליאָנער אלס בעטלער“ אין 5 אקטען. „רבי יאַזעלמאן פאָן ראַסהיים“ אין 5 אקטען, פערפאסט פאָן הער גאַלדפאדען.“

ווען שפילט מען דאָס שטיק? פרעגן ביידע מיטאמאָל, ווייזנדיק אויפן וויטרינע-אפיש, דעם אפישן קלעפער יוסף האבערמאן, וועלכער קומט ארויס מיט א פעקל ביכעלעך פון סופרינס קלייטל. — „איבער א יאָר פיי-רים!“ ענטפערט האבערמאן מיט א געלעכטער. די צוויי יינגלעך, פארשעמ-טע, קוקן זיך אָן ווי צוויי קוני-לעמלס, צעלאַכן זיך און ציעלויפן זיך.

אין לאזאר קאפעדזשיו'ס טשיינע

די געסט פון דער טשיינע שמועסן וועגן יידישן טעאטער. איינער מיט א נייעם נומער פון „היועץ“, קומט אריין, פאָכט מיט דער צייטונג. — זעט נאָר, א רוף צום בוקארעשטער עולם, ער זאל אונטערשטיצן גאַלדפאדענס טעאטער.

— און ווער שרייבט אונטער? עפעס באקאנטע מענטשן?

— אוואדע, לייטישע מענטשן! א. גאַלד. מ. פּיין. ג. שאפּירא. ב.

לעבעל, אהרן שנאפ.

— גוט אזוי! מיר דארפן האָבן דאָס יידישע טעאטער ווי מיר דארפן

האָבן די שול און שיל.

— טעאטער קאָן אויך זיין א שול, העלפן דעם מענטשן, אים מאכן

איידל, אים עפענען די אויגן...

— זעט נאָר, דעם נייעם אפיש פאר דער וואָן פון דער זשיגניצא!

דו, ביזט דאָר יינגער, לייצען אויף א קול:

„דינסטיק דעם 9טן יוני 1881. דאָס מאַראלישע שטיק, „די יתומים“,

שבת 13 יוני „דער שקאַנטיסט“.

זונטאָג דעם 14טן יוני „תחית המתים“ קאָמעדיע אין 4 אקטען. 8

טאבלויען פון א. גאַלדפאדען.

— זעט וואָס אין „היועץ“ שטייט געשריבן: „... די טעאטער דירעקט

ציע פון דער „זשיגניצא“, וועט זיך געבן אלע מעגליכע מי, דעם געעהרטן

פובליקום צו פריעדען צו שטעלען און ערשפארען קיינע שפען, און האָבן

די בארימטע שאנסאָנעטן זינגערין פריילין סאבינא לאקסער (שפּעטער די

פרוי פון יוסף רומשינסקי, דער בארימטער יידישער קאָמפאָזיטאָר י. ש.) באַ

צויגן, וואָס זי וועט ביי דער צוקונפטיקער פאַרשטעלונג די צוהערער מיט

איר שיין זינגען פּערגעניגן מאכן.“ א צייט לאנג האָט סאבינא לאקסער

געזונגען שאנסאָנעטן נאָך יעדער פאַרשטעלונג און נאָך איר איז שוין גע

וואָרן א מנהג. נאָך יעדער פאַרשטעלונג, טראגעדיע, דראמע צי קאָמעדיע,

זאל די טרופע צום סוף, געבן „דיווערטיסמענטן“, לידער־קופלעטן, שאַנ

סאָנעטן און טענץ!

סע קלינגט ווי אן אַנעקדאָט אָבער דער מייסטער מ. ה. מאַקסי איז

בייגעווען א ספּעקטאַקל מיט שעקספּיר'ס „האַמלעט“, און זיגמונט פּיינ

מאַן אין דער הויפּט־ראַל. האָט בשעת דעם האַמלעט מאָנאָלאָג, „זיין אָדער

נישט זיין“, דער עולם אָנגעהויבן צו מאַנען „די באַמבע“, א קופלעט

וואס פיינמאן האט פריער מיט עטלעכע אַוונטן געזונגען. און דער עולם האָט ניט געוואָלט ווייטער הערן האמלעטן, ביז מען האָט אים ניט צוליב געטאָן קודם... מיט דער באַמבע! געוויסע יידישע אַקטיאָרן פון רומעניע, פלעגן שוין אליין אין זינען האָבן און אין מיטן א מאַנאָלאָג צופירן צו א פאַפּור לער אָדער באַליבט ליד ווי „צי בין איך פון א שטיין געבוירן“ א.א.וו.

די ערשטע זאלן און גערטנער פאר יידישע טעאטער אין בוקארעשט: דער „סאלאָן“ פון לאזאר קאפעדזשיו.

„דאָס גרויסע יידישע טעאטער ביי לאזאר קאפעדזשיו“, ווו גאַלדפאַ־דען האָט אנאַנסירט זיינע ערשטע פאַרשטעלונגען אין בוקאַרעשט אָנהויב אפריל 1877. האָט גאָר ווייניק פאַרדינט דעם נאַמען פון א טעאטער־זאל סיי אין קינסטלעריש־טעכנישן, סיי אין סאַציאַל־היגיענישן פרט. דעם טשיינע־סאלאָן האָט אין האַרבסט 1877, איבערגענומען ישראל גראַדנער און צוגעשריבן צום טיטל „דאס גראַסע יידישע טעאטער“ און „צום רו־י־טן שטערן“, דאָס לאַקאַל איז געווען אויף קאַלעאַ וואַקאַרעשטי נומער 66 און אפנים נישט לאנג געדינט אלס טעאטער. אין שריפטלעכן באריכט צו דער גענעראל דירעקציע פון די טעאטערס אין רומעניע, וועלכן עס גיט איבער דער שוועף־אינזשינער גריגאָרע טשערקעז פון דער הויפט־שטאָט בוקאַרעשט, דעם 12־טן אָקטאָבער 1877 א.ט. „וועגן דער טעכנישער סאַ־לידקייט, זיכערקייט קעגן שרפות, און היגיענע פון שפּיל־פלעצער פאַר טעאטער אין בוקאַרעשט“, ווערט נישט דערמאנט דער זאל פון לאזאר קאפעדזשיו אָבער גאַלדפאַדען שילדערט אים אזוי: „...אויף אַ בינע, מיט־טיינס געזאָגט, וואָס איך האָב קוים געפועלט ביים אייגנטימער פון דעם הויז, ער זאָל מיר אויסהאַקן אַ לאַך אין וואנט פונעם האַל, וואָס פון יע־נער זייט איז געווען אַ קליין קעמערל, ווו ער פלעג האלטן א שטייג מיט גענדז, דאָס איז געווען מיין ערשטע בינע, ווו איך האָב געמוזט שפּילן מיט דריי־פיר שפּילערס, אָן א פרוי, אָן אַ כאָר, אָן דוּקאַראַציעס...“

א גאַרטן פאר יידישע טעאטער „איוראַעליטישער נאַציאָנאַל גאַרטן“

דעם 24־טן אפריל 1877, האָט אין דעם גאַרטן פון קאַלעאַ וואַקאַ־רעשטי נומער 53, אָנגעהויבן שפּילן „די איוראַעליטישע דראַמאַטישע גע־זעלשאפט“, אונטער דער דירעקציע פון משה האַראָוויץ. דאָס איז געווען

א ליידיקער הויף ביי א שענקער חנינא. האַראַוויץ האָט אים איינגערעדט אז ער זאל דאָרט מאַכן אַ בינע, און ער, האַראַוויץ, וועט אים יעדע נאכט פון דאָן קאסע, צאָלן אַ גוטן פרייז. דאָס וועט אים זיכער אריין ברענגען מער ווי ווען זיין הויף וועט שטיין ליידיק, מע האָט אויך איינגערעדט דעם שענקער חנינא, אז ער וועט יעדע נאכט פארקויפן פיל ביר. ווייל מע וועט אנאַנסירן אויף די אפישן, אז יעדן איינעם וואָס וועט קויפן אַ בילעט אין זיין טעאטער, וועט מען געבן אומזיסט אַ גלאַז ביר. (משה נאדיר האָט פאַרגעשלאָגן מע זאל די טעאטער באזוכער שענקען גאַלדענע זייגערלעך, כדי זיי זאלן אָפּטער קומען אין טעאטער! ... י. ש.) האַראַוויץ האָט דערפאַר פאַרלאנגט אז דאָן שענקער חנינא, זאל אויסלייגן אַ געוויסע סומע געלד, וועלכע מע וועט באדארפן פאַר אנדערע (אויסגאַבן) הוצאות.

גאַלדפאדען גרייט צו אַ קונסט־היכל פאַר יידיש טעאטער: דעם בוקאַרעשטער טעאטער גאַרטן „זשיגניצאַ“

עטלעכע וואָכן נאָר האָט גאַלדפאדען געשפילט אין לאזאַר קאַפּעד־זשיו'ס סאַלאָן ביז דאָן זאל איז געוואָרן צו ענג פאַר דאָן גרויסער צאָל טעאטער־באזוכער אַ חוץ דעם איז דער פּרילינג געווען אַ ווארעמער. גאַלדפאדען האָט אַנגעהויבן זוכן אַ גאַרטן.

דאָרט וווּ אַמאָל זענען געווען די ברויט־שייערן פון דעם פּרינץ, דער הערשער פון לאנד, איז שפּעטער געוואָרן אַ גאַס, זיך אויסגעפולט מיט הייזער, און באַקומען דעם נאָמען נעגרו־וואָדא־גאַס. ביים נומער 18, האָט גאַלדפאדען געפונען אַ גאַרטן מיט עטלעכע ביימער. ווי אַ גאַרטן ווייניק באַקאַנט, אָבער אין די הייסע זומער נאַכמיטאַגן, פאַרנאכט צו, פלעגן אריינגייען אייניקע שכנים אויך פון די ארומיקע געסלעך, טרינקען אַ פּריש גלעזל ביר. דער אייגנטימער פון דעם ביר געבריי איז געווען אַ געוויסער לויס דוריען.

גאַלדפאדען האָט ביי אים אָפּגעדינגען דעם גאַרטן און אים פאַר־וואנדלט אין אַ טעאטער־גאַרטן מיט אַ געבויטער בינע. פון אַ חשבון מיט גאַלדפאדענס האַנטשריפט, וואָס איז אין אונדזער רשות, אויף וועלכן ס'איז אַנגעגעבן נאָר „חודש אפריל ביז 6 מאי“, א.ט. „אויסגאַבן פאַרן גאַר־טן“ (ליידער פּעלט דאָס יאָר!) איז דער סך הכל 1891 ליי. מיגלעך אז מ'האָט פאַראַכטן אויך דעם זאַל, ווייל די סומע איז זער אַ גרויסע פאַר יענע יאָרן, און אין חשבון פון הוצאות, זענען פאַראַן טויזנטער צייגל.

קאלעך, געהילץ, סטאליערס, מויערערס, א פרוי ביים לעשן קאלעך, און 5
נישט קוואליפיצירטע ארבעטער, זאמד וכדומה.

גאלדפאדען האָט אויפגעשטעלט א גרויסע בינע מיט א "שפיגל"
פון 16 מעטער ברייט און 20 מ. טיף, מיט א גרויסן, שיין געמאלענעם
פאָרהאנג, קאבינעס פאר אקטריסעס און אקטיאָרן, באזונדערע. לויט
א געדרוקטן פלאן פון גאָרטן, וועלכן כ'האָב פארגליכן מיט א פאָטאָגראַפיע
און מיט די טעגלעכע באַרדעראַען אַפיציעלע חשבונות פון הכנסות און
הוצאות פון טעאטער מיט גאלדפאדענס האנטשריפט, זענען פאָלגנדע
פלעצער געווען אין גאָרטן: 25 לאַזשעס, ניין אויף דער לינקער זייט און
ניין אויף דער רעכטער זייט, אין דער לענג. א ריי פון זיבן פאר דער
בינע. ווייטער זענען געווען: 60 ערשט־ראַנגיקע פארטער פלעצער (רעזער־
וואטן). 145 צווייט־ראַנגיקע פארטער, צוויי הונדערט דריט־ראַנגיקע פאר
טער, און 85 גאלעריע־פלעצער, א הויך א סך שטיי־פלעצער. לויט דער
רשימה פון 8 מערץ 1892, מיט גאלדפאדענס האנטשריפט, זענען די פרייזן
געווען: לאַזשעס צו 12 ליי, ערשטער פארטער דריי ליי, פארטער צוויי־2 ליי
און פארטער דריי־איינ ליי, גאלעריעס 75 באני. (א ליי האָט געהאט 100 באני!).
אז אָט די פרייזן זענען געבליבן די זעלבע פון אָנהויב יידיש טעאטער אין בו־
קארעשט, שטעלן מיר פעסט, לויט די יעלטעסטע יידישע טעאטער־אפישן.
גאלדפאדען האָט איינגעפירט א גוטע טעאטער רעקלאַמע. ער פלעג
דרוקן און פארשפרייטן יעדע וואָך, 150 גרויסע וואנט־אפישן און 1500
האנט־אפישן, ווי מיר דערוויסן זיך פון זיינעם א חשבון־כתב־יד.

פון די אויבן אָנגעוויזענע פאקטן, דערלויבן מיר זיך צו זאָגן אז:
די בוקארעשטער "זשיגניצא" איז דער ערשטער יידישער קונסט־היכל פאר
יידיש טעאטער אויף דער גאָרער וועלט.

אין דער "זשיגניצא", זענען אויפגעפירט געוואָרן די ערשטע דראַמא־
טישע שאַפונגען פון אברהם גאלדפאדען, משה האַראַוויץ, מאַטילדא וויינ־
בערג, יוסף לאַטיינער, ישראל גראַדנער און אנדערע מחברים.

אין דער "זשיגניצא" האָבן דעביוטירט זעליג מאַגולעסקו, לייזער
צוקערמאן, מרדכי סעגאלעסקו, און זיינע זין אלבערט און אלטער ביידע
אויך גוטע מוזיק־ערקאָמפאָזיטאָרן, הושיע סאַלאַמאַנעסקו און פילע אנדע־
רע, שפעטער וועלט באַרימטע קינסטלער.

וואקארעשטער אטמאָספּער און קאַלאָריט

וואקארעשט קאַכט און זיד. יינגלעך לויפן אום שרייענדיק: „קוואס און קוואסניצעס“, באָב, בייגל, הייסע באַבקעלעך. א טערק מיט א גרויסער מעשענער כלי אויף דער פלייצע, פארקויפט א זיס געטראנק „סאלעפ“. א גרעק פארקויפט א זויערן געטראנק פון הירושן-מיל-„בראגא!“ בראגא רעטשע! קאלטע בראגא. קלייט-יינגלעך שלעפן די קונים ביי די פאלעס. פויערים מיט ווייסע פעלצן און שמוישענע היטלען, גייען מיט די בייטשן פון איין שענק אין אנדערן, אייניקע פון זיי, דינגען זיך מיט קצבים אי-בער א ציגעלע, א לעמעלע, א באראן (בערבעק) און צומאָל איבער א קעלבעלע.

קליינשטעטליקע יידן, ארומגערינגלטע פון מעקלערס מיט שטעקע-לעך, קויפן און פארקויפן: כשרע גענדזענע און רינדערנע פאסטראמע (גערייכערט פלייש), פעלצן, שמאטעס... קליינע בעלי-מלאכות באַטן אָן די פארבייגייער זייערע סחורות: בערשטלעך, שטעק-שיך, קוטשמעס, קעמלעך-ווי אויף א מאַרק... א פרוי פארקויפט געפראזשעטע ניסלעך און אן אַנ-דערע לויפט ארום און פארקויפט קנישעס. פון די טיי-הייזער הערט מען ארויס קרעטשמע-זינגער, וועלכע באגלייטן זיך מיט צימבלען און זינגען וועלוול זבארזשערס און גאַלדפאדענס לידער.

אין די זומער-גערטנער זיצן מענטשן ביי טישלעך עסן און טרינקען. אין די קרעטשמע געשטעלן כל המינים עסנס: געהאקטע לעבער מיט צי-בעלע, גראשיצע, מיטיטעי, און רינדערן פלייש געבראַטן אויף קוילן, הא-לעשקעס און געפולטע פיש. די גוטע רומענישע וויינען פון אַדאַבעשטי און קאַטנאָרי. יעקב שטערנבערג האָט גראַטעסקיש אַרויסגעבראַכט אַט די אטמאָספּער אין די פּערזן:

„... און די קרעטשמע גערטנער זידן...“

ט'זיצט א קצב, צייגט עשירות.

די לבנה פאר דעם יידן

זינגט, ווי פעפי ליטמאן, זמירות.“

*

אז מע גיט א קערעווע אויף רעכטס פון קאלעא וואקארעשטי, קומט מען אריין אין איינעם פון די שמאַלע, געדיכטע געסלעך וואָס פירן קודם-כל באַרג אַראָפּ. אויף אַט די בערגלעך שליטלען און גליטשען זיך ווינטער

יידישע קינדערלעך, קריעה-בלאי, אייניקע מיט סטענדעלעך אפילו, אָבער דאָס רוב מיט אויסגעקרוםטע שטיוועלעך-קינדער פון דער יידישער אַרעמ-שאפט! ווייטער פירט דאָס געסעלע אריין, לענג אויס דעם מויער פון „מעל-צערס באַד“, דערנאָך ציען זיך אלטמאַדישע שטיבעלעך מיט הילצערנע גאניקלעך, מיט דעכער פון פארביקע טשערעפעס, פארשימלטע אָדער גע-פארבטע ווענט מיט בלוי און געל, מיט גרינע לאַדנס... ביז מע קומט אָן צו א הויכן הילצערנעם טויער אין וועלכן ס'איז אויסגעשניטן א קליין טירל, וואָס פירט אריין אין א צויבער פלאץ...

גאַלדפאדען האָט דעם ביר-גאַרטן פארוואנדלט אין א טעאטער-גאַרטן, אויפגעשטעלט א בינע מיט א גרויסן פאַרהאנג און זיך בענק, אמפיטעא-טער-מעסיק אויסגעשטעלטע.

א שילד איבערן הילצערנעם טויער, ווייזט אָן אז דאָ איז דער טעאטער גאַרטן „זשיגניצא“, וואָס וועט פארבלייבן אין דער געשיכטע פון יידיש טעאטער, אין דעם בראשית און אויפשטייג זיינעם. פאר דורות וועט די זשיגניצא דערוועקן דעם אַנדענק פון פרידיקע שעהן, ווען עמך איז געווען שטאַלץ מיט בר-כוכבה, דעם מוטיקן קעמפער קעגן די רוימישע פארלאפערס; טיף געריט ביז טרערן, געוויינט מיט „ציונס טעכטער“, גע-קנאספעט מיט שולמיתן, געלאכט פון גאנצן הארצן פון צינגעטאנגן, פון דעם לעכערלעכן נתן הכהן און אנדערע קאַמישע פיגורן וועלכע פלעגן אויפפרישן אין זכרון דעם פריילעכמאכער און ליכטיקן פאַלקס-חכם-הער-שלע אַסטראַפּאָליער.

דורך דעם קליינעם טירעלע, קומט מען אריין אין א גאַרטן מיט הויכע, ברייט צעוואקסענע דעמבעס, וועלכע דינען אָפט ווי זיך פלעצער פאר דער שטייענדיקער גאלעריע, אין די ווינקלעך, הארט ביי די ווענט זעט מען אנטלען (גרויסע ווייני-פעסער) פולע מיט אַדאַבעשעטער און קאַט-נארער וויין. אויף דער בינע שטייען; אסתרקע, די פרוי פון אקטיאָר משה זילבערמאן, איינער פון די ערשטע גאַלדפאדענישע אקטיאָרן. גאַלדיצא דורט, שפעטער די פרוי פון מאָליער ווייס, מאדאם ביצא. מע פּראַבט. מרדכי סעגאלעסקו „רעזשיסירט“.

דער ערשטער „געשוירענער קאַפּ“ פון יידישן טעאטער, אברהם זעצער

ביים אָנהויב פון יידישן טעאטער, ווי אין א סך ניט-יידישע, זענען אייניקע אקטיאָרן געווען אנאלפאבעטן כאַטש באַגאבטע, דערפארענע. ווער

האָט געקאָנט אויסלערנען אַ ראָל אין 2-3 טעג? אין יענע יאָרן, פּלעג מען געבן יעדע וואָך אַ „פּרעמיערע“, שפּילן אַ נייע פּיעסע, זענען געקור־מען צו הילף די אקטיאָרן, די גראַמאַטנע סופּליאָרן. ווייל די לעצטע האָבן געקאָנט ליינען און שרייבן, געהאַט אַ געוויסע בילדונג, פּלעגן זיי די אקטיאָרן רופן די געשוירענע קעפּ.

אַברעם זעצער, דער ערשטער סופּליאָר אין גאַלדפּאָדענס טעאַטער, איז אַן אויסגעצייכנטער פּאַכמאַן. ער זיצט ביי אַ טישל מיטן טעקסט אין האַנט. די ברילן פּאלן אים אלע מאָל אַראָפּ פּון דער נאַז. ער טוט זיין אַרבעט מיט ליבע און אַחריות. רעב אַברעם איז אַן עלטערער ייד און מע דאַרף צו אים האָבן... פּאַלגט מען אים. ער הורט אײן די ראָלן מיט די קנאַפּע קענערס־אַברעם זעצער סופּלירט צו פּינעף־זעקס מאָל אַ וואָרט און... האַלט אײן די דיסציפּלין אויף דער בינע בעת די פּראָבן.

— וויינבערג, טשעפּע דיך ווייניקער צו איר, זאָגט אַברעם זעצער, ווייזנדיק אויף אַסתר זילבערמאַן, ווייל איר מאַן, וועט דיך באלד „אַפּבאַדן“ (דיר מאַכן יענעם סוף). וויינבערג איז אַ יונגער, שיינער, הויכגעוואַקסער נער בחור, אַ סטודענט אויף דער וועטערינאַרער פּאַקולטעט, געבוירן אין בערלאַד, מאָלדעווע, און אַ ברודער פּון דער ערשטער ייִדישער דראַמאַ-טורגין פּון רומעניע, וועלכע האָט דעבוטירט ביי גאַלדפּאָדען, מאַטילדאַ וויינבערג. וויינבערג יעקב פּלעגט שפּילן פּרויען ראָלן, אין טראַוועסטי — וויינבערג, „שטעל דיך אוועק אויף גאַלדיצעס פּלאַץ“ באַפעלט דעם זעלבן, מדרכי סעגאַלעסקו דער רעזשיסער, און זינג! און יעקב וויינבערג, מיט זיין פּיינקלינגענדיקער טענאַר־שטים הייבט אָן זינגען.

...צו אַברעם זעצערס טישל לויפּט אלעמאַל צו אַ צוואַנציק יעריקער יונגעראַמאן מיטן נאָמען סאַלאַמאַן (שלמה). ער שרייבט יעטלעכע שורות, לייגט אוועק די פּען, כאַפּט אַ פּערזל און לויפּט מאָלן די דעקאַראַציעס צו דער „רייזע אום די ערדע“, באַארבעט, לאַקאַליזירט פּון אַברעם גאַלדפּאָדן לויט זשיל ווערן.

די פּלאַקאַטן מעלדן, אז מע וועט זען „אַן עלעפּאַנט און הירשן נאַ-טורגרויס“ ווי אויך „דעקאַרן געמאַלענע מיט געשמאַק פּונעם מאָלער סאַ-לאַמאַן ראַטשטיין.

די מוזיקער אין ייִדישן טעאַטער

אַנדערטהאַלב שעה פאַרן אָנהויב פּון ספּעקטאַקל. בעתן ספּעקטאַקל און אין די פּויוזן צווישן די אַקטן, שפּילט די מוזיק. די מוזיק פּון טעאַ-

טער איז אליעמאל געווען צוזאמענגעשטעלט פון קאמפּעטענטע, באגאבטע קינסטלער ווי: דער קאמפּאזיטאר שיפעק, מילא לעמיש, גבריאל פינקעלשטיין דוד הירש, די ברידער פאולמאן, מיר ציטירן בלויז א קליינעם טייל פון די אנגעזעענע מוזיקער וועלכע האבן דערצויגן די צושויער, ארויסגערופן ליבע צו גוטער יידישער און וועלטלעכער מוזיק, ביי די טויזנטער און טויזנטער יידישע צושויער, ביים יידישן טעאטער-עולם.

אט קומען זיי אריין אין גארטן, איינציקווייז, דער כאַר-דיריגענט הערשל גאלדענבערג, דער מוזיקער דוד הירש, דער שווארצחנעוודיקער קאפעלמייסטער מילא לעמיש, דער קאמפּאזיטאר און מוזיקער גבריאל פינקעלשטיין, די ברידער פאולמאן, געשולטע, טאלאנטירטע מוזיקער. זיי פארנעמען די ערטער אין אַרקעסטער און פרווון זייערע אינסטרומענטן. נאָך זיי שפּאַנען ארויף אויף דער בינע, עטלעכע לערנינגלעך און גע-זעלן.

באלד וועט דער פּאַרהאַנג אויפגיין און זיי וועלן מאַרשירן, טאַנצן און מאַכן העוויות. אין אייניקע מינוטן ארום, שפּילן זיי „יתומים, געסט, מאסקעס, יעזער, צאַראַנעס (פויערים), טייוואָלים, וויטווען“ (אלמנות). אַדער זיי וועלן זינגען אין די פאַרשיידענע כאָרן: אין ווייזן-כאָר (יתומים-כאָר), יעגער-כאָר, דעמאַנען-כאָר (שדים-כאָר), אין כאָר פון צאַראַנעס און פּאַזירן אלס „טרוים-בילדער, אין וואַלקן“, „יהודית צויבערן“ אַדער טאַנצן רומענישע, יידישע, יאַפּאַנישע, אינדישע, ציגייערישע טענץ און אפילו פייגל-טענץ, געשפּענסטער און ענגל“ (מלאכים). גוטע טענצערינס אין יידישן טעאטער זענען געווען די שוועסטער אדעלא און זשוליעטא און זייער פּאַטער מ. זאַלצמאַן. זיי גיבן ספּעקטאַקלען אויך אין אַנדערע גערטנער ווי למשל אין גאַרטן „אַרפעו“. דעם 19-טן יוני 1883. טענץ אין יידישן טעאטער פלעג שטעלן אברהם גאלדפאדען. א ליטאָגראַפיש בילד אויסגעפירט פון דער דרוקעריי י. מ. קליין, פון בוקאַרעשט, אין 1892, דערשינען אין פּראָגראַם פון ספּעקטאַקל „דאָס צענטע געבאַט“, שטעלט אים פאַר מיט א לענטע. לויט אונדזער פעסטשטעלונג, פון דער לאַזשע „לבנון“, פון יאס. אויף דער צווייטער זייט פון דערמאנטן פּראָגראַם איז אַנגעגעבן: „די פּאַלענדע טענץ זענען אַראַנזשירט פון הער גאַלדפאדען: I. ציגייער-טאַנץ, II. אַראַבישער-טאַנץ, III. שאַמפּאַניע-טאַנץ, IV. מאַ-זורקא, V. שמעק-טאַבעקע טאַנץ, VI. שדים-טאַנץ“, (די מוזיק האָט אַראַנז-זשירט א. פערלמוטער, דער קאפעלמייסטער).

די לערניינגלעך און די געזעלן גייען איצט נאך אין מאסן סצע-
נעס, זענען כאריסטן, אבער אין א פאר יאר ארום, וועלן זיי זיך אויס-
שיילן פון דעם נעפל און נעמען שטראלן, אויסוואקסן פראפעסיאנעלע אק-
טיארן. זיי וועלן מאכן א רושם, ווייט און ברייט אין דער יידישער טעא-
טער-וועלט.

אברהם גאלדפאדען און זיינע אקטיארן אין די אויגן פון פאלק

א טאג שפעטער... באשיידענע פאלקסמענטשן זיצן ארום טישלעך,
פארבייסן אדער טרינקען טיי ביי לאזאר קאפעדזשיו. אט דעם לאקאל האט
אברהם גאלדפאדען א נאמען געגעבן „דאס גראסע יודישע טעאטער ביי
לאזאר קאפעדזשיו“ און דארט געשפילט טעאטער, פונקט ווי ער האט
פריער א נאמען געגעבן „סאלאן פאמו ווערדע“, נאכן יאסער טעאטער-
גארטן, דעם שפעטער באקאנטן זאל „טאמיס“ פון בוקארעשט.
יוסף האבערמאן און לאזאר אָוורעיול זענען די צוויי הויפט קלע-
פער פון טעאטער אפישן אין בוקארעשט. זיי האבן פארענדיקט זייער ארבעט
און זיצן מיט א חברה בעלי מלאכות, טרינקען טיי ביי לאזאר קאפעדזשיו.
וואקארעשטער ווענט און פלויטן זענען פארקלעפט מיט כלערליי פלא-
קאטן. בינטלעך קלייטיינגלעך, לערנמיידלעך, יינגלעך, קנאקן קערלעך,
שטיפן איינער פון זיי, „מאכט דעם הויף“ א שווארץ-הנעוודיק לערנמיידל
און וויל איר געבן א קוש. זי גיט א קאקעטן קוויטש...
פון א פיאקער (דראָזשקע), שטייגט אראָפּ אברהם גאלדפאדען מיט
א מיידעלע, און גייט אריין צו לאזאר קאפעדזשיו. דאָ טרינקט ער, גע-
וויינטלעך, זיין קאווע.

איינער פון די יינגעלייט באמערקט זיי און רופט זיך אָן, וויינדיק
מיטן פינגער: — איר זעט קינדער, דאָס איז סאבינא לאקסער!
— וועלכע סאבינע? א נייע געליבטע דיינע? שטיפט דאָס לערנ-
מיידל מיטן קאקעטן קוויטש, די שווארץ הנעוודיקע.
— וואָס זשע, ווייסט נישט ווער סאבינא לאקסער איז? ענטפערט א
קלייטיינגל, זי איז דאָס יאסער מיידעלע וואָס זינגט שאנסאָנעטן, קור
פלעטן, מיט א מיין, קעגן די קהלישע רעדלפירער און אויסנוצערס...
— דו, רופט זיך אָן אן אנדערער, א געשליפענער שוסטערריינג,
מע ווייזט נישט מיט די פינגער... אָט דאָס איז זי טאקע, או-ווא!... גאר
א יונג מיידעלע! פון דער ווייטנס, זעט זי אויס ווי א קינד.

— עלעף יאר, רופט זיך אן דער וואס האט געטיילט מיטן פיג-
 גער .. א שווארץ חנעוודיקע... און טראַגט שווארץ-לאקירטע שיד...
 — פון וואנעט וויסטו? פרעגט אביסל אינטריגירט די שווארץ
 חנעוודיקע. מיטן קאָקעטן קוויטש...
 — וואָס הייסט פון וואנעט? פון דער קלייט. ביי מיין בעל-הבית
 קויפט זי שיד... ניט נאָר זי, — אלע אקטיאָרן... ווען זיי האָבן געלד!
 — קינדער, טוט כמעט א שריי א שניידער — לערנדינגל, איר
 זעט דעם וואָס גייט איצט ארויס פון קאפּע-הויז, מיט סאבינאָן? דאָס איז
 דאָמנו (הער) גאַלדפאדען.
 — א גאנצער פריץ, באמערקט אן אנדער שניידער-געזעל. ביי אונדז
 האָט ער זיך אויפגענייט דעם שווארצן פראק מיט לאנגע שפיצן, וואָס ער
 טראַגט אויף דער בינע. איך דערקען אים א מייל די ווייט, דעם דאָמנו
 גאַלדפאדען מיט די בלויע ברילן, מיט זיין קליין, שווארץ, פראנצויזיש
 בערדל.
 — ... דאָס איז ער, רעדט ארויס טריומפירנדיק, א שוסטער געזעל,
 דאָס איז ער, אברהם גאַלדפאדען, דער דירעקטאָר, פארפאסער פון פיעסן
 מיט מוזיק און שוישפילער!
 — עפעס רעדטסטו היינט פרימאריע-לשון... פון וואנעט נעמט זיך
 עס צו דיר? טוט א זאָג, מיט א שטאָך-א לערנדינגל.
 — פון די אפישן... ליינענט וועט איר זען.
 — נאָך א יונגערמאן, דער דאָמנו גאַלדפאדען... באמערקט קאָקע-
 טיש, מיט א מיין, די שווארץ-חנעוודיקע.
 — שוין א באווייבטער! ענטפערט מיט א פארדראָס, איר פארערער.
 — קינדער, שושקעט און ווייזט מיטן פינגער דאָס קלייטיינגל, איר
 זעט, יענער... איז זעליק מאָגולעסקן —
 — וועלכער, דער יינגעטשקער? דער קליינטשיקער? גיי שוין גי!
 אזא יונגער איז ער?! חידושט זיך דער שוטטעריינג.
 — יונג זאָסטו? איז וואָס? מעגסט אים שוין זען וויאזוי, און וואָס
 ער קען! ער זאָגט א קופלעט, זינגט א לידל און גייט דערנאָך א טענצל,
 שפילט א ראָל, ווי זאָל איך דיר זאָגן, טאקע ווי דער בעסטער קאָמעדיאנט
 אויף דער וועלט..,
 — א קליינעוויקער זאָסטו, מישט זיך אריין דער שניידער-געזעל
 אפשר אין לעבן, אָבער ווי גרויס איז ער אויף דער בינע!

דאס רעדל יונגע חברה, גייען נאך מיט יראת הכבוד, מיט אפשיי
און ליבע, ווי נאך געלערנטע פראפעסארן, נאך גאלדפאדען, מאגולעסקו.

א נאכט אין טעאטער-גארטן „זשיגניצא“

כאטש ס'איז נאך פרי, גייט שוין דער עולם אין טעאטער-גארטן.
דער גרויסער אַרקעסטער בראש מיטן קאפעלמייסטער מילאָ לעמיש, דער
בארימטער יידישער פידלער און מייסטערהאפטער אינטערפרעט, אויס-
טייטשער פון רומענישער פאלקס-מוזיק און געזאנג, שפילט אנדערטהאלב
שעה פארן אנהויב פון ספעקטאקל און אין די צווישן-אַקטן, שיינע פּאַטפּור
ריעס, אווערטורעס, וואָס דער עולם הערט צו מיט פארגעניגן. פון צייט
צו צייט, בעת די מוזיקער רוען, שמועסט מען, יונגווארג אונטערהאלט
זיך היימיש.

פלוצים ווערט שטיל אין גארטן. דער אַרקעסטער אטאקירט די אוי-
ווערטורע צו גאלדפאדענס „די כישופמאכערין“. ווי צוויי אַדלער-פליגלען,
הויבט זיך אויף דער פארהאנג — די שפיל הייבט אָן. דער עולם ווערט
אלץ מער פארקאפט, איז נאָר מויל און אויערן, אנטציקט פון בילד צו
בילד, אקט נאָך אקט — דער עולם איז זיך מחיה!

די וואקארעשטער האַצמאכט לאכן זיך גוט אָן מיט גאלדפאדענס
הומאַר-פולן האַצמאך. צוויי יידענעס נעמען זיך שטארק צום הארצן און
נעמען זיך אָן פאר מירעלען, די געפלאַגטע יתומה, וועלכע די שטיף-מא-
מע שעלט און שלאַגט אָן אויפהער. די אקטריסע ראָזא פרידמאן, שפילט
אזוי גוט די שטיף-מאמע, אז די צוויי דערמאנטע יידענעס, סטראשען זי
בעת דעם שפילן: — „מירן שוין זען ווען דו וועסט ארויסקומען!“ און
צום סוף פון ספעקטאקל, האָבן די יידענעס, מיט זייערע מענער, און זיי-
ערע באקאנטע, אָפגעווארט די שטיף-מאמע (ראָזא פרידמאן) מיט שטיי-
נער...

דער גרעסטער טייל פונעם עולם האָט שטורמיש אפלאָדירט זיינע
באליבטע אקטיאָרן, נאָכגעזינגען די לידער און דערמוטיקטע, שטיפנדיק
פארלאָזט דעם גארטן און זיך אומגעקערט צו זייערע קעלער-ווינונגען,
פון דודעשטי און וואקארעשט.

*

מיר האָבן געזען ווי באליבט ביי די פּאָלקס מענטשן, עס זענען גער-
ווען די יידישע שוישפילער. וויפל פרייד און טרייסט זיי האָבן געבראכט
די טעאטער באזוכער. לאַמיר זיך איצט אָפּשטעלן און דורכבלעטערן דעם
ספר הזכרונות פונעם יידישן טעאטער אין רומעניע, כדי אייך צו באקענען
מיטן סאַציאַל-עקאָנאָמישן מצב פונעם יידישן אקטיאָר, פון די כהנים פון
יידישן טעאטער פון אמאָל.

איינער פון די באקאנטעסטע יידישע אקטיאָרן אין רומעניע, אויך
אין דער ניט-יידישער, היגער טעאטער-וועלט, איציק (איזידאַר) גאַלדענ-
בערג, וויקלט אויף זיינע זכרונות, אין דער רומענישער טעאטער-צייטונג
„ראמפא“, פון 24 סעפטעמבער 1931, פון וועלכע מיר גיבן א קיצור: א
צייט האָט ער געוואנדערט מיט דער טרופע פון זכריה פיליפּעסאַ-
וועלכע פלעג שפילן אין די פארוואַרפּנסטע ווינקלען, אין שטעטלעך און
דערפער פון צפון-מאַלדעווע, אויף רומעניש. אין איינעם א טאַג, באגעגנט
גאַלדענבערג א סאַלדאט פון דער מיליטערישער מוזיק — דאָס איז געווען
פעפי ליטמאנס ערשטער מאן, יאנקו ליטמאן. יאנקו. רעדט אים איבער
ער זאָל אויך ווערן א מוזיקער אין מיליטער. גאַלדענבערג האָט ניט גע-
האט קיין זיין-פלייש און, נאָך עטלעכע טעג, איז אים נמאס געוואָרן דער
מונדיר, די קאזיאַנע מאכלים און אַן א גראַשן, איז ער אויסגעווען די צייט,
ווייל אים האָט געצויגן צום יידישן טעאטער.

... ווינטער 1888, ווערט ער אנגאזשירט פאר אן אקטיאָר פון מרדכי
סעגאלעסקו אין זיין טרופע, און הייבט אַן דאָס באַהעמישע וואנדער-לעבן,
ארוםפאַרנדיק איבער דער מאַלדעווע, א גאנצן ווינטער. אין פּרילינג 1889
שפילט שוין איציק גאַלדענבערג, די צווייטע הויפט-ראַלע לעבן מרדכי
סעגאלעסקו, און פאַרט שוין ארום א גאנצן זומער. שפילנדיק אויף די ירי-
דים, צומאַל מיט גאזשע, אָפּטער אַן, נאָר מיט א צוואַג מצד סעגאלעסקון,
דעם דירעקטאָר, אז סוף טעאטער-סעזאָן, וועט ער אים קויפן אן אנצונג
און דאָס איז געשען! זעליג מאַגולעסקו דערציילט אז ביים אָנהייב פון זיין
שוישפילערישער קאריערע, האָט ער היפּשלעך געהונגערט... קיין הידוש
ניט!

צוריק מיט הונדערט יאָר, האָט דער מערקווירדיקער פּאָלקס-שריי-
בער טשיליבי משה, (אויף זיין אמתן נאָמען אפּריים-משה שוואַרץ 1812—
1870), א פּיאַניר פון דער רומענישער הומאָר-ליטעראַטור, באדויערט דעם
דעמאָלטיקן סאַציאַלן און מאטעריעלן מצב פון די אקטיאָרן בכלל: „... אונ-
דערע אקטיאָרן זענען לוסטיק אין דער יוגנט און טרויעריק אויף דער על-

טער. און צוגעגעבן: „...די היישריקן זינגען ווען זיי זענען זאט, די אקטיאָרן-ווען זיי זענען הונגעריק.“

דער אויסגעצייכנטער רומענישער אקטיאָר און דראמאטורג מאטעי מיללאַ 1813—1894, כאַראַקטעריזירנדיק דעם מצב פון אמאָליקן אקטיאָר, פלעג זאָגן: „...דער אקטיאָר גיט א סך רייד פאר ווייניק געלט. דער וואָס טרעט ארויף אויף דער בינע, גייט ארויף אין הימל, וון די שעה פאר עסן שלאָגט קיינמאָל נישט!“

די ערשטע יידישע אקטיאָרן זענען סיי אין די גאַלדפאדענישע צייטן סיי שפעטער אפילו, דאָס רוב, ארויסגעקומען פון משוררים און בעלי מלאכה. צוליב די נישטיקע געהאלטן וואָס זיי פלעגן באקומען, זענען אייניקע געווען געצוונגען צו פראַקטיצירן אויך זייערע אלטע באשעפטיקונגן. גען. הושיע סאָלאַמאָנעסקו, א גוטער זינגער, טענצער, דערציילט אונדז יאָן לוקא קאראדזשיאלע, האָט געשפילט קאָמישע ראָלן אין זיין פעטערס טרופע און געזונגען אין כאַר פון א קלויסטער; לייזער צוקערמאן האָט געזונגען קופלעטן אין דייטשע וואַנדערנדע וואַריעטע טרופעס.

די דאָזיקע אקטיאָרן זענען אָבער מיט לייב און לעבן געווען צוגעבונדן צום טעאטער, וועלכעס, זיי האָבן ליידנשאפטלעך ליב געהאט. כאַטש זיי האָבן געשפילט אין די שווערסטע באדינגונגען, אין אימפּראַוויזירטע טרופעס, האָבן זיי נישט פאַרלאָזט די בינע, נאָר פאַרבליבן א לעבנלאנג אירע טרייע דינער.

באליבטע ביים עולם פאר זייער טאלאנט, האָבן זיי געהאט אויסצורשיינן דעם חוזק פון דער בורזשואזיע און אירע נאָכטענצער. פאסט אויף פאַרראַמט דעם זענפט (מושטאר), ווייל סע קומען די אקטיאָרן פלעג באפעלן דער באלעבאָס פון רעסטאָראַן צו די קעלבערס, ווען אקטיאָרן פלעגן אריינקומען אין רעסטאָראַן. אמאָליקע אקטיאָרן, טאליאס כהנים האָט זעלטן געקלעקט דער פאַרדינסט, אויף א בעסער עסן. אן אילוסטראַציע ווי אזוי די אויבן דערמאָנטע האָבן געקוקט אויף די יידישע אקטיאָרן איז אויך דער פאַלגנדער פאל, דערציילט פון גאַלדפאדענען. ער האָט זיך געוואַנדן אין יאס צו א געוויסן רייש, וועגן פאַרדינגען זיין זאל פאַרן ווינטער סעזאָן 1876—1877, דערויף האָט דער מגושמדיקער פאַרשוין ארגומענטירט זיין אָפּאָג מיט די רייד: „איך קאָן נישט דערלויבן אז יידישע אקטיאָרן זאָלן באַשמוצן מיין בינע!“

ווען שמואל לערעסקו, דער זון פון א יאסער סוחר, איז געוואָרן אן אקטיאָר, האָט אים די משפּחה אריינגעלייגט אין חרם און, יאַרנלאנג

אים נישט דערלויבט צו קומען קיין יאס זיך זען מיט דער משפחה. כאָטש
ער פלעג אָפט שפּילן אין דער מאָלדעווע, נאָענט צו זיין געבורט־שטאָט.
אן אקטריסע איז באטראכט געוואָרן ווי א זונה!...

אויב אן אקטיאָר — זאט פון דחקות, האָט געוואָלט פארלאָזן די טרופע,
כדי זיך צו אנגאושירן אין אן אנדער טרופע, אָדער זיך נעמען צו אן אנ-
דער ארבעט און אויפהערן הונגערן, פלעגן אים די „דירעקטאָרן אָדער
אימפרעסאָרן“ שטערן און מסרן אז ער איז א „דעזערטיר“, אז „ער האָט
פאלשע פאפירן“ און אפילו, אז „זיך האָט געגנבעט טעאטער־זאכן!...“

צו הילף פון די אויסניצערישע באלעבאטים זענען געקומען אויך
די אמאָליקע אַרדנונג היטער, די פאָליציי־קאָמיסאָרן. פון וועלכע אייניקע
האָבן געהאט משפחה אָדער געשעפטלעכע פארבינדונגען מיט די באלעבא-
טים פון די טרופעס.

אייניקע סיגוראנצא — אגענטן פלעגן ארויסנעמען דערלויבענישן אַנ-
צופירן טרופעס אָדער מאכן טעאטער אימפרעזעס אלס אימפרעסאָריאָ! פון
אן עלטערן אקטיאָר, האָב איך געהערט דערציילן, וועגן א געשעעניש אין
1918. די טרופע האָט געשפילט אין פיאטרא נעאמץ, מאָלדעווע. דאָרט
האָט מען געכאפט דעם אימפרעסאר און סיגוראנצא־אגענט הערש (הערמאן),
בראונשטיין, גנבענען פון דעם איינקאסירטן געלד פון א פאָרשטעלונג. די
אקטיאָרן האָבן אים באלד ארויסגעוואָרפן פון דער טרופע אָבער ער האָט
זיי געמסרט אז זיי זענען „באָלשעוויקעס, אז זיי זענען געקומען אין לאנד
מיט פאלשע פאפירן און שפּילן פיעסן מיט א סובווערסיוון אינהאלט...“
די אקטיאָרן זענען באפרייט געוואָרן נאָך דעם וואָס זיי האָבן
געצוונגענע־געבעטן“ מחילה ביי בראונשטיינען, — וועלכער האָט דערנאָך
אינטערווענירט „מע זאָל זיי באפרייען...“

וועגן דער יוגנט אין יידישן טעאטער

דאָס רוב אקטיאָרן אין אמאָליקן יידישן טעאטער פלעגן אָנהייבן
אלס כאָריסטן. זיי פלעגן זינגען אין די מוזיקאלישע פיעסן, און ווען האָט
מען דען געשפּילט אין יידישן טעאטער פיעסן אָן מוזיק? די כאָריסטן
באקומען 50 באני פאר א מאטינע און א ליי פאר אן אָונט ספעקטאקל. זיי
פלעגן מאכן פיגוראציע, שפּילן קליינע עפיסאָדן און מיט דער צייט אויך
ראַלעס. אייניקע האָבן אויך געקאָנט שפּילן אויף אן אינסטרומענט און אין
א נויט „אריינשפּרינגען“ אין אַרקעסטער.

ווען א הויפט־ראליסט פלעג ווערן קראנק און א יונגער אקטיאָר איז אריינגעשפּרינגען ווי מיר זאָגן, עקספּראַמפּט, און געראטעוועט דעם ספּעקטאַקל, פלעג מען אים געבן נישט קיין דאנק און נישט קיין פרעמיע באַר „חצי“, די העלפט פון געהאלט מיט מרדכי סעגאלעסקוס א זיפּצעלע. — סטייטש, טענהט דער יונגער אקטיאָר, כ'האַב געשפּילט אברהמען פון „עקידת יצחק“, א הויפט־ראַלע, סע קומט מיר מער געלט. — פארוואָס? שקצט אים אַפּ ליבליך, דער ווייניסוחר און באלעבאַס פון דער „זשיגניצא“, פארוואָס קומט דיר מער?! ... ווייל דו האָסט געטרעסעט מיט דער באַרד? דאַס „ברעטל“, ווי די אקטיאָרן באַצייכענען די בינע, האָט געצויגן צו זיך און מיר ווייסן פאלן פון סופּליאַרן וואָס זענען געוואָרן אקטיאָרן ווי למשל אברהם בלאנק, וועלכער האָט נאָך צוויי יאָר סופּלירן אין דער „זשיגניצא“, געשפּילט אין 1881 יאָר ווי אן אקטיאָר, דעם שדכן, אין אברהם גאַלדפאדענס „שמענדריק“.

מיר ווייסן פון א מוזיקער און כאַר־דיריגענט דוד הירש וועלכער האָט געשפּילט אויך ווי אן אקטיאָר. לויטן אפיש פון דעם „זשיגניצא“ טעאָטער, פון מיטוואָך 15־טן יולי 1892, שפּילט ער צום 19־טן מאַל, צוויי ראָלן: דעם ריטער אולריך פאַן האַכפּעלד און דעם פרימאר (ראש העיר) בראנד פון אַבערנהיים, אין אברהם גאַלדפאדענס „רבי יאָזעלמאַן“, מיר ווילן דערמאנען די „געשוירענע קעפּ“ די סופּליאַרן־ליטעראַטן פון אמאַליקן יידישן טעאטער. א וויכטיק פאך אין יענע יאָרן ווען מען פלעג געבן יעדע וואָך א „פרעמיערע“.

ווער האָט געקאַנט אויסלערנען א ראַלע אין צוויי־דריי טעג? זענען די גראמאַטנע סופּליאַרן געקומען צו הילף די אקטיאָרן, וועלכע פלעגן זיי רופן „די געשוירענע קעפּ“!

איינער פון די ערשטע „געשוירענע קעפּ“ אין יידישן טעאטער פון רומעניע איז געווען דער משכיל, לערער, דראמאטורג און סופּליאַר יצחק (איזאַק) אבראַמאָוויטש. ער פלעג סופּלירן אומזיסט און דערפאַר פלעג מען אים שפּילן, יעדעס יאָר, איינע פון זיינע פיעסן! אין מיין רשות געפינט זיך זיין קאַמעדיע „דער פארפירטער (שווער) שוויגער־פאטער“ (ריכטיקער, לויט אונדז וואָלט געדארפט זיין „דער אַפּגענאַרטער שווער“ Socrul pãcãlit. איך וועל שרייבן אויספירלעך וועגן אַט דער קאַמעדיע אין א באַזונדערער ארבעט וועגן יידישער דראמאטורגיע אין רומעניע. דערווייל קאָן איך זאָגן אז דער אינהאַלט איז ענלעך צו „די צוויי קוניילעמלעך“, כאַטש די האנדלונג און פערסאָנאַזשן, גיט אַן דער מחבר, קומט פאַר אין

רומעניש, און פאדאלאי, (א שטעטל לעבן יאס, מאלדעווע), און דער הויפט פערסאנאזש הייסט פאדאלאיער.

פרנסה האָט יצחק אבראמאָוויטש געהאט פון לערעריי. יער פלעג געבן העברעישישע שעהן. איבערליגן פלעג ער אין טעאטער, איינשטודירן מיט די אקטיאָרן זייערע ראַלעס און מיטאמאָל א זאָג טאָן: — „קינדער, ווארט אויף מיר צען מינוט, איך גיי געבן א שטונדע!...“ געווען איז איזאק אבראמאָוויטש אן איידעלער ייד, א משכיל מיט סאָלידער אלטיידי-שער קולטור, א גוטער מענטש.

דער פאָפולערער דראמאטורג יוסף לאטיינער, איז א צייט געווען אויך סופליאַר אין יידישן טעאטער פון רומעניע. געווען א „געשוירענער קאַפּ“, געקענט דייטש און באארבעט פון דער דייטשער דראמאטורגייע, אייניקע פון זיינע פיעסן. ווי א סופליאַר איז ער טעטיק געווען צווישן די יאָרן 1876—1880.

משה קייש, דער זון פונעם פאָלקס־רעדנער, פובליציסט, און שלום עליכם פאָפולאריזאטאָרי־אורי קייש, האָט באקומען סאָלידע אלט יידישע קענטענישן פון זיין פאָטער און געוואָרן... א סופליאַר. כל ימיו געוואנדערט מיט קליינע טרופעס, פון שטעטל צו שטעטל, אין וועגעלעך אָנגעלייגט איינס איבערן אנדערן־אקטיאָרן, סופליאַר, גארדעראַביער, מיט די באגאזשן, דער מאשיניסט מיטן שטיקל געמאָלטן צימער אָדער גאַרטן. אָט פארהאקט זיך דער וואָגן אויף א בלאַטיקן באַרג, אָט פאָרט ער דורך א שנעל לויפנדיק וואסער און מע דארף אונטערשטופן... זומער איז נאָך האלבע לייד געווען אָבער ווינטער פלעג מען זיך פארשעלטן די יאָרן!... אלע זיינע יאָרן פלעג משה טראָגן זומער און ווינטער, גראָבע קליידער און ווינטערדיקע פילץ־שיך. געווען רעומאטיש און אלס רפואה זיך אָפט געכאַפט צום גלעזל...

געשוירעניש קעפֿ־ליטעראטן — וועלן מיר דערמאנען חיים קליימאן מאָטל סאַקציער, מ. דונאיעווסקי, איציק קאפיטאַנאָוו, לייב דרוקער און יחיאל שרייבמאן, — היינט א באווסטער שרייבער אין סאָוועטנפארבאנד. ער איז געווען א באשיידענער מענטש, א שטילער, וועלטער האָט זיך נישט געמישט אין די קוליסן אינטריגעס, געהאט כבוד פון די אקטיאָרן. אָט די ליטעראטן־סופליאַרן, פלעגן אויסבעסערן די לעכערלעכע פראָזע פון די ביליקע אָפערעטעס און לעבנסשטיק, שניידן גראָבע אָדער צוויי טייטשיקע רייד, צושרייבן קופלעטן וועגן אָנגעווייטיקטע צייטיקע יענינים, ווי דער קופלעט „טריק־טראָקן פון מלחמה קאליקעס“ אין כתב־יד ביי מיר,

אן דעם נאָמען פון מחבר. ביי א פאַרשטעלונג מיטן „לעצטן טאָג“ האָט סױל בראַונשטיין אויף מיינער א באַמערקונג וועגן דער פייניקייט פון פאַרם און תוך פון א קופּלעט, אויב איך געדענק גוט, האָט דער קופּלעט זיך אָנגעהויבן אזוי: „איינמאַל, איינמאַל לעבט מען אויף דער וועלט“, מיר געוויזן יחיאל שרייבמאַנען, וועלכער האָט סופּלירט דעם ספּעקטאַקל און צוגעגעבן: „דעם קופּלעט, האָט ער, שרייבמאַן צוגעשריבן.

צו די פּראָפּעסיאָנעלע סופּליאַרן אין אמאַליקן רומעניע דאַרף מען דערמאַנען זשאַנעטאַ שטיין (היינט אין ישראל). היהלע אש איז א צייט געווען סופּליאַרין, אין איר פריער יוגנט.

צו די פּראָפּעסיאָנעלע סופּליאַרן, דערמאַנען מיר יעקב גרינפעלד א יאַסער יונגערמאַן אין א. ראַזענבלומ'ס טרופּע און היים גרינבערג אין 1906, אין דער „זשיגיאַ“.

לאַנגע יאָרן אין יאַס, אין פאַרשידענע טרופּעס וועלכע האָבן גע- וואַנדערט איבער בעסאַראַביע, מאַלדעווע, איז געווען סופּליאַר שיקע גאַלדענבערג. ער האָט געהאַט א גוטע שטימע און א שיינ געשטאַלט און אפילו געזונגען אין סעויליאַ פאַסטאַר'ס טרופּע. אין „דער געלער שטן“, וואָס איז געווען דער שטערנבערג-מלאך — סיד, טאל דערפאַלג, האָט ער געזונגען די „סערענאַדע“. שיקע איז געווען אן אָפטער רעציטאַטאָר אין פאַרשידענע יידישע קולטור אָרגאַניזאַציעס, אויך אין דער יאַסער יידישער „קולטור ליגע“. שיקע פלעג אינטערפּרעטירן מיט באַזונדערן חן מאַנגער און שלום עליכם טעקסטן.

אין דער לעצטער וועלט-מלחמה, זענען אומגעבראַכט געוואָרן דורך די נאַצישע חילות אָדער אויסגעגאַנגען פון הונגער און קעלט, אין לאַגערס און פאַרשיקונג, א גרויסע צאַל כהנים פון דער יידישער בינע צווישן וועלכע אויך סופּליאַרן.

חיים-יוסף קיימאַן געדענק איך ווי א סופּליאַר אין יאַסער „פאַמו ווערדע“-גאַרטן, טיף אין די צוואַנציקער, בעת כ'האַב געמאַכט פיגוראַציע ביי פאַרשידענע טרופּעס. קיימאַן איז געווען אן איידלער מענטש, א צאַרטער, אן אַרעמער, א שטילער. ער פלעג איעדן אָפּגעבן כבוד, מיט קיי- נעם זיך נישט געקריגט. כאַטש איך בין געווען א 15 יעריקער, האָט ער זיך איינמאַל געקלאַנגט פאַר מיר, אז ער האָט א שווער לעבן און כאַטש ער שפּילט יפּסיאָדן, סופּלירט, פירט די בוכהאַלטעריע פון דער טרופּע, האָט ער ניט מיט וואָס צו באַצאַלן די דירה!...

זלמן (קרוינשטאט) קרוין, איז געווען ניט נאָר א גוטער סופליאַר
נאָר אויך א פעיקער שוישפילער, וועלכער פלעג מימיש, מער ווי מיט
רייד, ארויסברענגען א טיפ, באזונדערס אלטע.

„דער שווארצער קאנצלער“, געהייסן האָט ער פנחס שווארצמאן און
געווען א שווארץ-חנעוודיקער יונגערמאן, פון פאך א בוכהאלטער. ווי א
פראַפעסיאָנעלער סופליאַר האָט ער געארבעט מיינסטנס אין טרופעס מיט
אויסלענדישע אקטיאָרן, „סטארן“ — פלעג מען זיי אנאָנסירן. פנחס
שווארצמאן פלעג שטארק חנפענען די סטארן און אין די פויזן פון די
ספעקטאקלען, וויפל זיי פלעגן אים לאָזן די טעקסטן צום סופלירן, פלעג ער
שנעל איבערשרייבן די טעקסטן און זיי צושטעלן די קלענערע טרופעס. א
געניטער אבסאָלוענט פון הינטער-קוליסן-פאָליטיק, פלעג פנחס שווארצמאן
האַבן א היפשן חלק ביים צעברעכן און צונויפשטעלן יידישע טעאטער
טרופעס. דערפאר האָט אים די וועטעראַנקע פון יידישן טעאטער רחל אק-
סעלראַד, באטיטלט דער „שווארצער קאנצלער“!

„פעטער יאַשע“ — יוסף עטינגער, איז געווען א ייד מיט א געלן
בילעט, דאָס הייסט מיט אן אויטאָריזאַציע אַנצופירן טרופעס. פלעג ער
שוין אין דער זעלבער טרופע זיין קאסירער, טיר-קאָנטראָליאַר ביים
אריינגאנג, און אויך סופלירן. כאַראַקטעריסטיש פארן פעטער יאַשע איז
געווען דאָס שמעקן טאבעקע. ער פלעג טון א פעסטן שמעק טאבעקע, א
ניס טאָן. ארויסכאַפן א לאַנגע, לאַנגע טונקלע פאַטשיילע, זיך א רייב טאָן
די גאָז. דאָס איז געווען דעם פעטער יאַשעס „אַטעס-פּוּיזע“ צווישן איין
פראָזע און דער אנדערער אָדער צווישן איין וויץ און א צווייטן, אָדער
נאָכן אָפּטאָן א שפיצל, עמעצן פון דער טרופע... ביי א גלעזל וויין, פער-
טנער יאַשע האָט געקאָנט אויסטרינקען גאַנצע פלעשער און צעציען זיינע
טעאטער-מעשיות, האָט ער מיר איינמאָל דערציילט: ווי א אימפרעסאַריאַ
פון דער קינסטלעריין צילע אדלער, האָט ער זי ארומגעפירט, בעת איר
טורנע אין רומעניע, נאָר אין קליינע שטעטלעך. משמעות, צוליב די קליי-
נע הוצאות פאר זאלן, האָטעלן וכדומה.

פרעגט אים אין א טאָג די קינסטלעריין אדלער: „מיסטער יאַשע,
רומעניע האָט ניט קיין גרויסע שטעט?“ דערויף האָט דער פעטער יאַשע
געכאַפט קודם א שמעק טאבעקע, גענאַסן, ארויסגעצויגן זיין לאַנגע, לאַנג-
גע טונקלע פאַטשיילע, געווישט די רויטע גאָז און געענטפערט: קליינע
שטעטלעך, דארפן ניט זען גרויסע אקטריסעס?!...“

א סך אויסגעטראכטע, א סך אמתע מעשיות פלעג מיר פעטער יאָשע דערציילן ביי א גלעזל וויין... ביז נאָך האלבער נאכט. איך וועל פארענר דיקן מיט נאָך אזא מעשהלע:

אין זעלבן טורנע מיט צילע אדלער, מעשה נס, האָט ווייניק גע- רעגנט! עולם איז געקומען יעדן אָונט אין טעאטער. די קינסטלערין איז געוואָרן זייער פאָפולער, באַרימט און באַליבט צווישן טעאטער-עולם פון יעדן שטעטל. פעטער יאָשע האָט דערפילט אז מען קאָן אויסנוצן איר באַרימטקייט און...

— סטייטש, דאָמנו יאָשע? נעכטן ביי דער זעלבער קאסע, טענהן די באַזוכער, האָט א בילעט געקאָסט צען אָדער זיבן ליי און היינט זיבעצן?! פעטער יאָשע כאַפט א שמעק טאבעקע, טוט א ניס, שלעפט ארויס זיין לאנגע טונקעלע פאטשיילע ווישט די רויטע נאָז און ענטפערט: — טאקע אזוי! צען און זיבן איז נישט זיבעצן!...

חכמות אין א זייט! די אמאָליקע סופליאַרן, זייער נוצלעכע אין טעא- טער, פלעג מען געוויינלעך צוואַגן „גאלדענע בערג“ און זיי באַצאָלט מיט געציילטע גראַשן, אָבער זיי, ווי אמאָליקע כהנים, האָבן טריי געדינט דער יידישער בינע. געווען איינס מיט איר. די סופליאַרן האָבן פארשטא- נען דעם ווערט פון אן אַקטיאָר, פון א פיעסע, דעם דערפאָלג אָדער דורכ- פאל פון א נייעם שטערן אָדער פון א נייער פיעסע. אָבער נישט אלעמאָל ארויסגעזאָגט בקול רם, ווייל נישט אלעמאָל האָט עס געטויגט.

א—בי—סל „רכילות“, טעאטער-מאָזיק

קיין מלאכים זענען נישטאָ אויף דער ערד און אַקטיאָרן פרעטענ- דירן נישט צו זיין פערפעקטע באשעפענישן. דוד קעסלער, דער גרויסער קינסטלער, אן אַפּשטאמיקער פון אונדזערע קאנטן, פלעג זאָגן: — „אן אַקטיאָר דערקענט מען נישט ווען ער רעדט נאָר ווען ער שווייגט“... אָבער נישט ווען ער בלייבט שטעקן, אָן לשון, אויף דער בינע, דערגענץ איד. וועגן די לעצטע וועלן מיר ווייטער דערציילן.

ס'איז באווסט די פראַפעסיאָנעלע געוויסנהאפטיקייט פונעם יידישן אַקטיאָר. אויב אין נישט-יידישן טעאטער איז שלעכטער זכרון, צי „בלייבן שטאַקן“ בלייבן הענגען, זאָגן די אַקטיאָרן, און נישט רעדן ווייטער דעם טעקסט צוליב שכרות, לאַמפּניבער, נישט קענען דעם טעקסט, שווער באַשטראַפט געוואָרן, ווי ס'איז דער פאל צום ביישפּיל, אין דער צייט פון

דער קיסרין עקאטערינא II. דער טעאטער־טיראן גראף קאמענסקי פלעג באשטראפן דאס בלייבן שטעקן מיטן טעקסט, פון די לייב־אייגענע שוישפּי־לער, מיט קנוטעווען. אין בעלגישן טעאטער „טורנע“ איז א נאָלעסיקער אקטיאָר, געבליבן שטעקן מיטן טעקסט, האָט מען אים פון דער בינע אוועקגעפירט אין דער פּאַליציי. דער שוין באַרימטער שוישפּילער קין, איז אין יאָר 1830 אין „דרערי־ליין טעאטער“ אויסגעפּיפט געוואָרן, ווייל ער האָט נישט גוט געקענט זיין ראָלע. אין ייִדישן טעאטער, אין גוטן ייִדישן טעאטער, איז שטעקן בלייבן, א זעלטענע דערשיינונג! אפילו אין פּראַווינץ טרופּעס. אויב עס געשעט, אנטשולדיקט זיך די דירעקציע, עפּנ־טלעך, אויפן נאָענטסטן אפּיש, ווי סע טוט טאקע אין יאס, די ייִדישע דילעטאַנטן (טרופּע) געזעלשאַפט „יובל“ (די פּירמע, דילעטאַנטן, איז מסת־מא צוליב פינאַנציעלע סיבות אויסגענוצט געוואָרן י.ש.), אויפן אפּיש פון שבת 20 יולי 1896 צווישן אנדערן: „די ראָלען זענען שטודירט און גוט פּערטהיילט. וויר האָפען דאָס געהערטע פּובליקוס ווירד אין יעדער הינזיכט העכסט צופּרידן זיין“.

אקטיאָרן וועלכע זענען געבליבן הענגען צוליב לאמפּנפּיכער, זענען צו שאַנד און שפּאַט אין דער אנעקדאָטיק פּונעם ייִדישן טעאטער בכלל און פון רומעניע בפרט!

דער פּאַרשטאַרבנער אקטיאָר ז. העללמאַן, פלעג דערציילן, אז ביי א פּאַרשטעלונג מיט „מאָטי מלך דער סטאַליער“, ווו ער האָט גער־שפּילט די הויפּט־ראָלע מאָטי־מלך, און געהאַט אלס פּאַרטנער מאָטי־בער, וועלכער האָט ביי די פּראַבן געקענט דעם טעקסט פון דער ראָלע, ווי א וואסער, איז אין אַוונט, אויף דער בינע, ביי דער ערשטער רעפּליק... געבליבן אַן לשון... דער סופּליאָר און די מיטשפּילער האָבן כמעט געשריגן די רעפּליקעס פון די קוליסן און מאָטי־בער, דער אקטיאָר וואָס האָט אים געדאַרפּט שפּילן, איז געשטאַנען ווי פּאַרשטיינערט. נאָך א קורצער פּוּיזע, רופּט זיך אַן העללמאַן־מאָטי־מלך צוגייענדיק צו אים און קלאַפּנדיק אים אויף דער פלייצע:

„זינעניו מיינער, איך ווייס וואָס דו ווילסט מיר זאָגן“. און אַראַפּ־גערעדט דעם גאַנצן טעקסט פון פּאַרטנער מאָטי־בער. צום סוף, איז מאָטי־בער געקומען צו זיך און צוגעגעבן: — „יא, יא, אזוי האָב איך טאקע געוואָלט זאָגן“.. דער עולם האָט גאַרנישט באַמערקט וואָס ס'איז געשען אויף דער בינע.

אין מיינע לאנגע טעאטער-יאָרן, האָב איך באַמערקט פאַרשיידענע פּאַרמען פון לאַמפּנפּיבער. אייניקע ווערן הייזערדיק ביי די ערשטע רעפּלי-קעס. אנדערע הוסטן, דאָס בעסטע מיטל קעגן לאַמפּנפּיבער איז גוט איינ-שטודירן די ראַלע, אויסמיידן טרינקען אַלקאָהאָל אָדער אויפּרעגונגען פאַר דער פּאַרשטעלונג אָדער פאַרן אויפּטריט.

ווייל מיר האַלטן ביים קאַפּיטל טעאטער-אַנעקדאָטיק, אין יידישן טעאטער פון רומעניע, דערציילט מען אַן אַנעקדאָט וואָס פּאַסט פאַרן אַב-סורדאַלן טעאטער, נעמעלעך אַן אַקטריסע וועלכע האָט אין דער פּיעסע „זשידאָוקאַ“ (די יודין) געזאָגט קעניג פּערדינאַנד אַנשטאַט קייסער קאָנ-סטאַנטיין, דאָס וואָרט עקזיל האָט זי על פי טעות פאַרביטן מיט תּהלים, און ווען מען האָט איר געוווּן דעם געדרוקטן טעקסט האָט זי געענט-פערט אז דער מחבר האָט נישט געקענט קיין באַטאַניק!...

צו די פּיטאַרעסקע פּיגורן פון אונדזער טעאטער-מאַזאַיק, געהער אויך יחיאל בערקאָוויטש בולבע, מיט וועלכן חברה אַקטיאָרן האָבן זיך פאַרוועט אז, ער וועט זיך בולבען אפּילו אין א שטומען עפיזאָד. איינמאַל שפּילט יחיאל בולבע א קאַטוילישן גלח, אַן טעקסט, און ביים אָפּגיין פון דער בינע ביי דער טיר, האָט ער געקושט די מזוזה...

רעגנס זענען אַמאָל געווען א דם-שונא פון יידישע טרופּעס. פונקט ווען דער עולם פלעג זיך גרייטן גיין אין טעאטער, פלעג אָנהייבן רעגע-נען אויף וואָס די וועלט שטייט.

— זאָגט נאָר, פּרעגט אַן אַקטיאָר פון א יידישער טרופּע, איינעם א דורכגייער, ביי אייך אין שטעטל, רעגנט תּמיד אזוי? גיין, ענטפּערט יענער: נאָר ווען איר קומט!

רעגנס ווי א פּאַטום פאַרן צושויער אין יידישן טעאטער: א ייד מיט א שירעם לויפט אין טעאטער. — פּעטער, אזא שייך וועטער, זומער לעב, און איר מיט א שירעם? — האָט נישט קיין יסורים, אויב סע שפּילט א יידישע טרופּע, וועט נאָך היינט מירצעשעם רעגענען!

דער אלטער שלמה פּרידמאַן האָט מיר דערציילט אז אין די יאָרן פון טריקעניש, פּלעגן פּריצים באַצאָלן יידישע טרופּעס, זיי זאָלן שפּילן אין זייערע קאַנטן, אלס סגילה קעגן טריקעניש!...

אזא מול האָבן שוין געהאַט יידישע אַקטיאָרן. א גאַנצע וואָך איז מען ממש אויסגעגאַנגען נאָך א טראָפּן רעגנוואַסער, נאָר אז ס'איז געקו-מען פּרייטיק-שבת, זונטיק, ווען מ'האַט געהאַפּט צו דעקן די שפּעזן, פלעג גיסן, ליאפּען — א הונט נישט ארויסצולאָזן פון שטוב...

זיצט א יידישע טרופע מיט אייזיק (איזידאָר) אשכנזי בראש, אין דער
מאלדעוועשער קרוינשטאָט יאס, ס'איז פרייטיק צו נאכטס. מיט אמאָל
ווערט דער הימל פאָרוואַלקנט, שטארק פארכמארעט און בורטשעט. זאָגט
מען אָפּ די פאָרשטעלונג און מע נעמט זיך רעפּעטירן (פּראָבן) א נייע
פיעסע, אזוי ווי מע שטייט און גייט, אין קאָסטיום און גרים.

טעאטער פאטריאָטן שמעלן איין זיך און זייערע מלבישים, עטלעכע
ליי און קומען דאָך אין טעאטער, פולן אָן א האלבן גאַרטן. מע זאָגט זיי
אז ס'איז נאָר א פּראָבע, זיי זענען מסכים און מע הייבט אָן. פּלוצים צע-
גיסט זיך א ווילדער רעגן, מאכט אשכנזי מיטן טייטל־פינגער צום הימל:
„גאָטעניו, ברענסט זיך אָפּ. ס'איז נאָר א פּראָבע נישט קיין ספּעקטאַקל“:
אן אנדערט מאָל שפילט מען שעקספירס „האמלעט“. אין דער סצע-
נע ווען האמלעט רופט צו פּאַלאַניוסן און ווייזט אים דעם הימל, זאָגנדיק:
— זעסט פּאַלאַניוס יענע כמארע, דאָרט...? דערויף ענטפערט אים פּאַלאַ-
ניוס־אשכנזי א דערשלאָגענער: — „צו איך זע זיי איך פיל זי אפילו! זי
שטייט מיר ווי א ביין אין האַלדו!“

...אויף דער זשיגניצער בינע, האָבן געשפילט אין משך פון איר
זעכציק יאָריקער עקזיסטענץ, די גרעסטע יידישע אקטאָרן פון דער וועלט.
די כהנים גדולים פון דעם יידישן טעאטער האָבן געהאלטן פאר א חוב און
א כבוד, צו באטרעטן און באשיינען גאַלדפאדענס ערשטן זומער־גאַרטן־די
זשיגניצא.

בערטא קאליש, דיאנא און זיגמונט פיינמאן, די אדלערס און קעס־
לערס, טאמאשעווסקי און לעאָן בלאנק, קאמפאנייעץ און די „ווילנער טרוי-
פע“, די יידישע פּאַלקס בינע „מיט פּאָל באראטאָוו, מישא פישזאָן. לוד-
וויק זאץ, לידיא פּאַטאַצקא, זיגמונט טורקאָוו און אידא קאמינסקא, מאלי
פיקאָן, מאָריס שוואַרץ, היימי פּריזאנט און גיזי היידען, סעווילא פּאַסטאָר,
דינא קעניג און סידי טאַל און פיל אנדערע, האָבן זיך און דעם יידישן
טעאטער פון רומעניע געשאפן פּרעסטיזש. אויך טאלאנטירטע היגע, יידי-
שע אקטאָרן פון רומעניע, האָבן אין דעם א חלק, אויף דער זשיגניצא-
בינע, זענען אויפגעפירט געוואָרן פיעסן מיט א סך געדאנקען, טעאטערי-
בלוט און אקציע, מיט חוש פאר הומאָר, מיט מייסטערהאפטער אינטערי-
פּרעטאציע.

אַט די קינסטלער מיט זייער געמישטן מער קולטורעלן רעפּערטואר,
האָבן באדייטנדע פארדינסטן פארן יידישן טעאטער פון רומעניע. מיר
פארגעסן נישט די רעווי ספּעקטאַקלען פונעם טריאָ שטערנבערג, באָטאָ-

שאנסקי, משה אלטמאן. אָט די רעוויזעס, האָבן יאַרנלאנג, מיט זייערע פּיילן, געטראָפּן פּינקטלעך אין די רעאַקציאָנערע דערשיינונגען פון אונז-דווער געזעלשאַפטלעלן און קולטור־קינסטלערישן לעבן. יידיש ליד און טאַנץ, יידישע פּאָלקאַרישע שיינקייט, האָט דער רעזשיסער יעקב שטערנ-בערג, וועמענס קונסט וואַרצלט אין יידישן פּאָלקאַר, באאַרבעט שעפעריש כדי וואָס טיפּער אויסדריקן זייער אינהאַלט אין ספּעקטאַקל.

מיר ווילן אויסדריקן אונדזער צופרידנקייט און דאַנק די שעפּער און אַרויסגעבער פון דעם מאָנומענטאַלן וויערק „געשיכטע פון טעאַטער אין רומעניע“, פאַר דער אויפּמערקזאַמקייט און פּלאַץ וואָס זיי שענקען אין די בענד II און III, דעם יידישן טעאַטער בכלל און דעם יידישן טעאַטער פון רומעניע בפרט.

לאַמיר געדענקען דעם גרויסן טעאַטראַל זלמן זילבערצווייג דעם שעפּער פון זיבן בענדיקן „לעקסיקאָן פון יידישן טעאַטער“ וועלכער פאַר-פּיקסירט פאַר דער אייביקייט, עטלעכע טויזנט יידישע אַקטיאָרן, רעזשי-סאָרן, דראַמאַטורגן, מוזיקער, בדחנים, קלעזמאַרים, אין אַ תקופּה פון אַן ערך 150 יאָר. מער ווי זיבן טויזנט שפּאַלטן גרויס־פאַרמאַט און אַ האַלבן יאָרהונדערט פון זלמן זילבערצווייגס לעבן, האָט איינגעשלינגען דער „לעקסיקאָן פון יידישן טעאַטער“. אָט די יחידישע אַרבעט פון איין זלמן זילבערצווייג, נעמט אַרום אַ ריזיקן, ווערטפּולן מאַטעריאַל פאַר די היינ-טיקע און צוקונפּטיקע פאַרשער פון געשיכטע פון יידישן טעאַטער אויף דער גאַרער וועלט.

נישט נאָר אַ רעגיסטראַטאַר פון דער טעטיקייט פון די פּערזאָנען וועמענס ביאָגראַפּיע ער ברענגט, נאָר זיי זענען פאַרזען מיט סינטעזן פון פּאַכמענישע, אַביעקטיווע אָפּשאַצונגען. כּבוֹד און דאַנק זלמן זילבערצווייגן וועלכער האָט פאַרהערלעכט און פאַראַייביקייט די, וועלכע האָבן פאַרשאַפט גייסטיקע פּרייד מיליאָנען צושויער, פּאָלקס מענטשן. דער לעקסיקאָן פאַר-שאַפט חשיבות דער גרויסער יידישער טעאַטער משפּחה אויף דער גאַרער וועלט אויך צווישן ניט־ייִדן!

פאַר אָט דער ריזיקער אַרבעט, פאַרגעדענקען מיר זלמן זילבערצ-ווייגן, מיר די טעאַטער דינער און שעפּער פון יידישן טעאַטער אין רומע-ניע, ווי פון דער גאַרער וועלט. רומעניע — דעם היגעלע פון יידישן טעאַטער, האָט ער געווינדמעט עטלעכע פון זיינע פּילע ביכער.

עפילאָג...

דאָרט וווּ ס'איז אמאָל געווען דער זומער־טעאטער „זשיגניצא“,
דער גאָרטן וווּ גאָלדפאָדען האָט אָנגעהויבן און פארפלאַנצט זיין עבודה
מיט הונדערט יאָר צוריק, איז בעת דער לעצטער וועלט־מלחמה, פיזיש
אויף תמיד אָפּגעווישט געוואָרן.

די ברעטער פון דער בינע, וועלכע האָט אזויפיל יאָרן דערמעגלעכט
אָן א שיער גלאַנץ, שוונג, זיינען שוין נישטאָ!
אָבער דער טעאטער־גאָרטן „זשיגניצא“ פארבלייבט אין דער גע-
שיכטע פון ייִדישן טעאטער א גלענצנד בלאט אויך דערפאר, ווייל פון אים
זענען ווייט באַרימט געוואָרן צענדליקער קינסטלער וועלכע מיר פרווון
דערמאָנען אין אונדזער בוך.

יאן גיקא — דער גענעראל דירעקטאר פון רומע- נישע טעאטערס צווישן 1877-1881, און זיין בא- ציונג צום יידישן טעאטער בכלל און צו אברהם גאלדפאדען בפרט

ס'איז באוואוסט אז דער פילזייטיקער יאן גיקא, שרייבער, דיפלאמאט, אָנפירער פון אלע טעאטערס אין רומעניע, איז געווען א געוויסנהאפטער, ליידנשאפטלעכער אויספירער פון אלע זיינע באשעפטיקונגען. אזוי האָט ער מיט א סך קאָמפּעטענץ, אַן שום מאטעריעלן נוצן, אָנגעפירט אויך דאָס רומענישע טעאטער־לעבן, צווישן די יאָרן 1877—1881. אויפן טעאטער גע- ביט האָט יאָן גיקא געהאט פאָרגעשריטענע אידייען, ווי מיר וועלן באַ- ווייזן אין אונדזער איצטיקער ארבעט. מיר זיינען זיך סומך אויף דאָקור מענטן פונעם ארכיוו פון דער גענעראל דירעקציע פון די טעאטערס אין רומעניע, אין צענטראלן אלגעמיינעם ארכיוו פון בוקארעשט, ווי מיר האָבן פון מערערע יאָרן א צוטריט. און דערפאר טאקע ווילן מיר דאָ אויסדריקן אונדזער דאנק, דער אָנפירונג. אנדערע קוואלן זיינען, אָפט קליינע צייטונגס־נאָטיצן, אָט די מאטעריאלן ווילן מיר ברענגען דעם ליייע- נער פון היינט כדי צו דערמאנען אינטערעסאנטע, נייע פאקטן פון אמאָל, זיי פארהיטן פון פאָרגעסנקייט.

דאָס ערשטע בוך וועגן גאָלדפאדענס יידישן טעאטער, איז דערשינען סוף יאָר 1877 אָדער אָנהויב 1878. געשריבן אין יידיש פון ג. אבראמסקי, איז עס די ראשיתדיקע ארבעט, כאָטש א באשיידענע פון 30 זייטן. אין אָט דער ארבעט זיינער, אנאליזירט אבראמסקי, די ערשטע גאָלדפאדענישע פיעסן פון די ערשטע ספעקטאקלען פון אברהם גאָלדפאדענס טעאטער, נע- מלעך: די מומע סאָסיע; שמענדריק; איקס, מיקס, דריקס; דער קאָטער; די שטומע כלה; די אינטריגע; א גלאָז וואסער; דער לעבעדיקער מת; שוס- טער און שניידער און „בריינדעלע קאָזאק“.

דורך זיינע אָפּשאצונגען, באווייזט אבראמסקי אז ער באזיצט א הויכן קולטור־ניווא. געקומען איז אבראמסקי פון רוסלאנד און האָט א צייט געלעבט אין רומעניע. אוי איצט וועגן אינהאלט פון זיין בוך:

אויף דער פראגע; ווי דארף אויסזען א יידיש טעאטער? וואס אין וויאזוי דארף מען שפילן, ענטפערט אבראמסקי:

דער מחבר מוז גוט קענען דעם (טעאטער) עולם פאר וועלכן ער שרייבט; דעם אופן ווי ער דריקט אויס די פארשידענע געפילן זיינע, זייער נע מעלות און חסרונות, דעם אופן ווי ער רעאגירט אין געוויסע אומ-שטענדן, ווי אויך די צייט אין וועלכער און פאר וועלכער דער מחבר שרייבט.

אין שייכות מיט דער שוישפיל-קונסט, איז ג. אבראמסקי ביי דער מיינונג, אז זי דארף באוירקן דעם צושויער אין אזא מאס, אז עס זאל פאראיידלען זיינע געפילן.

דער קריטיקער ג. אבראמסקי האלט אז מען דארף פארשטעלן די פארשויןען-עכט, סיי אין באציונג צו זייער זעליש לעבן, סיי אין דעם אופן ווי זיי מאניפעסטירן זיך; זייערע חסרונות און מעלות, מוזן זיין איבערצייגנדיק, אָפּגעשפיגלט אין קאָמעדיע, וואַדעוויץ, כדי דער צושויער זאל אהיימגיין פון טעאטער מיט א לערע, מיט א מוסר-השכל.

ג. אבראמסקי וועגן די ערשטע גאָלדפאדענישע פיעסן און אקטיאָרן

„די מומע סאָסיע“ איז לויט ג. אבראמסקי, איינע פון די בעסטע דראמאטישע ארבעטן וואס גאָלדפאדען האָט ביז דעמאלט געשטעלט (אין ערשטן יאָר פון טעאטער עקזיסטענץ. י.ש.) ווייל אין איר באגעגענען מיר ווירקלעכע מענטשלעכע געשטאלטן.

ער איז ביי דער מיינונג אז די ראָלע פון דער מומע סאָסיע, האָט גוט אויסגעפירט די אקטריסע ראָזא פרידמאן כאָטש אביסל איבערטריבן. ס'האָט מיך באמת געפרייט, שרייבט אבראמסקי, וואס אן אקטריסע פאר-שטייט אזוי גוט דעם מחברס כוונות. האָפנטלעך וועט זי זיך תמיד אויס-צייכענען אין אזעלכע ראָלן.

מיר האלטן אז דאָ איז דאָס פלאץ צו ברענגען אייניקע אָפּשאצונגען וועגן די אָנהויבן פון יידישן טעאטער אין יאס. די אַביעקטיווע, אינטערע-סאנטע אָפּשאצונגען פון בארימטן רומענישן דיכטער-קלאסיקער מיכאיל עמינעסקו, זיינען דערשינען אין „קוריערול דע יאסי“ נר. 93 פון אויגוסט

1876, און איז די ערשטע און איינציקע טעאטער־רעצענזיע וועגן יידישן טעאטער פון זומער 1876.

פון אַט דער רעצענזיע ווערט בולט אז: עמינעסקו האָט באַטראַכט מיט אינטערעס יעדע קולטור־קינסטלערישע אימפרעזע, וועלכע ער האָט געהאלטן אז זי איז ווערט אָפּגעשאַצט צו ווערן ווי אויך דעם בייטראַג פון אזעלכע אימפרעזעס, צו דער קולטור־עלער אנטוויקלונג פון רומעניע. מיר וועלן זיך דערלויבן צו זאָגן, אויפן סמך פון דער גינסטיקער רעצענזיע זיינער וועגן די אָנהויבן פון יידישן טעאטער, אין יאָס, אז ער האָט געהאלטן אז דער יידישער טעאטער איז א פונק פון דעם ריזיקן פלאם וואָס די דראַמאטישע קונסט איז בכלל.

אין זיין טעאטער־רעצענזיע גיט אונדז דער דיכטער עמינעסקו, פּרטים וועגן לידער, סצענע־טאַקעס פון ספּעקטאַקל ווי אויך וועגן דער שפּיל פון די אַקטיאָרן. פּרטים, פּאַכמענישע באַמערקונגען, באַרעכטיקן אונדזער השערה אז עמינעסקו, א גוטער קענער פון דער דייטשער שפּראַך, אויפֿ־געוואַקסן אין באַטאַשאַן, די געדיכטע יידישע וווינשאַפּט, האָט אויך גע־קענט יידיש. אגב ווייסן מיר פון עמינעסקוס א דראַמאטישער ארבעט „גאַנצו דעם טאַטנס“, וווּ א הויפּט פּערסאָנאַזש „לייזער זאַלסט זיין גע־זונט“ האָט באַנצע רעפּליקעס אין יידיש. אַט דער פּרט, גיט נאָך מער וואָ־גיכטייט זיין כּראַניק וועלכע מיר דרוקן דאָ איבער, אין א יידישער איבער־זעצונג.

„יידיש טעאטער. אין א גאַרטן אויף דער גרויסער גאַס (ביי שמעון מאַרק), האָט זיך געעפּנט א קליינער זומער־טעאטער, וווּ מען שפּילט אין דער יידישער שפּראַך (צעבראַכן דייטש), די טרופּע וועלכע קומט פון רוסלאַנד און באַשטייט פון בערך 16 פּאַרשויך (אלע מאַנסבילן). האָט א כּאַראַקטעריסטישן רעפּערטואַר, וועלכער באַרירט נאָר דאָס שטוביקע און רעליגיעזע לעבן פון די יידן. אזוי האָט מען דאָנערשטיק דעם 19־טן אוגוסט געשפּילט; 1. די וועלט א גן־עדן, (א סאַטיריש לידעלע); 2. דער פּאַרליבטער פּילאָזאָף און דער אויפגעקלערטער חסיד (חבד'ניק), דיאַלאָג; 3. דער שווער מיטן איידעם; 4. פּישל בעל־עגלה מיט זיין משרת סידר, קאַמעדיע. בנוגע די פּיעסעס האָבן מיר ווייניק וואָס צו זאָגן, זיי שטעלן מיט זיך נישט פּאַר קיין גרויסן דראַמאטישן ווערט, אָבער דאָס שפּילן פון די אַקטיאָרן איז געווען זייער גוט. למשל אין דער צווייטער פּיעסע, האָט דער שוישפּילער, וועלכער האָט געשפּילט א חסיד, אזוי געטריי פּאַרלעג־שטעלט א יידן אזוי ווי מיר זעען אים אלע טאַג, א היציקן מיטן איילנ־

דיקן און דריבענעם רעדן. אן איינגעבילדעטן, גיך לאכנדיקן און א פינט-
לענדיקן מיט די אויגן, — אזוי אז מיר דארפן אים אָנערקענען פאר א
גרויסן טאלאנט. אין דער 3-טער פיעסע האָט דעם איידעם געשפילט אן
אנדערער אקטיאָר, וועלכן מיר רעכענען פארן טאלאנטפולסטן פון דער
גאנצער טרופע. ער האָט געשפילט דעם געפֿלעפטן יידן, דער שווער איז
איינער פון יענע, וועלכע ווילן זייער פֿאַלק אויסבילדן, דערפאר האָט ער
גענומען פאר אן איידעם א ישיבה-בחוץ, א גרויסער לאַיזל און נתפעל
פון דער תלמודיסטישער לערע. די דאָזיקע, ראַלע איז געשפילט געוואָרן
אויף זייער א כאַראַקטעריסטישן אופן. אלע מאָל אויפהייבנדיק די ברעמען
און פארקנייטשנדיק דעם שטערן, מיט א שוואַרצער באָרד, מאַדנע גע-
שוירן; א לאַנגער, א דארער, רעדנדיק און זינגענדיק נאטירלעך, האָט ער
אונדז געוויון אן אמתן פראַטאַטיפ פון א מטורף און א לאַ-יצלח. דער די-
רעקטאָר פון דער טרופע האָט א סימפאטישע שטימע (באריטאָן) און אן
אַנגענעמע פיגור. די אריעס זיינען יידישע, און דאָס פובליקום וואָס באַ-
שטייט צום גרעסטן טייל פון די אקטיאָרנס גלויבנס-גענאָסן, אונטערהאלט
זיך גוט.

א הויכפונקט אין דער קולטור געשיכטע פון רומענישע יידן

דאָס יידישער טעאטער געשאפן פון אברהם גאַלדפאדען, שטעלט
מיט זיך פאַר ניט נאָר א וויכטיקע קונסט און קולטור אינסטיטוציע נייערט
א הויכפונקט אין דער קולטור-געשיכטע פון די יידן אין רומעניע, וווּ ס׳-
איז דאָס וויגעלע און אנטוויקלונגס-אַרט פון דעם טעאטער. יידיש טעא-
טער איז א גרויס קולטור-קינסטלעריש ווערק, א ירושה, אין רשות פון די
יידן אויף דער גאַרער וועלט.

פארצייכענדיק מיט א סך פארשטענדעניש, קריטישער אָביעקטי-
וויטעט, די ערשטע קולטור און קונסט אימפרעזע פון די יידישע פֿאַלקס-
שיכטן אין רומעניע, פארבלייבט מיכאיל עמינעסקוס נאָמען פארבונדן
מיט דער געשיכטע פון יידישן טעאטער, ווי איר ערשטער טעאטער-רע-
צעזענט.

אין שייכות מיט דער נאָר וואָס ציטירטער טעאטער כראַניק, וויל
אין באלויכטן אייניקע אומקלאַרע שטעלן, ידיעות, וועלכע וואָלטן געקאָנט
פארפירן דעם לייזער, „די טרופע איז געקומען פון רוסלאַנד“ אין דער

אמתן איז נאָר גראַדנער געווען א ניט־היגער, די איבעריקע טרופע איז באשטאנען פון געוועזענע קרעטשמע זינגערס, יונגע ענטוויאסטן מיט נייגונגען צום טעאטער, וועלכע פלעגן ביי פארשידענע געלעגנהייטן ווי יום־טוב, קערמעשלעך און אנדערע שמחות, געבן פארשטעלונגען מיט טעקסטן פון זיי געשאפענע, אָדער אויף ביבלישע טעמעס, זייער באליבטע ביים עולם. די געשפילטע ראָלעס פון רי יונגע לייט האָבן זיך אזוי איינגע־קריצט אין זיכרון פון דורות, אז אייניקע פון זייערע אייניקלעך אפילו, האָבן געירשנט דעם צו־נאָמען פון די העלדן וואָס זייערע טאטעס אָדער זיידעס האָבן געשפילט!

אין יאס צום ביישפיל, האָט צוריק מיט עטלעכע צענדליק יאָר, גע־לעבט איינער וועלכן מ'האָט גערופן „המן“, אזוי גוט האָט ער געשפילט דעם מגילה־פּערסאָנאַזש, אז יאָרנלאַנג האָט מען אים גערופן אויפן נאָמען פון גוט אינטערפּרעטירטן פּערסאָנאַזש.

אין די מלוכהשע ארכיוון פון בוקארעשט און יאס, איז פאראן א היפשער מאטעריאל וואָס איז שייך דעם יידישן טעאטער אין רומעניע בכלל און דער טעטיקייט פון אברהם גאַלדפאדען בפרט. אָט דער מאטע־ריאל באשטייט פון אייגנהענטיקע ביטעס פון א. גאַלדפאדען פאר דער־לויבן ספּעקטאַקלען, רשימות פון פיעסן, פון אקטיאָרישן פּערסאָנאַל, אפישן, פּראָגראַמען.

די ערשטע אייגנהענטיקע ביטע פון א. גאַלדפאדען צו יאָן גיקא — דעם גענעראל דירעקטאָר פון די טעאטערס אין רומעניע, געפינען מיר אין דער מאפע 487 פון יאָר 1878, זייטל 17. זי איז רעגיסטרירט אונטער נומער 490 פון 13/25 יולי 1878. לויט מיין השערה איז זי אויך געווען א געלעגנהייט פון אן ערשטן דירעקטן קאָנטאַקט צווישן יאָן גיקא און א. גאַלדפאדען. אין מיין איבערזעצונג גיב איך איבער דעם אינהאַלט פון דער ביטע: „חשובער הער דירעקטאָר, כדי נאָכצוקומען דעם ארטיקל 6 און 641 פון גזעץ און רעגולאַמין פון די טעאטערס אין רומעניע, האָב איד. דער אונטערזעצונג דירעקטאָר פון דער קאפּע־קאָנצערט־טרופע פון גאַרטן „זשיגניצא“, אויף גאָס נעגרו וואָדא 10, דעם כבוד אייך צו בעטן, איר זאָלט באוויליקן די דערלויבעניש צו געבן ספּעקטאַקלען.

גלייכצייטיק טייל איך אייך מיט דעם פּערסאָנאַל פון דער טרופע: הער משה טייך, מעכל ליכמאַן (ריכטיק מעכל גליקמאַן י.ש.), לייזער צו־קערמאַן און אנדערע שוישפילער אָנהייבער.

די פרויען: מארגארעטא שווארץ, אנעטע שווארץ, סאָפּיאַ באלאנדי
און הער אבא שיינגאלד מיט זיין פרוי.

דער רעפערטואר פון מיין טעאטער באשטייט פון פאלגנדע, אַריגי-
נעלע פיעסן, מיין אייגנטום: 1. בראנדאלע קאזאק, קאמעדיע אין 4 אקטן
און 9 בילדער; 2. די „כישופמאכערן“ קאמעדיע אין 5 אקטן און 8 בילדער
3, די באַבע און דאָס אייניקל, מעלאָדראַמע אין 3 אקטן; 4. די קאפּרינע
(כלה) מויד, דראַמע אין 5 אקטן; 5. „שמענדריק“ אָפּערעטע אין 3 אקטן;
6. די אינטריגע, קאמעדיע אין 3 אקטן; 7. די שטומע כלה-קאמעדיע אין
3 אקטן; 8. „איקס, מיקס, דריקס“, אָפּערעטע אין 2 אקטן; 9. „די שווע-
בעלעד“, וואָדעוויל אין 1 אקט; 10. „סופלע“, קאָמישער וואָדעוויל אין 3
אקטן.

אויב איך האָב ניט געהאט דעם כבוד, ביז איצט, אייך פאַרצולייגן די
היינטיקע ביטע, הער דירעקטאָר, איז עס דערפאַר, וואָס איך, א פרעמדער,
האָב נישט געקענט די פאַרשריפטן פון דעם טעאטער-געזעץ.
מיין רעפערטואר איז אלץ אין דער יידישער שפראך און אויב עס
וועט נויטיק זיין, וועל איך אים איבערזעצן און איבערגעבן אין דער רו-
מענישער שפראך.

נעמט אָן, איך בעט אייך, הער דירעקטאָר, די פארוזיכערונג פון
מיין באזונדערער הויכאכטונג. א. גאַלדפאדען.

אין דעם זעלבן טאָג האָט גאַלדפאדען איבערגעגעבן אן אנדערע ביטע,
אריינגעטראָגן אונטער נומער 491, אין וועלכער ער בעט, אלס דראַמאַטורג,
מע זאָל פארווערן די אויפפירונג פון זיינע פיעסן, מצד א טרופע, אָנגע-
פירט פון י. גראָדנער. דער לעצטער, האָט אונאַנסירט א ריי ספּעקטאַקלען
מיט גאַלדפאדענס פיעסן, אָן א דערלויבעניש פון מחבר.

דער גענעראל דירעקטאָר יאָן גיקא באפעלט מע זאָל נישט דער-
לויבן די פאַרשטעלונגען אָן דער הסכמה פון מחבר. גאַלדפאדען האָט זיך
אין דער דערמאָנטער ביטע, פארוופן אויפן ארטיקל 26, פאַראַגראַף 2, פון
געזעץ און רעגולאַמין פאר דער אַרגאַניזירונג און פארוואלטונג פון די
טעאטערס און קאפּע-קאָנצערטן פון רומעניע, בוקאַרעשט 1877. אָט דער
ארטיקל האָט פאַרויסגעזען: „קיינ שום שטענדיקע אָדער וואַנדערנדע טר-
פע טאָר ניט שפילן א פיעסע אָדער קאַנצאַנעטע, אָן דער דערלויבעניש
פון מחבר, וועלכער איז באַרעכטיקט צו מאַנען שריפטלעך, פון די אַלטי-
קע טעאטער אַרגאַנען וואָס זענען איינגעשטעלט געוואָרן דורך דעם איצ-
טיקן געזעץ, צו פארווערן אויפצופירן זיינע ווערק.“

דאָס ליטעראַרישע און קינסטלערישע אייגנטום, אין דער רומעני־
שער געזעצגעבונג, מיט אירע ליבעראלע גרויסמוטיקע פּרינציפּן, פּאַרזײ-
כערט די מחבר־רעכט פּון פּרעמדע אין רומעניע.

אין ארטיקל 11, זעט פאַר דער ציווילער קאָדעקס: די פּרעמדע
אין רומעניע, וועלן אין אלגעמיין געניסן פּון די זעלבע ציווילע רעכט
ווי די רומענער, א הויף די פאלן וווּ דאָס געזעץ באשליסט אנדערש.

גאַלדפּאַדען האָט ענערגיש רעאַגירט קעגן דער ליטעראַרישער פּי-
ראַטעריע, וועלכע האָט דעמאָלט געבושעוועט.

יאָן גיקאַ, ווי א גענעראל דירעקטאָר פּון די רומענישע טעאַטערס,
ווענדט אָן דאָס געזעץ, באשיצט דאָס ליטעראַריש-קינסטלערישע אייגנטום,
אין אונדזער פאל די מחבר־רעכט פּון דראַמאַטורג אבראָם גאַלדפּאַדען.

אונדזער השערה אז יאָן גיקאַ האָט פּערזענלעך געקענט גאַלדפּאַדען-
נען, שטיצן מיר מיט פּאַלגענדיקע פּאַקטן; גאַלדפּאַדען איז שוין באַרימט
געווען אין רומעניע אלס דיכטער איידער ער איז אהער געקומען און
באלד נאָך די ערשטע פּאַרשטעלונגען איז ער טאַקע אנאַנסירט אויף די
אפישן ווי „דער באַרימטער יידישער פּאַלקס דיכטער.“ די אָנגעזעענע יא-
סער פּערזענלעכקעטן פּון פּאַריין „לבנון“ האָבן אים געשטיצט און אין
בוקאַרעשט, אויף די פּאַרשפּרייטע ליטאַגראַפישע בילדער אויף די טעאַטער
פּראָגראַמען, איז ער באַצירט מיט א לענטע. אויך איז אמעריקע איז פּאַר-
שפּרייט געוואָרן אָס די ליטאַגראַפיע וועלכע, איז לויט אונדזער השערה,
פּון פּאַריין „ציון“. אָט דער פּאַריין, האָט צוגעשטעלט דער רומענישער
אַרמיי, עטלעכע אמבולאַנסן מיטן נויטיקן מעדיצינישן פּערסאָנאל און מע-
דיקאַמענטן, בעת דעם רוסיש-רומעניש-טערקישן קריג פּון יאָר 1877, און
געהאַט אלס מיטגילדער די פּאַרגעשריטענע יידישע אינטעליגענץ, אָנגע-
זעענע יידישע פּערזענלעכקייטן פּון יענער צייט.

מיר ווייסן אויך אז יאָן גיקאַ האָט נאָענטע באַציונגען מיט די יידי-
שע פּאַריינען ווי למשל מיט די „הילפּספּאַריינען“ פּון וועלכע ער באַקומט
אלס מתנה, די 11 קאַסטיומען פּון דעם אלעגאָרישן וואָגן מיט וועלכן דער
פּאַריין האָט אזוי אויסגענומען אויף דעם פּאַראַד אין 1881, און האָט זיי
כער דורך זיי, געהאַט ידיעות אויך וועגן גאַלדפּאַדענס טעטיקייט ווי א
שרייבער און טעאַטראַל.

גאַלדפּאַדען איז געווען פּאַפּולער און באַליבט ביי אלע פּאַלקס שיכ-
טן און באַזונדערס ביי דער יידישער אינטעליגענץ, צוליב זיין קאַמף קעגן

אבסקוראנטיום, אוממענטשלעכקייט פון די רייכע און ווי אזעלכער געד-
שעצט געווען אויך פון יאן גיקא, וועלכער האט געווינטשן אז „דאס טעא-
טער זאל זיין א נוצלעכע, באלערנדיקע אינסטיטוציע פארן פאלק, ווו עס
זאל לערנען גוטע מדות און זען די טרויעריקע רעזולטאטן פון פארדארבנ-
קייט, פון מדות רעות.“

גאלדפאדענס פיזישע און גייסטיקע פערזענלעכקייט: א גוט געבויר-
טער מאן אן אימפאנירנדע פיגור, מיט א סאלידער אייראפעישער קולטור,
א מענטש וועלכער האט געזען און געהערט אין זיינע וואנדערונגען איי-
בער וויכטיקע אייראפעישע קולטור צענטערס, א סך טעאטער און מוזיקא-
לישע ספעקטאקלען, געלייענט א היפשע צאל ליטערארישע ווערק אין
פארשידענע שפראכן און אין א קורצער צייט זיך אויסגעלערנט נשקשה-
דיק שרייבן און רעדן רומעניש, הכלל א מענטש וואס האט באהערשט א
חוץ העברעיש, יידיש, אויך פראנצויזיש, דייטש, רוסיש, שפראכן וועלכע
עס האבן דעמאלט, אין רומעניע, באהערשט בלויז דער העכערער שיכט,
און נישט צולעצט די רעצענזיע פון גרויסן מיכאיל עמינעסקו וועגן גאלד-
פאדענס טעאטער — האבן זיכער דערפירט צו א פערזענלעכן קאנטאקט
צווישן יאן גיקא און אברהם גאלדפאדען.

א מתנה פאר דעם גארדעראָב פון בוקארעשטער נאציאנאל-טעאטער

אין דער רומענישער צייטונג „ראזבאָיול“ (דער קריג) פון 19 טן
מאי 1881, זייטל 3, אין רעפארטאזש „די קרוינונג פיערלעכקייטן“, דער
צוג פון די אלעגאָרישע וועגענער פון דער XX-טער גרופע, לייענען מיר:
„די יידן האָבן זיך באטייליקט נישט אלס גשמיינשאפט נאָר דורך זייערע
יידישע פילאנטראָפישע פארייען. דעם פראַיעקט פון וואָגן ווי אויך די
גויטיקע דאָקומענטאציע-שטודיען, האָט צוגעשטעלט סאניעל מאַרקוס. די
צייכענונג און דעקאָר, זיינען אויסגעפירט געוואָרן אונטער דער לייטונג
פון ארכיטעקט מאַנטאָרעאָנו דורך די הערן ס. א. וויסנער און מ. הירש
און די קאָסטיומען דורך פראַנץ גאָל פון ווין.“

דער סימבאָלישער וואָגן האָט פאָרגעשטעלט די קרוינונג פון שלמה
המלך און אויסגעדריקט דעם ווונטש פון די יידן פאר דעם רומענישן היים-

לאנד, עס זאל האָבן אַ תקופה פון פרידן און רוה, ווי עס האָט זיך אויס־
געצייכנט אין דער אלטערטימלעכער געשיכטע, דאָס מלכות פון קעניג־
פילאָזאָף. — דער רעפּאָרטער זעצט פאַר די באשרייבונג און גיט פּאָלגנדע
דעטאלן:

... לויט דעם קאפיטל צוויי פון בוך מלכים, האָט די גרופע פאַר־
געשטעלט די פארערונג, דעם כבוד צו שלמה המלך, באלד נאָך זיין קרוי־
נונג. און דער וואָגן גופא האָט פאַרגעשטעלט אַן עכטע קאַפּיע פון סימ־
באַלישן טראָן, לויט דער אלטערטימלעכער טראַדיציע. אויף די שטיגן,
אויף יעדערער פון זיי, אין דער רעכטער זייט, שטייען די חיות רעות ווי
דער לייב, טיגער און אנדערע און אויף דער לינקער זייט די פארהיימיש־
טע הויז־חיות צו פיסנס פון קעניג. איבער אים איז געווען א טייבעלע
מיט א צווייגל פון אן איילבירט־בוים אין מויל, סימבאָל פון אוניווער־
סאלן פרידן אָנגעזאָגט פון די נביאים.

אויף די שטיגן פון טראָן, שטייט דער כהן־גדול אין אלטערטימלעכן
קאַסטיום, דער נביא און די הויכע מלוכה־מענער, בסך הכל 11 פּערוואַ־
נען, וועלכע האָבן מיט זיך פאַרגעשטעלט די היסטאָרישע פיגורן: שלמה
המלך, דעם כהן גדול, צוויי כהנים, דעם נביא, און פיר פּערוואָנען די
ערנוואַר, צוויי טרומייט בלאָזער. דער מחבר פון רעפּאָרטאָזש גיט צו
אז „אַט דער צוג איז געווען איינער פון די אימפּאַנירנדיקסטע ביי דער
פּיערונג און אז ער האָט שטאַרק געוויקט אויף דעם עולם וועלכער איז
פריי פון פאַראורטיילן.“

צווישן די אַנוועזנדע אַפיציאליטעטן איז געווען אויך יאָן גיקא, דער
גענעראל דירעקטאָר פון די טעאטערס אין רומעניע. אויך אים איז
שטאַרק געפּעלן געוואָרן דער צוג מיט די אלעגאָריעס. ער האָט שריפטלעך
זיך געוואָנדן צו דעם קאַמיטעט פון די „הילפּספאַריינען“, מיטן בריוו
נומער 217 פון 12 מאי 1881: „הערן מיטגלידער, זייענדיק אנטשלאָסן
אויפצופירן א פּיעסע אין וועלכער וועט פיגורירן מערערע ביבלישע פּער־
סאָנאושן, האָט די גענעראל דירעקציע פון די טעאטערס דעם כבוד אייך,
הערן מיטגלידער, צו בעטן איר זאָלט אָפּטרעטן לטובת דעם נאַציאָנאַל
טעאטער, די קאַסטיומען פון די פּערוואָנען וועלכע האָבן זיך באטייליקט
אין שיינעם וואָגן פון 11 מאי דאָס יאָר.“

מיט דער האָפּענונג אז איר וועט נישט אַפּזאָגן דער ביטע פון דער
דירעקציע, בעט איך אייך, הערן מיטגלידער, איר זאָלט אזוי גוט זיין און

אַננעמען דעם אויסדרוק פון איר דאנקבארקייט. גענעראל דירעקטאָר יאָן גיקא.

די ביטע האָט דער קאָמיטעט פון די „הילפספאָריינען“ באלד באַ-גיטיקט. די 11 קאָסטוימען פון די היסטאָרישע פּערסאָנאַזשן, וועלכע האָבן פיגורירט אויפן אלעגאָרישן וואָגן, וואָס האָט פּאַרגעשטעלט די קרוינונג פון שלמה המלך, זענען ווי אַ מתנה, אריין אין גארדעראַב פון בוקארעש-טער נאַציאָנאַל-טעאַטער. אין דאנק בריוו נומער 247 פון 23 מאי 1881 גיט יאָן גיקא אן אָפּשאצונג פון דער מתנה.

רומענישע אקטיאָרן גיבן א ספּעקטאַקל לטובת א יידישן מושב זקנים — „עליזאבעטעו“ און יידישע אקטיאָרן א ספּעקטאַקל לטובת א קראַנקער רומענישער אקטריסע

די פארשפרייטע טעגלעכע צייטונג אויף יידיש „היועץ“ פון בוקאַ-רעשט, אין נומער פון 30 דעצעמבער 1881 און נומער 379 פון 30 יאנואר 1882, פון דער זעלבער צייטונג, דריקט אויס דעם ווארעמען דאנק פון קאָמיטעט פון מושב זקנים „עליזאבעטעו“, די אקטיאָרן פון בוקארעשטער נאַציאָנאַל-טעאַטער: מיכאי פאסקאלי, מאטעי מיללאַ, שטעפאן יוליאן, זשיאנו, ווי אויך די דאמען: קאָנסטאַנטינעסקו, פעטראשקו, און די פריילינגס: אמעליא וועלנער (א יידישקע, שפּעטער אָנגעזעענע אקטריסע פון נאַציאָ-נאַל-טעאַטער און גישט די איינציקע!) אל. נאוואלא און דעם הער ראפא-לאָוויטש. די הכנסה איז געווען 1584 ליי, א היפשע סומע פאר די אכצן-קער יאָרן פון פאָריקן יאָרהונדערט!

עטלעכע, קעגנזייטיקע הילפס מאניפעסטאציעס פון רומענישע און יידישע אקטיאָרן, זענען געוואָרן כמעט א טראדיציע. די בוקארעשטער טרופע פון דער „זשיגניאַ“, אָנגעפירט פון איציקל גאַלדענבערג, האָט בעת א טורנע אין גאלאַץ, מאָלדעווע, געגעבן א ספּעקטאַקל לטובת דער שוישפילערן פאני טארדיני, אין יאנואר 1903. די יידיש-רומענישע וואָ-כענשריפט „עגאליטאַטעאַ“ (גלייכהייט) פון 17 יאנואר 1903, הערמאַנט און די קינסטלערין איז „שווער קראַנק און אין נויט, נאָכן טויט פון איר מאן דעם אקטיאָר וולאדישעסקו“, און פארצייכנט דעם פאקט און די צופרידנקייט פון עולם מיט דעם לויבווערדיקן זשעסט.

גוטע באציונגען צווישן רומענישע און יידישע אקטיארן אילוסטרירן די פילע אקטיארן פון יידישן שטאם און פון רומענער-ניט יידן, אויף ביי-דע בינעס. דאס וועט זיין א טעמע פאר אן אנדער ארבעט. מיר האלטן אז יאן גיקא האט דער ערשטער, אנגאזשירט ווי אקטיארן אין רומענישן נאציאנאל טעאטער, יידישע אבסאלווענטן פון דער מלוכהשער אקאדעמיע פאר טעאטער קונסט, בעת ער איז געווען גענעראל דירעקטאר צווישן די יארן 1881—1887, און דערמיט געעפנט א וועג פאר א סך טאלאנטירטע יידישע אבסאלווענטן אויף די רומענישע בינעס, שפעטער בארימט געוואָרן רענע קינסטלער. אייניקע זענען אפילו אריין אין דער געשיכטע פון רומענישן טעאטער.

אנדערע פארבינדונגען צווישן רומענישן און יידישן טעאטער

א פאקט וועלכער אילוסטרירט די פארבינדונגען צווישן רומענישן און יידישן טעאטער, א חוץ די פריער דערמאנטע פאקטן, איז אויך דער אַנטייל פון אַנגעזעענע רומענישע אקטיארן, דראמאטורגן, שרייבער, ביי די פייערונגען פון 50 און 80 יאָר זייט דער גרינדונג פון יידישן טעאטער אין רומעניע. ביי די פייערונגען פון 20 און 25 יאָר יידישער מלוכה טעאטער אין בר-קארעשט. אן אנדער וויכטיקער פאקט איז דער טעאטער רעגולאמין פון מאָריס (משה) פינקעל. ער איז איינער פון די ערשטע גאלדפאדען אקטיארן, וועלכער האט געשפילט און אַנגעפירט טרופעס אין רומעניע (ווי ער איז געבוירן און אויפגעוואקסן). ער האט ארומגעוואנדערט שפעטער אין אייראָפּעישע לענדער מיט פארשיידענע טרופעס און ענדלעך אַנגער-שפארט, אין 1886, אין די פארייניקטע שטאטן פון אמעריקע. דאָרט, האט פינקעל אלס דירעקטאר און רעזשיסאר פון „אַריענטאלישן טעאטער“, פון ניו יאָרק, געדרוקט א טעאטער רעגולאמין א.ט. „Roles and regulations for the stage“, written by Morris Finkel, artistic manager and regisseur, N. York, 1888, Pages 16. דאָס איז דער ערשטער סטאטוט פארן יידישן טעאטער אין אמעריקע, א בראַשור פון 16 זייטן. די בראַשור אנטהאלט 82 ארטיקלען (פונקטן) איינגעטיילט אין פאָלגנדיקע אַפטיילונגען: „די פראָבן, ראָלעס אַנגעמען און שטודירן, ערקראַונגען. די צייט פון אַנטון, די האַלטונג אויף דער

בינע, קליידער. פריזור, רעקוויזיטן, בוטאפאר, אנציען און אפהיטן. דאָס
רויכערן און ליכט לעשן, פערשידענעס,“

כאַטש אייניקע האלטן אז די בינע־תקנות פון משה אָדער מאַ-
ריס פינקעל זענען קאָמפילירט פון א דייטש ביכל, זענען מיר ביי דער
מיינונג, פארגלייכנדיק דעם טעאטער־רעגולאמין פון רומענישן טעאטער
פון יאָן גיקא, בעת זיין אמטירן אלס גענעראל דירעקטאָר פון די רומע-
נישע טעאטערס, אין 1877, או משה פינקעלס טעאטער רעגולאמין איז
זיך סומך, אין א היפשער מאָס, אויף דעם רומענישן טעאטער־רעגולאמין:
די באציונג פון יאָן גיקא צום יידישן טעאטער, צו אברהם גאַלד-
פאדען, זענען פארשטענדלעכע, ביידע האָבן זיך געשעצט, ווייל ביידע
האָבן געציילט צו א גוטן, דערציערישן רעפערטואר. פארזיכערן די אק-
טיאָרן מענטשלעכע לעבנס־באדינגונגען, פארזיכערן א רעאליסטישע ארט-
שפילן פון די אקטיאָרן, צוגרייטן קאדרען און פעדערן טאלאנטן, באריי-
כערן דאָס וויסן און פארשענערן די געפילן פון פאָלק דורכן טעאטער.

דער ערשטער סצענאָגראַף פונעם ייִדישן טעאטער אין רומעניע

בוקארעשטער טעאטער גארטן „זשיגניצא“, אין די אכציקער יאָרן פון פאַריקן יאָרהונדערט, בעת א רעפּעטיציע. צום טיש פון אברהם זעצער — דעם ערשטן סופליאַר אין גאַלדפּאדענס טעאטער, לויפט כסדר צו א יונגעראַמן אין די דרייסיקער מיטן נאַמען שלמה. ער שרייבט אַן עטלעכע שורות, לייגט אוועק די פען, כאפט א פענדול און לויפט מאַלן די דעקאַ-ראציעס צו דער „רייזע אום די ערדע“, באארבעט, לאַקאליזירט פון אברהם גאַלדפּאדען, לויט זשול ווערן.

די אפישן מעלדן, אז מען וועט זען „אן עלעפּאנט און הירשן נא-טורגרויס“ ווי אויך „דעקאַרן געמאַלענע מיט געשמאַק פונעם מאַלער סאַ-לאַמאַן ראַטשטיין“ — דער ערשטער סצענאָגראַף פונעם ייִדישן טעאטער אין רומעניע, דער ערשטער, וועלכער איז אַנגעגעבן אויף אן אפיש. די פרעסע פון זיין צייט שרייבט וועגן „די קינסטלערישע דעקאַרן און קאַסטיר-מען פון סאַלאַמאַן ראַטשטיין צו גאַלדפּאדענס „תחית המתים“, צו די פיעסן „דער נביא און דוד אלראי“, „דודס פידעלע“, „שלמה המלך“ א. אַנד.

דער מאַלער שלמה ראַטשטיין איז ליידנשאפטלעך פארליבט אין דער בינע, אין די אקטיאָרן. ער ארבעט בייטאַג און ביינאַכט פאר א געהאלט, וועלכער קלעקט נישט אפילו קארג צו לעבן. כדי ווי נישט איז צונויפ שטיקעווען דאָס אויסקומעניש, העלפט ער זיך ארויס מיט שילדן-מאַלעריי. זומערצייט ארבעט ער ביי א געוויסן סטאַנעסקו און באמאַלט קלויסטערס אין די דערפער ארום בוקארעשט.

אין דער „זשיגניצא“ מאַלט ער קינסטלערישע דעקאַראציעס, שניידט צו טעאטער-קאַסטיומען און העלפט צוגרייטן די בינע צו די פרעמיערעס, שטעלט צונויף די טעאטער פּראָגראַמען. אויפן שער-בלאַט פון אייניקע

פראגראמען אין אנגעגעבן „רעזומירט פון ש. ראטשטיין“. שלמה ראט-
שטיין איז אין דעם זשיגניצא-טעאטער א מענטש פאר אלץ.
געבוירן איז שלמה ראטשטיין אין גאלאץ (מאלדעווע), דעם 20-טן
יולי 1860. אין קורצן פארן די עלטערן איבער קיין בוקארעשט. אין דעם
יידישן קווארטאל קאלעא וואקארעשטי ווינען זיי בשכנות מיט דער פא-
מיליע פונעם מאלער משה שייך, וועלכער האט זיך דאס פאך אויסגעלערנט
אין ווין.

ראטשטיין פארענדיקט די פאלקסשול, א טייל פון דער מיטלשול,
אבער דאגות פרנסה צווינגען אים זיך אויסצולערנען יונג א מלאכה. היות
משה שייך מאלט אריגינעלע טאפעטן פאר פריזישע ווינונגען, קוקט זיך
שלמה צו צו זיין ארבעט און ווערט באלד זיין לערן יינגל. דער מייסטער
דערקענט זיך אויף אים און ווייסט ווי אפצושאצן זיינע פעיקייטן.

צווישן די 11 קינדער פונעם מאלער משה שייך צייכענען זיך
באזונדערס אויס מיט זייערע שארפע מוחות צוויי, איינער ווערט
מחבר פון גוטע פראנצויזיש-רומענישע און דייטש-רומענישע ווערטער-
ביכער, פובליציסט און ליציי-פראפעסאר; דער צווייטער לאזאר (שפעטער
שיינעאנו) וועט ווערן „דער גרעסטער פילאָלאָג פון זיין יאָרהונדערט“,
וון מ'האט אים באצייכנט, בעת דער פייערונג פון זיינע 50 יאָר וויסנ-
שאפטלעכער טעטיקייט.

שלמה ראטשטיין הברט זיך מיט די יינגלעך, לערנט זיך מיט זייער
הילף דייטש, בילדעט זיך. אער פארליבט זיך אין זייער שוועסטער עליז
און האט מיט איר חתונה, האט מיט איר דריי קינדער — א יינגל און צוויי
מיידלעך.

*

אויף קאלעא וואקארעשטי, נאענט צו דער גאס נעגרו-וואָדא שטייען
אלטע שטיבעלעך מיט לאנגע הויפן. דא האט געמאלט זיינע שילדן שלמה
ראטשטיין. דא איז זיין ווארשטאט און אטעליע. ווען ס'איז קאלט, קומט
מען זיך אנווארעמען אין זיינע ווענט. ער איז א גרויסער מכניס אורח און
א געדולדיקער — לאזט זיך דולן דעם קאפ.
פלוצלינג לאזט זיך מיט אימפעט אריין משה שייך.
— שלמה'לע — זאגט ער מיט א גדולה — כ'האב אנגענומען אן
ערנסטע און שווערע ארבעט.

— דהיינו — פרעגט שלמה און לאַזט נישט ארויס דעם פענדזל פון

דער האנט.

— פארנעם זיך ווייניקער מיט דייע פאַרטרעטן, קיין פרנסה וועסטן פון זיי נישט האָבן. הער צו מיט קאַפּ: דעם 10-טן מאי, אין פינף חדשים ארום, וועלן די פריצים פייערן מיט גרויס פאראד די קרוינונג פון קארלען ווי א מלך. ביי דער געלעגנהייט וועלן דעפילירן קאַרפאַראציעס און פאריי-נען מיט פענער און סימבאָלן אויף וועגענער. אין דער 20-טער גרופע פיי-גורירט לויט דעם פלאן, אן אלעגאָרישער וואָגן פון די יידישע פילאנטראָ-פישע פאריינען פון בוקארעשט. די שקיצן פון די דעקאָראציעס און קאַס-טיומען ווערן אויסגעפירט אונטער דער אויפזיכט פֿונעם ארכיטעקט מאנ-טאורעאנו דורך ס. א. וויסנער און מאטיאס הירש. די קאַסטיומען האָט גע-צייכנט פראנץ גאול פון ווין. דער אלעגאָרישער וואָגן זאל פאַרשטעלן די קרוינונג פון שלמה המלך, זיצנדיק אויף זיין כסא המלכות, בעת א גרופע יידן דריקן אים אויס זייער דרך ארץ און פארגעטערונג. מירן זיי צוהעלפן דעקאָרירן דעם וואָגן, מאכן פארביקע שקיצן פון קאַסטיומען מיט גענויע מאָסן פאר די שניידערס, שוסטערס אין היטלמאכערס, מאָלן די לייזונגן, מיט וועלכע דער וואָגן וועט טאפירט ווערן, קורץ — אלץ ענינים, וואָס געהערן צו אונזער פאך. מיר זענען נישט די איינציקע, עס ארבעטן א סך.

— גוט, מסכים — ענטפערט שלמה — אפשר וועט דאָס יידישע טעאטער זוכה זיין צו באקומען נאָך די פייערונגען די גאנצע אויסשטא-טונג. מיר וועלן זיך ארויסהעלפן אין די פרעמיערעס פון גאַלדפאדענס „כישופמאכערין“ און „תחית המתים“.

משה שיין שלאָגט אים איבער די רייד.

— דאָס וועלן אונזערע גבירים נישט דערלאָזן. מען זאָגט אפילו אז די 11 קאַסטיומען פון די ביבלישע פערסאָנאַזשן און די גאנצע אויס-שטאטונג, וועלן זיי אוועקשענקען דעם רומענישן נאַציאָנאַל-טעאטער פון בוקארעשט.

און אזוי איז דאָס טאקע געשען איז צוויי טעג ארום, נאָך דער פיי-ערונג. דאָס באשטעטיקן די בריוו נר. 247 פון 12 מאי 1881 און 247 23 מאי 1881 אונטערלגעשריבענע פונעם גענעראל-דירעקטאָר פון די רומע-נישע טעאטערס יאָן גיקא — א באווסטער רומענישער פּאָליטיקער און שריפטשטעלער.

כאַטש שלמה האָט גאַלדענע הענט, פארדינט ער נישט גענוג צו פארזיכערן א גאנץ יאָר די חיונה פארן הויזגעזינד — מוז ער מאָלן קלוי-

סטערס. א מיטלמעסיקער מאַלער אָבער טיכטיקער אונטערנעמענער פון אויס
 בויען אָדער רעמאָנטירן קלויסטערס. א געוויסער סטאנעסקו, נעמט שלמהן
 צו אלס שותף. און אַט ארבעט יער שוין אין א דאָרף וואַראַשטי. אין דער
 בוקאַרעשטער געגנט. ס'איז זומער, ס'איז וואַרעם, א מחיה, אין קלויסטער
 איז קיל. ארום אים טאַנצט און שפּרינגט, פייפט און זינגט א זיבניאַריקער
 כּוואַט — אלעקסאַנדרו סאוו לאזאַר. דאָס איז זיין וויכאַוואַנק. אין א
 פּראַסטיקן אינדערפרי, גייענדיק צו זיין „אַטעליע“ האָט אים שלמה געפּוֹר-
 נאָן אויף די טרעפּ פונעם קלויסטער מיט א געבורט־שיין, א האלב פאַר-
 פּוירענעם אים אהיימגעבראַכט אין פאַררעכנט פאַר זיין אייגנס, ווי א
 ברודער פון זיינע קינדער. עס טאַנצט פאַר פרייד אלעקסאַנדרער, ס'איז
 זומער און ער לויפט ארום מיט די יינגלעך פונעם דאָרף, פאַלגט א גאַנג
 דעם מייסטער, שלאָפט מיט אים אין קלויסטער, הערט פון אים שיינע,
 שפּאַנענדיקע יידישע לעגענדעס, וועלכע באַצויבערן אים. פאַרבייגייענדי-
 קען פּויערים פּרעגן אים.

- איר שלאָפט אין קלויסטער ביינאַכט?
- יא — ענטפערט שלמה ראַטשטיין' וואָס איז דען?
- האָט איר נישט מוראַ?
- פאַר וועמען זאָל איך מוראַ האָבן?
- פאַר די הייליקע אינעם קלויסטער.
- איך מאַך זיי דאָר... ענטפערט שלמה ראַטשטיין און נעמט זיך
 צו דער ארבעט.

אין אונדזער רשות געפינט זיך א לייוונט 40/50, אויף וועלכער ס'איז
 אויסגעמאַלט יצחק־משה (מאַריץ) ליבליך, דער בעל הבית פון דעם טעאַ-
 טער־זאַל און גאַרטן „זשיגניצאַ“ פון בוקאַרעשט און אונטן, אין דער לינ-
 קער זייט — דער אויטאָפּאַרטערעט פונעם מאַלער אליין — פון ראַטשטיינען.
 דאָס בילד, ווי אלע ארבעטן זיינע, איז נישט אונטערגעשריבן, אָבער זיי-
 נע קינדער פון בוקאַרעשט האָבן עס גלייך דערקענט און זיך דערמאַנט
 ווען דער פּאַטער האָט עס געמאַלט — טיף אין די נייגזיקער יאָרן פון
 פאַריקן יאַרהונדערט.

אלס טעאַטער־דעקאָראַטאָר און סצענאַגראַף־פּראָיעקטאַנט איז ער
 געוואָרן שטאַרק באַרימט. זיינע מאַקעטן פון א דאַרפישן טעאַטער זענען
 געוויזן געוואָרן אויף דער גרויסער אויסשטעלונג פון 1906 יאָר אין בוי-
 קאַרעשט. דאָ איז אויך געווען א פאַרהאַנג געמאַלט פאַר אזא טעאַטער אין

מאלדעווע. ער האט זיך געפונען ביזן יאר 1936 אין ביקאו, פיאטרא
נעאמצער קרייז.

יארצענדליקער האט ער געמאלט דיעקאראציעס און געצייכנט קאס-
טיומען פאר פארשידענע טעאטער-אנסאמבלען, חוץ דעם יידישן טעאטער
אויך פאר דער רומענישער אפערטן-טרופע גריגאריו, פאר די אנסאמבלען,
וועלכע האבן געשפילט אין טעאטער-זאל „דאטשיא“. עס זאגן וועגן דעם
עדות די ארכיוון פון די טעאטער-אפישן פונעם יידישן טעאטער און דער
ארכיוו פון דער דאקומענטאציע-סקעציע ביי דער פּעדעראציע פון די
יידישע קהילות אין רומעניע, און נאטירלעך — די מלוכהשע ארכיוון.
געשטארבן אין דער מאלער שלמה ראטשטיין אין דער רומענישער
האפן-שטאט קאנסטאנצא. דעם 3טן יולי 1931.

אין זכרון און אין די הערצער פון זיינע מיטצייטלער, אין דער
געשיכטע פונעם יידישן טעאטער פון רומעניע, פארבלייבט ער, דער בא-
גאבטער, הארציקער באשיידענער מענטש שלמה ראטשטיין, דער ערשטער
סצענאגראף פונעם יידישן טעאטער.

א צווייג פון דער געזונטער און פילזייטיקער טעאטער קולטור אין רומעניע; דאָס בוקאַ- רעשטער יידישע מלוכה-טעאטער

די וויכטיקע היסטאָרישע שינויים אין דעם סאָציאלן, עקאָנאָמישן און פאָליטישן לעבן פון היינטיקן רומעניע, די דערגרייכטע אלגעמיינע קולטור-אנטוויקלונג אין לאַנד, האָט דעם טעאטער-עולם דערפירט צו א מדרגה, אין וועלכער ער קען אויפנעמען טעאטראלישע קונסט מיט א ברייטן האַריזאָנט.

אין דעם רעפערטואַר פון די היגע טעאטערס, שפיגלט זיך אָפּ דער פרצוף פון דעם באַנייטן לאַנד, פון נייעם מענטש מיט זיינע ראַנגלענישן, קאַמפן און נצחונות.

אַבער א חוץ רעפערטואַר, אויפפירונגען, שפּיל-קונסט, זענען נוי-טיק פאַר אויסבילדונג פון א געזונטער און אַלזייטיקער טעאטער-קולטור, א טעאטער פובליקום וואָס זאָל זיין א פאַרייניקונג פון אלע שיכטן פון פאָלק.

ווי אין דער בליונגס-צייט פון דער נאַציאָנאַלער דראַמע אין שפּאַ-ניע (לאַפּע דע וועגא, קאַלדעראַן), ווי אין דער עליזאַבעטאַנישער תקופה אין אַנגלאַנד, פאַרייניקט אלע שיכטן פון פאָלק, דער היינטיקער רומעני-שער טעאטער. דער רעזולטאַט: אן אויפבלי פון דער נאַציאָנאַלער דראַ-מאַטורגיע, א נאַענטער קאַנטאַקט מיט דער וועלט דראַמאַטורגיע, מיט דער קלאַסישער און מאָדערנער. עס זענען באַקאַנט אויך מחוץ די גרענעצן פון רומעניע, די מאָדערנע וויזיעס, פון רומענישע רעזשיסאָרן, וועלכע מאַכן נאָך מער בולטער, רעליעפער, דעם טיפן אינהאַלט פון די פּיעסן וואָס זיי שטעלן.

דער טעאטער פון רומעניע, איינגעשלאָסן דעם פון די נאַציאָנאַלי-טעטן, דער בוקאַרעשטער יידישער מלוכה טעאטער, באַפרידיקן די קול-טור-קינסטלערישע באַדערפענישן פון זיינע באַזוכער.

פון דער רייכפארביקער רעפערטואר — פאליטרע פון בוקארעשטער יידישן מלוכה טעאטער, פארגעדענקען זיך מערערע ספעקטאקלען אבער באזונדערס איינגעקריצט אין אונדזער זכרון, האבן זיך עטלעכע, הויך קינסטלערישע דערגרייכונגען, אין וועלכע די רעזשיסארן האבן אריינגע- באסן נייע זאפטן.

דער שעפערישער איזא שאפירא, האט אין די פיר צענדליק יארן געשטעלט מער ווי 40 ספעקטאקלען אין אלע זשאנרען. פארבליבן אין זכרון פון א סך טעאטער באזוכער, זענען זיינע אויסטייטשונגען פון אונדזערע קלאסיקער גאלדפאדען, מענדעלע, שלום עליכם, פרץ, גארדין, דער הויך קינסטלערישער ניווא פון די ספעקטאקלען מיט זייערע פיעסן- געלונגענע שטעלונגען זיינע זענען פון גאגאל, סלאוועס, גרשנזאן, געוועראק, ברוקשטיין, אבער מיר וועלן זיך אפשטעלן אויף איינער פון די וואגיקסטע, לעצטע שטעלונגען זיינע נעמלעך אויף „ביינאכט אויפן אלטן מארק“ פון י. ל. פרץ, אדאפטאציע און רעזשי איזא שאפירא.

כדאי צו דערמאנען אז איזא שאפירא בארייכערט אידעיש אלע זיי- נע ספעקטאקלען. ער וועטיקט זיי אן מיט נעמאציעס, דערפירט זיי צו קינסטלערישער אפגעשליפנקייט, צו שלימות. זיין רעזשיסערישער מאניער איז א געצוימטער, אבער יעדער ספעקטאקל זיינער, קריגט נאטירלעכקייט, אנטוויקלט זיך פריי און דערפאר רירט ער דעם צושויער, פארשאפט אים קינסטלערישן נחירות. גארדינס „גאט מענטש און טייוול“ און „מירעלע אפרת“, „בנימין דער דריטער“ פון מענדעלע מוכר ספרים, סלאוועסעס „נקמה נעמער“, האבן ארויסגערופן לאנגדויערנדיגע אַוואַציעס ביי דער פרעמיערע זייערער. שאפירא האט געשטעלט פיעסן פון דער יידישער און וועלט קלאסיק: טשעכאוו, מאליער, גאגאל, אסטראווסקי, מארק טווען; פון דער היימישער דראמאטורגייע, מאדערנע פיעסן. היינט פארוואנדלט מען גאר ערנסטע פיעסן אין „מיוזיקלס“ אבער שאפירא טוט עס שוין פון לאנג, געבנדיק די שלום עליכם פיעסן, „הערשעלע אסטראפאליער“ און „כעלעמער חכמים“ פון משה גרשנזאן דעם כאראקטער פון פאלקס שטיק, וועלכע זע- נען געשפילט געווארן מער ווי הונדערט מאל יעדער ספעקטאקל!

שאפירא גיסט אריין נייע זאפטן אין יעדן ספעקטאקל וועלכן ער שטעלט. אזוי האט ער אין דימאָוס „זינגער פון זיין טרויער“, אריינגע- טראָגן א נייעס פּאַעטישן טאָן, אקצענטירט די סאטירישע און הומאָריסציע- נעס, אריינגעבראכט געזאנג, פלאסטישע עוואָלוציעס, רעליעפירט די אידיי אויך מיט איינפאלערישע מיוזיקציעס, אלץ אין איין הארמאנישער גאנצ-

קייט דורכגעטראכט, אונטערשטרייכנדיק דעם באלאדע-כאראקטער פון די מאָוס פּיעסע.

אין „כעלעמער חכמים“ האָט שאפּירא באַטאָנט די ליריש-פּאָעטישע און עטישע מאָמענטן אין גרשנזאָנס פּיעסע. די קאָמישע טיפּן און סיטואַ-ציעס, האָט ער טראַקטירט מיט בייסיקער סאטירע, אויסגעלאַכט די כלומרש-טע חכמים. ליבע געפלאַכטן מיט פּריילעכקייט דאָס איז די אַרביטע פון וועלכער קיינער שפּרינגט נישט אַרויס, אין דער שפּילערישער, אמוזאנטער, פאַרביקער אויפּפירונג, פון וועלכער עס ווייעט מיט אייגנארטיקער פּאַלקס-טימלעכקייט.

און איצט לאָמיר זיך אביסל אָפּשטעלן ביי איינער פוי די אינטערע-סאנטע קינסטלעריש-רעזשיסערישע דערגרייכונגען פון איזאָ שאפּירא. דאָס איז „ביינאכט אויפן אלטן מאַרק“ פון י. ל. פּרץ. שאפּיראן איז געלונגען גובר צו זיין די צעפּיצלעכקייט פון דער האַנדלונג, די פּראַגמאַטישע אַרטיקלען און אנטפּלעקן דעם קערן פון סאַציאלן קאַנפּליקט.

אין שאפּירא'ס ספּעקטאַקל שטייגט די האַנדלונג בהדרגהדיק, צע-וויקלט זיך רעווי-אַרטיק מיט רייכע, קינסטלערישע, מוזיקאלישע, כאַרעאַ-גראפישע און פּלאַטישע ביישטייערונגען. וואָס האָבן פאַרוואַנדלט דעם פּרץ ספּעקטאַקל אין א קולטור-געשעעניש!

פאַרשטייט זיך אז שאפּיראס רעזשיסערישע טעטיקייט, איז א וואָגי-קער בייטראַג צום שם, באַרימטקייט פון יידישן מלוכה טעאַטער.

דער באַגאַבטער רעזשיסער זשאָרזש טעאַדאָרעסקו האָט פאַרפּולט א פּערטל יאָרהונדערט טעטיקייט אין בוקאַרעשטער יידישן מלוכה טעאַטער. אייניקע ספּעקטאַקלען זיינע ווי „דאָס טאַג-בוך פון אַנאַ פּראַנק“ און בער-טאַלד ברעכט'ס „דריי גראָשן אָפּערע“ האָבן געמאַכט א רושם אין דער היי-געזען טעאַטער וועלט. ער פאַרדינט געוויס אַן אָפּהאַנדלונג, א ברייטערע, וועלכע זאָל אַרומנעמען זיין גאַנצע קינסטלערישע טעטיקייט פאַר די 25 יאָר רעזשיסערישע אַרבעט. מיר דערמאַנען אַז ער האָט באַקומען פאַר זיינע ספּעקטאַקלען ערשטע און צווייטע פּרעמיעס, הויכע מלוכהשע אויסצייכע-נונגען. ער האָט געשטעלט אַכציק ספּעקטאַקלען אין פאַרשידענע טעאַטערס פון רומעניע און אין אויסלאַנד, און עטלעכע אָפּערעס.

דער רושם וואָס די בורשטיין טרופע האָט געמאַכט מיט איר ספּעק-טאַקל געבויט אויף מאַנגערס „מגילה לידער“, וועלכער גייט שוין יאָרנלאַנג מיט גרויס דערפּאָלג, קודם אין ישראל דערנאַך אין אמעריקע, איבער דער

גארער וועלט, האט דערמוטיקט י. בערקאוויטשן צוזאמענצושטעלן די „מאנ-
געריאדע“, לויט די שאפונגען פון איציק מאנגער.

איציק מאנגערס פערזאן אין רומעניע, ווי אויף דער גארער וועלט,
איז באצירט מיט דעם שטראלן-שיין פון לעגענדארע העלדן און פאלקס-
ליבע. זיין פאלקסטימלעך, קרישטאל-באלדן ווערק, איז א רשות הרבים
נישט נאר פאר די קינדער פון מאמע לשון יידיש. מאנגערס דיכטערישע
שאפונג, איז געקניפט און געבונדן מיט רומעניע, מיט איר פאלקס שאפונג.
מאנגערס ווונדערפול שיין ליד און ווארט, זיינע באלאדן א המשך
פון פאלק-מיטאס און העלדן עפאס, זענען באזונדערס איינגעבאקן אין די
הערצער פון די רומענישע יידן. מאנגערס לידער און פאעמעס, האבן גע-
האט דעם טראגישן זכות, געלייענט און געזונגען צו ווערן, פון די פויליי-
שע יידן אין סוויטלאגערס, און דעם כח צו דערמוטיקן די רומענישע יידי-
שע יינגלעך בעת דער צוואנגס ארבעט.

דער צוויי אקטיקער ספעקטאקל פון מאנגערס שאפונג, האט פאלגנ-
דיקן צוזאמענשטעלט: פון „שטערן אויפן דאך“, פון די „ציגיינערישע
באלאדן“, פון „פעלקער זינגען“, „מיט די טרובאדורן“, אין ערשטן אקט
ווייטער קומען אריין, וועלוול זבארזשער שרייבט בריוו צו מלכלה דער
שיינער“, די „דריי האצמאכט“ פון זיין „האצמאך שפיל“, פון די „חומש
לידער“ (פורים שפיל) עפילאג... לחיים מיט א גלעזל וויין.

י. בערקאוויטש, דער אפקלייבער און רעזשיסער פון ספעקטא-
קל „מאנגעריאדע“, האט אלץ דערפירט צו א גוטן סוף: עסטעטיש און
סאציאל איז די „מאנגעריאדע“ א שפיגל-בילד פון מאנגערס ווערק, וועל-
כע זענען אנגעלאדן מיט סאציאלע און נאציאנאלע באטייטן, מיט גראטעסס
און לירישקייט, מיט דראמאטישקייט.

דער ספעקטאקל „מאנגעריאדע“, באווייזט, אז ס'איז מיגלעך, דורך
דער בינע, צו קירצן דעם וועג פון דיכטונג צום הארצן פון עולם. ער
הייבט זיך אן מיט א ריטמישער גרופירונג פון אלע פערסאנאזשן וועלכע
זאגן: „שטיל זאל זיין, דער דיכטער רעדט!“

דאס באלויכטענע בילד פון מאנגערן, זיין פארטרעט, אין צענטער
פון דער בינע, און די קאנקרעטיזירטע, אנגעזאגטע אנוועזנהייט פון דיכ-
טער, ווערט באלד ווירקלעכקייט: מאנגער רעציטירט (אויף א פלאטע אויפ-
גענומען), זיין ליד „לאמיר-זשע זינגען“ און צום סוף נעמט איבער די
מאסע אויף דער בינע, דעם דיכטערס ליד, אין א שטימונגס-פולן כאַר-
געזאנג:

„לאַמיר-זושע זינגען פשוט און פראַסט פון אלץ וואָס איז היימיש.
ליב און טייער“ און פארענדיקט זיך מיט מאַנגערס „עפּילאָג“ און א
טרינק-ליד-לחיים! וועלכעס רייסט מיט דעם טעאטער-עולם.

אין ספּעקטאַקל קומען אריין לידער, אין וועלכע מאַנגער שפּיגלט
אַפ א שטיק פון אונדזער אינטענסיוו יידיש לעבן אין רומעניע, לידער אין
וועלכע, מאַנגער פאראייביקט די לעבעדיק-לעגענדארע פאַלקס-העלדן אונד
זערע — די טרובאדורן, גאַלדפאדעניאדע, די טראַגיק פון דער „באלאדע
פון ווייסן ברויט“, פון „יאסער שניידערל“, פון „דעם אלטן באַיאַר און
דער שיינער מארושקא“, פון גראַטעסקישן „פורים שפּיל“ א. א. וו. אזוי
ארום, ווערט דער ספּעקטאַקל „מאַנגעריאדע“, אויך א חשובער היסטאָר-
רישער דאָקומענט.

מוזוג זיין די יידן פון רומעניע מיט מאַנגערס שאפונג, אין סצענישן
לבוש, איז א דעליקאַטע, אחריותדיקע ארבעט וועלכע דער רעזשיסער און
דער קינסעלערישער אנסאַמבל, האָט אויסגעפירט מיט ליבע און יראת
הכבוד.

לייוויק'ס „דער גולם“, האָט געשטאַלט א יונגער יידישער רעזשי-
סער, איוואן העלמער, ער האָט דערפילט די גרויסע, טראַגישע פאַעמע פון
ה. לייוויק און זי אויסגעטייטשט קינסטלעריש. ער האָט אויפגעהיט דעם
סאַציאלן הינטערגרונט פון „גולם“ און דעם נויטיקן, ספּעציפישן סטיל,
לייכט אונטערגעמאַכטער שטייגער, פראַיעקטירטע פלאמען און וואַלקנס-
רויך. מוזיקאלישער פּאָן: ווייטיק, אַפגעריסענע קרעכצן, האַגלענדיקע קלעפּ,
מאַקאַבר-טאַנץ ריטמען. די דעקאָראַטיווע עלעמענטן-צמצומדיקע אַבער
פונקציאָנעלע, ווירקנדיקע.

דער רעזשיסער איוואן העלמער, האָט ריכטיק אויפגעפאַסט לייוויק'ס
„גולם“, ווי א שטיק יידיש לעבן, געזען דורך א פאַנטאַסטישער, באַצוי-
בערנדער לעגענדע. אין ליים פון לייוויק'ס „גולם“, דאַס מייסטערווערק
פון דער היינטיקער יידישער ליטעראַטור, איז אריינגעקנאַטן גיפט און
גאל, צער און צאַרן, די יסורים און יאוש פון מיליאָנען מענטשן; דער
צער און יאוש פון א גאַנצן דור, די טראַגעדיע פון פאַלק — דערפאַר איז
לייוויק'ס „גולם“ א גרויס נאַציאָנאַל און באַגלייך אויך אוניווערסאַל מייס-
טערווערק.

אן אינטערעסאַנטע אויפפירונג אין בוקאַרעשטער יידישן מלוכה-
טעאטער איז היים סלאָוועסעס „צען ברידער זענען מיר געוועזן“; די פיער-
סע פון באַווסטן יידישן דראַמאַטורג, האָט געשטעלט דער רעזשיסער פראַנץ

אוערבאך, וועלכער האט זיך באמיט צו לייזן די נישט גרינגע פראבלעמען וואס סלאוועסעס דראמע שטעלט פארן רעזשיסער. ער האט געשטעלט דעם טראפ אויף שטימונג און צוזאמענשפיל, אויסגעמיטן פאטעטיש-רעטארישע טענער, געפרווסט געבן פארב און באוועגונג, שאפן שפאנונג. אין א פייערלעכער שטימונג האט דאס פובליקום אויפגענומען סלאוועסעס דראמע פון דער ווארשעווער געטא אבער נישט ווי געוויינלעך, מיט אויג און אויער — נאר מיטן הארץ, באגלייט מיט די אויגן בלויז דעם מימישן טייל פון דער שפיל. סלאוועסעס דראמע רייסט מיט און אפילו דער נישט סענטימענטאלער צושויער, לעבט מיט אינטים די טראגישע פאסירונגען און געשעענישן, דעם ליריזם, די שטימונג, די סאציאלע און נאציאנאלע אַנדייטן פונעם ספעקטאקל. א וויכטיקער עלעמענט פון ספעקטאקל איז מאיאראוויטשעס מוזיק. די אינספירירטע מוזיק צו „צען ברידער זענען מיר געוועזן“, פארטיפט די לירישע און דראמאטישע מאמענטן פון ספעקטאקל און דערגייט צום הארצן פון צושויער.

בייטראָגן צו דער געזונטער און פילזייטיקער מוזיק-קולטור אין היינטיקן רומעניע

דריי קאָמפּאָזיטאָרן-מוזיקער, פארשידן אין זשאנר, סטיל, פּערזענ-
לעכקייט. לודאָוויק פעלדמען, דער פארדינסטפולער קונסט־מייסטער פון
דער סאָציאליסטישער רעפּובליק רומעניע, דער שאפער פון מוזיקאלישע
ווערק פון א הויכן מוזיקאלישן גיוואָ, אין מאַדערנעם סטיל.
ה. מאיאָראָוויטש, טעאטער און פילם קאָמפּאָזיטאָר, מיט פילזייטיקע
מוזיקאלישע שאפונגען, א קאָמפּאָזיטאָר וועלכנס שעפּערישע פּאָטענץ האלט
אין שטייגן.

אויגען קאָפלער, א פּעיקער קאָמפּאָזיטאָר און פיאניסט — ווירטואָז
מיט א פּערציק יאָריקן סטאזש, מיטארבעטער אין בוקארעשטער יידישן
מלוכה־טעאטער, אין רומענישן ראדיאָ.

יעדער איינער פון די אויבן דערמאנטע דריי — איז אַנדערשדיק
כאָטש אזוי פלעכט זיך קונציק און קינסטלעריש אריין זייער שאפונג, אין
דער היינטיקער מוזיקאלישער קולטור פון רומעניע.

דער אָנגעזעענער יידיש — רומענישער קאָמפּאָזיטאָר לודאָוויק פעלדמאן

פאר לודאָוויק פעלדמאן זיינען צוגעפּאסט די באקאנטע ווערטער
פון בארימטן רומענישן מוזיקער זשאָרזש ענעסקו: „... די יוגנט איז נישט
א לעבנס — פּעריאָד, נאָר א גייסטיקער צושטאנד, דאָס איכות, קוואליטעט
פון כח הדמיון, פון דער אימאזשינאציע, אן װעמאַטיווע אינטענסיטעט. מען
ווערט נישט אלט פון די יאָרן, נאָר ווען מען פּאַרציכטעט אויף אן אידעאל

— די יארן לאָזן שפורן אויפן פנים, אָבער דאָס פארציכטן אויף אן אידע-אל, לאָזט שפורן אויף דער נשמה“.

אכציק יאָר זיינען א גרויסער צייט־אַפּשניט אין פארגלייך מיטן דורכשניטלעכן לעבן פון א מענטש, באזונדערס ווען דער גרעסטער טייל פון אָט די יאָרן, זיינען אויסגעפּוֹלֶט מיט א טאָפּלאַפּאָכיק קינסטלערישער טע-טיקייט — אלס אינסטרומענטיסט און קאָמפּאָזיטאָר.

איידער לודאָוויק פעלדמאַן האָט גענומען די פען אין דער האַנט, האָט ער שוין געהאלטן א פידל. אלס קינד נאָך האָט ער זיך באטייליקט אין א טריאַ, מיט זיין מוטער חנה אלס פיאניסטיין, און א ברודער קארל — טשעליסט. די קאָנצערטן זיינען געווען לטובת הכלל.

לודאָוויק, דער זון פון גאלאצער יידישן דאָקטאָר שלמה פעלדמאַן, איז נישט געוואָרן קיין דאָקטאָר ווי דער פאָטער האָט געהאַפּט נאָר א מוזיקער, א ליידנשאפטלעכער פידלער, א געניטער פּעֶדאָגאָג און אין די רייפּע יאָרן — קאָמפּאָזיטאָר, א גייסטיק־יונגער, טאלאנטירטער קאָמפּאָזיטאָר.

געבוירן אין גאלאץ (מאָלדעווע, רומעניע) דעם 25-טן מאי 1893, פארענדיקט ער דאָרט די פּאָלקס — און מיטלשול. אן איינפלוס אויף לוי-דאָוויק פעלדמאַנס נייגונג צו פידל האָבן געהאַט די גרויסע מייסטערס — ווירטואָזן, וועלכע קאָנצערטירן אויך אין גרויסן האַנדלס — צענטער, מיט אלטע קולטור און קונסט־טראַדיציעס — גאלאץ, ווי זשאָרוזש ענעסקו, טיבאַ, איסיי, קובעליק.

ביי א געלעגנהייט הערט אים שפילן זשאָרוזש ענעסקו; היות ס'איז פאר אים בולט דער טאלאנט פונעם יונגן דעביוטאַנט, שטיצט ער לודאָ-וויק פעלדמאַנס ווייטערדיקע מוזיק — שטודיעס.

לודאָוויק פעלדמאַן פאָרט קיין בוקאַרעשט ווו ער איז א צייט דער תלמיד פון ראָבערט קלענק, דערנאָך קיין ווין, ווו ער האָט אלס פּראָפּע-סאָר דעם באַרימטן פּעֶדאָגאָג אַנדרייטשעק, און פארענדיקט די ווינער מייס-טער־שול פאר מוזיק מיט גרויס דערפאָלג. ער ווערט אינגליכן באַוווּסט אין די מוזיקאלישע קרייזן.

לודאָוויק פעלדמאַן ווערט אנגאַשירט אין דער זאָרעבער אָפּערע, אלס ערשטער פידלער און נאָך א צייט פארנעמט יער דעם זעלבן פּאָסטן אין דער בוקאַרעשטער מלוכהשער אָפּערע. ער איז קאָנצערטמייסטער אין פילהאַרמאָנישן אַרקעסטער „זשאָרוזש ענעסקו“ און באטייליקט זיך אין די קאָנצערטן פון קוואַרטעט טעאַדאָרעסקו.

גלייכצייטיק איז פעלדמאן טעטיק אויך אויפן געביט פון קאמער — מוזיק. משמעות אז דער פלייסיקער, ערנסטער, צארטער מוזיקער, האט און טערן רושם פון דער קאמער-מוזיק דערשפירט די שפעטערע נייגונג זיי-נע צו קאמפאזיציע.

זיין גייסטיקע ליידנשאפט פאר קאמפאזיציע האט זיך אויסגעפורעמט אין משך פון די יארן. שוין אין די ערשטע אויפטריטן זיינע, אין גאלאץ, אנהייבנדיק פון יאר 1907, ביז נאָוועמבער 1913, אָפט באגלייט פון יידיש רומענישן קאמפאזיטאר טעאָדאָר פּוקס, פלעג פעלדמאן אַרקעסטריין, בא-ארבעטן פארן אַרקעסטער קלענערע מוזיקאלישע שאפונגען.

אין די שווערע יארן פון דער צווייטער וועלט — מלחמה, אין על-טער פון פופציק יאר, האט ער זיך געוואָנדן צום באקאנטן פעדאגאָג און קאמפאזיטאר מיכאיל זשאָרא, וועלכער האט דערפולט פעלדמאנס ווונטש און שטודירט מיט אים קאמפאזיציע.

אין „יידישן סימפאָנישן אַרקעסטער“ ווו פעלדמאן האט פארנומען דעם פּאָסטן פון קאָנצערט-מייסטער, בעת דער מלחמה, איז אויפגעפירט געוואָרן דעם 17-טן נאָוועמבער 1943, לודאוויק פעלדמאנס ערשטע קאמפאָזיציע, „די טראגישע פּאָעמע“. אכצן טעג האט פעלדמאן סקיזירט און אינסטרומענטירט די גאנצע פּאָעמע און געשריבן די פיאנאָ-פארטיטור, כאָטש ער איז געווען אין א דראמאטיש — שווערן פיזיש-גייסטיקן צוש-טאנד.

„די טראגישע פּאָעמע“ שילדערט דעם טרויער, פארצווייפלונג, נויט און עלנט פונעם קאמפאזיטאר, אין א צייט פון אויסראַטונג און פארטילי-קונג פון יידן. די שאפונג הייבט זיך אָן מיט העפטיקע קלעפ — אונדזער טראגישער גורל — און גייט באלד איבער צו א מאַטיוו פון טיפן טרויער וואָס חזרט זיך איבער צום סוף. דער דריטער מאַטיוו: קאמף, געראנגל צווישן פארצווייפלונג און האַפענונג, פארענדיקט זיך מיט האַפענונג און טרייסט.

די פּאָעמע גיט איבער דעם גאנצן איבערגעלעבטן טראגיקום אין דער רייכקייט פון דער מוזיק, אויפהיטנדיק איר אייביקן כאַראַקטער און סימ-באלישער עקספרעסיע פון ליידן און דערהויבונג.

די שאפונג האט פעלדמאן שפּעטער באארבעט און בארייכערט.

דעם 11-טן נאָוועמבער 1945 האט דער בוקארעשטער פילהארמאני-שער אַרקעסטער אויסגעפירט, „די טראגישע פּאָעמע“, וואָס האט שטארק אויסגענומען ביים עולם, געהאט אן ערלעך — פארדינסטן דערפאלג. דאָס

האָט באַוויזן, אז דער שפּעט־געקומענער צו קאָמפּאָזיציע איז נישט קיין פּאַרעלטערטער קאָמפּאָזיטאָר.

דער מייסטער זשאָרזש ענעסקו האָט געפּאַרשט בלעטל נאָך בלעטעל, טאַקט נאָך טאַקט, פעלדמאַנס לעצטע פּאַרם פּון דער פּאַעמע און געלויבט דעם קאָמפּאָזיטאָר.

דער שוין דערמאַנטער מוזיקער מיכאַיל זשאָראַ שרייבט: „...לוי־דאָוויק פעלדמאַן איז אַ ווערטפּולער וויאַלאַניסט, אַ מוזיקער מיט הויך — קינסטלערישער באַגאַבונג, אַ טאַלאַנטירטער קאָמפּאָזיטאָר וועלכער פּאַר־שאַפט כּבוֹד דער מוזיקאַלישער באַוועגונג פּון אונדזער לאַנד“.

זשאָרזש ענעסקו שרייבט וועגן לודאָוויק פעלדמאַן: „...דאָס איז אַן אויסגעצייכנטער מוזיקער, זייער באַגאַבט פּאַר קאָמפּאָזיציע“.

„די טראַגישע פּאַעמע“ און „סאַנאַטע פּאַר פּידל און פּיאַן“ — ווערטפּולע שאַפּונגען פּון לודאָוויק פעלדמאַן — זיינען אויסגעצייכנט גע־וואָרן מיט דער הויכער פּרעמיע „זשאָרזש ענעסקו“. ווי דער מייסטער לודאָוויק פעלדמאַן גיט איבער, האָט צו דער אור־אויפּפירונג פּון דער „טראַגישער פּאַעמע“ מיט דעם בוקאַרעשטער פּילהאַרמאָנישן אָר־קעסטער אַ סך מיטגעהאַלפּן, מיט אָרקעסטראַציע און דיריגירן דעם פּאַעם — דער געניאַלער רומענישער מוזיקער־הומאַניסט זשאָרזש ענעסקו. אַגב האָט ענעסקו געהאַלפּן אַ סך באַגאַבטע דעביוטאַנטן ניט יידן ווי יידן, זיי זאַלן פּאַרפּולקאַמען זייערע שטודיעס און אָפט אויסגע־בעסערט זייערע קאָמפּאָזיציעס אָדער דערמוטיקט זייערע עפּנטלעכע אויפ־טריטן.

די „דאַבראַדזשער ראַפּסאָדיע“, וואָס פעלדמאַן האָט פּאַרענדיקט אָנהייב 1961, איז געבויט אויף דעם פּאַלקלאָר פּון די פּאַרשידענע נאַציאָנאַליטעטן, וועלכע לעבן אויף דער דאַבראַדזשער ערד. ווי אַ פּאַדעם, וואָס פּאַרבינדט די פּאַרשידענע טיילן און פּאַרענדיקט די ראַפּסאָדיע, האָט גע־דינט דער טאַנץ „זוראַליאַ“, וועלכן פעלדמאַן האָט פּרעכטיק אויסגעאַרבעט מיט רייכונ וואַריאַציעס און רייכער אינסטרומענטאַציע.

לודאָוויק פעלדמאַנס שאַפּונגען ווערן אויסגעפירט אין רומעניע ווי אויך אין אויסלאַנד, ווייט מחוץ די גרענעצן. מיר דערמאַנען אייניקע: טריאַ פּאַר פּידל, בראַטשע און וויאַלאַנטשעל אין פּאַריז 1960, „סוויטע נור־מתור צוויי“, אין ענגלאַנד, טשעכאָסלאַוואַקיע, בולגאַריע; „סוויטע פּאַר בלאַז־אינסטרומענטן“ — אין פּראַג, דעם 24 יאַנואַר 1947; „פּלייט — קאַנצערט“ אין מאַסקווע און אין סאַפּיע 1963.

דעם טיטל „לאורעאט פון דער מלוכה־פרעמיע“ אין 1953, האָט מען צוגעטיילט פעלדמאנען פאר דער „באלאדיע פאר פידל און אַרקעסטער“ און „אכט באלעט סצענעס“.

לכבוד דעם 15-טן באפרייאונגס־טאָג פון רומעניע האָט ער קאַמפּאָזירט און אויסגעפירט זיין פייערלעכע „העראַישע אווערטורע“.

אין משך פון 30 יאָר טעטיקייט אלס קאַמפּאָזיטאָר, האָט לודאָויק פעלדמאן געשאפן א גרויסע צאָל מוזיקאלישע ארבעטן אין פארשידענע זשאנרען. חוץ די שוין דערמאָנטע קאַמפּאָזיציעס דארף מען פארציילען נען: „קאַנצערטאנטן פאַמעע פאר פידל און אַרקעסטער“, זיבן „מיניאטורן“ פאר אַרקעסטער, א „סימפאָנעטע“, „פינף סוויטן“ א „פייערלעכע אַדע“, א „סאָנאַטע פאר פידל און פיאן“.

פעלדמאנס „סימפאָניע נומער איינס“ שפיגלט אָפּ די שווערע איבער גאַנגס־יאָרן נאָך 1944.

צו פעלדמאנס מוזיקאלישע קאַמפּאָזיציעס געהערן אויך: „פיר נאָוועלעטן“, זעקס בענד „מעלאָדישע שטודיעס“ פאר פידל, 21 קאַמפּאָזיציעס פאר געמישטן כאָר און מערערע קלענערע ארבעטן, ווי צום ביי־שפּיל: „פרעלודיע און טאַנץ“ פאר פיאנאָ, „אָונט ליד“, „זוראליא“ און אנדערע. די לעצטע קאַמפּאָזיציע זיינע איז די „סימפאָנישע אַדע“ — א רייע פרוכט פון טאלאנטירטן קאַמפּאָזיטאָר.

לודאָויק פעלדמאן האָט אויך א רייע פעדאָגאָגישע טעטיקייט. צווישן זיינע תלמידים איז כדאי צו דערמאָנען דעם מוזיק־פּראָפּעסאָר אין לוצערן (שווייץ) און אויף דעם פאקולטעט פון זאלצבורגער „מאַצאַר־טעאָום“ — ערנסט וואלפיש און די באַגאַבטע פידלערין פאולא דאוידעסקו. פאר זיין לאנגיאַריקער פּילזיטיקער טעטיקייט און שאפונג, האָט די סאַציאַליסטישע רעפּובליק רומעניע אויסגעצייכנט לודאָויק פעלדמאן אין 1957, מיטן הויכן טיטל „פארדינסטפולער מייסטער פון דער קונסט“, מיט אַרדנס און מעדאַלן.

לודאָויק פעלדמאן איז א ליבער מענטש און ייד. זיין מוזיק איז פול מיט פאַרכאַפּנדער ענערגיע, קראַפט און אַפּטימיזם. דער אכציק יאַריקער שעפּער־ישער קאַמפּאָזיטאָר איז פול מיט גייסטיקער יוגנטלעכקייט.

דער פילם און טעאטער קאמפאזיטאָר הארי מאַיאָראָוויטש

ער האָט זיך פארמאָסטן צו ווערן א מוזיקער און איז געוואָרן א מוזיקער פאר עקסעלאַנס. ער איז מלא כרימון מיט מוזיקאלישע מעלות. מיר זיקאליש איז ער ווייל דאָס האָט ער א מתנה פון גאָט. והשנית, איז ער אויפגעכאָוועט און דער סאמע מיט פארביקן, זינגענדיקן, פרומען מאַראמאָ-רעש. והשלישי האָט עס אים געצויגן אין דער ברייטער וועלט אריין, ווו ער האָט באוויזן זיינע פעיקייטן און באקומען אין דער ווינער קאָנסערוואַ-טאָריע, פאכמענישע מוזיקאלישע אויסבילדונג און פערטנס, א וויכטיקע מעלה, ער האָט זיך אומגעקערט א היים, און באהבה אָנגעהויבן זיין קאַמפאָזיטאָרישע קאריערע אין נייעם רומעניע.

א קליינזחוקסיקער, גוטגעבויטער מיט קוטשעראווע-שווארצע האָר, א הויכן שטערן — א גלייכן, און אין ווינקל פון זיינע ליפן, גליט שטענדיק א ציגארעטל. ער רעדט גיך דעם זאפטיקן מאַראמאָרעשער יידיש אָבער דאָס אמתע לשון זיינס איז מוזיק.

איך האָב אים געזען ביי דער ארבעט: בעת ווער האָט געשאפן די מוזיק צו היים סלאָוועסעס „צען ברידער זענען מיר געוועזן“, און צו אנדערע פיעסן פארן יידישן מלוכה-טעאטער. זיין טאָג האָט זיך אָנגעהויבן, פונקט דעמאָלט, ווען ער וענדיקט זיך ביי אנדערע. געארבעט האָט מאַיאָ-ראָוויטש אָן אויפהער, גאנצע נעכט. ער האָט ליב וואָס אלע שטערבלעכע מענטשן האָבן ליב, נאָר שטערבלעך פארליבט איז ער, אין דער מוזיק גופא. ווען ווער פילט אז זיין קאָמפאָזיציע האָט דערגרייכט שלמות, פאר-געסט ער אין דער מידקייט פון נישט געשלאָפענע נעכט, צינד נישט אָן קיין ציגארעט און מיט יום-טובדיקער פייערלעכקייט, שפילט ער פאר נאָ-ענטע פריינט זיין קאָמפאָזיציע, שאפונג. זיין שפילן אויף דער גרויסער

אָרגל פֿון א קאטעדראל, כדי אויפצונעמען אויף טאשמעס זיינע קאמפאזי-
ציעס צום ספעקטאקל „צען ברידער זענען מיר געוועזן“ פון חיים סלאָ-
וועס אָדער אויף א גוטן פיאן פאר אן אנדערן ספעקטאקל, איז א גרויסער
גענוס פאר דעם צוהערער בכלל און פאר מוזיק־פריינט בפרט.
געבוירן איז הארי מאיאָראָוויטש, אין דער מאראמאָרעשער הויפט-
שטאָט סיגעט, דעם 6טן סעפטעמבער 1918. דאָרט האָט יער פארענדיקט
די פאָלקס־שול און באקומען א טראדיציאָנעלע יידישע דערציונג: געגאנ-
גען אויך אין חדר, תלמוד תורה, געלערנט תנ"ך.

פֿון קינדווייז אָן האָט אים געצויגן צו לערנען מוזיק. א יונגל נאָך,
לאָזט ער זיך אוועק צו פוס, קיין ווין, ווו ער קומט אָן, נאָך חדשים־לאַנג
גע וואנדערונגען איבער טשעכאָסלאָוואַקיע. א צייט געארבעט אלס מילך-
פארטיילער פֿון א פארם, פֿון די קליינע פארדינסטן האָט ער אָפגעשפאָרט
אויף צו באַצאָלן די פארשידענע לערערס פֿון דער ווינער קאָנסערוואַטאָריע,
פאר די לעקציעס וואָס זיי האָבן אים געגעבן.

יאָרן לויפֿן און ערב יעסטרייכס באַזעצונג פֿון די נאצישע חילות,
פאָרט מאיאָראָוויטש צוריק קיין רומעניע און באַזעצט זיך אין קלוזש. דאָ
זעצט ער פֿאַר זיין מוזיקאליש־פאכמענישע אויסבילדונג, ביז די ראסיס-
טישע געזעצן, צווינגען די יידיש־אונגארישע שוישפילער צו שאפֿן אן
אייגענע טרופע. פאר אָט דער טרופע, שאפט הארי מאיאָראָוויטש די מוזיק
צו צוויי ספעקטאקלען אָבער אינגיכן, נעמט מען אים אוועק אויף צוואַנגס-
ארבעט און ער שפארט אָן אין א לאַגער, אין מיידלינג־עסטרייך.

נאָך דער באַפֿרייונג, אין 1945, קומט מאיאָראָוויטש צוריק קיין רו-
מעניע, קודם אין זיין געבוירנשטאָט סיגעט, ווו ער געפינט נישט מער
קיניעם פֿון זיין משפחה, און דערווייט זיך אז זיינע עלטערן זענען אומ-
געבראכט געוואָרן אין אוישוויץ, דערנאָך באַזעצט ער זיך אין קלוזש.

ה. מאיאָראָוויטש אלס טעאטער-קאמפאזיטאָר

די אייגנטלעכע טעטיקייט אלס קאמפאזיטאָר, הייבט אָן הארי מא-
יאָראָוויטש אין קלוזש, ווו ער שאפט די מוזיק צו טשעזאר פעטרעסקו
און אדריאנא קיסעלעוויטש פֿון־שפיל „פראם — דער פאָלאַרער בער“. דער
ספעקטאקל האָט א ריזיקן דערפֿאַלג. יער ווערט געשפילט אין רומענישן
און אונגארישן מלוכהשן פֿון־טעאטער פֿון קלוזש, פֿון צענטראַלן מאַריאָ-

נעטן-טעאטער פון האנאי (ויעטנאם) און פון אנדערע טעאטערס, איבער דער גארער וועלט. דער ספעקטאקל בכלל און די מוזיק באזונדער איז הויך אפגעשאצט געווארן.

דער מחבר, דער באקאנטער ראמאניסט-אקאדעמיקער טשעזאר פע-טרעסקו, שרייבט אין א בריוו צום קאמפאזיטאר ה. מאיאראוויטש, דאטירט 3 יוני 1958: „ביי דער געלעגנהייט פון אינטערנאציאנאלן פועסטיחואל פון פופן-טעאטערס, האב איך געהערט אייער מוזיק צו „פראם, דער פא-לארער בער“, און בין זיך מודה אז זי איז געווען אן אנטפלעקונג פאר מיר. דאס איז א סימפאניע וואס האט א סך איבערגעשטיגן מיינע דער-ווארטונגען, ווייל זי דעקט אויף נייע שטריכן אין מיין שאפונג. איך קאן זאגן אז אייער קאמפאזיטארישע אינספיראציע, שטייגט איבער דעם טעקסט, אייער מוזיק האט עפעס פון די הימלשע הייכן, אין וועלכע, מע האט דאס פארגעפיל אז גאט שוועבט.“

א צווייטע פופן-שפיל, צו וועלכער מאיאראוויטש האט געשאפן די מוזיק, איז א. גוזבארעוויס „דער כישופמאכער“ און די דריטע פופן-שפיל איז עלע קאנאוויטש און עודזשעניא דימיטריי'ס „דעם פישערס זון“ און אנדערע ספעקטאקלען, אין קלוזשער מלוכהשן פופן-טעאטער.

אין בראשאנער מלוכהשן טעאטער, האט ער געשאפן די מוזיק צו קארלא גאלדאני'ס „דער ליגנער“. אט דער גאלדאני ספעקטאקל, איז גע-שפילט געווארן אויך פון קלוזשער מלוכהשן נאציאנאל-טעאטער, ווו מא-יאראוויטש האט געשריבן אויך די מוזיק צו גונאר פריעדע'ס „די פעריען פון יינגערן ברודער“.

פארן קלוזשער אונגארישן מלוכה-טעאטער, האט מאיאראוויטש גע-שריבן די מוזיק צו עטלעכע פיעסן, מיר דערמאנען נאר איינע: קארלא גאלדאני'ס „משרת ביי צוויי באלעבאטים.“

פארן יידישן מלוכה-טעאטער פון רומעניע, דאס הייסט יידישע מו-זיק לרוב, האט ה. מאיאראוויטש געשאפן צו: יעקב גארדיני'ס „גאט, מענטש און טייוול“ (רעזשי אינא שאפירא), „שפילט א פריילעכס“ מוזיקא-לישער ספעקטאקל אין וועלכן, א וואגיקער בייטראג איז געווען אויך די באלעט-פאנטאָמימע „דער אויפשטאנד אין ווארשעווער געטא“; צו מאליערס „שול פאר פרויען“ האט ער געשריבן די מוזיקאלישע פארטיטור, נאכן צו-זאמענגיסן פון ביידע טעאטערס, האט ה. מאיאראוויטש, אין בוקארעשטער יידישן מלוכה-טעאטער, געשאפן די מוזיק צו פאלגנדיקע ספעקטאקלען: צו חיים סלאוועסעס „צען ברידער זענען מיר געוועזן“ (רעזשי פראנץ

אווערבאך), צו שלום עליכס, „סטעמפעניו“, (רעזשי בענאָ פּאַפּליקער) צו לודאָויק ברוקשטיינס „ישראל בעל שם־טוב“ (באגעגעניש אויף די בארג־שפיצן) (רעזשי זשאָרזש טעאָדאָרעסקו), צו „איוואַנאָוו“ פון אנטאָן טשער־כאַוו (רעזשי איזאַ שאַפּיראַ) א.א. לעצטנס האָט מאַיאָראָוויטש געשאפן די מוזיק צום שעדעוועד פון אונדזער גרויסן קלאַסיקער שלום עליכס — „טביה דער מילכיקער“ (רעזשי אַדריאַן לופּו). זאַל אונדז דערלויבט זיין, צו געבן אייניקע ציטאטן פון די צאַלרייכע אָפּשאַצונגען, פון קאָמפּעטענטע פּאָכ־לייט, וועגן מאַיאָראָוויטשעס מוזיק צו די ספּעקטאַקלען אין ייִדישן מלוכה־טעאַטער:

וועגן דער מוזיק צו „צען ברידער זענען מיר געוועזן“, ליינען מיר אין דער וואַרשעווער „פּאַלקס שטימע“ פון 24 אָקטאָבער 1967: „...די אויף טאַשעס איבערגעגעבענע אָרגל־מוזיק, האָט קאָמפּאָנירט און אויסגעפירט ה. מאַיאָראָוויטש. דער ניגון פון „קינות“ מיט רייכע וואַריאַציעס, ווי אויך די כּאָראַלן, זענען נישט שרייעריש, פּיל־דעריש, נאָר פּאַרפּלאַכטן מיט די דראַמאַטישע הויכפּונקטן; זיי פּאַרטיפּן די לירישע און דראַמאַטישע מאָמענטן פון ספּעקטאַקל, דערגייען צום האַרצן פון די צושייער.“

דער באַקאַנטער דראַמאַטורג דר. חיים סלאָוועס, וועלכער איז בייגע־ווען ווי אַן אָפיציעלער מלוכה־גאַסט, באַ דער פרעמיערע אין רומעניע פון זיין קרעפּטיקער דראַמע „צען ברידער זענען מיר געוועזן“ האָט אין אַ אינ־טערוויו דערשינען אין דער רומענישער ליטעראַרישער וואַכנשריפט „לוטשעאַפּערול“ (דער מאָרגנשטערן), פון 1־טן מערץ 1968, געזאָגט פּאַלגנ־דעס וועגן דער מוזיק פון זיין דראַמע: „...דאָס וואָס האָט מיר באַזונדערס באַרויטשט, דאָס וואָס האָט היפּש בייגעטראָגן צו דער שיינקייט פון אַט דעם ספּעקטאַקל, צו זיין דערפּאַלג (דער ספּעקטאַקל איז געגאַנגען אין בוקאַרעשט, אין אַ טורנע, איבערן לאַנד און אין ישראל!) דערלויב איך מיר צו זאָגן, איז די מוזיק, אַן אינספּירירטע מוזיק, געשאפן פון האַרי מאַיאָראָוויטש. ער האָט סינטעטיזירט אַ ייִדישן מוזיקאַלישן פּאַן מיט מאַ־דערנע, עלעקטראָנישע, קאָנקרעטע עלעמענטן, און אזוי אַרום געשאפן אַ דינאַמישע, פּונקציאָנעלע אַטמאָספּער און דאָס מוזן מיר אָנערקענען, איז שווער צו פּאַרווירקלעכען.“

וועגן דער מוזיק צו „סטעמפעניו“ (רעזשי בענאָ פּאַפּליקער), ליינע־נען מיר אין דער וואַרשעווער „פּאַלקס שטימע“ פון 11־טן מאי 1967: „... וואָגיק אין ספּעקטאַקל איז די מאַדערנע מוזיק און אינטערפּרעטאַציע פון ייִדישן פּאַלקלאַר, געשאפן פון דעם באַגאַבטן קאָמפּאָזיטאָר ה. מאַיאָ־

ראָוויטש. וועלכן מיר געדענקען פון דער רירנדיקער און בילדלעכער מור-
זיק צו גארדינס, גאָט, מענטש און טייוול, צום פאנטאָמימע-באלעט פון
„שפילט א פריילעכס“ און א ריי אנדערע ספעקטאקלען. אין „סטעמפעניו“
איז מאיאָראָוויטשעס מוזיק נישט בלויז אין האַרמאָניע מיטן שלום עליכם
טעקסט נאָר גיט צו באַזונדערן פּאַלקס-חן, גלאַנץ און קאַלאָריט דעם
ספעקטאקל.“

וועגן דער מוזיק צו „טביה דער מילכיקער“, געשאפן פון ה. מאיאָ-
ראָוויטש, צו דער לעצטער פרעמיערע פון בוקארעשטער יידישן מלוכה-
טעאטער, רעזשי אדריאן לופו, שרייבט די באקאנטע פובליציסטין רעזענ-
זענטין שרה שטיין, אין דער בוקארעשטער „צייטשריפט“ פון 15 אפריל
1975: „...דער גאַנצער ספעקטאקל טובלט זיך אין ה. מאיאָראָוויטשעס מור-
זיק, וועלכע איז א פירוש און שטיצע פאר די קרעפטיקע מאָמענטן פון
דער פיעסע און שאפט, וואָלט איך זאָגן נישט שטימונג, גייערט גייסטיקע
צושטאנדן פון די פערסאָנאַזשן ווי אויך פון די צושייער אין זאל“

שוין אלס טעאטער קאָמפּאָזיטאר, אָנערקענט פון פאכלייט און אָנגע-
זענע קולטור און קונסט פּערזענלעכקייטן, איז צו זען מאיאָראָוויטשעס
בייטראַג צו די הויכקינסטלערישע דערגרייכונגען פון יידישן מלוכה-טעא-
טער (און ווי מיר האָבן געשריבן פריער) אויך פון אנדערע מלוכהשע
טעאטערס פון רומעניע. די מוזיק וואָס ה. מאיאָראָוויטש האָט קאָמפּאָנירט
צו די ספעקטאקלען פון יידישן מלוכה-טעאטער, איז אַן אַרגאַנישער טייל
פון די פּאַרשטעלונגען, און האָט דערגאַנצט און באַרייכערט סיי דאָס לשון
פון דעם דראַמאַטורג און סיי די אויסדרוק-מיטלען פון די אַקטיאָרן, גע-
קרעפטיקט דעם טעקסט הייטט עס און דעם שוישפילערס אויסדרוק. מא-
יאָראָוויטשעס מוזיק פאַרמאָגט א באַזונדערן צויבער, ווייל זי קאָמבינירט
זיך שפּעריש מיט די אנדערע קונסט-עלעמענטן פון ספעקטאקל. זיין מור-
זיק, אין יידישן מלוכה-טעאטער, האָט אלע מאל געהאַט א שטאַרקע וויר-
קונג, ווייל ער דריקט אויס אין זיינע מוזיקאלישע שאפונגען, פאַרשיידע-
נע שטימונגען: פון פרייד צי פון צער, פון יום-טוב צי פון טרויער.

ה. מאיאָראָוויטש, דער פילם-קאָמפּאָזיטאָר

אין 1955. בעת א פאַרשטעלונג אין קלוזשער מלוכהשן נאַציאָנאַל-
טעאטער, באקענטער זיך מיטן פיינפיליקן, באגאבטן פילם רעזשיסער סא-
וועל שטיאַפּול. א מזלדיקע באגעעניש.

בארויטש פון מאיאראָוויטשעס מוזיק צו יענעס ספעקטאקל, שלאָגט אים פֿאַר דער פּילם־רעזשיסאָר סאוועל שטיאַפּול, ער זאָל מיטארבעטן ווי א קאָמפּאָזיטאָר. ביי זיינע פּילמען. עס דויערט נישט לאנג און די פּרוכטבאַ־רע מיטארבעט, ווערט קאָנקרעטיזירט אין פּילמען וועלכע נעמען אויס ביים עולם און באַקומען אויסצייכענונגען און פרעמיעס אין לאַנד און אין אויסלאַנד. לאַמיר דערמאָנען אייניקע פּון זיי: „וועגן לעבן און שאַפן פּון אַקטיאָר שטעפּאַן בראַבאַרעסקו“, די גרויסע פרעמיע אין רוים, 1957; די לעצטע נאכט פּון דער קינדהייט“, די גאַלדענע פרעמיע פּון דער געטין אַפּסארא אין פּנאַם־פּענג (קאַמבאָדזשיע). אין 1968; „דער עקיפּאָזש“, די פרעמיע „קאַרטינאַ ד'אַמפּעצאַ“, איטאַליע, 1969; „פּלי אין ווייסן“, די פּרע־מיע פּון יוגאָסלאַווישן פּילם; „דאָס געיעג“ — די ספּעציעלע פרעמיע פּון יורי אין פּראַנקרייך; די גרויסע פרעמיע, „דער גאַלדענער קרייץ פּון זידן“ אין אַדעלאַידע, אויסטראַליע, ווי אויך די גרויסע פרעמיע, „דער גאַלדענער דעלפּין“, אין טעהעראַן, איראַן, אין 1971.

א היפּשער טייל פּון די אויבן אויסגע־רעכנטע פרעמיעס זע־נען צוגעטיילט געוואָרן די פּילמען רעזשיסירטע פּון באַקאַנטן רעזשיסאָר סאוועל שטיאַפּול און דעם קאָמפּאָזיטאָר פּון אלע די אויבן אויסגע־רעכנטע פּילמען — האַרי מאַיאָראָוויטש.

איך האָב געזען דעם קינסטלערישן פּילם געבויט אויפן פּאַעם „דער טויט פּונעם ציגעלע“, פּון הויכבאַגאַבטן רומענישן דיכטער ניקאָלאַיע לאַביש. יונג אומגעקומען אין אן אומגליקספּאַל. דער רעזשיסאָר קריסטו פּאַלוקסיס, שילדערט אונדז אויף א קינסטלערישן אַפּן, א יאגד אין די קאַרפּאַטן־בערג פּון רומעניע, אין זייערע שיינע, ווילדע וועלדער. דאָס איז א יאגד פּון הירשעלעך און ציגעלעך — סימבאָל פּון ריינקייט זענען אָט די וואַלד־באַשעפּענישן פּון די רומענישע קאַרפּאַטן־וועלדער. דער פּילם־פּאַעם, פאַרמאַגט א האַרמאָנישע דימענסיע. ער איז זייער געוואָסן־פּלאַסטיש און מוזיקאַליש.

מאַיאָראָוויטש האָט אן אייגענעם און באַשטייענדיקן סטיל, וועלכען ער האָט אַנטוויקלט און אויסגעלייטערט אין טעאַטער און פּילם, אין די קאָלעקטיוון, אין און דורך זיי, אין דער צוגעבונדקייט דורך א בשות פּוּתדיקער אידעע, דער לאַנג־יאָריקער רעזשיסאָר מיט וועלכען מאַיאָ־ראָוויטש אַרבעט מיט קרוב צוואַנציק יאָר, סאוועל שטיאַפּול, דרוקט אין דער חודשלעכער קינאַ קולטור־שריפט „טשינעמאַ“ (קינאַ). נור

מער פיר, פון אפריל 1972, ז. 23, א פראפיל א.ט., „פאש“ וועלכן מיר
גיבן אין אונדזער יידישער איבערזעצונג:

„... פאש איז דער „פילם-גרופקע נאָמען פון קאָמפּאָזיטאָר ה. מאַ-
יאָראָוויטש, צוגעצויגן דורך מיר, צוריק מיט 18 יאָר, צו אַט דעם פּאַר-
שווענדערישן לעבן וואָס הייסט קינאָ. איצט, זעט אים, ווי ער בלישטשעט
אין די טויזנטער פּאַצעטן פון א צירונג פול מיט האַרמאָניע און בילדער,
ווי אַט דער אויסגאַצייכנטער, קורצמעטערדיקער „דער טויט פונעם ציי-
געלע“.

זייענדיק א גאנצקייט מיטן רעזשיסאָר און אָפּעראַטאָר, לעבט ער
איבער די געשפּאַנטקייט פון א רעוועלאַציע, אנטפּלעקונג, אין דער היסט-
טאָרישער צייט פון א דערמאָנונגס פּאַעזיע. ה. מאַיאָראָוויטש האָט געאַנט
וואָס דאָס בילד האָט געשטרעבט אונטערצושטרייכן בדרך משל, דורכהאל
טן, דורכקריגן זיך א געשיכטלעכע און לעבנס-תּקופּה — די צייט פון זיך
מקריב זיין.

ס'איז געווען צו דערווארטן אַט דאָס טיפּע, טראַגישע אָפּהילכן ביי
אַט דעם מוזיקער, וועלכנס שטימע, איז אלע מאָל די זעלבע, אין דער
פּאַרשידנאַרטיקייט פון זיין מוזיקאלישן אויסגעפּינס, אויסטראַכטעניש.
ס'איז כמעט איבערראשנדיק ווי אזוי דער וועלכער ווארפט זיך אונטער
אזעלכע פּאַרשידענע טעמאַטיקעס ווי „די לעצטע נאַכט פון דער קינדעהייט“
(רעזשי סאוועל שטיאַפּול), „באַלאַגערונג“ (רעזשי מירטשעא מורעשאן) און
„דער טויט פונעם ציגעלע“ (רעזשי קריסטו פּאַלוקסיס), אזא פּאַרשידן-
מינימקייט פון אומשטאַנדן, בלייבט דער זעלבער דערציילער (דורך מוזיק
י.ש.) פון אן איינציקער, יחידישער איבערלעבונג, פון אן איינציקער נאַס-
טאַליגע, פון די זעלבע רופן.

מיט חיפּל ערנסטקייט טייטשט ער אויס זיינע קאָמפּאָזיציעס! דאָס
וואָס האָט אַמאָל געבילדעט זיין באַהאַלטענע פּרייד, איז היינט א קינ-
סטלערישער פּאַקט, באַקאַנט אלעמען: ה. מאַיאָראָוויטש איז אן אַריגינעלער
און ווערטפולער קינסטלער פאַר דער פּילם-קונסט, א פּרייד פאַר אלע די
וועלכע טרעטן אריין אין א זאל פון שאַטנס און קלאַנגען.
זאָל אויך אונדז דערלויבט זיין, צו זאָגן א באַשיידענע מיינונג, וועגן
מאַיאָראָוויטשעס מוזיק: זי אנטשפּרעכט פולשטענדיק די אידיען און סענ-
טימענטן, די מיינונגען פון מחבר און רעזשיסאָר פונעם פּילם. דורך איר
טיפּקייט און וואַגיטייט, קאָן זיין מוזיק, אָפּט פּאַרנעמען דאָס אַרט פון
דיאַלאָג, זיין פונקציע.

ווי א גאסט פון דער געזעלשאפט פאר פריינדשאפט צווישן דער סאָ-
ציאליסטישער רעפובליק רומעניע און ישראל, האָט מאיאָראַוויטש באזוכט
די מדינה אין 1974. אויף א פייערלעכער אויפנאמע, פארן קאמפאָזיטאָר,
זענען געוויון געוואָרן „דער טויט פונעם ציגעלע“ און „פויל“ מוזיק פון
מאיאָראַוויטש, אין דער אָנוועזנהייט פון חשובע געסט. אין דער פרעסע פון
ישראל, זענען ביי דער געלעגנהייט, דערשינען ווארעמע אָפּשאצונגען
וועגן דעם שעפּערישן בעלייובל.

טעטיקייט פון יידיש־רומענישן קאמפאָזיטאָר און מוזיקער אויגען קאָפלער

מיט א פידל אין דער האנט דער טאטע־לעאָן קאָפלער, באגלייט ביים
פּיאַן פון טשעטשיליא די מוטער, צומאָל מיט א ליד אויף די ליפּן־
די שוועסטער, איז יעדן אָונט א „מוזיקאלישע סעראטע“ אין הויז פון די
קאָפלערס. קרובים, שכנים קומען ניט פארבעטענע און שעפּן תענוג פון די
קאָנצערטן פידל־פּיאַנע, קלאסישע און קאמער מוזיק. באזונדערס אויפ־
מערקואם איז דער קליינער אויגען. פון ווען און ווען כאפט ער זיך צו צו
דעם פּיאַן, גלעט אים ווי א לעבעדיקן נפש, רירט אָן די קלאפעס און הערט
אויס ערנסט דעם וואלד טענער וואָס ער ברענגט ארויס... די קלאנגען
שוועבן איבערן צימער און דער פינעף יעריקער יאט פרוווט צו סדרן די
קלאנגען, שפילן גאמעס.

דער פאָטער וועלכער האָט אין די יוגנט יאָרן, ווי א סטודענט, גע־
שפילט אין סימפאָנישע אָדער קאמער אַרקעסטערס האָט איינגעזען די
מוזיקאליטעט פון זיין זון און אים געפירט צו א באקאנטער לערערין פון
פּיאַן אין זיין ווינשטאָט גאלאץ (מאָלדעווע), די פרוי פון באקאנטן שרייבער
זשאן בארט־מאנעא באַטענו, און נאָך צוויי יאָר באַ דער פּראָפעסאָרן עליזא
טשערנאוואָדעאנו. א חוץ האָט ער געלערנט קאמער מוזיק און האַרמאָניע
מיטן אויסגעצייכנטן וויאָלאַנטשעליסט סאשא פוקס, זשוראווסקי, ווילאנט.
מיט אים, האָבן אלע שילער פון דער פּראָפעסאָרן גענומען לעקציעס ביי
די אויבן דערמאנטע.

ווי א ליציי שילער האָט אויגען געגעבן פּיאַן קאָנצערטן לטובת הכלל
פאר דער גאלאצער קהילה, פאר דעס לאַקאלן רויטן קרייץ אַאנד. שפעטער
באגלייט ספעקטאקלען פון ליבהאָבער, מוזיקאלישע און טעאטער פאַרשטע־

לונגען. איינער פון די ליבהאבער שוישפילער איז שפעטער געווארן א בא-
רימטער פוסבאל שפילער אין בוקארעסט—צאובער, אין אט די ספעקטאקלען
דעבוטירט אויגען קאפלער אלס קאמפאזיטאר.

גערסטן פון זיינע גאלאצער פראפעסארן, פארט אויגען אוועק קיין
בוקארעשט, ווו ער נעמט לעקציעס ביי דער באקאנטער פועדאגאגין-קינסט-
לערין מוזא טשאמאג. אין יאר 1932 פארט ער קיין ווין ווערט אויפ-
גענומען אין זיבעטן יאר (די שטודיען האבן געדויערט 9 יאר). צוויי
יאר איז ער געווען דער שילער פון פראפעסאר קערשבאומער און זיך
ספעציאליזירט אין קאנצערט. ביי איין פיאן איז געווען דער פראפעסאר
און ביי דעם צווייטן אויגען קאפלער. ניט האבנדיק קיין מעגלעכקייט
ווייטער צו שטודירן, צוליב מאנגל אין געלד, פרוווט ער געפינען ארבעט
אין ווין און מוז זיך אומקערן קיין גאלאץ. דא ווערט ער אויפגענומען
אין דעם ארקעסטער פון דער מיליטערישער מארינע ווו עס שפילט
אויך דער וואלאנטיסט י. ריינינגער. מיט וועלכן ער שאפט שפעטער אן
ארקעסטער און מאכט א לאנג דויערנדיקן טורנע אין עגיפטן, סודאן
פאריז. געשפילט האבן זיי קלאסישע און פארוויילערישע מוזיק און
באזונדערס אויסגענומען מיט רומענישער פאלקס מוזיק.

צוריק אין לאנד האבן זיך אנגעהויבן די ראסן רדיפות און
אים איז אויסגעקומען צו ארבעטן אין טעאטער פאר יידן, בארא-
שעום. כדאי צו דערמאנען אז אין ארקעסטער איז געווען א מוזיקער
פיליפ בערמאן וועלכער האט געשפילט אויף מערערע אינסטרומענטן
און א אויסגעצייכנטער ארקעסטראטאר ער איז אומגעקומען מיט דער
שיף „סטרומא“ אויף וועלכער ער האט געהאפט זיך ראטעווען און זיך
באזעצן אויף א זיכער ארט.

אן אנדערער מוזיקער וועלכער איז געפאלן א קרבן פון די נאצישע
מושלים איז דער לייטנען פון א גרויסן ארקעסטער אין בוקארעשט-שענפעלד.
דער פאטער איז געווען א ייד און די מוטער א דייטשקע, א פארברענטע
נאציכע וועלכע, לויט מען האט מיר דערציילט, פלעג אויפשטיין און בא-
גריסן ווי די נאציס, מיט דער אויסגעשטרעקטער האנט, אזוי לאנג וויפל
ס'האט געדויערט די רעדע פון „פירער“ אדער פון די אנדערע „גדולים“,
פון יענעם, „דריטן רייך“ ... דער מוזיקער שענפעלד איז אומגעקומען
אויף א מיסטעריעזן אופן, בעת דער וועלט מילחמה, אין איטאליע!
בעת דער מילחמה האט אויגען קאפלער געגעבן קאנצערטן מיט
טעאדאר קאזמא-ביי צוויי פיאנעס, אין בוקארעשטער זאל „באראשעום“.

און געהאט א גרויסן דערפאלג. אונטער דער לייטונג פון קאמפאזיטאָר דיריזשאר הענרי מאלינעאנו, איז אויסגעפילט געוואָרן קאָפלערס ערשטע קאמפאָזיציע: א טעמע פון באך, האָט אינספירירט זיין מאָדערנע קאמפאָזי- ציע און דער עולם האָט גאָר ווארעם אויפגענומען דעם דעביוט פון אויגען קאָפלער אלס קאמפאָזיטאָר.

מיטן באקאנטן מוזיקער אלפרעד מענדעלזאָן דערגענצט קאָפלער זיינע שטודיעס, אין די מילחמה יאָרן. ער נעמט לעקציעס פון קאמפאָזי- ציע, מוזיק טעאָריע און דיריגירן.

אונטערן טיטל „א וויזט אין בוקארעשטער יידישן מלוכה־טעאטער“ פון רעזיסער יעקב ראָטבאום, דערשינען אין דער ווארשעווער „פאלקס שטימע“ פון 20 נאָוועמבער 1971, ליינען מיר פאלגנדע אָפּשאַצונג: „(די שוישפילער) האָבן גוט געשפילט און געטאנצט מיט אן אויסערגע- וויינלעכן טעמפּעראַמענט, ביי דער גלענצנדיקער באגלייטונג פון דעם „איינפּערזאָניקן אַרקעסטער“. פון פיאניסט קאָפלער, וועלכער האָט אויף דער אָפענער בינע צווישן די זינגעדיקע און טאנצענדיקע שוישפילער, מיי- סטערהאפט געשפילט גאָלדפּאָדענס גוט באקאנטע און אזוי פּאָפּולערע ניי- גונים פון דער „כישופמאכערין“ אין אן אויסגעשפּראַכענעם דזשאַז-כאראַק- טער.“

מיר דערלויבן זיך צוצוגעבן אז אויגען קאָפלער האָט באארבעט די אריגינעלע מוזיק פון גאָלדפּאָדענס „כישופמאכערין“, כדי צו באקומען אן אנדער מין ספּעקטאַקל, נעמלעך „א מיוזיקל קאבארעט“, נאָענטער אפשר צום געשמאַק און פּאָדערונגען פון היינטיקן טעאטער-באוּזכער.“ (נייע פרעסע), פאָריו 26-27 דעצעמבער 1970. אויגען קאָפלער האָט קאמפּאָנירט מוזיק צו מערערע ספּעקטאַקלען אין בוקארעשטער יידישן מלוכה טעאטער. מיר דערמאנען נאָר אייניקע ווי למשל: די רעווי „מול טוב“. וועגן קאָפלערס מוזיק, ליינען מיר אין דער „נייע פרעסע“, פאָריו פון 21-22 פעברואר 1970: „די מוזיק פון אויגען קאָפלער פארמאָגט יידישע מעלאָדישקייט, איז חנעוודיק, מיט אן אייגנארטיקן יידישן טאָן. קאָפלער האָט קאמפּאָנירט מוזיק צו אייניקע טעקסטן פון „סע זאָל אלעמען געפעלן“, פון הארי עליאד און יוליאַן שוואַרץ. וועגן וועלכע די „נייע פרעסע“ פאָריו, פון 20-21 מערץ 1971 שרייבט: קאָפלער האָט געשאפן זייער געראַטענע מעלאָדיעס. וואָס דער עולם כאפט זיי אויף טאַקע בעתן ספּעקטאַקל און ברומט זיי נאָך ביים אוועקגייען.“ אין ספּעקטאַקל „מאנגעריאדע“, צוזאמענגעשטעלט פון י. בערקאוויטש. לויט די שאַפונגען פון איציק מאנגער, זענען פאראן קאמפּאָזיציעס פון אויגען קאָ-

פלער. אין דער „נייע פרעסע“, 29 מאי 1968 לייענען מיר: „אויגען קאָ-
פלערס ערנסטע און אינטערעסאנטע קאָמפּאָזיציעס אין ספּעקטאַקל העלפּן
שאַפּן שטימונג און פּאַרדינען א לויב“.

קאָפלערס ערשטע קאָמפּאָזיציעס זיינען פּאַרשפּרייט געוואָרן אין
טעאטער פאַר יידן בעת דער לעצטער וועלט מלחמה „באַראשעום“, וווּ ער
האַט אויך געגעבן קאָנצערטן ווי א ווירטואַל. נאָך דער מלחמה האָט ער גע-
שריבן לייכטע מוזיק פאַר מערערע רומענישע טעאטערס און מאסן לידער
פאַר וועלכע ער האָט באקומען אויסצייכענונגען און אפילו אן ערשטן פּרייז.
געבוירן אין גאלאַץ דעם 4 אָקט 1908. ער איז אויך דיריגענט אין בוקאַ-
רעשטער יידישן מלוכה טעאטער כאָטש א פענסיאָנער. א גוטער, ליבער
מענטש. א מאָנערער, מיטלווקסיקער, רעדט כמעט נאָר פון מוזיק און איז
טאַקע מלא כרימון (ווי א מילגרוים) מיט מוזיקאלישע מעלות. קאָמפּאָנירט
דיריגירט, שפּילט אויף מערערע אינסטרומענטן איז זייער מוזיקאליש און
האַט גוטע פּאַכמענישע, מוזיקאלישע אויסבילדונג. ער טוט זיין ארבעט
באהבה און דערפאַר האָבן אים ליב אלע די מיט וועלכע ער ארבעט. ער
איז אויך אן אויסגעצייכנטער אַרקעסטראַטאָר.

פּראָפּילן פֿון ייִדישע קלעזמער אין אמאָליקן רומעניע.

וועגן באגאבטע ייִדישע קלעזמער אין רומעניע האָבן מיר ידיעות און דאָקומענטן שוין פֿון אָנהויב 18'טן י.ה. א כתב מלכות (קארטע דאָמנע-אסקע) איז געגעבן געוואָרן אינעם יאָר 1744 דעם יאסער ייד שלמה צימבלער. אינעם יאָר 1835 האָט אין יאס עקזיסטירט אויך דער ייִדישער קלעזמער-צעך מיט אן אייגענעם סטאראַסטע. דער אָנפירער פֿון צעך און איר לעגאלער פּאַרשטייער איציק צימבלער, איז בשעתו באטראכט גע-וואָרן ווי אן אמתער נאציאָנאלער טרובאדור.

די מינדלעכע טראַדיציע האָט אויפֿגעהיט דעם נאָמען פֿון א וועלוול דער גרויסער, וועלכער איז געווען איינער פֿון די ערשטע גאָלדפאָדן מווי-קער און האָט איינשטודירט מיט די אקטיאָרן די מוזיק צו גאָלדפאָדנס „די באַבע מיטן איניקל“.

א פּאָפּולערער ייִדישער קלעזמער אין דאָראָהאיער און באַטאַשאַנער געגנט איז געווען חנא, וועלכן אונדזער יעקב גראַפער, האָט אין זיין פּאָעם „סביבה“ אזוי דערמאנט:

ווי סע קלייבט צו ריר קיין שלאָפֿן
קומט מיך חנא קלעזמער שטראָפֿן:
חנא מיט די זיידעס אלע
ביז צו פרעהן לויטער סמאָלע...
מיט דעם זיידן וואָס דעם פּיול
מיטגענומען אין גן עדן.

קינרער נאָך, פֿון אויס רי וויגן
טאנצן זיי שוין און זיי שפּילן.

שפיל זשע קלעזמען,

זיין הייסט שפילן.

איינער פון זיי זאגט רעב אלי
יאָרנלאנג אין דער קאפעליע
אי א פידלער אי א שפילער
און נאָר יידיש ריידן וויל ער.

רעדט נישט ער, נאָר מטר דער פידל
פרייט זיך גוי, דערפרייט דאָס יידל
חתן מאָל, ניי יאָר קיין סברה
פלאמט א טאנץ שוין, דרייט די האָוט.

קומט רעב מאירל אין לאנד
הנא מ' פידל אין דער האנט
ציפט די סטרוונעס, פרוווט א לידל
פידל... וואָרט, זיין וואָרט ווערט פידל.

באָרד און פידל אויף איין הויך
און דאָס קול נאָד העלפט זיי אויך
בייגט דעס קאָפּ ער אויף א זייט
האָרן נאָענטע, שווייגט די ווייט.

פידל יאָמערט, שמיטשיק, פריטשיק
ווי די אויגן וואקסט דער שמיטשיק
ווייסלען וואקסן, סטרוונע סאָפעט.
און מיין אויג אין אים זיך טאָפעט.
שיין, געשטרעקט וואָס ניט זיין גלייכן;
אויסגעבאָדן אין די טייכן.

דער בארימטער רומענישער מוזיקער זשאָרזשע ענעסקו, דערמאָנט
ערגעץ אז א יידישער קלעזמער האָט אים, דאָס ערשטער, געגעבן א פידל
אין די הענט, היות ענעסקו איז געבוירן אין יאָר 1881, אין ליטעני, דאָראַך
האָיער געגענט, אין דער זעלבער סביבה און צייט ווען חנא האָט גע-

לעבט און געשפילט, איז גאנץ מעגלעך אז ער, חנא, איז דער יידישער קלעזמער וועגן וועלכן עס דערמאנט זשארוזש ענעסקו. אגב האָבן מיר אלטע דאָראַהאַיער יידן באַשטעטיקט אז, וויפּל מאָל ענעסקו פּלעג דאָרט קאָנצערטירן, האָט חנא נישט פּאַרפּעלט אַ קאָנצערט און ענעסקו האָט ניט פּאַר-געסן אים געבן־כּמעט מיט געוואלד אַ גוטן פּדיון.

יידישע קלעזמער־טיפּן האָבן אויפּגעוועקט אינטערעס באַ רומענישע שרייבער ווי נ.נ. בעלדיטשעאָנו, קאָנסטאַנטין סטערע, עמיל נ. גריגאָראַ-וויצא א. אנדערע.

ס'איז כּמעט נישט געווען אַ שטאַט אָדער שטעטל אין דער מאָלדעווע אָן יידישע קלעזמער. באַקאַנט זענען געווען די פּאָליטישענער, באַטשאַנער, גאַלאַצער און יאַסער קלעזמער. די פּראָפּעסיע פּון קלעזמער פּלעג אַריבערגיין פּונעם פּאָטער צום זון, צום אייניקל, צו גאַנצע שפּחות, דורותווייז.

אזוי דערקלערן זיך די באַרימטע קלעזמער און מוזיקער משפּחות פּון די פּסנתירס, לעמישעס, ליוויקס, דיאַמאַנטס, בוגייטשעס א. אנדערע. דאָס רובּ פּון זיי געשולטע און באַגאַבטע, זענען געוואָרן באַרימט און האָבן אָנגעפירט מיט מיליטערישע און ציווילע מוזיקאלישע פּאַרמאַציעס, אין לאַנד און חוץ לאַרץ.

ט.ט. בוראַדא אין זיין „געשיכטע פּון טעאַטער אין דער מאָלדעווע“ 1915. ב'1, ז. 339, גיט אָן דעם נאָמען פּון י. (צאַלעק, איציק), לעמיש אלס ערשטער פּידלער און ב. (בערל) לעמיש אלס צווייטער פּידלער, אין דעם אַרקעסטער פּונעם יאַסער נאַציאָנאַלי־טעאַטער, אָנגעפירט פּון אלעקסאַנדער פּלעכטענמאַכער, אין יאָר 1846.

בערל לעמיש איז אין 1857 קאַפּעלמייסטער פּון אַן אַרקעסטער וואָס באַשטייט פּון 12 קלעזמער. פּון אַן אַפּיש וועלכן מיר האָבן פּאַטאַקאַפּירט, דערוויסן מיר זיך אז דער זעלבער בערל לעמיש מיט זיין אַרקעסטער, באַ-טייליקט זיך אין מאַטעי מיללאַ'ס טרופּע און שפּילט ווי אווערטורן, אַני-טראַקטן, די פּאַסיקסטע און שענסטע האָרא און פּאַטפּוריעס פּון דער רומעני-שער פּאַלקס־מוזיק, אין 1871.

היים לעמיש מיט זיין אַרקעסטער, באַגלייט אין די יאָרן 1892, 1895, צוויי טורנעען מיט קאָנצערטן פּון יידישער פּאַלקס־מוזיק, אין וועלכע סע באַטייליקן זיך יינגע יידישע זינגער און זינגערניס, צווישן וועלכע די שפּעטער באַקאַנטע אַקטריסע ראַזאַ ראַזענשטיין־זיגלער און רעגינאַ סימאָוויטש.

אברהם-וואָלף לעמיש פון באקוי, מאָלדעווע, איז באוואוסט סוף פאַריקן
יאָרהונדעט מיט זיין אַרקעסטער אין וועלכן ס'האַבן געשפילט יידן מיט
ציגיינער.

מיללאַ לעמיש איז א בארימטער זינגער און פידלער. ער פירט אַן זיין
אַרקעסטער אין דער טרופע נ. לוקיאן בעת איר טורנע פון אָפּערעטן און
וואָדעווילן אין קישינעוו, אין 1868-1869.

ארמאַנד לעמישאַנאָ (רומאַניזירט פון לעמיש) איז ערשטער טענאָר
אין דער פראנער, „גרויסער אָפּערע“ און האָט גרויס דערפאַלג אין גאלאָז
און בכלל אין רומעניע, מיט זיינע קאַנצערטן אין יאָר 1895.

די מוזיקער־משפחה בוגיטש, ציילט מיטן אור־אייניקל דומיטרו
בוגיטש, פיר דורות אינסטרומענטיסטן. דער נעסטאָר פון די יידישע מוזיק-
קער אין רומעניע דוד בוגיטש האָט געלעבט אין בוקאַרעשט. א פאַטאָר-
גראַפיע (א בילד מיט וועלכן מע פלעג זאמלען „די קעטע“ מיטן טעלער,
געפינט זיך אין מיין רשות און דאטירט פון סוף פאַריקן יאָרהונדערט. דעמלט
פלעגן די בוגיטשעס, (די קאָפּעליע איז באשטאנען פון די בנינים און קרו-
בים) ארומפאַרן איבערן לאַנד און אין אויסלאַנד, איבער די באלקאַן־לענ-
דער, בולגאַריע, גריכנלאַנד, טערקיי, באזונדערס אין איסטאַמבול.

די ליוויקס (באַקאַנט ווי די ברידער סגל, זענען די מוזיקער
פון אונדזערע יאָרן), ווי די בוגיטשעס, אלע יאָרן פארבונדן מיטן
יידישן טעאַטער פון רומעניע ווי קאַמפּאָזיטאָרן, קאָפּעליסטערס (דירי-
זשאָרן) און גוטע מוזיקער. איינער פון זיי, בערל סגל, האָט זיך באזונ-
דערס אויסגעצייכנט אלס קאַמפּאָזיטאָר צו יידישע קלאַסישע פּיעסן און
רעוויס, אין יידישן מלוכה־טעאַטער.

וועגן מערקווירדיקן פאַלקסזינגער און צימבלער יעקב פסנתיר און
יעקב יונה דיאַמאַנט, זייערע אויבן אויסגערעכנטע מיטציילטער, ווילן מיר
באהיפטן אז זיי, אלע, האָבן געהאַלפן דעם פאנאנדערבלי פון יידישן און
אויך ניט־יידישן מוזיקאלישן און פאַלקאָלרישן אוצר אין רומעניע, אפילו
ווען מיר קאַנען דערווייל, ניט אַנווייזן ביי יעדן איינעם זיינע מוזיקאלישע,
אינסטרומענטאלע ווערק.

מיט אונזערע פראָפּילן זענען מיר אויסן, א באשיידענעם בייטראָג
צו דער רייכער געשיכטע — דערווייל ניט גענוג אויסגעפאַרשטע — פון
יידישער מוזיק אין רומעניע.

מאַלט אייך אויס א קאָפּעליע אין דער מאָלדעווע, צוריק מיט 100
יאָר. דריי — פיר יידישע קלעזמער שפּילן אויף פידלען, אנדערע ווידער

בלאזן מיט כח און כעס אויף פלייטן. אין מיטן-דער קאפעלמייסטער, דער
יידישער מוזיקער מיללאַ לעמיש.

ער איז א הויכער, איידלער מאן, א צארטער מיט שווארצע אויגן,
לאנגע, טונקל-שווארצע האָר און טראַנט א שלאפע אָדער קושמעלויט
דעם וועטער און צייט ווען ער וואנדערט מיט זיין קאפעליע. געקליידט
איז ער ווי א „דייטש“.

לעמיש שפילט... דער קאַפּ מיט געקרייזלטע האָר און גרויסע ברע-
נענדיקע אויגן, שטייען נישט א רגע. די האָר טרייסלען זיך, די ווינקלען
פון זיינע ליפן באוועגן זיך און די גאַזלעכער אַטעמען אלץ איין און אויס,
לעמיש שפילט.

סארא ליידנשאפט אין זיין הארץ און הענט. א דור האָט ער מחיה
געווען, הן בא קערמעשלעך און בא גרעסערע הוליאנקעס הן בא שמחות
און חתונות. מע פלעג זיך אריינלאָזן אין ווילדן טאנץ אונטער זיינע פארטי-
שופטע מעלאָדיעס. ניט געווען א שמחה אָן אים. ווען לעמיש פלעג שפילן,
פלעגן יונגע מוזן טאנצן, עלטערע לייט פלעגן קריגן ספרושינעס אין
זייערע פיס און אלטע, פלעגן כאַטש הייבן די פיס צום טאקט און זיך דער-
מאנען אין די יונגע יאָרן. די גאָר אלטע לייט פלעגן כאַטש רירן מיט די
פיס, צוקוקנדיק מיט א שמייכל צו דער וויווענדיקער יוגנט.

די אלטע באַיאָרן (פריצים) וועלכע פלעגן פאר מינדסטן פעלער לאָזן
שמייטן „לא סקארע“, אויף די שטיגן, פארן פריצישן הויז, זייערע לייב איי-
גענע ציגיינער און טרייבן יידן פון אַרט צו אַרט, באַרויבן און ממיתן זיי,
פלעגן זיך ממש צעגייין פאר תענוג, ווען עס פלעג זיי שפילן און זינגען
מילאַ לעמיש.

מע האָט אים ממש אויף די הענט געטראָגן, פון איין עק לאַנד צום
צווייטן. סארא אָפּלאַנג אין די הערצער פלעגן האָבן די דאַינעס און ראָ-
מאַנצן, די אנדערע פּאַלקסלידער. ער פלעג זיי שפילן צומאַל געדעמפט
און אריינלייגן אין זיי א שטיק אייגענע נשמה, דורותדיקע יידישע ליידן...
מילאַ לעמיש איז געווען א קינד פון דעם אַרעמען יידישן יאס ווו
סע האָט געבליט טרובאדורן ליד און ליידי. אין דער רומענישער ליטע-
ראטור פירט פארביי אונדזערע אויגן זיין לעבעדיקע, רעאלע פיגור און
אויפטו, דער שרייבער קאָנסטאַנטין סטערע, דער מחבר פון א מערב-בענדיקן
מעמוארן ראַמאַן אונטערן טיטל: ערב דער רעוואָלוציע דערציילט סטערע
וועגן לעמיש, אין צווייטן באַנד ז' 18-20, פּאַלגנדעס: „... דער קלעזמער לע-

מיש, דער בארימטער קלעזמער פון אמאל, וועלכער האָט תמיד א זאק מיט ידיע-ות וועגן די געשעענישן פון אלע פריזישע הייף, וואָס ער פלעג אָן אויפֿ-הער באטרעטן, האָט אויף די פריזימס באשטעלונג, אָנגעהויבן שפילן א „האַר-רע.“ ביי דער געלעגנהייט, האָט זיך דער קלעזמער לעמיש איבערטראָפן און ארויסגערופן אזויפיל באגייסטערונג, ענטוויאזם, אז נאָך דער האַרע האָט דער פריץ פעטראַקע בארטיאנו פון באראסעני, פארגעסנדיק אין זיין יחוסי-טיטל „מארשאַל פונעם אדל פון דער צארישער אימפעריע“, באפוילן:

— ברע, לעמיש ברודער, זאָג אונדז א מאַלדעוועשע דאַינע, דו ווייסט שוין... ווי א טשאַקאַרליע. (ביי די מאַלדעוועשע, איז אַט דאָס ליד אויך א מין האַרע י. ש.).

אין סאלאַן, נאָכן שפילן די דאַינע, האָט לעמיש אָנגעהויבן זינגען מיט זיין זיסער, פארכאפנדער טענאַר שטימע, רומענישע פאַלקסלידער, ראַמאנסן, אלעקסאנדריס לידער, באזונדערס די צו וועלכע עס האָט געשאפן מוזיק דער יידיש רומענישער מוזיקאַלאָג און קאָמפאָניסט מאורישיו קאַ-הען־לאַנאָרו.

לעמישעס רעפערטואַר האָט אלעמאַל געמאכט א רושם, סיי אין די פריזישע הייף, סיי ביי די פויערישע שמחות אין בעלז, קישינעוו און אין די אַרומיקע דערפער.

וועגן לעמישן האָט געשריבן באגייסטערטע זייטלעך אפילו אזא צורר היהודים ווי פאוועל אלעקסאנדראָוויטש קרושעוואן, ימח שמו, אין זיינעם א ראַמאן א.ס. „מיליאָנען“ וואָס איז דערשינען אין אן אלמאנאך פון מאַסקווע, אין 1903. אויף זייטל 360 פונעם דערמאנטן ראַמאן, באשרייבט ער א באל אויף א גוט, פון דער פריזישער משפחה ראדאָוועאנו ארום 1880 יאָר: „... די מוזיק האָט אָנגעהויבן שפילן אויפן באלקאָן. דאָס איז געווען דער אַרקעסטער פונעם גוט־באזיצער מיליוטין, בראש מיטן זינגער פון מאַל-דעוועשע ראַמאנסן מילאַ לעמיש. „ווייטער אויף זייטל 371, שרייבט ער: „... אויפן באלקאָן האָט לעמיש געזונגען אייניקע קופלעטן אויף מאַסיוון פון האַרעס, וועלכע פלעגן אָנהייבן מיט די ווערטער: „אַף, אַף, אַף, סופלעטע, אַף און אוי, אוי, נשמהלע, אוי“ (י.ש.).

די האַרע האָט נישט לאַנג געדויערט, נאָר ביו די אלטע פריצע העלענא איוואַנאָוואַ ראדאָוועאנו, האָט אָנגעהויבן ווישן זיך די טרערן. ארום 1877, פלעג מען אין יענע קאנטן זינגען מיט באגייסטערונג, פאַלגענדע לידער, זיכער פאַרשפרייטע פון מילאַ לעמישן: דאַינע, „אויגן

צוויי" און „איך וויל שטארבן מיט דיר“. שרייבנדיק וועגן דער „דאָינע“, דערמאנט ער ווידער אין מילאָ לעמישן.

זאמפיר ק. ארבאָרע, א פאָרגעשריטענער מאָלדעווישער שרייבער האָט נאָך פאָראַפּט מענטשן, וואָס האָבן געקענט לעמישן, וועלכער פּלעג זינגען אלטע מאָלדעוועשע פּאָלקסלידער, בענקשאַפט לידער און דאָינעס, האָרעס, מיט זיין מאָלדעוועשן אַרקעסטער פון יאס. ער פּלעג שפּילן אויפן פּידל און בעת ער פּלעג זינגען, פּלעג ער האַלטן דעם פּידל אין דער האַנט אן זיך אוועקשטעלן פאַרן אַרקעסטער.

ווי מיר האָבן געזען, זענען די לעמישעס, טרעגער פון יידישער און רומענישער נאַציאָנאַלער מוזיק. כדאי צו דערמאָנען אייניקע קאָמפּאָזיציעס פון זעליק איציק לעמיש, דער פּאָטער פון מילאָ לעמיש, נעמליך דעם „נאַציאָנאַל קאַדריל“ און „גאַלדפּאַדען מאַרש“ וואָס זענען אַ לאַנגע צייט געשפּילט געוואָרן אין גאַרטן „זשינגיזאַ“ פון בוקאַרעשט, פון „דעם בעריהמטען אַרקעסטער אויס יאַססי, אונטער דער לייטונג דעס בער ריהמטען אַרטיסטען זעליק איציק לעמיש אונד זיין זאָהן מילאַ.“ ווי מיר לייענען אין בוקאַרעשטער „יידישן טעלעגראַף“ נומער 284 פון 30 אפריל 1878.

די לעמישעס, באַגאַבטע און געשולטע מוזיקער, האָבן אויך געהאַלפן אויפהיטן און אַנטוויקלען דעם מוזיקאַלישן און פּאָלקלאָרישן אוצר אין רומעניע.

יידישער טאנץ אין רומעניע

די ראָבוסטקע וויטאליטעט פונעם רומענישן יידן, דריקט זיך אויס אויך אין זיין ליבע צום טאנץ, שבתים און יום טובים, אויף חתונות און אנדערע שמחות, איז טאנץ אן עיקר אויסדרוק פון פרייד:

„הוליע קבצן, טאנץ רעב פייוויל!

הייב די פיאטעט, רייס די שירן!

מאָרגן כאַפּט דער רוח דעם פּידל אָדער דיך!“

אַט אזוי האָט אונדזער אליעזר שטיינבאָרג באַזינגען די פּרייד פון טאנץ, אין זיין ליד „דער טאנץ“.

פאַרשטייט זיך אז מיינסטנס טאַנצט מען ספּעציפישע יידישע טענץ ווי „א ברונגל“, וועלכן עס פלעגן טאַנצן יינגלעך מיט מיידלעך־פאַרלעד: א יידישע האַפּקע־א טאַנץ אזא ס א ל א, פון איינעם אליין, א יינגל אָדער א מיידל, און ווערט וואָס א מאָל אלץ הייסער, אימפּעטיקער, צעוואַלגערטער און שטאַרקער. דער יינגער עולם פון ארום האָט געפאַטשט אין די דלאַ־ניעס, צוגעטופּעט מיט די שטיוויל, אונטערגעהעצקעט די טענצערין. די „אלטע וואמע“ איז דער יידישער נאָמען פון דער גאס ספּענטול לאַזאַר אין יאס.

„האַפּ, האַפּ האַפּ,

גיטל פון דער אלטער וואמע טאַנצט!“

דאָס איז אייגנטלעך א יידיש דריידל. אנדערע יידישע טענץ ביי רומענישע יידן זענען געווען „א פריילאכס“, „שער“, „בייגעלע“ און אנדערע. ווען עס האָבן נישט געקלעקט די אייגענע טענץ, האָט מען איבער־גענומען פונעם רומענישן פּאַלקס־טאַנץ אוצר: „א וואַלעך“, א „זשאַק“;

פונעם אוקריינישן א „קאזאטשקע“; פון די אלגעמיין פארשפרייטע טענץ: „א פאלקע“, א קאדריל א. אנד.

וועגן אָט דער פריילעכקייט פון טאנץ ביי רומענישע יידן, און וועגן דער באציונג צום טאנץ מצד די היגע רבנים און נגידים, האָבן מיר באשרייבונגען פונעם 15 טן יאָרהונדערט. מהר"י וו"ל גיט איבער, אז „אין דאָנאו־געגנט, פלעגן יידן יום־טוב, לאָזן שפילן ביי זיך קריסט־טלעכע קלעזמער און טאנצן, אָבער די רבנים זענען געווען דערמיט שטארק אומצופרידן“

די „חשובות פרנסים“, די באשיצער פון די געטאָס, האָבן אפילו פאר־באָטן צו גיין מיט כל, זמרים, איבער די גאסן באַנאכט. אזא מין פאראַרדער־נונג, איז צו געפונען אין דעם סטאטוט פונעם קראַקעווער קהל, וואָס שטאמט פון יאָר 1595: „מע זאל נישט מיט כלי־זמרים איבער די גאסן גייען בלילה“.

אין „קיצור שולחן ערוך“ פון שלמה גאנצפריד, קאפיטל ה: „א טייל פון די מלאכות, (48 בסך הכל) וואָס מע טאָר נישט טון אום שבת“. דער פאראַגראַף 87 (פון 97 בסך הכל) קלינגט אזוי: מע טאָר נישט ארויסברענגן קיין שום קוּל און געזאנג דורך אן אינסטרומענט אָדער מיט די הענט.“

אין „ארכיוו פאר דער געשיכטע פון יידישן טעאטער און דראמע“, ערשטער באַנד, 1930, ז' 452-454, געפינען מיר אינטערעסאנטע דאָקומענטאציע, צום ענין חרם אויף טאנץ און פארוויילונג. ר' ידידיה ווייליס קאמף קעגן מאסקעוואדן און טענץ אין קארלסרווע, אייגנטלעך קעגן גער־זעליקייט אין דייטשן געטאָ, סוף 18-טן יאָרהונדערט. ער האָט דער־רעגירונג איבערגעשיקט א בקשה, אין וועלכער ער בעט „שוץ און הילף אין קאמף קעגן די פארוויילונגען אין זיין קארלסרווער קהילה“. די סיבה פון חרם זאל זיין כלומרשט פארהיטן די מאַראַל... „קעגן דער פארדאר־בונג פון די זיטן“, וואָס האָט זיך פארשפרייט צווישן דער היגער יידישער יוגנט און די מאטעריעלע לאַגע, ווען א ייד האָט גענוג זאָרגן ווי אזוי זיך צו דערנערן און צו פארדינען, „אויף זיין ברויט“ טאָר קיינער נישט פארשווענדן זיין געלט. (...) ווייל די באציונגען צווישן מאנספארשויען און פרויען געהערן צו לוסטבארקייטן, א פשיטא נאָך־ווען דער גייסט ווערט אויפגעפלאמט קאָן ער ברענגען צו זינד“. ענלעכע פרטים גיבן אַן די בוקארעשטער מייסטער באלעבאטים פון ווערקשטאטן, אין אן אַנ־

קלאגע קעגן זייערע ארבעטער-געזעלן לערנינגלעך און לערנמיידלעך, סוף 19-טן יארהונדערט ווי מיר וועלן שפעטער, פרטימדיק באווייזן. שווער האָט דער רומענישער ייד געהאַרעוועט פארן שטיקל ברויט. אָפּט האָט איבער אים געהאַנגען די סכנה פון גירוש, אָבער אז עס איז געקומען שבת-צייט, א יום-טוב, א פאמיליע-שמחה באוונדערס בעת חתו-נות, אָדער פורים און הנוכה-צייט, מיט א גלעזל אַדאַבעשטער אָדער קאַטנארער וויין, ביי א פיין געדעקטן טיש מיט גוט עסן, איז די פריילעכ-קייט געוואָרן א קאַלעקטיווע, א לויטערע, א פרישע און געזונטע. רומעניע שמת אויף דער וועלט מיט אירע גוטע מאכלים און וויינען. און אז ס'איז פריילעך אויפן הארצן, וויצלט מען זיך און מע לאכט. דערצו העלפן די לצים וויצלער, וועלכע מאכן פריילעך מיט קאַמישע מאַנאַלאַגן און געפּעפּערטע וויצן, אינטערע האלטן דעם עולם מיט זייער הומאָר און קאטאַוועס טרייבן; די קינצנמאַכער, בדחנים, און פריילעכע שפילער זענען משמח דעם עולם. אָט די אלע פארוויילער גיבן אכטונג אז די שמחות זאַלן זיין פארביק און לעבעדיק, דער עולם זאַל פריילעך זיין.

צוליב די פלאַיעשטער און ראַמאַנער יידן וועלכע ווארפן די קוטש-מעס בעת זיי טאַנצן, באַגלייטע פון נישט יידישע קלעזמער, אום שבת, ווערן די פרומע רבנים אויפגעציטערט: סטייטש. מע גייט אראַפּ פון דרך הישר, און זיי גיבן ארויס אן איסור, א פאַרבאָט! א רומעניש-יידישער קוואל, אנטפלעקט אזא מין אסור. „די געשיכטע פון דער פלאַיעשטער קהילה“ לויט שריפטלעכע קוואלן און מינדלעכע דערקלערונגען מיט א צוגאַב וועלכער אנטהאַלט „אַריגינעלע דאַקומענטן“ פון ישראל שאפירא, מיטגליד פון דער היסטאָרישער געזעלשאַפּט „יוליו באראש“, 1889, אַפּגעדרוקט אין די „אנאלן“ (יאַרביכער) פון דער היסטאָרישער געזעלשאַפּט „דר. יוליו באראש“, דריטער יאַרגאַנג, ערשטע און צווייטע באַשור, זייטל 28-29: זאַגט זיך... אין אלע שבתים און אלע יום-טוב טעג, באַגלייך מיט די רומענער זונטיק און אין זייערע יום-טובים, פלעגן זיך פארוואַמלען אלטע און יינגע, מענער און טאַנצן, „האַרע“ ביזן אָונט, ביי א סקר-פענדיקן פידל“.

קומענדיק קיין פלאַיעשטי, איז דעם רב מוידל, אויסגעקומען שווער צו קעמפן קעגן אַס דעם מנהג. זיי האָבן זיך אונטערלעגעבן אָבער דערביי האָט א גרויסער טרויער אלע ארומגענומען, אזו זיי האָבן געזאַגט אז „דערמיט האָט מען זיי פאַרשניטן די יום-טובדיקע פרייד.“ צו אָט דער ידיעה וועל-כע מיר האָבן גענוי איבערגעזעצט פונעם רומענישן טעקסט, גיט צו משה

שווארצעפלד פאלגנדיקן קאמענטאר: „היות אָט דער מנהג איז געווען א בולטער עובר הדין, האָבן די פלאַיעשטער רבנים זיך באמיט מע זאָל אָפֿ- שאפן אָט דעם מנהג ווי אויך אנדערע, ווייניק פאסיקע צו דער הייליקייט פון יום טוב שבת.“

אין דעם בוקארעשטער „היועץ“ נומער 247 פון 11 אָקטאָבער 1880, איז אָפּגעדרוקט א פּראָטעסט קעגן די „קאָמפלעטן“ טאנצפלעצער, וווּ מע טאנצט, „... ווייל די יונגעלייט ברענגען צו די גאנצע נאכט מיט טאנצן און מיט הויף מאכן, אים צווייטן טאג, איז ער נישט אויסגערוט און שלאפט ביי דער ארבעט, און דער אַרעמער מייסטער זעבעך, מוז דורך אים פארלירן, אַנשטאַט געווינען. די אַרעמע שניידערס וואָס באהעלפן זיך מיט מיידלעך, גייט עס אויך נישט בעסער-קורץ די קריטישע לאַגע וואָס דורך דעם קאָמ- פּלעט קומט ארויס, איז צום באדויערן.

מייסטערס ווערן באטראַגן ווייל די געזעלן ארבעטן פארשלאָפן. די יונגעלייט ווערן פארדאָרבן און לידערליך (אויסגעלאסן י. ש.) זי מיידלעך באקומען נאָך א שלעכטן שם,, געחתמעט מ'ק.

מאָדנע זענען די „הזהרות יקרות“ פון „ספר זכרון צדיקים“ גער- דרוקט אין 1936, פונעם רב מנחם זעליג שוואַרץ פון אפאכידא ז'99: „... אינדעם די זעבירה פון טאנצן בחורים ובתולת צוזאמען זייער גרויס און הארב איז, דען ערשטנס איז דער לאו פון גלוי זעירות מן התורה און דאָס ארומנעמען און מנשק זיין.“ ווייטער שרייבט ער, דער רב זעליג שוואַרץ „אויסער דעם קומט מען נאָך צו אנדערע עבירות וואָס דאָס פייער פון יצר הרע איז גורם“ און לויט דעם מחבר, קאָן מען דאָס נישט פארהיטן „נאָר מע זאָל גאָר קיין טאנץ מאכן אפילו אין דער נאכט פון דער חתונה, דאָס הייסט חתן-מאָל זאָל מען נישט מאכן, און ווער עס וועט עובר זיין,, וועט געשטאַכן ווערן פון דער גיפּט פון א שלאנג וואָס האָט קיין רפואה“. אָט די „טייערע און זער ניצלעכע דינים“ פון דעם הייליקן גאון וצדיק המפורסם מוה משה טייט ב' אבד'ק אהעל זליה,, פאסן נישט פארן יאָר 1936 נאָר מיט עטלעכע הונדערט יאָר פרייער און אפילו דעמאָלט...

אן ענלעכע מיינונג האָט געהערשט אויך אין דער מיטלאַלטערלעכטער, נישט יידישער וועלט. די פארבאַטן האָט מען אָבער נישט אָפּגעהיט, און רומענישע יידן-ווי די יידן פון אנדערע מקומות, האָבן געטאַנצט ווי דער בדחן פון י.ל.פרעס „בייאכט אויפן אַלטן מאַרק“ רופט אויס: „טאַנצט, טאַנצט... טאַנצט אריין אין גרויסן טאָג דעם גרויסן טאַנץ!...“

*

מיר האָבן אָנגעוויזן אז געוויסע יידישע טענץ זענען איבערגענומען געוואָרן פֿון רומענישע פֿאָלקס־טענץ (א זשאַק, א וואַלעכל א.א.וו.) און איבערגעפורעמט, איבערגעאנדערשט אויף א יידישן, חסידישן שטייגער, זענען זיי אריין אין יידישן פֿאָלקס־טאנץ אוצר.

רומענישע פֿאָלקסטענץ וועלכע האָבן משפיע געווען יידישע

אייניקע רומענישע פֿאָלקס־טענץ, האָבן משפיע געווען אויף יידישע טענץ און מנהגים. וויאזוי איז דאָס מעגלעך געווען? חוץ די אלטע יידישע חושבים אין רומעניע וועלכע האָבן געקאָנט זיין מעגלעכע פארמיטלער צווישן דעם רומענישן און יידישן פֿאָלקס טאנץ, האָבן די טענץ אין אלע צייטן, געקאָנט פריי וואַנדערן איננינעם מיט די וואַנדער קלעזמער, בעלי מלאכות, שניידער און שוסטער געזעלן, בלעכערס און הויזירערס וכדומה. צוליב פראַפעסיאָנעלע טעמים, פלעגן זיי קומען אין נאָנטער באַ- רירונג מיט דער נישט יידישער באַפֿעלקערונג פון זעלבן פאך און דערמיט איז שוין צוגעגעבן אז טייל טענץ האָבן געקאָנט אנטליגן ווערן אין דעם 19 יאָרהונדערט. די אנטליונג אָדער די השפעה, איז פאָרגעקומען שוין פון לאנג זע צום ביישפיל דעם רומענישן טאנץ „אונטערן קלייטל־לאָדן“ (Sub poale de dugheană) און „די יידישקע“ (Ovrecuta) און אַנדערע.

אויף זייטל 55, פונעם „מאנאל דע דאנסורי נאציאנאלע“ (האנטבוך פאר נאציאנאלע טענץ), דערשינען אין בוקארעשט 1929, געפינען מיר אזא באשרייבונג פון דעם רומענישן טאנץ „אָוורעיקוצא סאָו [שירימבויול“ (די יידישקע) מוזיק פון געאָרגע אַקי־אלבי, א באַוווסטער רומענישער מוזיק־ קער, 1870 — 1916) וואַמענס שאַפונגען זענען שוין פון לאנג א רשות הרבים, פֿאָלקלאָר.

„... די טענצער שטעלן זיך אויס ווי צו א האַרע. ערשטער טייל: זיי קערן זיך אום מיטן פנים אויף רעכטס און מאַכן שפרינגענדיקע צוויי שפאן, ווי די פון גאלאַפּ, דעם ערשטן מיטן רעכטן פוס, דעם צווייטן מיטן לינקן פוס (איינ טאקט) זיי קערן זיך אום, מיטן פנים אריין, צו דער מיט פון דער האַרע, און מאַכן א פֿאָלקא שפאן צוריק (מיטן רעכטן פוס), פאר־ גרעסערנדיק דעם קרייז, פארברייטערן דעם קרייז (איינ טאקט). זיי קערן זיך אויף לינקס, און מאַכן די זעלבע שפאן ווי די אויבן באשרייבענע. מע חזרט איבער גענוי אויף רעכטס און אויף לינקס.

צווייטער טייל: די טענצער קערן זיך ווידער אום מיטן פנים אויף רעכטס און מאכן צוויי שפרינגענדיקע שפאן (איין טאקט) בשעת יעדער טענצער האלט די הענט פאר דער ברוסט, מאכט א „מילעכל“. (ווי מע לייגט תפילין י.ש.) דאס מיינט דרייען איין האנט ארום דער אנדערער, אבער נאר פארן קולאק. אַנשטאָט דעם פּאַלקאַ-שפּאַן צוריק, קערן זיך די טענצער מיטן פנים אריין צו דער מיט פון דער האַרע, און פאטשן דריי מאל מיט די הענט (איין טאקט). זיי קערן זיך אום מיטן פנים אויף לינקס און טאנצן דאס זעלבע. מע חזרט איבער דעם צווייטן טייל.

דריטער טייל: די טענצער מאכן זעכצן שפרינגענדיקע שפאן אויף רעכטס צו, צוויי מיטן פנים (איין טאקט), צוויי מיט דער פלייצע (אן אנ-דערן טאקט). אלע טענצער קערן זיך אום לינקס צו, און מאכן ווידער זעכ-צן שפרינגענדיקע שפאן, צוויי מיטן פנים, צוויי מיט דער פלייצע. מען קען איבערחזרן דעם טאנץ פון אָנהייב אָן.

אונדזער קינסטלערין סעווילא פאסטאָר, האָט דעם זעלבן טאנץ, אויסגעפירט ווי א שלום-טאנץ. איינשטודירט האָט זי דעם טאנץ, מיט אן אוקראינישן טאנץ-מייסטער, וועלכער האָט בולט ארויסגעבראכט דעם יידישן אינהאַלט פונעם טאנץ.

דער טאנץ „די יידישקע“ (אָורעיקוּצאַ), ווי ער איז אויבן באשריבן, איז אריין אין דעם באשטאנד פון די רומענישע פּאַלקס-טענץ פון לעצטן פערטל פון ניינצענטן, יאָרהונדערט און פארבליבן.

די רומענישע יוגנט, האָט קענטיק געמוזט נעמען א גאנץ היפּשן אָנטייל אלס טענצער און מיטשאפער פון אזעלכע טענץ, בשותפות מיט די יידן. אנדערש לאָזט זיך נישט דערקלערן זייער ענלעכקייט צו די יידישע פּאַלקס-טענץ.

אונדזער השערה אז דער טאנץ „אונטערן קלייטל-לאָדן“ (טוב פּאַא-לע דע דוגיאנע) איז ענלעך צו א יידישן טאנצליד, שטיצן מיר אויך אויף י.ל.כהן'ס ארבעט: „צום אויפקום פון יידישן טאנצליד“, „יוואָ-בלעטער“, נומער איינס, באנד 1, יאנואר 1931, ז'28-39. א באמערקונג: י.ל.כהן, איז א פייער קענער פון יידישן פּאַלקלאָר. מיט זיינע וויסנשאפטלעכע פּאַר-שונגען פון יידישן פּאַלקלאָר, און אויך א דאנק זיין באהאוונטקייט אין דער אלגעמיינער אייראָפּעיִשער פּאַלקס דיכטונג, האָט ער זיך קונה'שם געווען, אלס אן ערנסטער, וואַגיקער וויסנשאפטלער. און איצט צום ענין גופא:

י.ל.כהן שרייבט אין דער ציטירטער ארבעט אויף ז.31: וועגן א יידישן טאנצליד וואס שטאמט פון אייבעראונגארן (די היינטיקע סלאוואקיע, דער מעריבדיקער טייל קארפאטן מיט די טאטרא-בערג), און ווערט געבראכט צוזאמען מיט אנדערע פאלקלאָר נאָטיצן פון א געוויסן לעאָפּאָלד קליין, (אין די „מיטטיילונגען צור יודישען פּאָלקס־קונדע“ 63, ז. 125-128, ווי זכרונות פון זיינע קינדערייאָרן. אָט וואָס דער לעאָפּאָלד קליין זאָגט וועגן א פּאָלקס־טאַנץ: „שבת בייטאָג קומט זיך די יונגט צוזאַמען: זומער אין דרויסן ווינטער אין דער ווינונג פון א פרוי, וואָס וווינט אליין. זי לעבט פון דעם וואָס די מיידלעך גיבן איר. די עלטערן קאָנען איר די קינדער געטרויען.

אברהם האלט איין ברעג פון א טאשנטיכל אין דער האנט און דעם אנדערן, דערלאנגט ער מרימאָן, וועלכע הייסט נאָך נישט „פרייליין“ מאַרי, פונקט ווי ער הייסט נאָך נישט „הערר“ נ.ב. און זיי טאנצן אויף דער פריש געקאלעכטער ליימענער פּאָדלאָגע“.

און אָט פון דעם דאָזיקן פרימיטיוון, פארוואָרפענעם ווינקעלע, ווערט געבראכט דאָס ווייטערדיקע טאנצליד:

“מאיער הייבט דעם ראכטן פיס”
און דעם לינקען שלעפט ער נוך —
היפקע אנס און היפקע צווא.
און דערנוך — היפקע דרא.“

„שיין מיט די פיסלעך שאנזשירען
אין ע ביסעלע פראָמענירען;
דראָדעל זיך אים גרינען קראַנץ,
אין דעם איז דער צעפערל־טאַנץ.“

א באשרייבונג, אזא גענויע, איז באמת א גרויסע זעלטנהייט. אונדז אינטערעסירט דער אָנהייב פון דער בשרייבונג ווייל ער איז גענוי דער רומענישער טאַנץ וועלכן דער פּאָלקלאָר־פּאַרשער ט. ט. בוראדא האלט פאר אן אלטן, זייער אלטן טאַנץ.

„אונטער קלייטל־אָדנס“, איז אן אילוסטראציע פון די קעגנזייטיקע השפעות. דער רומענישער פּאָלקלאָריסט ט. ט. בוראדא באשרייבט אין זיין ארבעט: „פאַרשונגען וועגן רומענישע טענץ און מוזיקאלישע אינר“

סטרומענטן, דערשינען אין "מוזיקאלישן אלמאנאך" (יאַרבוך), יאס, 1877, ז' 42-58, אזוי אַט דעם טאנץ: "...דאָס איז זייער אן אלטער טאנץ. מע טאנצט אים אין שטעטלעך און דערפער, א מאן מיט א פרוי, וועלכע האלטן א פאטשיילע ביי די עקן, און פון ווען און ווען דרייען זיי זיך צונויף, אינײנעמדיק, אונטער דער פאטשיילע."

ערשטע באמערקונג מײנע: אזוי ווי דער פּאָלקלאָריסט בוראדא, באשרייבט דעם טאנץ, איז ער ענלעך צו א פּויליש־יידישן טאנץ „האַנגע“

צווייטע באמערקונג מײנע: דאָס טיכל ביים טאנץ וויל הייסן צניעות, אומשוֹלד, מצו וויל שאפן דיסטאנץ-דאָס זענען השפעות פון א חסידישן טאנץ.

דער טאנץ „האַנגע“, איז מיט לעבעדיקע, רירנדע קינסטלערישע מיטלען אויפגעטויכט אין שלמה רויטמאנ'ס ליד „ווי מע טאנצט א האַנגע“, דערשינען אין דער ווארשעווער „פּאָלקס שטימע“ נומער 179 פון 1964. ס'איז גאנץ מעגלעך אז די וואנדערנדיקע באַלמעלאַכעס, חסידים, קלעזמאַרים, הויזירערס וכדומה, פון גאליציע קיין רומעניע, האָבן דעם טאנץ אהער געבראַכט. די אנטליונג אָדער די השפעה איז שוין פון לאנג פאַרגעקומען (ביי אלע פעלקער איז דאָס טאנצליד, א פּראָדוקט פון דער קאַלעקטיווער פּאָלקסאָפּונג) און דער דאָזיקער טאנץ איז אריין אין דעם כאַטשאַנד פון רומענישן פּאָלקסטאנץ.

יידישע טענץ האָבן משפיע געווען אויף די מאַקעדאָנישע טענץ. אויף די חתונות פון די מאַקעדאָנער (גענויער מאַקעדאָ — רומענער וועל-כע לעבן אין מאַקעדאָניע, גריכנלאַנד), שפילט מען א טאנץ (א יידישן) „אָורעסקו“ און אויף רומענישע חתונות, לויט דער ארבעט „די חתונה ביי די רומענער“, פון דער פּאָלקלאָריסטין העלענאַ סעוואַסטאַס, בוקאַרעשט, 1889, ז' 282, שפילט מען ביי דער חופה, צווישן אנדערע טענץ אויך דעם פריער באשריבענעם טאנץ „די יידישקע“ (אָורעיקוואַ סאו שירימ-בויל) לשם אינפּאַרמאַציע נאָר, ברענגען מיר א רשימה פון אומבאַקאַנטע רומענישע טענץ, וועלכע זאָלן האָבן א שייכות צו יידן: אַט די טענץ זענען אויפגענומען אויף דיסקן (פלאַטעס) און געשפילט האָבן זיי די באַ-קאַנטעסטע רומענישע און אויך יידישע מוזיקער פון אמאָליקן רומעניע: האָרעס, „עמאַנועל, מאַראַמאַיאַקא (אויף ציגיינער־יש: א יידישקע), „ערנעס-טינאַ“, עוורעיאַסקאַ, (די יידישע האָרע (א דריידל), האָרע פון די סוחרים,

אן אנדערע יידישע האָרע, שבת צו נאכטס, פּרענקישע האָרע, יודא-האָרע, זשידאָווקא, זשידאנקא, א פאטשיילע טאנץ.

סערבינקעס: די יידישע סערבינקע, די פון די פוסגייער (אויסוואנ-דערער), פון די שוחטים. א הויזירער-טאנץ און א מין „בוקר-טאנץ“ (דינספרע זיוא) און די האָרע פון דער פיעסע מיט יידן-פיינטלעכע סצע-נעס, „די דאָרפס-פּיאָווקעס“. אין שייכות מיט אַט דער האָרע, דערמאנט דער שרייבער זאמפיר ק. א ר ב א ר ע: „בעסאראביע אין 1919 טון יאָרהונדערט“, אויף ז. 164, די ווירדיקע האלטונג פון בארימטן יידיש-רומענישן מוזיקער און פאָלקסזינגער מילא לעמיש „... א פריץ האָט באשטעלט די האָרע פון די „דאָרפס-פּיאָווקעס“, אָבער לעמיש האָט זיך אָפגעזאָגט צו שפילן די האָרע. ס'איז געוואָרן א רעש, און לעמיש האָט אנטשלאָסן געענטפערט“ ניין, דאָס נישט! איך וויל נישט! איך וויל נישט!... און האָט די דער-מאנטע האָרע נישט געשפילט!“

אין די געדרוקטע זכרונות פון יידישע אינטעלעקטואלן ווערן דערמאנט רומענישע קלעזמער וועלכע פלעגן שפילן אויסגעצייכנט יידישע פאָלקס מוזיק ווי: יאָן סטענגע, אונטשיקע, קאָסטאקע ציגיינער, יאָרגו אנגעל פון פאָליטישעני, באלוצא און מארין וויניטילע פון הוש, מאָלדעווע, פלעגן שפילן אויף חתונות, דעם געוויינלעכן רעפערטואר פון די יידישע קלעזמאַרים, אייניקע האָבן גוט גערעדט יידיש, געשפילט חסידלעך, און אפילו געקאָנט גראמען ווי א בדחן ווי יאָרגו אנגעל פון פאָליטישעני, וועלכן דער בארימטער מאָלער ראובן רובין, האָט געמאָלט מיט א סך ליבע און דער פאָרטעט איז בארימט געוואָרן. אויך אין די מאָנאָגראַפיעס וועגן רובינען, איז ער דערמאָנט.

איך וויל אויספירן, פון די אָנגעוויזענע פאקטן אז: די אויסגערע-כנטע טענץ, אינסטרומענטאלע שאפונגען, זענען מעגלעך די שאפונגען אויך פון יידישע מוזיקאנטן ווי לעמיש, פסנתיר, דיאמאנט, פינקעלשטיין און אנדערע אָנפירער פון געמישטע יידישע מיט ניט יידישע קאפעליעס. אויך רומענישע קוואלן דערמאָנען זיי. פון א שטודיע „די הכנסות און הור-צאות פון א גרויס פריציש הויז פון יאס, אין יאָר 1816, דאָס הויז ראָסעט ראָז-נאָואנו“ געשריבן פון באקאנטן רומענישן פאָרשער און היסטאָריקער געאָרגע אונגורעאנו, דערשינען אויף רומעניש אין „שטודיעס און ארטילען פאר גע-שיכטע“, בוקארעשט 1956, ציטירן מיר פון ז' 134: „... אויך אין הויז פון פריץ ראָנאָואָנו פארברענגט מען נישט אַן מוזיק, צום נייעם יאָר קומען דרייער-ליי קלעזמער און פינף ערליי מוזיקער און אפילו דער טערקישער אָרקעס-

טער פונעם פרינציס הויף"עס שפילן צוויי קאפעליעס: פון יידישע און דייט-
שע מוזיקאנטן.

אויב א גאנצע קאפעליע יידישע מוזיקאנטן שפילן ביי א שמחה פון
אזא גרויסן פריץ, באווייזט דאס ווי טיכטיק, ווי אָנגעזען ס'זענען געווען, די
יידישע מוזיקאנטן מיט הונדערט פופציק יאָר צוריק!

סוף פון פאָריקן י'ה זענען אין דער מאַלדעווע באַרימט געווען די מו-
זיקער־שפחות פון די ליוויקס, די בוגיטשעס, די ליטמאנס און אין בר-
קארעשט די פאָלמאנס, דיאמאנט'ס, סעגאַלעסקו'ס און אנדערע. פארשטייט
זיך אז זיי פלעגן אריינברענגען, אריינפירן יידישע ניגונים און גלייכ-
צייטיק זיך אָננעמען מיט נישט־יידישן פאָלקלאָר פון דער יידישער און נישט
יידישער סביבה ווו זיי פלעגן שפילן אויף חתונות, שמחות, אין דערפער,
אין פריזשע הייף, אין שטעטלעך און שטעט, פריזשע גיטער און אפילו
אין לאַנגע טורנען מחוץ די גרענעצן!

רומענישע יידן זענען ווייניק וואָס געווען סאַציאל דיפערענצירט,
אין 19-טן י'ה. קליינע סוחריםלעך, באַלמעלאַכעס, און קלייט־יינגלעך, (אין
די באַלמעלאַכעשע קרייזן, פלעג מען זיי רופן „די קוימענקערערס“). פלעגן
זיך צונויפקומען, מאַכן שבת קאַמפלעטן. טאַנצן. דאָס פלעג אָפּטער פאָר-
קומען אין דער היים פון די באַקאַנטע מיידלעך זייערע, אָדער אין טאַנץ
שטיבער. אין דער פאָן זענען געשטאַנען די בלעכערס, מאַליערס און שום
טערס־פריילעכע מענטשן!

צום קאפיטל יידישער טאַנץ אין רומעניע געהערט אויך דער טאַנץ־
רעפערטואַר פון די חסידים אין רומעניע.

אינייעם מיטן דיריגענט ה. שוואַרצמאַן און שווישפילער יעקב
מאַנסדאָרף, בין איך בייגעווען די חתונה פון שיינע־רחל די נעפאָטע (קור-
זינע), בת בני הרב מר יעקב־דוד פרידמאַן פון פאַשקאַני (מאַלדעווע),
מיט ברור, דער זון פון רב דוד שפערבאָר פון בראַשאָוו, וועלכע איז
פאָרגעקומען מיטוואָך 23 יאַנואַר, 21 שבט תש"ו, 1946, אין בוקאַרעשט. דער
מוזיקאַליש־כאַרעגראַפישער רעפערטואַר פון די חתונה געסט, מייסטנס
רבנים און חסידים, איז באַשטאַנען פון פאַלגנדע נומערן, וועלכע מ'האַט
געשפילט, געזונגען און אויסגעטאַנצט. באָריס (בערל) סעגאַל (היינט אין
קאַנאַדע, א 95־קער עד מאה ועשרים) איז אין זעלבן אָונט געווען פיד-
לער, דיריגענט און בדהן באַגלייך אויף דער רבנישער חתונה: אָט זענען
די נומערן:

- (1) „די כוסות.“
- (2) „אשת חייל“ (א געבעט פון פרייטיק צו נאכטס, א לויב דער כלה.)
- (3) „צבי, צבי,“ (פון אפריכטן „הצות“, ווען מע זאגט קלאג-לידער אין האלבער נאכט אויסן חורבן פון בית המקדש. „צבי, צבי“, מיינט מען ארץ ישראל.)
- (4) ונשגב ה' לבדו ביום ההוא“ (אין יענעם טאָג וועט איעדער אָנ-ערקענען ווידער, אז גאָט איז אלמעכטיק, ווערט געזאָגט ביים ארויסנעמען א ספר תורה.)
- (5) „ויהו“
- (6) „זה דודי“ (פון שיר השירים. דאָס איז מײן געליבטער, מײן חבר.)
- (7) „בואי בשלום“ (פון די פרייטיק-צור-נאכטס געבעטן — די מלכה שבת זאָל קומען אין פרידן.)
- (8) „שבת“ (א טאנץ.)
- (9) „א מצווה-טענצל“ (ס'איז א מצווה צו דערפרייען די כלה. גע-טאנצט האָט מען דאָס מצווה-טענצל אָנגענומענע ביי א טיכל.)
- (10) „רינה, דיצה וחדוה (פון ישעיה הנביא), ביי די ברכות, ווען מען איז מסדר קידושין.)
- (11) „פלגי מים“ (פון גשם-בענטשן), ליד פון פרייד, שפע.
- (12) „זשאק“
- (13) „א דודע“
- (14) א „וואַלעד“ און אנדערע לידער און טענץ. ווי (שר-טאנץ, בוקר. וויפל ס'האָט געדויקערט די חתונה, זענען די פרויען געזעסן אין א באזונדערן חדר. די שמחה איז געווען גרויס און אפילו די וועלכע האָבן געהאט שטולן, זענען געשטאנען. נישט געקוקט אויף דעם גרויסן געדרענ געניש, האָט מען געגעסן נישט נאָר מיט לעפל ווי דאָס פאָלקסליד דער-מאנט:

„ווער עס האָט נישט קיין שטול,
שטייט ביי דער וואנט;
און ווער עס האָט נישט קיין לעפל,
עסט מיט דער האנט.“

נאַר מען האָט געגעסן פֿיין געקאַכטע, טראַדיציאָנעלע ייִדישע חתוֹ-
נה מאַכלים, מיט זילבערנע לעפל און גאַפל.
אונדזער אַרבעט וויל זיין אַן אַנרעגונג פאַר פאַרשער. צו פאַרטיפֿן
דעם רייכן, פֿאַלקלאָרישן מאַטעריאַל וואָס עס שטעלט פֿאַר מיט זיך דער
ייִדישער טאַנץ אין רומעניע, פאַר דער אַנטוויקלונג פֿון דער ייִדישער
טאַנץ־קונסט און פֿון דער ייִדישער פֿאַלקס־שאַפֿונג בפרט.

יידישע טרובאדורן אין רומעניע

דער טרובאדור וואָלף ערענקראַנץ — זבאָרושער אין היסטאָרישער פּערספּעקטיוו

ס'איז קיין חידוש נישט וואָס דאָר זבאָרושער לערער בנימין וואָלף ערענקראַנץ, וועלכער פלעג לערנען מיט די קינדער תנ"ך מיט משה מענדעלזאָנס „באור“, אין דעם תרגום אשכנזי (מיט דייטשער איבערזעצונג), האָט אזוי אויסגענומען ביי די „פּראָסטע“ רומענישע יידן. פון זייער גרויסן לעבנס-בוך האָבן רומענישע יידן געלערנט זיין פרייע לעך, לויטער, פריש און געזונט און בייקומען דערשלאַנגקייט, דראַונגען, נאָך זייער פארבייגיין, מיט לאכן פון אלץ און פון אלעמען, מיט מוזיק און געזאנג, און נישט זעלטן, באזונדערס עמד, פלעג זיך משמח זיין אויך מיט טאנץ.

דער בעל מלאכה האָט טאקע געשפייזט זיין פאנטאזיע מיטן דעמלט פאָלערן „קול חסידים“ אין רומעניע, אָבער אין דער זעלבער צייט ליב געהאט די פריילעכמאכער, די פאָלקס-דיכטער, די בדחנים, וועלכע פלעגן מיט א וויץ, א קאלאמבור, א קופלעט אָדער גלייכווערטל, בארירן אויך אקטועלע, טאָג-טעגלעכע טעמעס, אָפּשפיגלען די היימישע סביבה, פּראָבלע-מאטיק. פארשטייט זיך אז אייניקע פון זיי, פלעגן דעם סאטיריש-הומאָריסטישן שטאַף, פארפלייצן מיט ביליקן וויץ און בלאסע סאַציאלע אקצענטן. איז געקומען אין די פערציקער יאָרן פון פאָריקן יאָרהונדערט, אין דער מאָלדעווע, בנימין זאב (וואָלף) ערענקראַנץ. דער פון מרחקים אראָפּ געקומענער זינגער-רעבעל, איז געווען א מענטש מיט סאָלידער יידישער און וועלטלעכער בילדונג. די נאָך וויסן דאָרשטיקע יוגנט: בעל מלאכות, קליינט סוחריםלעך, האָבן דערפילט אין די אימפּראַוויזירטע, פליסקע פּערזן צו וועלכע וועלוול זבאָרושער פלעג קאָמפּאָנירן אויך די מוזיק, זייערע וויי-טיקן און בענקשאפטן. מיט זיין שאַרפקייט און בייסיקייט קעגן די „חשובע“ קהל-פירער, קעגן די „גוטע און פרומע“ כלי קודש, בעלי מופתים, גורל

ווארפערס און אנדערע פרומאקעס־פארפירערס, האט זיך וועלוול זבארזשער פארמאסטן צו פארוועלטלעכן דאס יידישע לועבן אין אמאליקן רומעניע. וועלוול זבארזשער, ווי מ'האט אים דא מיט ליבע און נאענטקייט, ווי אן אייגענעם גערופן, איז געווארן א וועגווייזער פאר דער יוגנט. מיט זיינע לידער געווידמעט די שטיינהאקערס פון פאונס בארג, פון יאס, „דעם מצבה שלעגער“, דעם טרעגער „דעם משורר“, דער „נאכטיגאל“, „דעם נאכטוועכטער“ און אנדערע פראפעסיעס, האט זבארזשער אויפגעהויבן די ווערדע פונעם פאלקס־מענטש.

צו שאנד און שפאט האט זבארזשער געמאכט דאס פעקל שונארער וועלכע האבן דעמאלט געהאט א געוויסע השפעה אויפן פאלק. אין משך פון פערציק יאר, צוויי דריטל פון זיין לעבן, מיט קליינע הפסקות ווען ער פלעג זיך אריינכאפן קיין טשערנאוויץ, האט וועלוול זבארזשער געלעבט, געשאפן, משפיע געווען אין רומעניע. פאר דער צייט, איז ער געווארן זייער פאפולער, באליבט, און פון וואלף ערענקראנץ איז געווארן וועלוול זבארזשער! סיי אין די ארעמע שטיבלעך, סיי אין די גבירישע הייזער האבן אפגעהילכט זיינע לידער, אריינגעדונגענע אין פאלק. נישט געקוקט אויף זיין פארליבטקייט אין רומענישע געטראנקען, ארום וועלכע עס זענען אויפגעקומען א רייכע אנעקדאטיק, גלייכווערטלעך, בלייבט בנימין וואלף ערענקראנץ, „דער אליקום צונזער פון אונדזערע קאנטן און א לערער פון זיין דור“ ווי סע פלעג אים כאראקטעריזירן אונדזער יעקב גראפער.

זבארזשערס ערשטע לידער זאמלונג איז דערשינען אין העברעיש, אין יאס, אין יאר 1855, א.ט. „חזון למועד“. דר סאטעק, האט ארויסגעגעבן אין בראילא אין יאר 1902, א זאמלונג פון זבארזשערס יידישע לידער, אין לאטיינישער טראנסקריפציע. דאס רוב לידער זיינע, האט זבארזשער געשאפן אין רומעניע, אויף העברעיש און יידיש. בעת א טרונע מיט דעם „איִקוף טעאטער“, אין 1946, האב איך אויפגעקויפט פונעם אלטן יאסער אנטיקוואר יוסף גאבער, פארטיטורן פון פארשיידענע יידישע פיעסן. אין איינער פון זיי, האב איך צווישן די „שטימען“ געטראפן א צוואנציק בויגן געקעסטלט פאפיר, מיט א פערלדיקן כתב־יד, וועלכן כ'האב פארגליכן מיט א פאטאקאפיע פון זיין כתב־יד, און געהאלטן אז ס'איז זבארזשערס. די לידער זענען געווען אין צוויי שפראכן: אויף איין עמוד יידיש, אויף דעם צווייטן העברעיש דעם דאזיקן כתב־יד, האב איך אָנפארטרויט עמעצן, כדי זיכער פעסט־שטעלן די אויטענטישקייט. מעגלעך זענען צווישן זיי, אויך נאך נישט פאר

עפנטלעכטע לידער. דער כתב-יד, געפינט זיך איצט אין ניו יארק, אין „יווא“ ארכיוו.

דאס רוב לידער האָט זבאָרושער גזשריבן אין רומעניע, זיי זענען נוגע די יידן פון רומעניע, שפיגלען אָפּ אונדזער קולטור־מצב צווישן די פערציקער ביז די אכציקער יאָרן פון פאָריקן יאָרהונדערט.

דאָ איז יער באַרימט געוואָרן, מיט זיינע לידער וואָס זענען ווען ריין לירישע, ווען בייסיקע סאטירעס, תמיד פארטיפט דורך אידייען און געפילן. די שפראך פון זבאָרושערס לידער איז אונדזער רומעניש־יידיש, פראַסטע ווערטער פון דער גאס און מאַרק. זבאָרושער'ס סטיל־א לייכטער פאָפולערער א פארביקער, אין וועלכן זבאָרושער פלעכט אריין איידלע געדאנקען, פאַלקס־באלערנדיקע, פאַלקסטימלעכע, א שפראַך וועלכע האָט דעם כח צו איבער־צייגן אויפן אָרט.

דער געלערנטער משכיל אברהם בער גאַטלאָבער האָט שטארק גע־לויבט זבאָרושערס לידער. מיר ציטירן בלויז א טייל פון אן אָפּשאצונג: „אין זיין ליד, איז כמעט יעדער פערט א נייער געדאנק און ווי ווונדערלעך זע־נען די בילדער וואָס שפיגלען זיך אָפּ פאר אונדזערע אויגן: ווי אין א ביל דער מוזיי פליען אונדזערע אויגן פון איין בילד צום אנדערן“ און די אויגן ווערן נישט זאט קוקנדיק; כדאי צו באַמערקן אז גאַטלאָבערס באַציונג צו יידיש איז געווען א גינסטיקע. אין יידיש לשון האָט ער דאָך געשאפן די קאַמעדיע אין דריי אַקטן „דער דעקטונ“, דאָס סאטירישע ווערק, „דער גלגול“, די דערציילונג „דער סיים“ און אנדערע.

און איצט לאָמיר זען ווי האָט אָפּגעשאצט זבאָרושערן, דעם וואָס האָט געמאַכט יום טוב פון וואָכעדיקע טעג פאר די פאַלקס־מענטשן, די רוי־מעניש־יידישע פרעסע און פּעריאָדיק.

אין יאָרבוך פאר יידן „אנואר פּענטרו איזראַעליצי“, זיבנטער יאָר־גאנג, 1884-1885 תרמ"ד, איז אָפּגעדרוקט א נישט געהתמעטע נאַטיץ, אויף זייטל 125, די ערשטע נאַטיץ אין דער רומענישער שפראַך, וואָס גיט א קורצע אָבער גרינטלעכע אָפּשאצונג פון זבאָרושערס ווערק. די דאָזיקע נאַטיץ, האָב איך איבערגעזעצט אויף יידיש, ווייל איך האלט אז זי האָט א ויסנשאַפּטלעך־ביאָגראַפיש־ליטעראַרישן אינטערעס.

„וואַלף ערענקראַנג, וועלכער איז מער באַקאנט אונטערן נאַמען זבאָרושער, איז נפטר געוואָרן אין קאַנסטאַנטינאָפּאָל, פאָריקן זומער (ד.ה. 1883 יאָר). ער איז געווען א גרויסער דיכטער, און האָט געשריבן אין העברעיש מיט דער זעלבןער לייכטקייט ווי אין יידישן פאַלקס־לשון, זיינע

געדיכטע זענען ווען ריין לירישע, ווען בייסיקע סאטירעס, תמיד פארטיפט דורך אידיינען און געפילן.

די מערסטע און שענסטע לידער זיינע, האָט ער פארפאסט אויף פארוויילונגס-אָונטן, ווען ער פלעג אימפראוויזירן זיינע פליסיקע פערזן, פלעג ער קאָמפאָנירן אויך די מעלאָדיע צום ליד; אָט די מעלאָדיעס, וואָס זענען אריינגעדורנגען אין פאָלק אינײנעם מיט זיינע געדיכטע, זאָגן עדות אויך וועגן זײן באדייטנדיקן מוזיקאלישן טאלאנט.

יערענקראַנץ איז געווען אן אמתער פאָלקס-דיכטער. זיינע לידער, האָבן אָפגעהילכט און וועלן נאָך לאַנג אָפהילכן סײ אין אַרעמענס בוושדע (שטוב), סײ אין נגידס פאלאץ (נגידישע הייזער י.ש.).

א גאָר גרויסע השפעה האָט ער געהאט אויפן פאָלק. באזונדערס וויכ-טיק איז זײן בייטראַג צום וועקן די איידלע געפילן, צום באזײטיקן גער-וויסע פאלשע גלויבונגען און פאַראורטיילן, איינגעוואַרצלעט פון דורות אין פאָלק. איבערהויפט איז ער געווען די בייטש קעגן די רביים-בעלי מופ-תים און פרומאקעס, וואָס פאר א ראלע זיי זאלן נישט האָבן געשפילט.

באזונדערס וויכטיק איז ערענקראַנץ פאר אונדז רומענישע יידן, כאָטש ער איז געווען א פוילישער ייד, האָט ער דעם גרעסטן טייל פון זײן לעבן אלס טרובאדור, פארבראכט אין רומעניע.

א סך פון זיינע לידער, זענען נוגע די יידן פון לאַנד, זענען לידער וואָס שפיגלען אָפ אונדזער קולטורעלן מצב, אין משך פון עטלעכע צענדליק יאָרן. די ידיעה וועגן דער פטירה פונעם באליבטן דיכטער, האָט טיף גע-ריט די יידן, באזונדערס די רומענישע און די פוילישע יידן.

עד כאן, די נישט געחתמעטע נאָטיץ. אין דעם זעלבן יאָרבוך, אין דער אפטיילונג „פארשיידענעס“ (וואריא), איז אָנגעגעבן דער מחבר פון דער נאָטיץ. דאָס איז דער בשעתו באקאנטער יידישער פובליציסט אורעל טורקו, וועלכער האָט אָנגעשריבן די ערשטע ביאָגראפישע סקיצע וועגן וואָלף ערענקראַנץ זבארושער און זי אָפגעדרוקט אין דער צייטונג „ברודערשאפט“ (פראטערניטאטעא) אויף רומעניש, דעם 11-טן יולי 1885. היות נישט שײטראָמאן אין זיינע ארטיקלען אין דער רומעניש-יידישער צייטשריפט „אדאם“ (אדם) פון יערשטן פעברואר 1938, און אין די „איקוף בלעטער“ פון 8 יוני 1950, און נישט אי. קארא, אין זײן אר-טיקל „די לעבנדיקע זבארושער טראדיציע“, דערשינען אין דער ווארשע-ווער „פאָלקס שטימע“ פון 4 יאָנואר 1964, האָבן נישט אָנגעגעבן דעם אינהאלט פון דער נאָטיץ, און לויט מיין מיינונג, נישט גענוג כאַראַק-

טערייזירט, אָפּגעשאצט, זבארושערס ליטערארישע ארבעטן, און האָבן נישט דערמאנט ווי אזוי ס'האָבן אים אָפּגעשאצט אנדערע פּערזענלעכקייטן, האָבן מיר זעס געטאָן דאָ.

טאלאנט איז ווי רוייערד; מע דארף אים פיל און גוט באארבעטן כדי צו באקומען פון אים א גוטן שניט, גוטע פירות. וועלוול זבארושער באשטעטיקט אָס דאָס געזעץ!

בארימט, באליבט און געשאצט געוואָרן איז זבארושער, פאר זיין פארשיידנארטיקער טעמאטיק, אין קאמף צווישן השכלה און חסידות וואָס האָט געטומלט אין זיינע ליידער, פאר זיין שאַרפּקייט און בייסיקייט. זבארושערס שפראך האָט אין זיך דעם כח צו איבערצייגן על רגל אחת, אויפן אָרט.

וועלוול זבארושערס ליד איז געוואָרן פּאָלקסליד אויך א דאנק דעם קפיצת-הדרך סוד פון מוזיק, געשאפענע פונעם דיכטער אליין, און אפשר, אינספירירט פון אלטע, היינט פארגעסענע רומעניש-יידישע פּאָלקסלידער! דער רומעניש-יידישער קיבוץ האָט אין זיין יאָרהונדערטער עקזיסטענץ אויף דער רומענישער ערד, זיכער געשאפן פּאָלקלאָר-אוצרות אָבער, ווי סע געשעט ווען מען פארשרייבט נישט אָדער מען ווערט אָפּגעפּרעמדט פון אייגענעם שטאמבוים, א קליינער טייל איז אויפגעהיט געוואָרן און ערשט אין די לעצטע פּערציק יאָר, געזאמלט געוואָרן פון פּאנאטישע ליבהאָבער ווי שלום שיינבוים, זעליק באַרדיטשעווער, דר. פּורמאן, הערש סעגאל, עמיל סעקולעץ, אי קארא, מאַקס אייזיקאָוויטש, ח. שוואַרצמאן, דער שריי-בער פון די שורות און אנדערע.

צו שאנד און שפּאַט האָט וועלוול זבארושער געמאכט דאָס גאנצע פּעקל שנאָלערס די בעלי מופתים-די עמיהאָרצים, אין זיין ליד „רב אברהם יאנקעניו“:

„איך קען טאקע נישט קיין תורה,
דאווענען אויך נישט קיין וואָרט.
די וועלט אָבער האָט פאר מיר מורא,
מסתמא בין איך עפעס פּאָרט.“

באוונדערס שאַרף גרייפּט אָן זבארושער די בעלי-טאַקסעס:

„גאָלד און זילבער איז אייער תורה,
געלט איז אייער גאָט!“

אין דער "גורת-התונות" ווייזט ער אן ווי מע פארשליצט יונגע

קינדער:

„איינער מע זאל א זעלנער זיין,
איז דאס געמיינסטע ווייב שוין בעטער.“

דער אומרויקער, צערייצטער בונטאר וועלוול זבארזשער, האָט געהאט דעם גויטיקן פלאקער, דעם כה צו באגייסטערן יונגטלעכע בענק-שאפט, וועלכע האָט זיך פארמאָסטן צו פארוועלטלעכן דאָס פעאַדאלע יידישע לעבן פון אמאָליקן רומעניע. זבארזשער האָט ארויסגעריסן ווילד-קרויט נאָך ווילדקרויט, פון איר שמאַלקעפּלדיקייט. פאר אָט דער יונגט, איז זבארזשער געוואָרן א וועגווייזער, א שפּער וועמען די יונגט, האָט אויפגעשטעלט זעלטענע מאָנומענטן, אין דמיון און אין האַרצן.

מיט רעכט קאָנען מיר דרינגען אז זבארזשערס לידער, טראָגן דעם געאָראַפּישן און גייסטיקן חותם פון אונדזער רומענישן פייסאזש. שפּיגלען אָפּ די געשעענישן און די פּראָבלעמאטיק פון זיין צייט: כאַליערע, אייזנבאָן, פּאנאָזים. דער פּאָעם-פּאמפּלעט "רומאניע", דעמאָסטרירט די ברוטאלע האַנדלונגען קעגן יידן מצד די דעמאָלטיקע מושלים, און איז אָפּגעדרוקט אין "השחר", פינפטער העפט יאָרגאנג דריי, תרל"ד. אויף זייטל 547 איז דערשינען „שיר א' אָן דעם טיטל „רומאניע“ ביז שיר ד'. דער המשך אויף זייטל 623, טראָגט שוין דעם טיטל „רומאניע“ שיר ד' ביז שיר ח' און גיט אלץ נישט אָן דעם מחבר. אויף זייטל 684 איז אָפּגעדרוקט דער סוף פון דעם פּאָעם, פון שיר ח' ביזן סוף שיר יא, אָבער אפילו צום סוף איז אויך נישט אָנגעגעבן דער מחבר. אָבער אין "לוח המאמרים משנת החמי-שית" אָפּטיילונג „שירים“, אויף זייטל 730, איז אָנגעגעבן „רומאניע“ מאַת ערענקראַנץ. אזוי האָט מען זיך דערוואָסט ווער דער מחבר איז, און דאָס האָט גורם געווען מען זאל אים ארויסשיקן פון לאַנד.

מיר דערמאָנען אז ביו היינט, איז נאָך נישטאָ קיין שום איבערזע-צונג פון זבארזשערס לידער, אויף רומעניש. אין אוקראַיניש איז זבארזשער איבערגעזעצט געוואָרן פון איוואן פּראַנקאָ. דער באַרימטער דיכטער, האָט

אין 1914, זיך געגרייט ארויסגעבן א זאמלונג איבערגעזעצטע לידער פון וואָלף יערענקראַנץ זבאָרושער און נישט דערשינען צוליב דער מלחמה. אן אויסוואל פון ערענקראַנצס לידער, אין אוקראינישער איבערזעצונג, מיט א הקדמה פון פראַנקאַ, איז דערשינען אין 1905 אין „ליטעראַטורנא נאָוקאוֹר־נאיא וויסטניק“.

דער גראַפיקער לאַזאַר זין דערציילט מיר אין שייכות מיט זבאָרוֹ-שערס באַרימטקייט, אז ווען מ'האַט זיך דערוווסט אז ער גיט זיך אָפּ מיט צייכענען און מאַלן, האָט אים זיין באַבע א נאָמען געגעבן וועלוועלע, אזוי האָבן פּאַלקסמענטשן געצערטלט, היימיש גערופן זייערע אייגענע, צוקונפֿ־טיקע באַגאַבטע קינסטלער, מיטן נאָמען פון באַליבטן קינסטלער וועלוול זבאָרושער!

פון זבאָרושערס לידער האָבן געשעפּט פּשטות, חן, סאַטירע און פּראָ־טעסט, לויט אונדזער מיינונג, הערש־לייב גאַטליב (סיגעטער). פון סיגעט מאַראַמאַרעש, דער יאַסער אַקטיאָר־מחבר זעליק יהודה העלמאַן, די טאַלאַנ־טירטע טרובאַדורן זעליק באַרדיטשעווער און שמשון פּערשט, די שפרודל דיקע פּאַלקסדיכטער.

דער לעצטער טרובאַדור אין רומעניע: שמשון פּערשט

געבוירן אין בוקאַװינער שטעטעלע נאַװאַסעליץ דעם 5־טן מאי 1886, האָט שמשולע אָפּגעפינצטערט זיין יוגנט און א היפש ביסל לעבנס־יאָרן, אין שטעטלעך און דערפֿלעך פון דער בוקאַװינע און בעסאַראַביע. א בחור, קיינמאַל קיין באַװייבטער, האָט ער געוואַנדערט פון אָרט צו אָרט. דער נע ונד'ניק שמשון האָט געווינט איבעראַל... אין קאַמער, אין שטאַל צי גאַר אונטער א סטריכע און איז געווען פון פאך א שניידער. נישט קיין פּערווע שבעפּערווע אָבער אויך נישט נעביך און אָרעם!

אלע מאל א מאַגערער מענטש, אן אויטאָדידאַקט, נאַר א שטאַלצער, ווערדיקער „עמך“. אָט ווי ער כאַראַקטעריזירט זיך אין א ליד:

“איינגעטונקען אין הומאָר.
אין חוזק מיט לצנות;
ווער מיט אים זאטשעפעט נאָר,
שיקט ער א שלח־מנות”

יאָרנלאַנג האָט שמשולע אַרויסגעגעבן הומאָריסטישע בלעטער צו
כמעט אלע ייִדישע יום־טובֿים, געשריבן געראַטענע משלים און לידער וועל־
כע זענען שוין היינט, טיילווייז, א רשות הרבים־פּאָלקלאָר און דאָך...
אויב מע פלעג אים פּאַרשטעלן ערגעץ אין א געזעלשאַפט אלס שראַכער
(אין אונדזער רומענישן ייִדיש), פלעג ער שנעל איבערקערן דעם לאַפּן
פונעם רעקל, וווּ ס'האָט תמיד געשטעקט א נאָדל מיט א פּאָדעם און צוגעבן
„שנאדער“.

פון א שאַרפן וויץ איז אים שווער געווען זיך אַפּצוזאָגן. אויף איינעם
א האַמעטנעם, גראַבן פאַרשוין, זאָגן מיר וואָועס, גראַמט ער „א פּערד מיט
פּאַטקאָועס“, און רייסט אַראָפּ די כלומרשטע גייסטיקע פיגור פון דער־
מאנטן. אפילו דעם בעסטן גוטן ברודער האָט ער נישט געשאַנעוועט און
געשטאַכן מיט א שאַרפן וויץ און אויף זיך אליין געמאַכט וויצן.
איינמאַל, בעת ער האָט מיך באַזוכט אין דער היים, האָב איך אים
געפּרעגט:

— פאַרוואָס רופּט מען אייך שמשולע? האָט ער מיר געענטפּערט:
— אזא טבע האָט שוין עמך, צי פאַרציען גנבים, רבנים און טרובאַ־

דורן!

איך האָב אים איינמאַל געפּרעגט פון ווען ער שאַפט לידער? האָט
ער באלד צוגעגעבן: ווילסט זאָגן גראַמען? פון די יונגע יאָרן מסתמא.
אין זומער 1916, בין איך מיט א צאָל אנדערע ייִדישע, בוקאַווינער זעלנער,
צוגעטיילט געוואָרן דעם מיליטערישן זאַמל־פּונקט פּרוידענטאַל פון שלע־
זיע. מ'האָט שוין אפנים געהערט פון מיר און יעדע פרייע שעה פלעג
מען מיך ארומרינגלען און זיך אמוזירן מיט מיינע לידלעך, גלייכווערטלעך,
וויצן. אַט איז א לידל, וואָס כ'האַב פאַרצייכנט פון געזעלשאַפטלעכן טוער
שאול שנאַפ, וועלכער האָט מיט שטשולען געדינט אין זעלבן אַרט.
אין דעם ליד שילדערט שמשולע, דאָס דעמאָלטיקע זעלנער־לעבן:

„זייט דער ליבער גאָט האָט מיך באַגליקט
און האָט מיך אהער פאַרשיקט,

אין דעם שטעטל פרוידענטאל
ווי ס'ארגער ווי אין קרימינאל

ווי מע מוט זיך נאָר א דריי,
לויפט אלץ נאָך די פּאַליציי
און פּאַרלאַנגט א דאָקומענט:
ווער און וואָס, פון וואַנעט איר זענט?

„צו האָס איר שוין אזוינס געזען,
פרעג איך איין, ווי א ייד איר זענט.
ווי דאָס 24 טע רעגִימענט?
הלוואי וואָלט דאָס, דער ריעך געקענט!

**דאָס איז נאָר א פּראַגמענט פון לידל. די מעלאָדיע א נישט ייִדישע,
האָט שמשון צוגעפּאסט ווי איבריקנס ביי אלע זיינע לידער.
ווי מיר האָבן שוין דערמאָנט, פלעג שמשון מאַכן „טורנעען“ איי-
בער דער בוקאַזינע און באַסאַראַביע, באלד נאָך דעם ערשטן וועלט־קריג. א
טשערנאַזיזער קראַנקען־שוועסטער, ליובצע, מיין שוועסטערס א קאַלעגין
פון דאָרטיקן ייִדישן שפּיטאַל, האָט מיר געזונגען אין 1932, שמשונס א
סאַטיריש ליד :**

„צי האָט איר שוין געהערט,
וואָס מ'האָט אויסגעקלערט.
א טענצל, „אַנעסטעפּ“ — אן אַנטיק:
מ'העפּקעט ווי א ציג.
מע דארף נאָר טאַנצן גרינג.
און זיך באַוועגן פלינק,
און ווער דאָס טענצל, טאַנצט נאָר גוט.
הייסט שוין א ווילער־יונג!

„די מוזיק שפּילט טאַראַראַ־ראַ־ראַ
מע טאַנצט, מע שפּרינגט טיִראַ־ראַ־ראַ־ראַ
און מע שאַקעלט זיך צום טאַקט,
מ'האָט מיר פילע פּאַרגעשטעלט.
איך האָכ פשוט אָנגעקוועלט

ווי חיים זרע דער האַרבאטע,
חיה'לאה די היקעוואטע,
סאָטיע'ביילע — די פארכעוואטע,
שמשון פערשט'דער פאָנפעוואטע,
היפקען. שפרינגען ווי די זשאבעס;
יידן האָבן ניט אויף שבת —
אַבער „אַנעסטעפּ" ווערט געטאנצט!...

פארשטייט זיך אז אַס די לידלעך זענען נישט דערשינען אין שם-
שון פערשט'ס לידער ביכל ווייל ער האָט געהאלטן אז דאָס זענען בלויז
גראמען... געהאט הייסט עס קריטישן חוש.

אונטערן איינפלוס און ראט פון א געוויסן יוסף שוואַרץ, א געלערנ-
טער, צוגעלאָזטער מענטש און ייד פון נאַוואַסעלעץ, האָט שמשון אָנגע-
הויבן לייענען די דייטשע קלאסיקער און... שרייבן דייטשע לידלעך.
ביי א געלעגנהייט, באקענט זיך שמשון מיטן טשערנאָוויצער פראַ-
פעסאָר חיים לעקערט, וועלכער האָט, אויסהערנדיק אייניקע לידלעך, זיך
אָנגערופן:

— וואָס טויג דיר דייטשמעריש! שרייב בעסער אויף מאמע-לשון,
אויף יידיש!

נאָך א צייט האָט ער אויפגעשריבן פון שמשולען עטלעכע יידישע
לידער און זיי צוגעשיקט צום באקאנטן ליטעראטור-קריטיקער שמואל ניגרע,
אין יענע יאָרן אין וואַרשע; דער ענטפער איז געווען אז „אין דעם אויס-
וואל פון מאַטיוון, טעמעס פאַר זיינע לידער, ווייזט ארויס שמשון פערשט
א פיינעם געשמאַק.“

אין די מלחמה-יאָרן שרייבט שמשולע לידער אין וועלכע עס ווערט
בולט די טראַגיק פון דער ערשטער וועלט מלחמה. לדוגמא דערמאנען מיר
„דער בלינדער אינוואליד“, „דער קריגס-יחוס“ און אנדערע.
די מיט לאטיינישע אותיות געשריבענע לידער פון שמשון פערשט,
האָבן געזען די ליכטיקע שייך, ערשט נאָך דער מלחמה. זיי זענען שוין
געווען פאָפולאריזירט נאָך איידער די טעכנישע מיטארבעטער פון דער
טשערנאָוויצער „פרייהייט“ און „דאָס נייע לעבן“ האָבן ארויסגעגעבן זיין
ערשט ביכעלע „געקליבענע לידער“, טשערנאָוויץ, 1922, זייטן 80, פאַר-
מאט 155/115 מילימעטער. די הקדמה צום ערשטן ביכעלע פון שמשון
פערשט, האָט ניט געשריבן אן אייגענער, טשערנאָוויצער אינטעליגענט.

נאָר א פרעמדער — יעקב באַטשאַנסקי. וועלכער האָט עטלעכע יאָר
ליטעראַריש געווירקט אין רומעניע. די אויפשריפט „דרוק און פאר-
לאג האַרניק און בירנבוים“ איז לויט די היגע געזעצן געווען נויטיק פאר
יעדן בוך. כאָטש די נויטיקע מאַטעריעלע מיטלען, זאָן, דרוק און פאפיר,
האַבן אַן שום באַצאָלט, פון דער אייגענער קעשענע און מי צוגעשטעלט
די זעצערס גופא.

די בולטע סאַטיריש-סאַרקאַסטישע סטרונע קומט צום אויסדרוק אין
זיינע הומאָריסטישע לידער, אין זיינע „פּעריאָדישע“ בלעטלעך ווי: „דער
גראַגער (20 נומערן) מצרים-וואָד“ (8 נומערן), „שבועות-קניש“ (2 נומערן)
דער לץ (2 נומערן) טשערנאָוויצער פּליאַטקעס“ (6 נומערן), דאַרנער הוי-
מאַר (8 נומערן), דאָס רוב פון די דערמאנטע בלעטלעך זיינען דערשינען
ביז דער צווייטער וועלט-מלחמה און זענען אָנגעשריבן געוואָרן אינגאַנצן
נאָר פון שמשון פּערשט.

כדאי צו באַמערקן אז די סאַטיריש-סאַרקאַסטישע סטרונע, קומט צום
אויסדרוק אויך אין שמשוןס פּאַרשפּרייטע, פּאַפּולערע משלים.

שמשוןס סאַטירע האָט אַפּט אומברחמנותדיק געטראָפן אייגענע און
נאַענטע אָבער אויך אים אליין. אין איינעם פון די „גראַגעס“ זיינע, איז
דערשינען אויף דער ערשטער זייט א צייכענונג פון גראַפיקער ליכטענ-
דאָרף, איגספּילירט טאַקע פון שמשוןען:

שמשון זיצט אויף א טיש און ניט. עס קומט אריין א יונגערמאַן
מיט א כתב־יד — איר זענט דער שנאדער שאמשעלע?
— יאָ! — ענטפּערט שמשון.

— כ'האָב אייך געבראַכט א לידל פאר אייער „גראַגער“.

אויף דער צווייטער זייט אן אנדערע צייכענונג: שאמשעלע ביים
שרייב-טיש, עס קומט אריין א יונגערמאַן מיט א מלבוש.

— איר זענט דער רעדאַקטאָר פּערשט?

— יאָ! ענטפּערט שמשולע.

— ... כ'האָב יעפּעס אַרבעט פאר אייך, צום נייען.

אין נאָוועמבער 1944, האָב איך פּאַרגעשלאָגן און דורכגעפירט אן אָונט
מיט שמשון פּערשט. אליין כמעט אלץ צוגעגרייט. געדרוקט איינטריטס קאַרטן,
אַפּישן (וועלכע כ'האָב אליין אויסגעקלעפּט), פאַרבעטן ועטלעכע פּריינט וועלכע
זאָלן רעדן און אליין געזאַגט מיט ליבע (וועגן דעם טרובאדור שמשון
פּערשט: „... כאָטש ער איז געקומען פּערציק יאָר נאָך די בראַדער זינגער
און וועלחול זבאַרזשער, איז שמשון אונדזער טרובאדור, דער לעצטער טרוב-
באדור! אליין שאפּט ער די ווערטער, פאַסט צו די מוזיק און טראַגט אליין

פאר זיינע שאפונגען אוי מייסטערהאפט, או ער האָט פרי באקומען אָנער-
קענונג מצד דעם עולם, מצד די פשוטע מענטשן וועלכע האָבן שמשונס
לידער, אַריינגענומען אין הארצן און זכרון. דער טרובאדור האָט ניט גע-
דארפט ווארטן אויפן טויט כדי אָפגעשאצט צו ווערן פון זיינע מיטצייטלער
און פען-קאלעגן.

אין ערשטן אָונט געווידמעט שמשונען, האָבן אים באגריסט היים
קראפט, העליאָס העכט, דוד רובין, שאל שנאפ. דעם גאנצן אָונט האָט
פארנומען שמשולע וועלכער האָט אין משך פון א צוויי שעה, ממש באצוי
בערט די צוהערער מיט זיינע משלים און לידער. און דאָ איז דאָס פלאץ צו
זאָגן א פאָר ווערטער וועגן שמשולעס ארט פאָרטראָגן.

דער עמדיקער דיכטער האָט אויסגענומען ניט נאָר מיט זיינע לידער,
גלייכווערטלעך, משלים, וויצן, נאָר אויך מיט זיין ארט פאָרטראָגן זיינע שא-
פונגען, מיט דעם אויפן ווי ער האָט זיי אינטערפרעטירט, זיי אויסגעשפילט!
דאָס האָט שמשון פערשט שוין איינמאָל געקענט! אָן די יעלעמענטארסטע
טעאטראלע מיטלען פון די פאָרגיי-ערא טישל מיט צוויי לייכטער, אָן די
דערמאנטע רעקוויזיטן האָט שמשולע דאָך באצויבערט די צוהערער. ווי אייגנ-
ארטיק ער פלעג „אויסשפילן“ זיינע משלים, זינגען זיינע פאָלקסטי-
לעכע לידער. וויפל הארציקייט און לירישקייט ער פלעג פארוועבן אין
זיין אינטערפרעטאציע. מיט וויפל קונסט האָט שמשולע געשאפן די פאסיקע,
נויטיקע שטימונג!

אין 1933 האָב איך פארבראכט צוויי וואָכן אין וואטרא-דאָרנעי און
דער ליבער מענטש און גוטער פריינד י. זינגער האָט מיך באקענט מיט
שמשון פערשט. דערהערנדיק מין פאמיליען נאָמען האָט יער באלד א זאָג
געטאָן: „שוואַרץ, שוואַרץ, זיס ביים האַרץ!“

דעמאָלט האָב איך געהאט די געלעגנהייט צו הערן און זען אים,
שמשולען, ווי ער דעקלאמירט און זינגט זיינע, שוין דעמאָלט פאָפולערע
לידער און פאבלען. אזוי באלויבט און געשעצט איז שוין שמשון
געווען, אז יעדן טאָג פלעג מען אים פארבעטן, אלס גאסט, צו אן אנדער-
רער משפחה. און וווּ האָט ער נישט פאָרגעטראָגן זיינע שאפונגען? אין גאנץ
רומעניע: אין בוקארעשט ווי אין יאס, אין טשערנאָוויץ ווי אין קישניעווע.
שמשונס מויל, אויגן און אויערן זיינען געווען אָפן פאר אלע פאסי-
רונגען פון זיין ארום און ער האָט זיי אויפגענומען און באשריבן מיט אָנ-
צוהערענישן, מיטן גאנצן אמת.

דורות יידישע בעלי מלאכות און לערנינגלעך אין רומעניע האָבן אימפּראָוויזירט און געזונגען לידער, אָבער דער אייגנארטיקער טרובאדור שמשון פערשט האָט געגעבן א פּאָעטישן תיקון די ווייטיקן און בענקשאַ-פּטן און אזוי, האָט זייער וואָרט און געזאנג באקומען דעם חן און פּרצוף פון פּאָעזיע.

ביי די וועלכע האָבן פאַרבראכט זייער קינדהייט אין יידישע היימען מיט זייער ספּעציפישער אטמאָספּער, וועלן די באקאנטע, הארציקע לידער פון שמשון פערשט „קינדער יאָרן“, „וויג-ליד“, א.א. ווי אַלעמאַל, דער-וועקן וואָרעמע זכרונות. דורך זייער הארציקער לירישקייט, פּשטות, פּאַלקסי-טימלעכקייט, זיינען שמשון פערשט'ס לידער איבערגענומען געוואָרן פון פּאַלק, ווערן אויך היינט געזונגען אויף ליטעראַריש-קינסטלערישע אימ-פּרעזעס, ווערן פאַרוועבט אין טעאטער ספּעקטאַקלען און א היפּשער טייל פון זיי, זענען שוין א רשות-הרבים-פּאַלקלאָר!

אין „קריית הספר“ פון ישראל, זיינען דערשינען איבערזעצונגען אויף העברעיִש, פון שמשון לידער און פאַבלען פון דר. הוגאָ בערמאַן און אויף רומעניש פון דר עמיל דאַריאַן, קאַרל דרימער, א. אנדערע. לויט שמשון פאַרזיכערונג, האָבן זיינע לידער געזונגען נח זילבערבוש, וועראַ קאַניעווסקא און מישאַ פּישוואָן (מענדל בייַליס ליד, מוזיק מ. וואַרשאַוו-סקי), זיסער גאַט, דרייַ איבער דאָס ריידל“. אין פאַרלאַג פאַר ליטעראַטור-בוקאַרעשט איז אין 1962 דערשינען אן אויסוואַל פון זיינע בעסטע לידער „שמשון פערשט-טרובאדורישע לידער“, 100 זייטן מיט א פאַרוואָרט פון י. בערקאָוויטש. דעם 20-טן מאי 1968, האָט שמשון געמאַכט אויף זיין וויציק לשון „פּייער אבענד“, אין בוקאַרעשט, אין עלטער פון 82 יאָר. דער לעצטער יידישער טרובאדור פון רומעניע, איז געבראַכט גע-וואָרן צו קבורה אויפן בית עולם „דזשיורדזשולווי“. מיר דערמאַנען אים אַלעמאַל, ווי א לעבעדיקן.

דער טרובאדור זעליק בארדיטשעווער

איך זע אים פאַר די אויגן, דעם לעבעדיקן זעליק: א הויכער שטערן מיט צוויי אויסגעהוילטע ווינקלען, לעבעדיקע אויגן, א קליינשוויק-סיקער פול מיט חן. אלע זיינע יאָרן געקנעלט אין די דערפער אלס לערער. אין די לעצטע יאָרן פון זיין לעבן האָט ער זיך געקויפּט א גערטנדל און פלעג עס אליין באארבעטן. אָנהייב פון די 30-קער יאָרן האָב איך מיט אים

געשפילט שלום-עליכמס איינאקטערס אין דעם דראמאטישן קרייז ביי דער יאסער „קולטור-ליגע“. דעמלט פלעג ער אונדז זינגען זיינע לידער. ער האָט געגלייבט אין דער צוקונפט פון זיינע לידער, און מיט רעכט: אויף די אויספֿאָרן, ליטעראַרישע טיי־אָוונטן, ליטעראַריש-קינסטלערישע אימ-פרעזענט און אויף חברישע צוזאמענטרעפן, פלעגן זיינע האַרציקע לידער מיט-זינגען די צוהערער.

די לערערין שרה שמוקלער האָט מיר געהאט דערציילט, אז קורץ פאר דעם ווי מען האָט אים אריינגעלייגט אין יידישן שפיטאַל אין יאס, האָט זעך ליק בארדיטשעווער, א קראַנקער שוין, געוווינט ביי איר; ער האָט אפנים געאַנט דעם גאַנצן סוף זיינעם, ווייל אין איינעם א טאַג, ווען ס'איז אים געווען שלעכט, זאָגט ער צו דער לערערין:

— רופט מיר, איך בעט אייך, דעם מוזיקער טשאַקלער.

— איר זענט אזוי געפערלעך קראַנק, לאַזט עס אויף שפעטער, ווען איר וועט זיך בעסער פילן — זאָגט אים די לערערין.

— ניין, איצט, טאַקע שוין, אנדערש איז מעגלעך אז מירן פארשפער-טיקן... — האָט זעליק כמעט ווי באפוילן.

די לערערין איז אוועק און צוריקגעקומען מיט טשאַקלערן. דאָס איז געשען דריי טעג פאר זעליק בארדיטשעווערס פטירה. ווען דער מוזיקער איז אָנגעקומען, האָט אים זעליק אויפגענומען מיט א צופרידענעם שמייכל. ער איז מיט די לעצטע כוחות אראָפּ פונעם בעט און אָנגעהויבן זינגען איין ליד גאַנץ אנדערן.

ווייזט אויס, אז אָט די טעקסטן מיט גאַסן זענען נישט אוועקגעשיקט געוואָרן, ווייל און פאַרוואָרט פונעם פלייסיקן פאַרשער און ארויסגעבער, פראַפּעסאָר הערש סעגאל צו דעם ביכעלע „לידער מיט ניגונים“ פון זעליק באַרדיטשעווער, וואָס איז ארויס צו דער ערשטער יאַרצייט פון דיכטער ליינענען מיר: דאָס שווערסטע איז געווען אויפצושרייבן די גאַסן, וואָרום די ניגונים זענען אונדז איבערגעענטפערט געוואָרן בעל-פה. די ארבעט איז מעגלעך געוואָרן דער עיקר א דאַנק פריינד לייבו לעווין (דער רעציטאַטאָר, וועלכער לעבט איצט אין ישראל). אין ביכעלע זענען אריין גאַר ניין לידער, ווייל דאָס צענטע „וידבר הושאנדאר אל הפרימאר לאמור“ וואָלט די דעמל-טיקע צענוור גישט געווען דורכגעלאָזט און וואָלט געשטעלט אין א סכנה דאָס גאַנצע ביכעלע.“

פון מויל צו מויל זענען בארדיטשעווערס לידער מיט ניגונים איי-בערגעאנגען. ביי זיין לעבן האָט ער נישט זוכה געווען זיי צו דרוקן. פיינ

שמעקערס האָבן געדרייט מיט דער נאָז... ווען פּראָפּ. סעגאל האָט אָנהייב
דעצעמבער 1937 אים פּאַרגעשלאָגן אָפּצודרוקן א ביכעלע לידער, האָט ער
באלד מסכים געווען און געשריבן צו אים: „... מיין שלאַפֿקייט פּאַרערגערט
זיך. איך מוז פּאַרן קיין יאָס אויף א לענגערער צייט זיך היילן. איך גע-
טרוי אייך, ווייל איך ווייס, איר וועט זיך מטפל זיין מיט מיינע לידלעך
אויפן בעסטן אופן, נישט יערגער ווי איך אליין...“

דער באַשיידענער, אויפריכטיקער זעליק באַרדיטשעווער גיט צו:
„... אויב ס'קומט עפעס א הילע, א צייכענונג, זאָל זיין מיט געשמאַק,
אַבער פּאַלקסטימלעך, ווי איך האָב ליב... דעסגלייכן דאָס פּאַרוואָרט: נישט
רעקלאַמע, נישט קיין שירים ותשבחות“.

א דאנק הערש סעגאל זענען זעליק באַרדיטשעווערס „לידער מיט
ניגונים“ דערשינען און 1939 אין טשערנאָוויץ און א צווייטע אויפלאַגע
האָט אַרויסגעגעבן דער שרייבער איציק ווינשענקער אין 1948, אין מאָנ-
טעוידעאָ, אַרדוגואי, אזוי איז אויפגעהיט און פאַרשפּרייט זעליקט ליי-
טעראַרישע ירושה.

זעליק באַרדיטשעווער אין געשטאַרבן דעם 30טן דעצעמבער 1937
יאָר, און צו קבורה געבראַכט קיין בעליץ.

פון דער פּריעסטער יוגנט האָט ער געהערט פּאַלקסטימלעכע לידער
מיט ניגונים, וועלכע ס'האָט פאַרפּאַסט זיין פּאַרגייער און בן-יעיר ישעיה
(שבת) לערנער (1879 — 1913) און אויך מאַלדעוועשע רוסישע און יידי-
שע פּאַלקסלידער.

דעם יוגנט ישיבה-בחור לאַקט דער גרינער סטעפּ מיט זיין רחבות.
ער פּאַרלאָזט די ישיבה און ווערט א לערער פון יידיש און העברעיִש אין
די שטעט און שטעטלעך. זייענדיק אין קאַנטאַקט מיט די פּאַלקסטימענטשן
ווערט דער תּמימותדיקער לערער מיט לייב אין לעבן איבערגעגעבן דער
פּאַלקס-קולטור.

נישט סתם קיין בדהנישע גראַמעריי זענען געווען זעליק באַרדיטשע-
ווערס פּאַלקסטימלעכע לידער. אין זיי האָט געלעבט דאָס באַווסטזיין, אז
די וועלט דאַרף געענדערט ווערן, דער פּראָטעסט קעגן אונטערדריקונג און
צוולות לגבי די פּאַלקסטימענטשן.

„מיר פּילן א ווילן
דעם ווייטיק צו שטיין
מיט א לידעלע, א טענצל,
א ביסעלע שפּיל“.

„(פּאַיאָצן)“

ווי זיין פאָרגייער דער פּאָעט וועלן זבארזשער, האָט דער גוטמו-
 טיקער דיכטער מיט די בלויע אויגן, זעליק בארדיטשעווער, געוואנדערט
 איבער שטאַטישע און שטעטלשע גאסן און געסלעך, צווישן דער יידישער
 אַרעמשאפט אין די ווארשטאטן מיט פועלים, לערנינגלעך. זעליק האָט זיי
 באקענט מיט די פערל פון אונדזערע גרויסע קלאסיקער מענדעלע, פּרץ,
 שלום-עליכם און פארענדיקט יעדעס מאָל מיט אן אייגן ליד וועגן דעם
 שווערן לעבן פון בעל-מלאכה:

„ווער סע ווייסט נישט,
 ווער סע ווייסט נישט,
 זאָל אצינדערט וויסן,
 ווי שווער און ביטער,
 קארג און שיטער,
 ס'קומט אונדז אָן דער ביסן.“

(„מלאכה-מלוכה“)

מיט סובטעלן הומאָר און שארפער איראָניע זינגט ער:

„... ס'גיטט און ס'גיטט א רעגנדל,
 וואקסט און וואקסט די בלאָטע,
 זיץ איך אויפן בענקעלע
 לאטעווע און לאטע.
 וויל איז דעם וואָס איז א שוטטער
 אין אזא פאגאָדע;
 מאַנט דאָס ווייב ביי מיר אויף פּיחא (פלעצל-ברויט) —
 כ'מאָן זיך כלא ידע.“

(„מלאכה-מלוכה“)

אַט דאָס ליד פון זעליק בארדיטשעווער איז אין נוסח פון אן עכט
 אויטענטיש פאָלקס-ליד, מיט טעמפּאָראַמענט, נאָר ריטמיש, מייסטערליש
 מאַדעלירט.

דאָס רוב בעלי-מלאכות זענען „פריילעכע קבצנים“, און כאָטש ס'איז
 זיי שווער און ביטער, ווילט זיך זיי זינגען א יידיש לידעלע וועגן דער
 חשיבות פון דער מלאכה:

...,, העי, לעבעדיק, פויילעך,

לעבעדיק, פויילעך,

וואָס איז דאָ דער חידוש?

מלאכה-מלוכה

זינגט במנוחה

א לידעלע א יידישס."

דאָס פּאַלקס-ליד, וואָס ער האָט מיט באַגייסטערונג פּראָפּאָגירט, האָט אים געלערנט דעם סוד פון קפיצת הדרך אין וואַרט און מוזיק. נאָר אין לבוש פון ניגון האָבן זיינע מיט פּאַלקס חן באַטעמטע לידער געפונען דעם וועג צו ברייטע שייכטן פּאַלקס-מענטשן. ער ווערט גיך פּאַפּולער. פּועלים און לערנניגליעך פון שטעט און שטעטלעך ווייסן, אז דאָס, וואָס יעס זאָגט זעליק, איז "הייליק".

וויפּל אַפּטימיזם און פיינע איראַניע, פּראָטעסט, פּאראייניקט ער אין זיין פּאַפּולער ליד, „עלע-בעלע“:

„עלע-בעלע, דלות-דלות,

דו האָסט גאַרנישט,

איך האָב אלעס.

ווער צעזעצט און ווער צעשפּרינגען,

וועל איך דווקא לידלעך זינגען.

עלע-בעלע,,

אַדער אזעלכע סטראָפּעס:

...„ווילסטו מיליאָנען —

האָב איך.

ווילסטו גראַמאַפּאָנען —

האָב איך.

יעדעס קינר איז ווערט מיליאָנען,

אוי, זייער שפּילן — גראַמאַפּאָנען.

עלע-בעלע.

ווילסטו אַ שנירל פּערל —

האָב איך.

ווילסטו א בריליאנטל —

האָב איד:

מיין עלטסטע שניר זי הייסט זאָך פּערל —

אן עכט בריליאנטל איז איר בערל,

עלע־בעלעט.

(„עלע בעלע“)

א בילד פונעם יידישן לעבן אין פריערדיקן מאָלדעווישן שטעטל
און דאָרף, שילדערט אונדז זעליק בארדיטשעווער אין זיין ליד „אלה
תולדות נח“. דער קרעטשמער איז א ייד, וועלכער פירט נישט קיין
גרינג לעבן. ער האָט אויסצושטיין באלידיקונגען רדיפות, חוזק און
קלעפּ פון זשאנדאר, פרימאר און שווארצמאהניקעס. „די בני ויזתא
האָבן אים צוגענומען די פרנסה“:

. . אלה תולדות נח

אוועק אלצדינג מיטן רויך...

קלינגט דאָס דאָרף מיט רעדעס, דרשות:

א פיאווקע נח און א רשע איד.

אלע ווינקלען מיט געשפענסטער —

פליען שטיינער אין די פענצטער...“

(„אלה תולדות נח“)

אין זיין „דוינע“ באזינגט זעליק בארדיטשעווער דאָס שווערע לעבן
פול מיט לידן, וואָס עס פירט דער אַרעמער פויער?

ס'האָט דער ווינט געפאָשט, געשמיסן,

די צינצארעס מיך געביטן;

זון געברענט מיך און געבראַטן —

נישט קיין ווענט און נישט קיין שאָטן.

ס'האָט גערעגנט, ס'האָט געראָסעט,

נאלאקעס שאָף האָב איך געפאָשט; —

ער האָט ברינדזע, שאָף און וואָל,

איך געבליבן הויל און גאַל“.

די שפראך פון זעליק בארדיטשעווערס לידער איז דורכגעוועבט מיט לאקאליזמען, ווי: גאל-נאקעט, ברינדזע-שאפענער קעז; מינדזע-לאשעק, זשעליע-טרויער, כראמ-יום-טוב-קערמעשל, נאלאקע-מיכאלאקע א. אנד. אין זיין „דוינע“ איז זעליק בארדיטשעווערן געלונגען צו באהעפטן דאס יידישע פאלקס-ליד מיט דעם ספעציפישן אראמאט פון דער רומענישער ערד, קינסטלעריש צו קרייצן זיין קלאג און טרויער מיט דער הארציקער בענק-שאפט פון דער רומענישער דוינע.

„גייען צרות, קומען ליידן,
און די שמחות מיט די פריידן
איינגעווייקט אין בלוט און טרערן.
ווייל:
פעטער-לעבן איז א כעסן,
הערט נישט אויף אונדז קנייפן, שמייטן.“

אבער זיין בטחון, קאן מען פון הארץ פונעם ארבעטס-מענטש נישט ארויסזאגן:

„פרייען זיך איז גוט,
פרייען זיך איז גוט
לאמיר זיך פארגעסן
כאָטש אויף איין מינוט.“

אויב דאָס לעבן איז ליימיק-בלאָטיק ווי נאָך א רעגן אויף רויע וועגן, איז עס נאָך אלץ נישט קיין גרונט צו פאַרצווייפלען, מחמת דער הימל האָט זיך נישט אראָפּגעלאָזט אויף דער וועלט. מען דאַרף זיך נישט אונטערגעבן, נאָר ארויסווייזן ווידערשטאַנד, זיין אקטיוו און גרייט צום קאַמף.

... ווערן הערצער פול מיט שנאות.
אלטע ווייבער זאָגן קינות,
יונגע, אויגן שיטן בליצן—
לאַמיר אויך נישט ליידיק זיצן“
(„לאַמיר אויך נישט ליידיק זיצן“)

דער גורל האט געוואָלט, אז פונעם שאפן פון יונגן דיכטער זאל
גאַר ווייניק איבערבלייבן, כאַטש ער האָט נישט ווייניק געשריבן. מיר
ווייסן נישט וועגן גורל פון די כתבים, וועלכע זענען געבליבן אין זיין
היימסטאָט בעלז. ס'איז אָבער באווסט אז זעליק בארדיטשעווער האָט
אויך געשריבן קינדערפיעסן, פעדאגאָגישע ארבעטן-א סאַרקאַסטיש ליד איז:

„כאַטש איך האָב קיין היים נישט,
קיין שטוב ווו צו וווינען,
די וועלט, זי טרייבט און יאָגט מיך,
כ'טו איר רק נישט לוינען —
לעב איך,
לעב איך.
אוי, אוי, אוי וויי, אוי וויי לעב איך.
אזא יאָר אויף מיינע שונאים,
טאַרא טעט און טאַרא פנים
ס'האַט מײן לעב, מײן פאַרמעגן
און מײן וואַנדער אויף די וועגן —
און דאָך גיב איך,
און דאָך גיב איך.
אוי, אוי, אוי וויי, אוי וויי לעב איך.
כאַטש איך האָב קיין פיס נישט,
קיין אבר נישט קיין גאַנצן,
מוז איך זיך אמאָל דאָך
האַטטיק־ווילד צעטאַנצן —
טאַנץ איך,
טאַנץ איך.
אוי, אוי, אוי וויי, אוי וויי טאַנץ איך“

(„כאַטש כ'האַב נישט קיין פרוטה“)

אין רומעניע און אין אנדערע לענדער קען מען דעם נאָמען פון
דעם ״דישרומענישן פאָלקס־דיכטער זייער גוט.

א כמעט פארגעסן ליד פון זעליק בארדיטשעווער

אָנהייב דרייסיקער יאָרן האָב איך מיט זעליק בארדיטשעווער גע-
שפילט אין שלום עליכמס איינאַקטערס אין דער יאסער „קולטור ליגע“.

אין א שבת צו נאכטס, בעת מיר האָבן רעפּעטירט (געפּראָבט) ביי א חבר, האָט זיך פּלוצים אויסגעלאָשן דאָס עלעקטרישע ליכט. ביז מע האָט גע- קויפט ליכט און זיי אָננעציגדן. האָט זעליק, אימפּראָוויזירט א ליד, טעקסט מיט מעלאָדיע מיט א מאָל א ליד וואָס דריקט אויס דעם טרובאדורס געפיל פון איינזאמקייט און עלנט און אנט זיין סוף:

„אין א קליינעם טונקלען צימער
זיך איך איינזאם און פארגעסן,
דיך מקנא בין איך ברודער,
דיינע פייגל מאַנען עסן.

אין א ווינקל הענגט א שפין דאָרט,
נאָגט פון פליגל אויס דאָס חיות,
אין דעם ניגון פון דעם גריל דאָרט
הער איך לאנג שוין ניט קיין נייעס.

וועסט מיר ראטן. וועסט מיר עצהן
זיך א נעסטל אויסצובאַווען.
נאָר מיין הארץ וואָס פילט דעם שטורעם
לאָזט קיין פייגל מיר ניט כאָווען.

וואגן טויבן, ווייסע טויבן
פון די כמארעס פליען העכער,
פאלט א רעגן. ריטשקעס יאָגן
פארבן בלוטיק רויט די דעכער.

אך די שפינען און די כמארעס
און ווי ווי מיר טון די טויבן.
דו זעסט ברודער. פייגל וויינען
און איך בלוטיק רויטע שויבן.”

„שויבן בלוטיק רויטע“, זיינען צייכנס פון בלוט און ביטערקייט,
פון צייטן וואָס קומען...¹ באַרדיטשעווער האָט פאַרגעפילט די פאַרבכנס
קעגן זיין פאַלק, מצד די מענטשן פיינט, בעת דער לעצטער וועלט-מלחמה!

דער הומאָריסט און פּאָלקסטימלעכער קינסטלער לוצא ענגעלבערג

איך ווייט נישט צי פונעם פּאָלקס-בוך „ספר המדות“ האָבן זיך די האַרעפאשנע רומענישע יידן געלערנט, אז „ווער עס איז די גאנצע צייט פריילעך, איז אויך לויטער, פריש און געזונט“, צי גאַר פון דעם גרויסן לעבנס-בוך. א פאקט איז — די רומענישע יידן האָבן ליב צו לאכן פון אלץ און פון אלעמען.

די אמאָל דערשלאָגענע און באַדראַטע יידן, האָבן זיך פריילעך גע-מאכט בעת פאמיליע שמחות, חתונות, הנוכה און פורים-צייט, צומאָל אויך בעת די שבתים — מיט מוזיק, געזאנג און טאַנץ.

א וויכטיק אַרט האָבן פארנומען די פריילעכמאכער. לַמשל: דער יאסער איציקל האַראָוויץ, וועלכער פלעג בשותפות מיט נאָך עטלעכע יינ-גלעך — אין די זעכציקער יאָרן פון פאַריקן יאָרהונדערט-זינגען פּאָלקס-לידער און פּאָלקלאָריזירטע לידער (באזונדערס י. י. לינעצקי'ס). ער האָט אויך געשפילט בדחנישע שטיקלעך און פורים-שפילן אין הייזער, אין קלעטשמעס, אויף חתונות.

א באקאנטער בדחן און לץ, איז געווען דער דאָראַהאַיער סרול „שלנו“, דער גאלאצער יאָסעלע מאַסקאָוויטש, דער בראַליער יעקב יונה דיאמאַנט, וועלכע פלעגן שאַפן ווערטער און מוזיק, אויך אויף אקטועלע טאַג-טעגלעכע טעמעס. יעקב פסנתיר — דער יערשטער כראָניקער פון די רומענישע יידן. איז געווען זייער באקאנט אין רומעניע און מחוץ זיינע גרענעצן, ווי א מערקווירדיקער פּאָלקס-זינגער און צימבלער.

אויספירלעכער לאָזט זיך דערציילן וועגן דעם וויצלינג יחיאל (לוצא) ענגעלבערג, געבוירן אין דער מאַלדעוועשער באַרג-שטאָט פיאַטרא-ניעאַמיץ דעם 24-טן יאנואר 1879, אין אן אַרעמער משפּחה. ער פלעג רעדן אין גראמען (ווי שמשון פערשט), מיט א וויץ, א קאלאמבור, א וואַרט-שפיל אָדער גלייכווערטל.

די הומאָריסטישע סקיצע, דער קופלעט, דער אנעקדאָט, האָבן אים פאַפּולער און באַליבט געמאַכט פריער ביי די קליינע סוחריםלעך און בע-לי מלאכות פון דער מאַלדעווע, שפעטער איבער גאַנץ רומעניע. לוצא ענ-געלבערג'ס אופן פון אַפּשפיגלען די היימישע סביבה און פּראָבלעמאַטיק איז פרימיטיוו, שטומפיק. דער בלאסער סאַציאלער אקצענט פון דעם סא-טיריש-הומאָריסטישן שטאָף, פאַרלירט זיך אָפט אין ביליקן וויץ.

ווען לוצא ענגעלבערג האט אנגעהויבן שרייבן, האט שוין רומעניע געהאט די זכיה באזוכט צו ווערן פון יצהקיוואל לינעצקי (וועלכער האט א צייט געלעבט אין באטשאני אין דארט ארויסגעגעבן א צייטונג) נאָר גאָר באזונדערס פון שלום עליכם, וועמענס אַנױעזונהײט אין רומעניע האָט געמאַכט א רושם אין גאַנצן לאַנד.

ביים אָנהױב פון אונדזער יאָרהונדערט זענען שוין אַרומגעפּאַרן אײבערן לאַנד און פּאַפּולאַריזירט שלום עליכמ'ס ווערק, משה שױכעט פון פּיאטרא נעאַמק, יוסף פּריש פון גאַלאץ, קאַרל אײגעס פון באַטשאני און א יידישער ליטעראַט יאַמפּאַלסקי פון רוסלאַנד, דער לעצטער איז געקומען קיין רומעניע, מיט שלום עליכמ'ס רעקאַמענדאַציע. די אויבן דערמאַנטע פּאַרן ארום אויך אין 1906, אײבערן גאַנצן לאַנד, אין שטעט און שטעטלעך לײענען און פּאַפּולאַריזירן די ווערק פון אונדזער געניאַלן שרײַבער.

די זעלבע ארבעט טוט באלד ווייטער די גרופע „ליכט“ פון יאס: אפרים וואלדמאן, מאַטי ראבינאַױטש, אײציק רובין. יאַרנלאַנג האָבן זײ אַרגאַניזירט אַױנטן אין כּמעט אלע שטעטלעך און שטעט פון דער מאַלדע-ווע, ווו זײ האָבן פאַרגעלײענט שלום עליכמס ווערק וואַלט מען טאַקע גע-קאַנט האָבן טענות צו לוצא ענגעלבערג, אָבער...

ס'איז דא אן „אָבער“. לוצא ענגעלבערג איז געווען שטומפיק אויף דער עברי, נישט געקענט נישט לײענען און נישט שרײַבן קיין יידיש דערפאַר האָט ער באנוצט לאטיינישע אותיות ביים אויפשרײַבן זײנע זאַכן. זײן װערט ביכעלע „זביטקעס“ (Nazbatii), דערשינען אין 1907-טן יאָר, האָט ער געשריבן אין רומעניש.

ווי דאָס רוב וואַלעכישע יידן פון דער אַרעמשאַפט, האָט לוצא ענ-געלבערג נישט געהאַט די מעגלעכקײט צו פאַרענדיקן א פּאַלקס-שול און ווען זײנער א חבר האָט אים אַמאָל געפרוּווט מוסרן דערפאַר, האָט ער אים פאַרגעשלאָגן: — „האַסט דאָך פיר קלאסן פּאַלקס-שול, גיב מיר צוויי פון זײ, וועל איך דיר שײן באַצאַלן דערפאַר“.

אַט ווי עס הייסן לוצא ענגעלבערגס ביכעלעך: (1) „שבת נאָכן קוגל; (ג) „די ניין טעג“; (1910) (3) „שבת נאָכן טיש“ (1910). די צווייטע אויפלא-גע „אײבערגעזען און פאַרגרעסערט“ (1926; 4) „שבת הגדול“ (1908) — (1914). אלע די ביכעלעך זענען דערשינען אין פאַרלאַג „אַלײנעניו“ — פאַר אײגן געלט הייסט עס!

לאַמיר דורכבלעטערן דאָס ביכעלע „שבת נאָכן טיש“ 1926 —, סצע-
נען, קופלעטן, פאַלקס־ווּיצן און אנדערע פארשידענע הומאַריסטישע יידי-
שע דערציילונגען“.

אין דער פאַררעדע שרייבט לוצא ענגעלבערג אז „דאָס ביכעלע איז
פאַלקסטימלעך געשריבן פאר גרויס און קליין. אן אַרעמאן, וואָס האָט דאָס
רעכט צו שטארבן פון הונגער דעם גאנצן טאָג, האָט דאָס זעלבע רעכט
צו שטארבן פאר געלעכטער אויך אמאָל“.

דער מחבר איז אויסן: „איר זאָלט לייענען און לאַכן, ווערן לעבע-
דיק און פריש“.

אַט וואָס ער רופט אָן א „זאָגעניש“: „שלמה המלך האָט אמאָל
געזאָגט: „צו האָבן א גוטן פריינד א נגיד קאָן קיינמאָל נישט שאַטן,
נאָר אז מע דארף צו אים האָבן, זאָל אריין א רוח אין זיין טאטן.“

אין „א שמחה“ פרוווט ער אריינקוקן אין לעבנס־שטייגער פון די
מאָלדעוועשע יידן. ער רעכנט אויס טראַדיציאָנעלע יידישע מאַכליכס:
„זיסע שטרודלען, פייגן, צימעסן ווילע, קוגלען געפלאַכטענע, יויכן, בראַ-
טן, געפראַזשעטע (געבראַטענע) פעפערלעך, געטרייבערטע, אָפגעשיילטע
פערעשקעס, טייגלעך מיט פאסאַליעס, געזאַטענע „באַמבעס“ (גרויסע פאַ-
סאַליעס) ראַסעלעך און אנדערע מינים זויערע עסיקפליישן, טרוקענע אַ-
דער „נאסע עסנס“.

אינעם צעטל פון די געסט, גיט לוצא ענגעלבערג אָן די צונעמען
פון זיינע שטאַטלייט, למשל: היה ספאדיק, זלמן מאַסקוויטער, שלמה טאַטער,
יאנקל טויונט גראם (א געברעכטעו), זינדל טראַמבאטש (מיט א גרויסער,
לאנגער נאָז), ראובן פאַפעצע (א פאנטאַפּל־העלד) א.א.

דער צונאַמען אנטפלעקט כמעט שטענדיק די שאַרפזיניקייט פון יע-
נער סביבה, אין וועלכער ער איז באשאפן געוואָרן. ס'האָט דאָ געמוזט אָנ-
טיילנעמען דאָס שאַרפע אויג פון א פאַלקס־מענטש מיט קינסטלערישע פּע-
קייטן.

ווען לוצא ענגעלבערג רעכנט אויס, וואָס פאר א קוגלען מע וועט
אויף דער שמחה עסן, גלוסט זיך טאקע זיין דאָרט: „געפלאַכטענע, לאַקשע-
נע, פאַפעשויענע, רעטשענע, גריסענע: געבלעטערטע, געקנעטענע, פייגענע,
פראַנצויזישע, געשמאַלצענע און בילקע קוגלען“.

... נאָר פון א געוואָרפענעם (נישט געראַטענעם) קוגל, זאָל דער
אייבערשטער שומר ומציל זיין, ווייל א קוגל דארף זיין „גוט ווי יעקב,

שיין ווי רחל, רויט ווי עשו און פארהיינט (פעט) ווי שאול שמש, וועלכן די גובערניע האט געלאזט פאטאגראפירן“.

אן אימפראוויזאציע מיט היסטארישע אנאכראניזמען, אומלאגיש צו-נויפגעפארט און מיט וואלעכישע אריינמישונגען. איז „די מגילה שטראם-גראם אדער מגילה ערנעסטיגא,“ דאס איז א „וואלעכישע פורים-דרשה“ און לויט לוצא ענגעלבערגס אנווייזונג, ווערט זי „געזאגט“ זינגענדיק, מיט א נוסח, ווי א מארשעליק באזינגט א כלה, אין באגלייטונג פון משוררים אדער מוזיק“, נאר אין אלע שטעט לייענט מען דאס לאקאליזירט, איבער-געביטן די נעמען פון די לעבעדיקע און פון די שטאט־לייט:

„אי וויי מיר, טייערע מענטשן, ווילע און שטילע,
הערט נאָר אויס, מיין לאנגע מגילה,
און נעמט אייך זאָגן. ווייל ס'איז א גרויסע סגולה,
אז נישט, וועט איר באקומען א שאָטן חלילה.“

„...אי ווי ז'מיר, ווען אהרן הכהן האָט ארויסגעטריבן די יידן פון מצרים, האָט אחשוורוש פארלוירן דעם צילינדער-הוט, לָעבן דער אלטער ראַהאטקע (זאָגן די משוררים: אַהאַ!). האָט פּרעה גענומען זיינע צוויי זין בלעם מיט זלפן, און האָט זיי געקויפט פאר צען פראַנק קאָקאַשערעס (גע-פראזשעטע קוקורו־קערנער), זיי זאָלן נישט וויינען, אז זיי ווילן גיין צו פּוטיפּר אויפן קנסמאַל (נאָד א מאַל קינדערלעך: אַהאַ!).“

אינעם צעטל צונעמען דארף מען דערמאנען שרה פון דער פאנאראמע. אַט דער צונאָמען דערמאנט אין א יידיש „צירקוס־מיידל“, אפשר די אַרשטע אין רומעניע. דער צונאָמען שרה פון דער פאנאראמע, פירט אונדז צו א דאטע און א געשעעניש:

אין דעם „בולעטין, פאאיע אַפיטשיאַלע“ (בולעטין, אפיציעל בלאט) פון יאס, 1849, לייענען מיר אַט די ידיעה: „א יאסער ייד זעליק סין גאַדעל און זיין פרוי צירל, גיבן אָפּ זייןער טאַכטער שרה, אלס לערנמיידל אויף זעקס יאָר צו א געוויסן פּרץ אקסעלראַד, ער זאָל זי אויסלענען דאָס פאך „קאַמעדיע“. מעגלעך אז ס'איז די רייד פון זשאַנגלעריע, אקראַבאַטיק, ווייל זי איז שפּאַטער באַרימט געוואָרן איבער דער מאַל-דעווע אלס „שרה פון דער פאנאראמע“.

א באקאנטער קאָמיקער, דער אקטיאָר זעליק שאַר, א גאליציאַנער וועלכער האָט א צייט געשפּילט און שטאַרק אויסגענומען אין רומעניע, זאָל

— לויט אונדווער השערה, — האָבן געדינט אלס פּראָטאַטיפּ, דעם רומעניש־ייִדישן דראַמאַטורג ראָנעטי־ראַמאַן (אליין געבוירן אויך אין גאליציע און זיך באַזעצט אויף א גוט אין נעאַמצער געגנט), פאַר דעם וויציקן מער־קלער זעליק שאַר, פון זיין דראַמאַ „מנשה“ (מאַנאַסע). דערמיט האָט ער אויך פּיקסירט דעם הומאַר פון א פּאַלסטימלעכן ייִדישן פּריילעכמאַכער.

אַט זענען א פּאַר פּערלעך פון ראָנעטי ראַמאַנ'ס געשטאַלט: „... ער איז אַוודאי געווען א מעקלער, דער דאָזיקער משה, באַמערקט זעליק שאַר, באַטראַכטנדיק א בילד מיט משה רבנו, אויב עס איז אים געלונגען נאָר מיט רייד, צו צאַפן וואַסער פון א שטיין!“

אויף אן ענגלישן מיסיאָנער, זאַגט זעליק שאַר: „ער הויזירט מיט רעליגיע!“ נאָר דאָס וואָס זעליק שאַר זאַגט אויפן ייִדישן גאַט איז פשוט א חילול השם: „כ'האָב אין דער היים א בילד „גאַט אויפן באַרג סיני, א זקן מיט א לאַנגער באָרד אין דער מיט פון א געדיכטן רויך־דער חילוק איז, וואָס יענער דאַרט, רויכערט נישט פון א ציבעק (ווי דער אויף דעם בילד, דאָ“).

פון דעם ווערסיפּיצירטן אַנעקדאָט „בריינע מיטן ציינווייטיק אַדער באַבסקע רפואות“ דערוויסן מיר זיך פון א גאַנצער ריי סגולות:

„לייגט א קאַמפּרעס, געוועלטע מאלטיי, געזאַטענער בוימל מיט אן איי, צימערניג אַדער א נעגעלע, פון א מיזל אן אייגעלע, וועריס־קרויט, נעמט אייך בלוט. אַפּשפּרעכן; א ביסל כריין, באַנקעס שטעלן, איינע קאַלטע וואַנע. טיי מיט ליפעווע צווייט, מוון־פילן מיט בחוצרות; שמירעכץ מיט רעטשענע גרויפן אין זויער־מילך צעפירט; ליפן פאַמאַדע מיט אַדעקאַלאַן, אריינגעקאַפּעט דרייסיק טראָפּן פון אליפּיע דע באַזאַקאַניע“ (חזק שמירעכץ־י.ש.). אן אלטע יידענע זאָל אייך אַפּשפּרעכן כאַטש דריי מאָל און אז סע וועט אייך נישט איבערגיין, מעגט איר אייך הייסן ארויסנעמען די ציין“.

„בריינע מיטן ציינווייטיק“ ווי א קופּלעט, איז אויסגענוצט געוואָרן מיט גרויס דערפאַלג, פון די באַרימטע קינסטלערינס קלאַראַ יאַנג און מאַלי פּיקאַן און אויך פון דער קינסטלערין סידי טאַל.

נעבן פּיקאַנטע קופּלעטן און ביליקע וויצן געפונען מיר ביי לוצא ענגעלבערג ווערטלעך רייך אין קאַמיוס און אומדערוואַרטער בילדלעכקייט. “א סוחר אָן פאַרעס (אָן געלט), איז ווי א שוהט אָן איצאַרעס (פּויערישע, לייונטענע הויזן); א סופּר אָן אותיות, איז ווי א נאַטאַר אָן חרוט. אַדער: א בית המדרש אָן שמוּת, איז ווי א שיעכטהויז אָן בהמות.

א קלאַץ אָן א צאנקע, איז ווי א בױהאי אָן א טאלאנקע (א מין גלאַק װאָס מע הענגט אָן דעם שטיר פון דער טשערעדע).

לוצא ענגעלבערג'ס, „אנאָסן“, געמישטע מיט רומענישע װערטער,, רופן ארויס געלעכטער, נישט געקוקט אויף זייער מאקאברען אינהאלט: „נפטרױ פרייוויליק בייליבתיױ די בעקערטע, געבוירן א מיידל אין 1868 יאָר, געשטאַרבן א קבצנטע דעם 16-טן נאָװעמבער 1909.“

א לאַקעטקעלע פארן אייגענעם מיט-מענטש זענען אויך די פיטאַרע-סקע פיגורן פון שטאַט. װעגן אהרונען (אראַלע) פון דער קבצנים-גאס, שרייבט לוצא ענגעלבערג:

„...גאַר, גאַר גלייך גייט ער נישט, נישט פונקט (װייל ער הינקט צו צו ביסלעך). נאָר גיין, גייט ער: ער גייט אין גאס אריין, ער גייט צו א מת, צו א שמחה, נאָר נאָך בעסער, גייט ער איבער די הייזער בכבוד גדול.“
דעם שוישפילער פינקן פרידמאן, מאכט ער אן עפיגראם:

„פינע, פינע.

דאָס גאנצע לעבן, איז א פּאָװעטינע.
היינט פּלאַגט מען זיך דאָ, מאַרגן דאָרט,
ביז מע שפּאַרט אָן אויף דעם הייליקן אָרט.“

לוצא ענגעלבערג איז א בריה אויף אימפּראָװיזאציע. די לאַקאליז-מען װעלכע ער ברענגט אריין, קאָנען דינען פאר דיאלעקטאַלאָגישע פּאַר-שונגען, פונקט אזוי ווי די מאכלים און צונעמען קאָנען דינען פאר עט-נאָגראפישע און גאסטראָנאָמישע פּאַרשונגען.

װעגן א קאַרן נגיד שרייבט ער אז „ער עסט א... קרענק מיט פריסמאק פון בלויע פּאַטלאָזשעלעס“. אז „אויף דעם פּאפּושױענעם געסל, איז מיין מעזיגע נעפּריטשקע געװען“.

די לאַקאליזמען, מאכן לוצא ענגעלבערנס שפּראַך פּאַרביק און דערגענצן די הנעװדיק-שטיפּערישע שטריכן פון דעם װיצלינג און גרא-מענמאכער.

פאר אים איז ווי אַנגעמאַסטן געװען דאָס װערטל: „א סך מלאכות און װייניק ברכות“. א שטיקל רייזנדער, א שטיקל מוזיקער, א שטיקל לץ און א שטיקל אגענט פון לעבנס-פּאַרזיכערונג, דערפּאַר אָבער א גאנ-צער קבצן, כאַטש זיין עלטער-זיידע איז געװען א בעל-מופת.

זיין לעבנסקוויטל איז פעליק געוואָרן, ווי ער וואָלט זיך אליין אויס-
געדריקט, דעם 15-טן אָקטאָבער 1948, דאָס הייסט ער איז געשטאַרבן אין
עלטער פון 69 יאָר.

אין לוצא ענגעלבערגס זעפנטלעכע ארויסטרעטונגען: „אין די הומאַר
פעסטיוואַלן“, פלעג ער אליין זיין דער קאַנפּעראַנסיע, ליינען די אייגענע
סקיצן, אנעקדאָטן, עפיגראַמען, קונציק נייען אין די זשמעניעס צי פון א
גרינ בלעטל, און שפילן מיט דער האַרמאָניקע, יידישן און רומענישן פאַלי-
קלאָר און אייגענע קאַמפּאָזיציעס, וועלכע ער האָט אליין אָפּגעדרוקט (מיט
אייגן געלט), און אליין פארשפרייט. די מער געראַטענע מוזיקאלישע שא-
פונגען זיינע, מיט חן פון פאַלקלאָר, זענען אייניקע מאָל געשפילט געוואָרן
אין דעם רומענישן ראדיאָ, נאָך דער צווייטער וועלט-מלחמה, און זענען
אריין אין רעפערטואַר פון די דעמאָלטיקע אַרקעסטערס.

לוצא ענגעלבערג איז אן זעכט אייניקל פון דער איינגעפונדעוועטער
פריילעכמאכער טראדיציע אין רומעניע.

היסטאָריאָגראַפּן — פּאָלקלאָריסטן

יעקב פסנתיר, דער מערקווירדיקער פּאָלקסזינגער
און ערשטער כראָניקער פון די רומענישע יידן

דער פּאָליטישענער יאָריד „ספענטו איליע“ (הייליקער אליהו). היל-
צערנע בודקעס אָדער געשטעלן פול מיט סחורות: ערדענע טעפּ, שיסעלעך,
קוילן, קלעפּקעס פאר פעסלעך, עמערס, דישקעס, שאַפענע פעלעכלעך, סור-
מאנעס (פּויערישע מאנטלען), גראַבע, געדיכטע באנוולענע לייונטן, האנ-
טיכער פון פּויערישער זייד (באַראַנדזשיק), לאַנגע פּויערישע קאַבריצן
(טעפּיכער), דינערע געוועבן פון פארביקער וואַל, אַפּינקעס (פּויערישע
סאנדאלן) פון חזיר-פעלן, פּראַסטע הילצערנע לעפל, מילטערס, פּרימיטי-
ווע בינשטאַקן פון ווערבן-האַלץ, מיט איין וואָרט פּראַדוקטן פון באַרג-
מענטשן.

אויף אַט דעם מאַרק איז א געדרענגעניש פון מענטשן. ארום די
בודקעס מיט געטראַנקען, ארום די קרעטשמעס, שטייען בראַנפן-טרינקער,
וועלכע וואַרפן צו פון ווען און ווען, עטלעכע פאַרעם (רומעניש קליינגעלד
מיט 140 יאָר צוריק) די אַרעמע קלעזמער, יידן, רומענער, ציגיינער (וועל-
כע פאלן ממש פון די פיס, פון שפּילן אַן אויפהער, שהען לאַנג, אויפן
יאָריד. דער אכצן יעריקער יעקב פסנתיר איז צווישן זיי. פּלוצים הייבט
אַן קלאַפן א פויק און איינער שרייט אויס: „היינט בייטאַג ווערט אויסגע-
פירט דער פּסקדין, דער אורטייל איבער די אכט יידישע בעקערס וועלכע
האַבן פאַרקויפט ברויט פון וועלכן ס'האַט געפעלט צו דער וואָג. קומט
היינט דריי א זייגער נאַכמיטאַג אויפן פּלאַץ פאר דער איספּראַוויטשיע“
(אנטשפּרעכט דער היינטיקער פּונקציע פון א פּרעפעקט). דער עולם האָט זיך
פאַרזאַמלט און מען האָט אויסגעפירט דעם אורטייל: אויסגעטון די בעקערס
און זיי געשמיסן ביז בלוט, אז ס'האַט אזש פאַרקלעמט יעדן ביים האַרץ.
אייניקע האַבן אפילו געוויינט און אלע האַבן זיך געטראַכט אז דאָס
האַט ער, דער איספּראַוויק געטאַן, כדי ארויסבאַקומען א גרעסערן כאַבאַר

פון זיי. ס'איז דאך אלעמען באקאנט דער "מנהג" פון געבן א "מתנה" דעם הער איספראוויניק. ווער סע גייט צו אים מיט א בקשה באגעגנט אים ביים אַנקומען א משרת, א ציגייער, און אויב ער באמערקט אז דער מיטן עסק האָט נישט קיין פּלאַקאַן (מתנה), (אריין לאָזן פּלעג דער משרת נאָר צו איינציקע) פּלעג ער זיך אַרופּן: — „וואָס ווילסטו? — כ'האָב אַ ביטע. — נו, מיט ליידיקע הענט? — כ'האָב גאַרנישט געבראַכט, — ס'פּאַסט נישט, לויט אונדזערע מנהגים, צו קומען מיט ליידיקע הענט. ווייסטו וואָס? איך וועל דיר פּאַרקויפּן אַן אינדיק וועלכען דו זאָלסט געבן דעם הער איספּראַוו־ניק. דער מצנטש פּלעג זיך אַ ביסל מישב זיין, זיך דינגען איבער דעם פּרייז און סוף כל סוף אריינגיין מיט דער בקשה און מיטן אינדיק, וועלכען דער ציגייער פּלעג באלד ארויסטראַגן כדי אים פּאַרקויפּן אַן אנדערן „קונה“. דער אינדיק איז שוין אזוי געווען געווינט מיט דעם משאומתן, מיט דעם האַנדל, אַז ער פּלעג גלייך ארויפּפּרינגען אויף די הענט פון די וועלכע פּלעגן אריינקומען אין הויז. פּסנתירן האָט זיך גוט איינגעקריצט אין זכרון אַט די סצענע, נאָר דאָגות פּרנסה האָבן אים, ווי אלע אנדערע דאָ פּאַרזאַמלטע, צוריקגעטריבן אין מאַרק אריין. ער האָט זיך באלד באַגעגנט מיט זיין קלעזמער-באנדע און אַנגעהויבן שפּילן. פּלוצים פּילט ער ווי עמעצער טאַרעט אים די פּלייצע. ווען ער דרייט זיך אום, דערזעט ער ירמיהו'ן, זיין עלטערן ברודער, א שטיף ברודער פון פּאַטערס ערשט ווייב, וועלכען יעקב פּסנתיר רופּט פּעטער ירמיהו.

אַט דער ירמיהו בן אשר זעליק, איז א בעל-מופת וועלכען מע רופּט אויך בעלישד, דער הויפט פון די שדים. ער איז א ייד אין די דרייסיקער, וועלכער איז אויך א פיזיאָנאָמיסט, איינער וואָס קען זיך אויס אין חכמת-הפּרצוף. ער איז אויך א גורל-טרעפּער, א מכשף וועלכער גיט באַבסקע רפואות, האָט פּאַרשידענע בוריאַנעס-קרייטעכצער פאַר אלערליי קראַנק-הייטן, באַווייזט ווונדער נאָך נישט געזעענע ביו צו אים... ער זאָגט אז די קרייטעכצער, האָבן צונויפּגעקליבן טאַקע די שדים אַליין און קיין מענטש ווייסט נישט פון זיי...

געשעט אזוי: אין הויז פון א געוויסן שלמה-לייב דער פּליישהאַקער וווּ ירמיהו איז איינגעשטאַנען, זענען אַנגעקומען צוויי געסט, סוחרים פון טערג-נעאַמץ. איינער פון זיי שבתי טיקולאַטער מיט אַן עפּילעפּטיש מיידלע פון 16 יאָר.

שמועסנדיק מיט ירמיהו'ן, פאַרשטייען זיי זיך איין, ער זאָל זי אויסהיילן. דערווייל באַפּריינדן זיך די סוחרים מיט ירמיהו'ן און ער זאָגט

זיי צו, אז ער וועט זיי באווייזן זיין כח. דאָס וועט געשען שבת צו נאכט אויף זונטיק.

דעם אנדערן טאָג, אינדערפרי, איז געווען פרייטיק. פסנתיר איז געגאנגען צו ירמיהו'ן, פאָלגן א גאנג, עפעס איינקויפן פאר אים, רופט זיך אָן ירמיהו:

— זאָג מיר יאנקעלע, ווייסט ווו לייבו קלארנעטער און ליטמאן סקא-מאטאָר וויינט?

וואָס פאר א פראגע? מיר זענען דאָך קרוביס און ביי זיי האָב איך געלערנט שפילן אויפן צימבל, און א צייט מיט זיי ארומגעפאָרן אין געאמ-צער און סוטשעאווער (שאַצער) געגנט, געשפילט אויף יידישע און נישט-יידישע חתונות, אויף די ירידים, אין די מאָנאסטירן...

— אויב אזוי גיי, און רוף זיי אהער. כ'האָב א פארדינסטל פאר זיי... א שטיקל ארבעט.

— א חתונה, פעטער ירמיהו? פרעגט פול נייגיר פסנתיר.

— כמו ווי א חתונה... נו גיי שוין גיכער יאנקעלע און ברענג זיי

אהער.

אין א צייט ארום קומט צוריק יעקב פסנתיר מיט צוויי יידישע קלעזמער, יונגע, הויכע לייט דהיינו: מיט לייבו קלארנעטער און ליטמאן סקאמאטאָר, א קלעזמער און שוואַרץ-קינצלער א „האַקוס-פאַקוסניק“. (זיין זון יעקב ליטמאן וועט מיט יאָרן שפעטער, שפילן און דיריגירן מילי-טערישע אַרקעסטערס און ווערן דער מאן פון דער בארימטער קופלע-טיסטין פעפי ליטמאן).

— וואָס איז ניעט, פעטער ירמיהו? פרעגט מיט נייגיר לייבו קלאר-נעטער, דער עלטערער פון זיי. ירמיהו רופט זיי צו נענטער און מאכט א צייכן פסנתירן, ער זאָל שטיין אין א זייט, ווייטער אביסעלע. פסנתיר איז מטש אויסגעגאנגען פון נייגיר, אָבער אז ער האָט געזען ווי זיי הייבן אָן זיך סודען, האָט ער פארשטאנען און זיך דערווייטערט.

ירמיהו האָט צו זיי גערעדט עפעס אין דער שטיל און דערנאָך צו געגעבן: — האָמיר זיך הייסט עס איינפארשטאנען? איר וועט אייך צו דעם שפיל, פארשטעלן אלס שדים, לפי ערך אזוי: אייער קאָסטיום זאָל זיין א שוואַרצער מאַנטל, קורץ ביז צו די קניעס, אָן אַרבל; די פיס און די הענט — נאָקטע, הוילע, זאָלט איר איננינעם מיטן פנים, אויסשמירן, אויסנייע-רען מיט סאזשע. אויף די קעפּ זאָלט איר טראָגן הויכע היטלען, זשאָבענען. קיין וואָרט זאָלט איר נישט רעדן און אייער לשון זאָל זיין נאָר א מיך

סוויסטשען און גוגערן מיטן מויל. איר זאלט געבן פארשיידענע צייכנס. שבת צו נאכטס ארום אכט א זייגער, זאלט איר זיין גרייט הינטער דער שטאָט, מזרח־זייט, לעבן דער „טערגעוויטע“; דאָרט איז א פריי פלאַץ, און ווייל מען מאכט דאָרט ציגל און מע שיטט אויס דאָס מיסט פון דער שטאָט, איז דאָס דאָזיקע אָרט זייער פאסיק. נאט אייך אויף א טרינק און דערציילט נישט קיינעם, גאַרנישט... פארן אוועקגיין, זאָגט אָן דער „בעל־מופת“ ירמיהו די קלעזמער, אז מאָרגן, שבת צו נאכטס, זאלן זיי זיין פינקטלעך אכט א זייגער, דאָרט, ויך אויסבאהאלטן הינטער א בערגל מיסט, פופצן שפאָן פון דער קערנעצע וועלכע מע רופט „סערטשעל“, און בלייבן דאָרט ביז ער וועט קומען מיט זיינע „קונים“, מיט די צוויי סוחרים.

דער פלאַץ איז געווען זייער פאסיק אויך דערפאר, ווייל אין דער נאַענט, האָבן אויך געווינט די צוויי קלעזמער...

פסנתיר איז זיי נאָכנעגאנגען די גאנצע צייט ביזן אָוונט, און נישט געקאָנט דערגיין דעם סוד. ענדלעך האָט אים לייבו קלארנעטער, זיין בעס־טער פריינט און קרוב אוועק גערופן אין א זייט און שטיל א זאָג געטאָן: — קום צו מיר מאָרגן, שבת אינדערפרי, וועלן מיר גיין שפאצירן. א גליקלעכער האָט אים פסנתיר ארוםגעכאפט און געקושט און זיך קוים דערווארט דעם אינדערפרי פון שבת, ווען ער איז אין איין אָטעם אוועק צו לייבון, גיין שפאצירן מיט אים... לייבו האָט אים געפירט טאקע צו יענע מיסטן ווו קיין מענטשן האָבן נישט געטראָטן.

— וואָס זוכסטו אין די פוסטע ערטער? קיין שענערן נישט געפונען צום פארוויילן? פרעגט פסנתיר.

— שווייג ברודערקע, ענטפערט אים לאכנדיק לייבו קלארנעטער. זעסט, אויף אָט דעם פלאַץ, וועלן מיר, איך און ליטמאן, היינט אויפדער־נאכט, אָפּשפילן א שיין שטיקל טעאטער. אָט דאָס בערגל מיסט, וועט אונדז דינען אלס בינע און יענץ גרינע גראָז, לעבן דער קערנעצע, וועט דינען אלס לאָזשע פאר די געסט. (מע קאָן זיך משער זיין, אז זיי פלעגן שפילן אין די „אַרקעסטערס“ פון די וואנדערנדיקע טרופעס פריער אין די רומענישע, שפעטער אויך אין די יידישע.)

דערהערנדיק אועלכע רייד פון לייבו'ס מויל, האָט אים פסנתיר שוין נישט אָפּגעלאָזט, ביז יענער האָט אים אויסגעזאָגט דעם סוד און די צייכנס צווישן זיי און ירמיהו. זיי האָבן זיך איינפארשטאנען, אז פסנתיר זאל אויך קומען צו דער שפיל, מיטן באדינג, ער זאל זיך גוט פארשטעלן

און גוט אויסבאהאלטן, אז דער בעל־שד מיט זיינע געסט זאלן אים ניט דערקענען.

נאָכדעם זענען זיי זיך צעגאנגען. פסנתיר, מיט זיין ייגלשען שכל, האָט אָנגעהויבן קלערן מיט וואָס פאר א קאָסטיום ער זאל גיין צו דעם טעאטער, כדי, אויב די פרעמדע מענטשן וועלן אים זען און זיך היטן פאר אים. זאל ער נישט קאליע מאכן די גאנצע שפיל. האָט פסנתיר באשלאָסן זיך קליידן ווי די אנדערע צוויי ריחות און אויב איינער פון די געסט וועט אים זען, וועט ער אויך געבן די צייכנס וועלכע ער ווייסט שוין. כדי נישט צו פארלירן צייט, האָט ער אָנגעהויבן זוכן מיט וואָס זיך אָנצוטאָן. ער האָט געפונען א גרויסן, אמת, אביסל געלעכערטן דייטשן (דאמען) הוט, א קליינעם מאנטל פאר זיין קערפער האָט ער נישט געטראָפן, אָבער אַן־שטאט דעם האָט ער ארויסגענומען פון א קאסטן זיין מאמעס א שוואַרץ סאמעטענע קלייד, ווי ס'איז געווען די דעמאָלטיקע מאָדע, און נאָך דער הבדלה, ווען מען האָט אָנגעצינדן די ליכט, היות זיין מוטער איז געווען ביי א שכנה, איז ער ארויף אויפן אויוון און זיך אויסגעשמירט מיט סאזשע פונעם קוימען דאָס פנים די הענט ביז צו די אַרעמס און די פיס ביז איבער די קניעס. דערזענדיק אים אזוי פארשטאַלט, זענען זיינע שוועסטער געלאָפן רופן די מוטער און ביז זי איז געקומען, איז שוין פסנתיר געווען פארטיק, פארפוצט און אויסגעניערעט פון קאָפּ ביז צו די פיס.

ווי די מוטער האָט אים דערזען האָט זי נאָך געקאָנט געבן נאָר א געשריי: „כאפט אים דעם זון מיינעם, בינדט אים, ווייל ער איז משוגע געוואָרן,“ און איז געפאלן אין חלשות. ער האָט גענומען די פיס אויף די פלייצעס און אנטלאָפן אז קיינער האָט אים נישט געקאָנט כאַפן. אָנקומענדיק אויפן באשטימטן אָרט פאר דער באגעגעניש פון די שדים, האָט ער קייגעם נישט געטראָפן. היות עס איז נאָך געווען פרי, האָט ער זיך באַהאַלטן הינטער דער קערנעצע און געקוקט, זען ווען זיי וועלן אָנקומען. נאָך א האלבער שעה איז אָנגעקומען דער גורל־טרעפער מיט די צוויי געסט אויסגעפוצטע אין שבתדיקע מלבישים. פסנתיר האָט זיך אויסגעשטרעקט אויפן בויד מע זאל אים נישט זען. דער בעל־שד האָט די צוויי סוחרים צוגעפירט אביסל אראַפּצו פון יענער קערנעצע, פאר דעם מיסט־בערגל און זיי אוועקגעשטעלט, שטייענדיק, איינעם לעבן אנדערן, מיטן פנים מורחצן, צום טייל. און מיט דער פלייצע מעריב זייט פון דער שטאַט. נאָכדעם האָט ער זיך אויסגעטאָן דעם פעלץ מיט פיקסענע פעלעכלעך,

אויסגעטאָן דאָס שטריימל און זיי אוועקגעלייגט אויפן גראָז. ער איז גע-
בליבן אין הוילן קאָפּ, נאָר מיט א שוואַרצן קאָפּטן און ווייסע זאָקן אויף
די פיס.

נאָכדעם האָט ירמיהו ארויסגעשלעפט פון שויס א פאָרזשאַווערטן
שפיץ פון א שווערד און אָנגעהויבן לויפן ארום די צוויי געסט און זיי
אָן אויפהער אָפּגעשפּראַכן, שעפטשענדיק ועפעס, דערביי אלעמאָל אריינגע-
שטאָכן דעם שפיץ פון דער שווערד אין דער ערד. נאָך א פאָר מינוט איז
ער שטיין געבליבן פאר זיינע געסט און זיך אָנגערופן: ברידער מיינע,
וואָס איר זאָלט דאָ נישט זען, זאָלט איר אייך נישט דערשרעקן, ווייל אָט
די שדים וועלכע איך וועל אייך ווייזן, טאָרן זיך נישט דערנענטערן און
אייך אַנרירן, ווייל כ'האָב ארום אייך געמאכט א קרייז מיט שלמה המלכס
שווערד און זיי באַשווירן מיט מאַגישע שפּרוכן-אָפּשפּרעכענישן, פאָר
וועלכע זיי ציטערן און היטן אָפּ.

זיי מעגן צוקומען נאָר ביו צום קרייז, אריבערטעטן אים, קאָנען
זיי נישט; אלזאָ ברידער מיינע, קוקט נאָר פאָרויס קוקט נישט צוריק
ווייל סע קאָן אייך פאסירן אָן אומגליק, א גרויס אומגליק.

ווען פסנתיר האָט געהערט אָט די רייד, האָט ער זיך דערנענטערט
הינטער ארום צו די פלייצעס פון די געסט, און זיך אויסגעשטרעקט אויפן
גרינעם גראָז, אויפן בויד, כדי בעסער צו זען די דאָזיקע סצענע. נאָכן
פארענדיקן די רייד האָט דער בעל־שד ווידער אָנגעהויבן ארומלויפן אין
אלע עקן פון אָרט, מיטן שפיץ פון דער פאָרזשאַווערטער שווערד אין דער
הויך, אָנגעהויבן געבן צייכנס פייפן, גוגערן, לויט דעם אָפּמאך מיט די
"רוחות" (קלעזמער). זעענדיק אז מען יענטפערט אים נישט, ווייל די שדים
זיינען נאָך נישט געווען דאָרט, האָט ירמיהו אָנגעהויבן לויפן אויף א סטע-
זשקע וואָס פירט צו א הויז, נאָענט צו דעם אָרט וווּ ס'האָבן געווינט די
"שדים" — קלעזמער. פסנתיר האָט פארשטאנען אז ער גייט זיי רופן. דער-
פאר האָט ער נישט אָנגעוויירן קיין צייט, זיך גלייך אויפגעוויבן פון
דער ערד און אין איין אָטעם געלאָפן, געשניטן דעם וועג און אויס-
געוואקסן פארן בעל־שד אויף דער סטעזשקע. ווען יענער האָט אים
דערווען איז ער פאר שרעק אנידערגעפאלן און ס'האָט מיט אים גע-
וואָרפן ווי אין א קדחת, ער האָט נישט געקאָנט ארויסריידן אפילו א
וואָרט און ווען פסנתיר זאָל אים געווען אַנרירן מיט דער האַנט וואָלט
ער אויפן אָרט געלאָזט די נשמה פאר שרעק. ער האָט געהאט גערעדט

מיט די צוויי הויכע לייט און דא איז גאר פסנתיר אויסגעוואקסן, מיט אן אויסזען פון אן אמתן שד.

פסנתיר האט אים נישט אָנגערירט, נאָר געזאָגט: פעטער ירמיהו, דערשרעקט אייך נישט, שטייט אויף! איך בין יאנקל, דאָס יינגל וועלכער קומט יעדן טאָג צו אייך. מיך האָט איר געשיקט רופן די צוויי קלעזמער צו אייך. נאָך אַט די רייד פון פסנתירן, איז ירמיהו געקומען צו זיך, פסנתירן גוט באטראכט און א פארהידושטער געפרעגט: פון וואנעט וויסטו אלץ און ווער האָט דיך אזוי געקליידט? אָבער פסנתיר האָט אים גענטפערט אז ס'איז נישט קיין צייט צו שמועסן, אז ירמיהו זאָל צוריק גיין צו זיינע געסט ווייל ער פסנתיר, וויסט גענוי וואָס צו טאָן און אז ער וועט ענטפערן אויף אלע צייכנס. ירמיהו איז צוריקגעאנגען צו זיינע לייט און באלד אָנגעהויבן געבן צייכנס, סוויסטשען, גוגערן, ווארפן מיט דער שווערד אין דער לופטן, אין אלע ווינקלען. פסנתיר איז זיך אראפגעגאנגען גען וויטער, זיך אוועקגעשטעלט הינטער א בערגל מיט מיסט און אָנגע-הויבן „ענטפערן“ אויף די צייכנס פון בעל־שד מיט פייפער, גוגערן א. א. הו. דערנאָך האָט ער זיך דערנענטערט צו די סוחרים און געשפרינגען, זיך געוואָרפן אויף זיי. ביז צום קרייז פון דער שווערד, אזוי אז ס'ע איז די געסט באפאלן א גרויסע שרעק אז זיי האָבן אָנגעהויבן זאָגן וודי... און אויך געבעטן ביי ירמיהו ער זאָל זיי לאָזן אהיימגיין. ירמיהו האָט גע-געבן דעם צייכן פון אויפהערן און פסנתיר האָט זיך צוריקגעצויגן הינטער זיין בערגל מיסט. דערנאָך האָט דער בעל־שד געהייסן זיינע געסט זיי זאָלן זיך אומקערן צום גאסטוויז אָבער זיי זאָלן נישט אויסדרייען דעם קאָפּ ווייל ס'ע דראָט זיי א גרויסע געפאר.

ווי א פייִל אויסן בויגן זיינען זיי אנטלאָפן און אין גאסטוויז ווו זיי האָבן געווינט, באשטעלט מען זאָל זיי אָפבראָטן 2—3 עופות און גע-געסן און געטרינקען מיט ירמיהו. פסנתיר איז געגאנגען צום הויז ווו ס'האָבן געווינט די אנדערע צוויי רוחות. ווען יענע האָבן אים דערזען האָבן זיי זיך שטארק געחידושט און נאָך דעם וואָס ער האָט זיי דערציילט די ערשט פארלאָפענע געשעעניש, איז זיי באפאלן א געלעכטער און אין דער זעלבער צייט האָט זיי באנג געטאָן למאי זיי זענען נישט בייגעווען. אויפן פלאץ זענען זיי געווען פריער פאר אלע און אז ס'איז קיינער דאָרט געווען, זענען זיי זיך אהיימגעאנגען און געווארט מע זאָל זיי רופן.

ווי דער בעל-שד זיצט ביים טיש און יענעם פרייטיק צו נאכטס און טרינקט מיט די סוחרים, זיינע געסט, קומט ווידער צו רייד פון די שדים. רופט זיך אן ירמיהו, אז ער האָט אין זיין רשות 99 רוחות — א נום, (ווייל איינעם האָט א פנים געטראָפן א דונער און ער איז געשטאַרבן. האָבן זיך אָנגערופן די געסט: איר האָט אונדז געוויון נאָר איין רוח און נישט פון די אלטע. דערויף האָט זיי דער בעל-שד ירמיהו געענטפערט אז ער האָט נאָר געוואָלט אויספרוון זייער מוט. האָבן זיי אים געענטפערט אז זיי האָבן נישט מורא מער און ער זאָל זיי ווייזן כאַטש צען שדים. האָט זיך אָנגערופן דער בעל-שד: מיט פאר געניגן, מאָרגן באַנאכט וועט ער באַסעלן צען שדים זאָלן קומען טאנצן פאר זיי.

דעם אנדערן טאָג זונטיק אינדערפרי, איז פסנתיר געקומען צום בעל-שד, אַפּמאַנען די פיר פירפיריקס (עסטרייכיש קליינגעלד. ווי 15 גראָט-שען, וועלכעס האָט צירקולירט אין רומעניע בעת דער באַזעצונג מצד די עסטרייכישע טרופן און אויך שפעטער), וויפל ירמיהו האָט אים צוגעזאָגט פאר דעם שטיקל ארבעט אלס שד. ירמיהו האָט אויפגענומען פסנתירן מיט גרויסער פרייד און געזאָגט אז ער דארף האָבן צען מענטשן פארן אַוונט. ער וועט זיי געבן צו עסן און א געשאַנק. פסנתיר איז געלאָפן צו די צוויי קלעזמער און מיט זיי איינינעם צונויפגענומען 12 געזונטע יינגען אַפּגערעדט מיט ירמיהו אויף אכט א זייגער אין אַוונט, אויף דעם שוין באַקאנטן בערגל מיסט. ער איז פינקטלעך אָנגעקומען מיט זיינע געסט, געמאַכט דעם קרייז מיט דער שווערד און מוט צעשפרייטע הענט געזאָגט א שפרוך: — „קומט צו פליען שדים מיינע, אליע צען פון די גהינום-טאַלן! איך ירמיהו בעל שד רוף אייך. קומט צו פליען! איינס און צוויי איך צייל ביז 13!“ אַפּגעציילט און אָנגעהויבן געבן צייכנס. האָבן זיך די צוועלף יונגן אזוי צעפיפן און צעגוגערט אז מען האָט דערהערט ביזן שטאַט צען-טער. היות סע פלעגן דעמאַלט ארומגיין גנבים וועלכע פלעגן אונטערצינדן שטאלן, הייער, כדי דערנאָך צו ראַבעווען, פלעגן ארומגיין אויף די גאסן צו 5—6 זשאַנדארן מיט א גרעסערן איבער זיי, אַפּהיטן די שטאַט פון די פארברעכערס. זייענדיק אין דער נאַענט, און דערהערנדיק די קולות, האָט איינער פון אַט די שומרים זיי אָנגעהויבן ארומרינגלען, דערזענדיק זיי, האָט הענדל קאַפּראַל, אויסגעשרינן: קינדער אנטלויפט ווייל די „גאַווערנע“ (אוטאָריטעטן, אויף מאַלדעוויש פאַלקילשוו) לייגט די האַנט אויף אונדז.

זיינען זיך אלע צעלאָפּן. די סוחרים האָבן זיך קוים מיט צרות צוגעשלעפּט צו זייער אַכסנייה. די ייגן זענען זיך צעלאָפּן ווער אהיים. ווער זיך אויסבאָ האלטן צווישן די ציגל. ירמיהו און פּסנתיר זיינען אראָפּגעלאָפּן ביז צו א טייך, און דאָרט אויסגעבליבן ביז פּאַרטאָג. ווען זיי זענען דורך דער באַטאָ שאַנער באַריערע — אַ קאַנטראָל פּונקט ביים אַרײַן און אַרויספאַרן פּון שטאַט — א היימגעקומען. דער בעל־שד איז באלד אויסגעווען די צייט פּון פּאַלטי־טשעני און איז אוועק קיין גאַלאַץ. דעם אנדערן טאָג האָט מען גערופן הענדל קאַפּראַל אין דער פּאַליציי, מען האָט אים געזאָגט אז ער איז געווען צווישן די נעכטיקע לייט לויטן קול, אָבער ער האָט נעלייקנט און געזאָגט אז ער ווייסט נישט פּון גאַרנישט. אזוי איז פּאַרבליבן פּאַרהילט דער אמת וועגן דער געשעעניש פּון יענער נאַכט אין פּאַלטיטשען אָבער ירמיהו'ס שווינדל, זיינע „מופתים“ זענען געוואָרן בולט פאַר איעדן.

די פּאַליציי האָט אָנגעהויבן זוכן דעם „בעל־שד“ און זיין געהילף־פּסנתירן, איז ער אַנטלאָפּן קיין יאַס. דאָרט האָט זיך פּסנתיר באַגעגנט מיטן מאָנאָך עפּטימיע וואַסיליו, אן אלטער באַקאַנטער, נאָך פּון נעאַמצער מאָנאַסטיר, וועלכער האָט געדינט לעצטנס, אין דער יאַסער מיטראָפּאָליע (קאַטעדראַלער קלויסטער־י.ש.).

אין דער צייט וויפּל פּסנתיר האָט זיך אויסבאהאַלטן ביים מאָנאָך, האָט ער אויסגעלערנט לייענען די קירילישע אותיות, וועלכע וועלן אים העלפּן ביים לייענען און דעשיפּירן אלטע דאָקומענטן.

לאַנג בלייבן ביי זיין פּריינט איז נישט מעגלעך געווען. איבריגנס האָט אויך די יאַסער פּאַליציי אים אָנגעהויבן זוכן, אזוי אז פּסנתיר איז געצוונגען צו פּאַרלאָזן אויף א צייט רומעניע, (צען יאָר נאָכן פּסק־דין, אז מען האָט זיך אויסבאהאַלטן, פּלעג בטול ווערן דער אורטייל — י.ש.) ביז מען וועט מוותר זיין די שטראַף פאַר זיין שולד.

בראַש פּון א באַנדע קלעזמער „שוואַרצט ער די גרענעץ“ קיין בעסאַראַביע. פּון דאָרט, אין די דעמאָלט טערקישע געביטן: קרים, בולגאַר־ריע, גריכענלאַנד און שפּאַרט אזש אָן קיין סטאַמבול. ס'אַראַ רייכן רע־פּערטואַר האָט ער פּון די לענדער וווּ ער וואָגלט מיט זיין קלעזמער קאַפּפּאַניע! ער לערנט אויס ריידן אפילו טערקיש און אין יאָר ווען עס ברעכט אויס רי רעוואָלוציע פּון 1848, אין רומעניע, קומט ער צוריק אין לאַנד (דעמאָלט צוויי פּירשטענטימער (פּרינציפּאַטן) מונטעניע און מאָלדעווע). ער באַזוכט די משפּחה אין פּאַלטיטשעני, טערגרינעאַמץ פּון דאָרט פּאַרט ער קיין פּאַקשאַני וווּ ער גייט אַריבער די דעמאָלטיקע גרענעץ פּון דער מאָלדע־ווע קיין מונטעניע, ער באַזעצט זיך אין בוקאַרעשט, אין קלעזמער־ישן געסל

טראדא ספינצילאָר, ער האָט חתונה צום דריטן מאָל, מיט זעלדע בת ר'אברהם ווייס, די טאָכטער פון א שניידער און לייטישער מענטש, פון בוקארעשט. מיט דער פרוי, א געטרייע לעבנס באגלייטערין, בלייבט ער צוזאמען, ביז זיין אַפּלעבן און 1902.

פסנתיר האָט אָן אויפהער געוואנדערט מימ זיין קלעזמער קאָמפּאָניע. אין 1849 — 1850 שפילט ער אין סטאמבול און סוף יאָר קומט ער צוריק קיין בוקארעשט.

פסנתיר דערמאָנט זיך אין זיינע וואַנדערונגען איבער רומענישע דער-פער און שטעט, איבער פריזישע הויפן, די ליבע וועלכע מ'האָט אים און זיין קאָפּלע אַרויסגעוויזן, צוליב לעבעדיקייט אין לוסטיקייט וועלכע ער פאר-שפרייט דורך זיין שפילן און זינגען. א צייט איז ער אפילו גווען קאָפּלע-מייסטער אין אַרקעסטער פונעם בוקארעשטער נאַציאָנאַל-טעאַטער! ...

ער דערמאָנט זיך... איצט איז ער אונטערוועגס, צו א פריזישער חתונה. ס'איז א הייסער זומער טאָג. א וואָגן אָנגעלאָדן מיט קלעזמער, בלייבט שטיין אויף א באַרג לעבן דעם אלטן יידישן שטעטל 'טערגו-אַקנא, מאַכן א פאַפּאס. פאַרשמירטע פנימער פון שטויב און שווייס, אייניקע גאַר טונקעלע ווי סמאָלע-חנא קלעזמער, יאָרגו אנגעל, קאָסטאַקע ציגיינער און די איבערי-קע לייבו קלאַרנעטער, יאַנקו ליטמאַן, טוביה טראָמבאָניסט, יעקב יונה דיאמאַנט דער צימבלער, לייזער היטעלמאַן, וועלוול דער גרויסער און דער לעצטער וועלכער שטייגט אויס פון וואָגן איז יעקב פסנתיר, א קליין וווקסיקער, רירעוודיקער, מיט א שוואַרצער שופרינע און א גרויער באַרד. ער האָט אַן אינטעליגענטן אויסזען אלע טרעסען אַפּ דעם פאַרעך פון זייערע מלבישים און שטרעקן זיך אויס אין דעם הויך געוואַקסענעם גראַז. דער הונגער איז אָבער גובר די מידקייט און נאָך דעם ערשטן דרימל, כאַפן זיי זיך אויף, כדי אַראַפּצוגיין אין שטעטל.

— נענע יאַנקולע, ווענדט זיך איינער פון זיי, צו יעקב פסנתיר-זייער קאָפּלעמייסטער, גיב אונדז אביסל באַש (געלט) מיר זאָלן גיין עפעס איבער-כאַפּן...

— זעט נאָר חברה, איר זאָלט נישט פאַרשיכורן אייערע אינסטרומענטן (כלים)... איך האָב איצט נישט מיט וואָס זיי אויסצולייזן.

— זאָרג נישט, נענע יאַנקולע, מיר וועלן זיי אָפהיטן די כלים, זיי זיי-נען דאָך אונדזער ברויט.

— אויב אזוי, זאָגט פסנתיר מיט א ברידערלעכן שמייכל, נאט אייך באַש צום בעדען (עסן) און זאָל אייך וויל באַקומען.

— גייסט נישט מיט אונדז, נענע יאַנקולע ?

— איך בלייב דא... אביסל זיך אפרוען... געדענקט חברה, מאַרגן פאַרן מיר ווייטער, צום הויף פון פריץ אלעקו. דאָרט ווארט אויף אונדו א שווער שטיקל ארבעט. ווער וויסט וויפל טעג און נעכט מירן דארפן שפילן אויף דער חתונה פון זיין טאָכטער.

די קלעזמער וואשן זיך ביי א וואסערל וואָס לויפט פון די בערג און אויפגעפרישט, געזעגענען זיי זיך פון זייער קאפעלמייסטער און לאָזן זיך גיין צום שלאך, ווו א קעטיוגעניק (קוטשער) פארבעט זיי צו זיך אויפן וואָגן. ער פאָרט אַנלאָדן זאלץ ביי דער סאלינע (זאלצגרובן). חברה צעזינגען זיך. דער בעל־עגלה איז זיי מכבד מיט א ביסל צויקע (א היימישער בראָנפן). און די קלעזמער נעמען ארויס די אינסטרומענטן און... סע הילכן שוין די אלטע מאָלדעוועשע, טערגו־אַקנער וועלדער פון האָרעס, זשאַקן און חסידלעך... פסנתיר וואשט זיך, קעמט די האָר פון קאַפ און באַרד... קוים אריבער די פופציק יאָר און די באַרד איז שוין היבש באזילבערט, די אויגן אַפֿ געשוואכט אזוי, אז ער מוטשעט זיך ביים לייענען א ספר אפילו אין מיטן העלן טאָג... וויפל ער האָט מיטגעמאכט אין זיין לעבן! וויפל צער און פיין אים איז באשערט געווען. פון די ווינטן און רעגנס איז זיין פנים גע־קאַרטשעט... פון דאָ ווו ער געפינט זיך, זעט ער גוט דאָס שטעטל טערגו־אַקנא, וואָס איז ארומגעגארטעלט מיט הויכע בערג. דער ברויזנדיקער טייד טראַטוש, באקומט דאָ, די פרישע וואסערן פונעם סלאניק, וועלכער פליסט פון איינזאמע פעלזן אין די ריזיקע וועלדער. בריקלעך זיינען דאָ און דאָרט אריבער געוואָרפן איבערן טראַטוש אַבער מענטשן און וועגענער מיט אַקסן, מאכן זיך א וועג דורך דעם שנעל לויפנדיקן אַבער נישט צו טיפן טראַטוש. אויף ביידע זייטן פון וואסער, זענען צעשפרייט פויערישע שטיבעלעך מיט טענענביימער און פּיכטען, אויבס־ביימער און אויסגעוואקסענע קוקורוזן ארום.

דער הימל איז לויטער, זעט מען קלאַר אלץ, פון דערווייטנס. אַט זיינען די צוויי בית עלמינס פון שטעטל און ווייטער דער פון טערגו־טראַטוש... פסנתיר טוט א שווערן זיפּץ... וויפל דורות זיידעס ליגן דאָרט... און יעדער פארעך ווארפט אים פיר אז ער איז א וואגאבונד, א פרעמדיער אין די מקומות...

אויפן קלעצל פון זכרון וויקלען זיך ווייטער די געשעענישן פון זיין לעבן. ארום אים שפרייט זיך אויס א שטילקייטס טרויער. דער גערויש פון די ביימער און פון טייד טראַטוש, שפילן אונטער דעם קלעזמערס גע־מיט. אויף דעם פאָדעם־קלעצל־צייט וויקלען זיך זכרונות...

פון יארן זאמלט ער פארשיידענע דאקומענטן, כתבי־ידן וועלכע האבן א שייכות צו דער געשיכטע פון יידן אין רומעניע. אט די ארבעט טוט ער אן אויפהער, אין די זעלבע שעהן פון מניחה, אונטער וועגס, בעת פאפאסן. ער טוט דאס זומער צייט, אין סעזאן, ווען ער פארוויילט מיט זיין קאפעליע די געסט פון די צפון־מאָלדעוועשע מאָנאסטירן און אין די ארבעטעריקע חדשים, אין זיינע לאנגע וואנדערונגען איבער מאָלדעווע און ווארלאכי (מונטעניע). א היבשע ארבעט אָפּגעטאָן אויפן געביט פון יידישער עפּיגראפיע. די שפורן און יעדות פאר דורות, פון פינף הונדערט יאר יידישער שווער ישוב אין רומעניע זענען די בית עלמינס. א גרויסע צאל עפיטאפן (כתב־מצבה) דעשיפּירט און אויפגעשריבן. גאנצע טעג מיט ליינדשאפט גע־האַרעוועט; אָפּגערייניקט די פארוואקסענע מיט מאָך אָדער צווייגן, אויס־געגראָבן, אויפּגעהויבן מצבות און מיט אייפער פארשריבן די נעמען פון די פארשטאַרבענע תלמידי חכמים, מחברים פון ספרים, קדושים, כלי קודש, מלמדים, בעלי מלאכות, סוחרים און סתם יידן וועלכע האָבן זייער רודאַרט פון הונדערטער יארן... א סך ארבעט און ווייניק רודער באַשיידענער און פלייסיקער יעקב פּסנתיר האָט זיך גענומען אַנשרייבן אין יידיש, די געשיכטע פון זיינע גלויבנס־ברידער פון דעם לאנד רומעניע, אויפן סמך פון: כריסאָוו (כתב־מלכות), פון א גרויסער צאל דעשיפּירטע אויפגעשריבענע עפיטאפן (כתב־מצבה), פון ספרים, פון מסורות און פון די ביכלעך און צייטונגען וועלכע האָבן געבראכט געשעענישן אינעם לעבן פון זיין אומה. פון די לעצטע מאטעריאלן איז געקומען צו פּסנתירן דער אימפּולס צו זאמלען און פאַרשן. פּסנתיר איז דער ערשטער כראָניקער פון די רומענישע יידן.

דאָ איז דאָס אָרט צו געבן אייניקע ביאָגראפישע פרטים וועגן פּסנתירן... געבוירן איז ער דעם ערשטן טאָג שבועות, שנת תק"ף מיט איבער הונדערט און פּופציק יאר צוריק, גענויער דעם 19טן מאי 1820. לויט בן־משה (לאָזאר שיינעאָנו) דעם 6טן יוני 1820, אין דער מאָלדעוועשער שטאָט באַטאַשאַני.

זיין פאָטער, אַשר קלמן זעליק, איז בשעתו געווען א באהאוונטער מענטש, וועלכער האָט געקענט מערערע שפראכן, און איז יאַרנלאַנג געווען באשעפטיקט אלס דאַלמעטשער (איבערוועצער) אין פראנצויזישן קאָנסולאַט פון יאַס; דערפאַר האָט מען אים גערופן זעליק פראנצויז.

אין 1803, האָט דער 23 יעריקער יונגערמאַן זעליק דער דראָגמאַן, אינטערווענירט ביי דער מאָלדעוועשער רעגירונג, מע זאָל פאַרברענען דאָס

בוך „אינפרונטארעא זשידאוילאָר“ (שטרענגע יידן־טאדעלונג), וואָס א גע-
וויסער משומד נעאַפּיט (נה מלמד), האָט אָנגעשריבן קעגן יידן און פון
וועלכן פּאַשקוויל, די רומענישע יידן האָבן געהאַט א סך צו ליידן.

אין יאָר 1807, האָט זעליק זיך באַזעצט אין באַטאַשאַני און חתונה
געהאַט. בעת דער ממשלה פון פּרינץ סקאַלאַט קאַלימאַך, רופּט מען אים
קייַן יאַס, וווּ ער ווערט דאָלמעטשער ביים פירשטלעכן דיִוואַן (געריכט
אָדער מלוכה־ראַט), און פאַרנעמט אַט דעם פּאַסטן ביזן יאָר 1819. נאָכדעם
קערט ער זיך אום קייַן באַטאַשאַני, וווּ ער פאַרבייבט ביז 1823, ווען ער
ווערט אנגאַזשירט אויפּסניי אין פּראַנצויזישן קאַנסולאַט פון יאַס. דאָ אַר-
בעט זעליק ביזן יאָר 1831, ווען ער שטאַרבט פון דער כאַלערעע וועלכע
בושעוועט אין לאַנד.

נאָכן פּאַטערט טויט, פּאַרט יעקב פּסנתיר מיט זיין מוטער קודם קייַן
טערגר־פרומאַס, דערנאָך קייַן יאַס, וווּ ער לערנט אין א תלמוד תורה און
וויזט ארויס מוויקאַלישע פעיקייטן, באַגאַבונג ביים שפּילן אויפן פּידל
און צימבל. מיט דער צייט ווערט מוויק זיין פּרנסה, מיט וועלכער ער פאַר-
דינט גוט.

א פלייסיקער אויטאָדיאַקט, לערנט ער עברית און רומעניש. לאַנג
בלייבט ער נישט אין יאַס. די קרובים פון מאָלדעוועשן שטעטל פּאַליטי-
שעני, רופן די אלמנה מיט איר זון יעקב, זיי זאָלן זיך באַזעצן דאָרט. די
מוטער פון פּסנתירן, האָט צום צווייטן מאל חתונה און אין 1837, האָט זי
געבוירן א זון, באלך נאָך דעם א מיידל און נאָך קינדער. היות דער על-
טסטער פון דער משפּחה יעקב, האָט זיך גענערט פון זיין מלאַכה־מוזיק,
האַבן אויך די אנדערע יונגע קינדער, געלערנט אַט די מלאכה און נישט
נאָר זיי...

אין דער שטאָט ראַמאַן, האָט ער פלימעניקעס, זיין שוועסטערס קינ-
דער, א נעפּאָט צבי בן זאב און דער שפּעטער באַקאַנטער קאַמפּאָזיטאָר
און באַארבעטער פון גאָלדפּאַדענס מוויק, דער קאַפעלמייסטער פון מיליטע-
רישע אַרקעסטערס און לאַנגיאַריקער פּראָפּעסאָר אין די מיליטערישע מוויק
שולן־חיים בערנשטיין, (חיים איציק). געשטאַרבן אין עלטער פון 80 יאָר,
דעם 9טן אָקטאָבער 1938 אין יאַס. אלע זענען זיי קלעזמער און אַרנטלעכע
מענטשן—שרייבט פּסנתיר אין זיין „ספר הזכרונות“, ז. 8. קלעזמער זענען
אויך די קרובים פון פּאַליטישעני, ליטמאַן קלאַרנעטער און ליטמאַן שוואַרץ-
קינצלער. ביי זיי פערפעקציאָנירט זיך פּסנתיר גוט שפּילן אויפן צימבל,
מיט זיי פּאַרט ער ארום א צייט, אין דער נעאַמצער און סוטשעאווער געגנט.

ביז ער איז געצווונגען צו פארלאזן זיין היים און משפחה און וואנדערן אין פרעמדע לענדער... ווי פארוואלקנט ער ווערט, ווען אין דמיון וויקלט זיך אויף די טראגישע, שיעור גישט טראגישע געשעעניש פון יאר 1838, בעת דעם גרויסן פאלטיטשענער יריד, „הייליקער אליהו“ (ספענטול איליע“ אויף רומעניש).

לאַמיר איצט זען וויאזוי ס'האָבן פסנתירן אָפּגעשאצט זיינע מיט-צייטלעך און פריינט:

אברהם בער גאָטלאָבער, איינער פון די באטייטנסטע שרייבער פון דער יידישער פריקלאסיק, האָט מיט דער געלעגנהייט פון זיין באזוך אין רומעניע, אין 1876, זיך באקענט מיט די בוקארעשטער משכילים און הע-ברעיש קענער, בתוכם אויך „מיטן מערקווירדיקן פאַלקסזינגער“ יעקב פסנ-תיר. מיר שטרייכן אונטער די אויטאָריטערע מיינונג פון גאָטלאָבערן, וועל-כער איז געווען א מנגן, געהאט א פייע שטימע און געשטאמט פון חזנים. ס'ארא רייכן רעפערטואר האָט פסנתיר אָנגעזאמלט אין די וואנדער יאָרן, אין אויפיל לענדער! אלטע מוזיקער, ווי דער גישט לאנג פאר-שטאַרבענער 88 יעריקער משה בוגיטש, האָט מיר מיט אייניקע יאָרן צוריק דערציילט, אז ער פלעג אלס יונג מיטגליד פון דער משפחה-קאפעליע, (זיי, די בוגיטשעס, האָבן אויך א סך לענדער באזוכט סוף פאַריקן יאָרהונדערט) שפילן שיינע געלעגנהייטס-לידער און קלעזמער'ישע קאָמפאָזיציעס „איבער-גענומענע“ פון יעקב פסנתיר'ס קאפעליע אָדער פון איינצעלנע מיטשפי-לער פון פסנתירס קאפעליע... אָבער היות מ'האָט זיי גישט פארשריבן אויף נאָטן, זענען די קאָמפאָזיציעס פארלוירן געגאנגען.

דער פאקט, וואָס ער איז א צייט געווען קאפעלמייסטער פון בוקא-רעשטער רומענישן נאציאָנאַל-טעאטער (מיטגטיילט פון ש'ס — ראָמאַן) באשטעקטיקט אז ער, פסנתיר, איז געווען א פעיקער מוזיקער. מיר גלייבן אויך פסנתירן, ווען ער שרייבט אין זיין „ספר הזכרונות“, בוקארעשט 1890, אויף זייטן 228, אז ער האָט „מיט די נאָבעלסטע מוזיקאנטן מיטגעאר-בעט, האָב איך געהאט די ערע, אונטער דער גרעסטער געזעלשאפט צו קומען און זייערע דיסקוציאָנען אויסצוהערן.“ מיר דערגענצן: ניט נאָר צוהערן פלעג פסנתיר נאָר ליידנשאפטלעך באקעמפן, מיט רייכע, דאָקומענ-טירטע ביישפילן, יידן-פיינטלעכע ארויסזאָנגען...

דער באטייטנדער געזעלשאפטלעכער טוער און איינער פון די ערשטע שעקספיר איבערזעצער אויף רומעניש, אדאלף שטערן, שילדערט אזוי פסנתירן אין זיין באנד מעמוארן, אויף רומעניש, „פונעם לעבן פון א רומענישן יידן“, דערשינען אין בוקארעשט אין יאר 1915, אויף זייטל 358:

„...ער איז געווען א קליינוווקסיקער מיט א קיילעכיק פנים, א פליאטשעקע נאז, קליינע אָבער לעבעדיקע אויגן, א געדיכטן קאָפּ שוואַרצע האָר. געווען אַן אינטעליגענטער מענטש מיט א לייטישן אויסזען. פלעג מוטיק ארויסזאָגן זיינע מיינונגען אין דער יידן־פּראַגע אין זיינע וויכוחים מיט די אדל־לייט פון יענער צײַט“.

וועגן פּסנתיר'ס כאַראַקטער, שרייבט משה שוואַרצעפלד־דער רייכער קוואַל פון אינפּאַרמאציע וועגן רומענישע יידן, פּאָלגענדעס: „ער האָט געהאַט א גאָלדענע נשמה געווען אַן ענטוויאַסט, א וואָלונטאַרע, פריי־ווייליקע בריה.“

דער באַשיידענער אויטאָדיאָקט יעקב פּסנתיר, שרייבט אין זײַן שוין דערמאָנטן „ספר הזכרונות“ צו זײַן ביאָגראַפיע:

„...איך האָב גישט שטודירט אין קיין שול און אויף דעם אוניווערסיטעט, און ליציי האָב איך קיינמאָל גישט באַזוכט, גישט איך ווייס וואָס פאַר א מאַכל דאָס איז. תּוֹרָה, נביאים, כתובים איז געווען מיין ליציי, און די מפורשים זיינען מיינע לערער; דערפאַר האָב איך מיר דערלויבט א קורצע ביאָגראַפיע אָנצושרייבן.“

וועגן פּסנתיר'ס געזעלשאַפטלעכער אַרבעט גיט אונדז איטערעסאַנטע פרטים זשאַק א קרייז'ס נאָוועלע „א בלינדער פּראָפּעסאָר“ דערשינען אין „אנאָר פענטרו איזראַעליצי (יאָרבוך פאַר יידן) אויף דעם יאָר 1891/92, ז. 59—94, וועלכע דערגאַנצן דעם פּראָפּיל פון אַט דעם פּילזייטיקן פּסנתיר: „...אין דעם „שבתדיקן קרייז“, וועלכער פלעג זיך צונויפקומען

אין פּראָפּעסאָר קייזערס שול, איז געווען אויך דער סימפּאטישער און ווערטפולער אַלטיטשקער י. פּסנתיר, צום אומגליק היינט אויך בלינד. מיט דעם לעצטן, פלעג זיך אונדזער אַלטער (פּראָפּ. קייזער), אַפּט באַראַטן און אַרומשמועסן פאַרשידענע ייִדישע ענינים.

דעם זעלבן קייזער, פלעג פּסנתיר רעציטירן אויסנווייניק, אין די שבתדיקע נאָכמיטאָגן, פאַרשידענע קאַמפּאָזיציעס ווי: לידער, אַנעקדאָטן, איבערזעצונגען אין פּערזן, אין ייִדישן פּאָלקס־לשון (געמיינט: ייִדיש) שלמה המלך'ס משלי. אַט ווי אזוי עס פאַרברענגט דער אַלטער זיינע שעהן פון רן.“

דער געלערנטער משה גאַסטער האָט אים דערמוטיקט אין דער אַרבעט און אָנגעשריבן א פּאַרוואָרט פון 18 זייטן צו פּסנתיר'ס באַראַשור אויף רומעניש א. ט. „פּערמעקאַטאָרול“ (דער מכּשף) דערשינען אין קראָ־יאָווא, רומעניע, 1886, זייטן 118 + 18. דר עליאַס שוואַרצעפלד שרייבט

אין זיין ארבעט „די יידן בעת דער זאווערע“ (בעת דעם אויפשטאנד פון די גריכן אין 1821, אין די רומענישע פירשטנטימער.) דערשינען אין „אנא-רול פענטרו איזראעליצי“ (יאַרבוך פאר יידן) 1884 — 1885, זיי 13 — 34; דער הויפט-צוועק פון אָט דער ארבעט, איז מער צו באווייזן די לייענער אונדזער חוב אויף דעם געביט וואס מיר האָבן צו פארדאנקען פסנתירס פֿען“.

בן־משה (לאזאר שיינעאנו) האָט אין דער „פראטערניטאטעא“ פון 1880 נר. 48, אָפּגעדרוקט א גענויע קורצע ביאָגראפיע פון פסנתירן און געהתמעט לאזאר שיינ. דער שוין ציטירטער אדאָלף שטערן שאצט אויך אָפּ ריכטיק פסנתירס ארבעט:

„...איך האָב אים גוט געקענט. ער האָט זיינע שענסטע יאָרן פארבראכט ווי א מוזיקער־קינסטלער, דאָס הייסט אלס צימבלער אין קלעזמער־קאָמפּאָניעס. מיט זיי האָט ער ארומגעוואנדערט איבער דער מאָלדעווע. בעת די פּאָפּאָסן, אין די רגעס פון רו, האָט ער ליב געהאט צו לייענען אין די יידישע ביכלעך און צייטונגען, וועגן די געשעענישן אינעם לעבן פון זיין פּאָלק. אין זיי פלעג מען אָן אויפהער רעדן פון דער אלטקייט פון די יידישע תושבים אין רומעניע, וועלכע מען פלעג אלץ פּאַרוואַרפן או זיי זיינען פריש צוגעקומענע אין לאַנד, פון נעכטן אָדער אייערנעכטן.

דעמאָלט האָט פסנתיר זיך דערמאנט אין די אויפשריפטן אויף אייני־קע מצבות פון די יידישע בית ועלמינס און האָט אָנגעהויבן זיי אויפזאמלען, אויפלעבנדיק די פון דער צייט, פארווישטע אויפשריפטן און ארויסגערופן די פון דורות באַגראָבענע מתיים, זיי זאָלן עדות זאָגן וועגן די לעבעדיקע. נאָך די ערשטע טריט, האָט זיך אין אים דערוועקט די ליידנשאפט פון זאמלער. ער האָט אָנגעהויבן אויפזאמלען כריסאָווין (כתב־מלכות), דאָקו־מענטן און מנהיגים, און זיי אויפשרייבן אין יידיש און עברית, די איינציקע שפראכן וועלכע ער האָט געקענט שרייבן כאַטש ער האָט גערעדט פּער־פּעקט רומעניש.

אזוי ארום האָט ער (פסנתיר) בייגעשטייערט צו דער כראָניק פון רומענישע יידן. אין קורצן פארלאַזט ער גענצלעך (דאָס שפּילן), דעם צימבל, כדי זיך איבערגעבן זיין ליידנשאפט“.

און איצט ווי אזוי פסנתיר האָט אויסגעזען אין סוף פון פּאַריקן יאָרהונדערט, אין די זיבעציקער יאָרן פון זיין לעבן. מיר ציטירן פון זעלבן מחבר, פון אדאָלף שטערנס בוך:

...ער פלעג אפט קומען צו מיר. דער אלטער פלעג אריין מיט לעבעדיקע באוועגונגען געווען א קליינווקסיקער, מיט א בויך, קורצע פיס, מיט א קיילעכדיק פנים אין וועלכן ס'האבן געגלאנצט צוויי קליינע בלויע אויגן, תמיד פול טרערן. די ברילן האבן געריטן אויף דער פלאטשי-קער נאָז. דער אלטער האָט נישט צוגעצויגן מיט זיין אויסזען. איינגע-הויקערט אונטער דער לאסט פון דחקות, פלעג ער בעתן רעדן, באוועגן די הענט אזוי, גלייך ווי ער וואָלט געקלאפט אין אן אימאזשינערן צימבל. ער פלעג זיך אָן אויפהער באקלאָגן, מינדלעך און שריפטלעך. אין די צייטונג-גען, ווי צום ביישפיל אין א אָפענעם בריוו דערשינען אין „בוקארעשטער הילועץ“ פון 24 אויגוסט 1888, אז ער ווערט פארפאלגט פון די קהלישע בעלי-בתים“.

מיר ווילן דאָ דערקלערן אז אזוי האָט אויסגעזען פסנתיר אין די זיבעציקער יאָרן פון זיין לעבן. בעת זיינע אָפטע פאַרשונגען איז ער אין יאָם כמעט בלינד געוואָרן און דער באַרימטער דאָקטאָר טאָסיג פון יאָס, האָט אים באַהאַנדלט די אויגן קראַנקהייט, אָפּערירט, און אויף א צייט געראַטעוועט פסנתירס ראייה.

אין זיין אַרבעט „אויפּשריפטן אויף די יידישע קברים, באַזונדערס אויף די פון רומעניע „וויזט אָן לשיינעאָנו אז: „...פסנתיר'ס כראַניק האָט געדינט אלס הויפט קוואַל פאַר מיין אַרבעט“.

דער געלערנטער היסטאָריקער פון די רומענישע יידן דר מ.א. הלוי, שרייבט וועגן פסנתירן „...ביי אונדז, (אין רומעניע, י. ש.) נאָך די דייט-שע היסטאָריאָגראַפן (ווי פראַנץ שולצער א. אַנדערע, איז דער פאָטער פון דער רומעניש-יידישער היסטאָריאָגראַפיע, דער כראַניקער יעקב פסנתיר, וועלכער האָט זיך נאָך א לעבן וואָס ער האָט פאַרבראַכט אלס וואַנדערנדי-קער קלעזמער בשותפות מיט ציגיינער, יידן און רומענער, גענומען אָנ-שרייבן אין יידיש — די געשיכטע פון זיינע גלויבנס-ברידער פון דעם לאַנד“.

ווי מיר זען, האָבן די וויכטיקסטע קולטור און געזעלשאַפטלעכע פערזענלעכקייטן פון רומעניע אַנערקענט און געהערק אָפּגעשאַצט פסנ-תירס פאַרש אַרבעט.

פסנתירס געדרוקטע אַרבעטן זיינען: א) „דברי הימים לאַרצות רומע-ניע“ דער ערשטער טייל, לויט פסנתירן, פון „קורות היהודים ברומעניע.“ וועגן זייער אינהאַלט שרייבט דער מחבר: „אין דעם ספר „דברי הימים“ שטייט ווי די לענדער דאַטשיאַ (רומעניע), זיינען געווען באַוווינט מיט

זעקס הונדערט יאָר פאר דעם נוצרי, און ווו די יידן האָבן זיך באזעצט אין די לענדער „דאטשיא“ פון נאָך דעם חורבן בית ראשון און ביו דעם היינטיקן טאַג. אויך האָב איך געשטעלט א קליינע געאָגראפיע פון די לענדער דער דאטשיא כדי אז איעדער מענטש וואָס וועט ליינענען אין דעם ספר, זאל ער וויסן ווו א יעדעס אָרט ליגט, מאת יעקב בר' אשר זעליג פסנתיר דפה בוקארעשט בירת רומעניע, יאססי בדפוס ה, גאַלדנער, 1871. (די אָרטאַ-גראפיע איז מאַדערניזירט איבערגעשריבן י.ש.). אויף די זייטן ב — ז, זיינען אָפּגעדרוקט די הסכמות אויף לשון קודש פון הרב הגאון שרגא פייבל טויבש, נ"י רב דפה יאססי: יצחק אייזיק טויבש (טאובעס) בערלאד, יצחק אייזיק שור (שאָר) מבוקארעשט, משה'דוד שאפירא גאלאץ הדרשן אָשר הלוי המכונה אנטאָן לוייבבית הכנסת „ בית יעקב“, מורה ראשון בבית הספר הכללי בבוקארעשט; יעקב חיים הלוי קאַרן מלבוב, מורה הדת פה בירת רומעניע; הלל כהנא מבאַטשאָן. פון דער הקדמה אויף יידיש. זייטל זי-חט, דערוויסן מיר זיך אז: „אין יאָר 1865 למספרם, האָט גאָט דעער וועקט מיין הארץ און איך האָב אָנגעהויבן צו שרייבן דאָס ספר „קורות היהודים ברומעניע“ כדי אז מיר יידן וואָס וווינען אין די לענדער רומעניע, זאלן אויך האָבן א באשרייבונג און אַנדענק. וואָס מיט אונדז יידן איז פאַרגעגאנגען אין די לענדער מאַלדעווע — וואלאכיי, כדי אז אונדזערע קינדער זאלן ניט דארפן זוכן אין פרעמדע ביכער.

דאָס ספר „קורות היהודים ברומעניע“ האָב איך געטיילט אין צוויי טיילן: דער ערשטער טייל הייסט „קראַניקא דאטשיא אָדער דברי הימים לארצות רומעניע“. דער צווייטער טייל „קורות היהודים לארצות רומעניע“, לעמבערג 1873, נעמט אריין דעם צייט-אָפּשניט פון 15-טן ביז סוף ניינצענטן יאָרהונדערט.

כאָטש ער איז ארומגעפאַרן קרוב פערציק יאָר ווי א מוזיקער, האָט ער, ווייזט אויס גאַרנישט אָפּגעשפאַרט. ווייל באלד ווי ער מוז אויפגעבן זיין פאך צוליב דער שווערער אויגן קראַנקהייט, לעבט פסנתיר אין גרויס דחקות. אין זיין „נעקראָלאָגיע“ שרייבט ער (ז.137): „... מיין ליב ווייב זיצט א גאנצן טאַג אין מיטן גאס מיט א ביסל געמיינע סחורה, קלייני-קייטן, בענדלעך, נאָדלען, פאָדעם. מיט דעם געמיינעם האַנדל נערן מיר זיך שוין זעכצן יאָר“ דאָס שרייבט ער אין 1890. מיר וויסן זיכער, אז פון זיין אַרעמקייט, האָט ער אויסגעהאלטן א קראַנקן שטיף-ברודער, פון זיין מו-טערס צווייטן מאַן.

וויאזוי זשע האָט ער געקאָנט ארויסגעבן זיינע ווערק? מיט דער הילף פון פרענומעראנטן (אבאָנענטן) פאר יעדן בוך. דערציילט אונדו טאקע פסנתיר ווי שווער און ביטער ער האָט געזאמלט פרענומעראנטן: „... אין יאָר 1869. תרכ"ט, האָב איך איבערגעלאָזט מיין ווייב זלאטע בת רב אברהם חיים, מיט אירע צוויי קינדערלעך, (אפנים איז זי געווען אן אלמנה ווען פסנתיר האָט זי גענומען י.ש.) און בין געפאָרן אין דער מאָלדעווע אייר, סיון, תמוז קיין פאָקשאני, באקווי, ראַמאן, און אב, אלול קיין פיאטרא. איך בין געשטאנען פיר ביו פינעף וואָכן אין א שטאָט, ביו איך האָב געמאכט פיר ביו פינעף אבאָנענטן“. אויף דער רייזע איז פסנתיר שווער קראנק געוואָרן אויף די אויגן, יום שבת קודש י"ד אלול תרכ"ט. און ווי מיר האָבן פריער דערמאנט, האָט אים געראטעוועט דער באווסטער דאָקטאָר טאוסיק פון יאס. אָבער נאָך דער אָפּעראציע האָט ער שוין נישט געהאט מער אויף שפעזן צוריק קיין בוקארעשט. זיינען אים געקומען צוהילף דר' קארפעל ליפא, מתתיהו שמחה ראבענער (מורה ומנהל בבית היתומים ניישאַץ-יאס) און זיין פריינט עקיבא השמאל.

פון דער אויגן-קראנקהייט האָט זיך פסנתיר, אפנים, נישט גאנץ אויסגעהיילט, ווייל מיט די יאָרן איז אים אָפּגעשוואכט די ראייה, און ווי מיר האָבן שוין אָנגעוויזן, אין „שבתדיקן קרייז“ פון פראַפּעסאָר קייזערס, שול, ווו פסנתיר פלעג זיך באטייליקן מיט איבערזעצונגען, הומאָר און געזאנג, איז ער שוין געווען פון עטלעכע יאָר בלינד, פון 1883.

ביטערע זענען געווען די לעצטע צוואנציק יאָר פון פסנתירס לעבן. זיין מאטעריעלער מצב, איז וואָס אמאָל אַרבעט געוואָרן. ער האָט נישט געקאָנט מער ארומפאָרן מיט זיין קלעזמער-קאמפאניע, אָדער שפילן ערגעץ אויף א שמחה א חתונה-ווייל די ראייה, האָט אים אויפגעהערט דינען!

א געוויסע צייט האָט אים געשטיצט א פאריין. און די לעצטע יאָרן אין בוקארעשטער אזיל פאר אלטע לייט, דער יידישער, „מושב זקנים עליוֹבעטעו“, ווו ער איז געווען א מיטגרינדער, האָבן אים די גבאים פון מושב זקנים, אָנגעטאָן כלערליי צרות, און אין 1890, אין פּרילינג ארויס-געוואָרפן פונעם אזיל... און דעם אַלטן פסנתיר, איז געבירן אויסגעקומען, נישט איין נאכט, צו שלאָפן אויף א באַנק פון א שיל!

אין די אויגן פון די אזיל-„בעלי טובות“, איז פסנתיר געווען א קלעזמער. אין יענע יאָרן איז א קלעזמער באטראכט געוואָרן ווי דאָס אַרעמ-סטע, דאָרשלאָנגסטע, באליידיקסטע באשעפעניש, צו וועלכן מען האָט זיך באצויגן מיט ביטול, חזק און פאראכטונג!

יעקב פסנתיר איז געשטאָרבן אין בוקארעשט, אין יאנואר 1902.
דער יערשטער כראניקער פון די רומענישע יידן איז געווען א מערק-
ווירדיקער קלעזמער און פאלקס־זינגער. פסנתיר געהערט צו דער גרוי-
סער משפחה קלעזמער און מוזיקער, וועלכע לעבן אין רומעניע, אין 19-טן
יאָרהונדערט. פסנתיר געהערט צו די, וועלכע צייכענען זיך אויס מיט
קרעפטיקייט און צערטלעכקייט, צו די יידישע פאלקס־קינסטלער, ווי יעקב
יונה דיאמאנד, די לעמישעס, די בוגישעס, ליוויק, און אנדערע.
יעקב פסנתיר האָט א טייל פון דער רייכער און צעוואַרפענער ירושה,
וואָס די רומענישע יידן האָבן אנגעזאמלט אין משך פון יאָרהונדערטער,
אנטפלעקט פאר אונדזערע אויגן, און דערמיט פאראייביקט מענטשן און
דורות.

טשיליבי משה א מערקווירדיקער פאלקס-שרייבער.

בוקארעשט, צוריק מיט הונדערט דרייסיק יאָר. נאָענט צו דער אזוי גערופענער „קבצנים בריק“ אין דער אמתן א וויכטיקער וועג וואָס פירט ארויס פון בוקארעשט, צו דער האפן־שטאָט דזשורזשיו און אנדערע שטעט, א מאָלערישער ווינקל פון דער פאטריארכאלער שטאָט, מיט נידעריקע הייזער וואָס חאלטן זיך קוים אויף די פיס. צו דער בריק צו ציען זיך א גרויסע צאָל גאסן און געסלעך, שמאַלע, מיט קליינע קלייטלעך, פינצטערע, איינגעבויענע, מיט דעכער וואָס רירן כמעט אָן די ערד. דאָ זעט מען אויך קליינע בעל־מלאכהשע ווארשטאטן. דאָ פארקויפט מען נישט סחורות אין הורט נאָר לאחדים, מיטן באניקל (מיט קליינגעלט), קליינע קוואנטן־טעטן און פאר ווייניק געלט.

א געמישטער עולם, פון אלע שיכטן, ווי מערעשקעס, גייען אהין און אהער. אין אָט דעם געדראנג, א מענטש מיט א זיסן שמיכל אויפן פנים, א מענטש וועלכער מאַכט זיך נישט קיין צימעס פון גאַרנישט, וועלכער ערגערט זיך נישט פון גאַרנישט.

א קליין ווקסיקער אָבער א שטארקער, מיט א לאנגן ציבעק אין מויל שטייט ער אויפן מארק. לעבן אים צוויי קוישן מיט כל המינים סחור רוח: זאָקן, האַקנדלעך צום טריקענען וועש, שפאגאט און קראגנס, שטעק שיך און צעלניק, נאָדלען און שפיגעלעך, קרעלן־מיט איין וואָרט: מכל טוב און גאַרנישט.

דער דאָזיקער האַצמאך „Avant la lettre“, ציט צו די קונים מיט אייגנארטיקע אויסרופן אין גראמען:

„קויפט אָן מורא,
א גראַשן זייט וויסן:

שוין איינמאל א סחורה
פארטיק צעריסן!

אדער ער לויבט זיינע אנטיקן:

„...די בעסטע אין דער וועלט,
שיין ווער עס גליסט:
איינעס פאר געלד,
דעם צווייטן אומזיסט!“

אן אנדערטמאל שרייט ער אויף א קול, זאלן לעבן די פאבריקאנטן
פון קראגנס! — פאר וואס פרעגט אים א פריזיש זינדל, וועלכער האט
געהאלטן אין איינקויפן עפעס ביי אים.

„— וואס פארשטייטו נישט, נאר איינער? זאלן לעבן די פאבריקאנטן
פון קראגנס, ווייל א סך פון די וואס טראגן קראגנס, האבן נישט קיין העמד
אויף זיך!“

מען וויל אנקוועלן פון זיינס א ווערטל, א וויץ, א שטעך-ווערטל
אויף די נגידיים, א מימרא' א סענטענץ, שטייען דערפאר צענדליקער מענ-
טשן ארום אים.

ווער איז אָט דער חנעוודיקער האַצמאַך, וואָס איז אזוי נושאַחן ביים
עולם, וועלכן פויערים און באלמעלאַכעס, יידן און נישט יידן, רינגלען
ארום מיט אזויפיל ליבשאפט?

יאן לוקא קאראדזשיאלעדער בארימטער רומענישער סאטיריקער-
וועלכער האט פון זיין קינדהייט אן געקענט טשיליבי משה, כאראקטערי-
זירט אים אזוי:

„...ער איז געווען א קלוג אָבער שלײַמזולדיק קינד פון א פאַטער
וואָס איז אמאל געווען א פאַרמעגלעכער סוחר און שפּעטער א יורד, גע-
וואָרן אן אביון. טשיליבי משה האָט געהאַט א שווער הויזגעזינט און א
מענגע נישט פארזארגטע קינדער, וועלכע ער פלעג אויסהאלטן פון
זיין האַרעוואניע ווי א הויזרער. אין זיין פאך פלעג ער מער אויסנעמען
„מיט זיין מויל“ ווי מיט זיין סחורה, מער מיט זיין פילאָזאָפיע, ווי מיט
זיין מסחר. טשיליבי משה איז געווען א סענטימעטאלער מענטש, זייער מאַ-
ראליש אין מעשים, א בעל-רוח מיט אן אויסגעצייכנטער נשמה.“

טשיליבי משה איז געווען א קליינער למדן־קוים דאווענען געקענט.
שוואך אין עברי, און שטומפיק אויף דער פען. דאגות פרנסה טרייבן אים
איבער מערק און יארידן. טשיליבי משה קען דעם ווערט פון וויסן אין
פרעדיגט וויסן און זיינע ווערטלעך:

— וויסן איז פארן מענטשן, דאָס ליכט פון דער וועלט!

— בילדונג איז טייערער פון געלט!

— דער חילוק צווישן למדנים און עמיהארכיס, איז ווי צווישן

לעבעדיקע און טויטע!

— א מענטש אָן בילדונג, איז געגליכן צו א קינד אָבער: נישט

דער וועלכער לייענט ביכלעך איז א חכם, נאָר דער וועלכער פארש-

טייט וואָס ער לייענט, ווייל: דער זכרון איז די מאמע פון וויסן און די

נשמה פונעם לעבן.

— חכמה איז א געווער קעגן אלע עוולות. טשיליבי משה איז

מער מקנא א געלערנטן מענטשן איידער א רייכן: „ווייל געלט איז קיי-

לעכדיק“!

*

טשיליבי משה איז א מיטצייטלער פון משכילישן טרובאדור וואָלף

עריענקראַנץ זבארושער. אין דער צייט ווען אין דער מאָלדעווע האָט

דער פון מרחקים אראָפּגעקומענער זינגער, באזינגען די נויט און עלנט,

די סאַציאלע ראנגלענישן און אָפּקומענישן פון פאָרוואַרפענעם יידישן

לעבן אין דעם גרויען באַיאַרישן רומעניע, האָט אין וואלאַכיי טשיליבי

משה באצויבערט דאָס פשוטע פּאָלק מיט זיינע לעבעדיקע זאפטיקע מימ-

רות, אויסגעמישטע מיט תורה־ווערטלעך און שפרודלדיקן הומאָר, מיט

גלייכווערטלעך, המצאות, סענטענצן און „לערעס“, אויפן פשוטן, פּאָלקס-

טימלעך רומענישן לשון.

טשיליבי משה מוסרט שטרענג די שלעכטע, און רופט צו ברודער-

שאפט, צו רעספעקטירן דעם מענטש: „ווער עס מאַכט א חילוק צווישן

מענטש און מענטש איז אליין נישט קיין מענטש“!

— „ווי דער מילב צעפרעסט דאָס מלבוש, אזוי צעפרעסט דעם

מענטשן דאָס נישט פאָרגינען, די קנאה.“

— „לעבן אָן ארבעט, איז די שוועסטער פון גנבה און דלות.“

— „ווער עס לערנט יונגערהייט א מלאכה, דארף נישט אויף דער עלטער

בעטן קיין נדבה. "די יוגנט איז ענלעך צום פרימאָרגן: מע דארף אַפּאַרבעטן דעם טאָג כדי צו געניסן די רו פון דער נאַכט".

טשיליבי משה זעט דאָס סאַציאלע אומרעכט, וואָס הערשט אין זיין צייט און זאָגט דעם אמת וועגן די געלט־גיריקע סוחרים, וועגן האַנדל וואָס איז שווינדל און אַפּאַרטעריי:

— אמאָל פלעג מען שעצן דעם מענטשן און היינט שעצט מען דאָס געלט!—א סוחר זאָגט ליגן אומזיסט און אומנישט, באַמערקט סאַר־קאַסטיש טשיליבי משה, און גוט צו:

— "דער גאַנצער וועלט קלעקן צוויי הענט, נאָר די סוחרים דאַר־פּן דריי: איינע צום געבן און צוויי צום נעמען".

— "דער דלות טשעפעט זיך צו צום אַרעמאָן ווי א קליעשטשע און כדי פון אים פטור צו ווערן, דארף מען האָבן מזל. אָבער מזל איז ווי דחוח, סע פאַקט נישט איעדן!"

וויפל סאַרקאָזם ליגט אין זיין באַמערקונג וועגן דער ליטעראַטור פון זיין צייט:

— "זעט איר רבותי, וואָס פאַר א צייטן מיר האָבן דערלעבט: דאָס געשריבענע פאַפּיר, איז ביליקער פון דעם נישט געשריבענעם".

ווי שאַרף און הומאַרפול זענען, למשל, אזוינע באַמערקונגען; "דריי זאַכן דערפרייען אן אַרעמאָן: א רייכער הלום, א סך וויין און נגידישע צוזאַגענישן." אַדער:

— "צווייערליי מענטשן זענען פאַראַן אויף דער וועלט וואָס בלאָזן זייער פון זיך: א קליינער באַאמטער און א גרויסער טפּש".

טשיליבי משה באַדויערט דעם סאַציאַל־עקאָנאָמישן מצב פונעם אַק־טיאָר אין אמאָליקן רומעניע:

— „אונדזערע אַקטיאָרן זענען לוסטיק אין דער יוגנט און טרויעריק אויף דער עלטער.“

— „די הייטערדיקן זינגען ווען זיי זענען זאַט, די אַקטיאָרן־ווען זיי זענען הונגעריק!“

וואַרעמע מיטליד־ווערטער האָט טשיליבי משה אויך פאַר די קלעז־מאַרים פון זיין צייט:

— „דרייערליי פאַרשווינען ליידן בעתן פּסח־פאַסטן: (בעת דער דאַרע): די קלעזמאַרים, די הינט און די קצבים.“

— „די שטאַט טערגאַווישטע איז קליין — נאָר דער דלות איז גרויס. יאָן לוקא קאַראַדזשיאַלע ציטירט פון טשיליבי משה אַט וואָס:

— „דער אייבערשטער גיט אונדז רעגן און דער פוייער אכילה.“
— „דריי זאכן זענען קיינמאל נישט ליידיק אין דער שטאָט בוקארעשט:
די חובות-ביכער, דער טייך דעמבאוויצא (וואָס פליסט איבערן צענטער פון
שטאָט, היינט איבערגעדעקט) און די תפיסה“ און גיט צו: — „זיינע פערל
זענען דאָרט וווּ ער רעדט וועגן זיך אליין, וועגן זיין שליממזל
וואָס וויל גובר זיין די חכמה און די געדלוד זיינע; די פיינע פערל זיינע
זענען דאָרט, וווּ ער שמייסט זיין ביטער מזל מיט א צארט-ביטערן שמייכל,
דאָרט וווּ ער לאכט אָפּ מיט א פיינעם הומאָר פון די אייגענע און פרעמדע
צרות: — „טשיליבי משה שטארבט אן ערלעכער מענטש: קליינע חובות באַ-
צאָלט ער און א סך האָט אים קיינער נישט געטרויט.“

טשיליבי משה איז געווען א קוואל פון מענטשן-ליבשאפט און
רחמנות. אליין נישט געהאט מיט וואָס א טאָג איבערצוקומען, טראָגט
ער אלעמען אנטקעגן הארץ און הילף. ער קאָן ארויסרופן ביי זיינע צוהער-
רער יושר, מיטלייד און הילף דעם גערודפטן,

א סך ווערטלעך, וויצן, אנעקדאָטן, האָט מען משהן צוגעשריבן נאָך
זיין פטירה (דעם 31סטן יאנואר 1870), אין בוקארעשט,

מיר האלטן טשיליבי משהן, פארן פאָטער און פאָרגייער פון די רו-
מעניש — יידישע שרייבער.

זיינע ביכעלעך אן ערך 13—14, וועלכע ער פלעג ארויסגעבן אין
רומעניש, יעדן ערשטן יאנואר, צווישן די יאָרן 1858—1870, זענען אן
אוצר פון לעבנס-חכמה. אין א קליינעם פאָרמאט, מיט 16—24 זייטלעך,
פלעג יעדעם ביכעלעך זיינס, האָבן א טיראזש פון צען טויזנט עקזעמפלאַרן
(לויט משה שוואַרצעלד) און ביז פינף אויפלאגעס. אויף איינעם פון די
זיבן עקזעמפלאַרן אין דער אקאדעמיע ביבליאָטעק, אין בוקארעשט, דא-
טירט 1864. איז אויפגעשריבן: „די פערטע אויפלאגע.“ כאָטש אזוי זענען
היינט טשיליבי משה'ס ביכעלעך א יקר המציאות, ביבליאָפילישע זעלטנהייטן
אָבער ס'איז אַן ספק, אז מיט זיינע „לערעס און פראקטיק“, מיט זיינע מעשים
טובים, האָט ער דערוועקט און דערהויבן די ווערדע פונעם האָרעפאָשניק.
אייניקע פון זיינע סענטענצן ציען זייער יניקה פון אלטע יידישע
מקורות, אָבער זיי זענען פול מיט פרישקייט, עקספרעסיוו, וויל טשיליבי
משה האָט אין זיי אריינגעהויכט א ניי לעבן, ארויפגעלייגט אויף זיי דעם
חותם פון זיין שעפערשקייט.

א באווייז פון טשיליבי משה'ס בארימטקייט און באליבטקייט איז
דער פאקט, וואָס אין 1883 יאָר, האָט דער פעדאָגאָג, דראמאטורג און אק-

טיאָר סטאַטע דראַגאַמיר, אויפגעפירט אין יאסער מלוכהשן נאציאָנאַל טעאַטער, ווי אויך אין א טורנע איבערן לאַנד, זיין דראַמע „טשיליבי משה“ (מאַסי). די פארשונינען טראַגן יידישע נעמען: טשיליבי משה, איזאַק רבי, לעאַן רבי (ראבי), שרה, רבקה, ראָזאַ א.א.וו. די האַנדלונג קומט פאַר אין א סוחריש הויז, דאָס אַרט איז נישט אַנגעוויזן. דער כתביד געפינט זיך אין יאסער מלוכהשן ארכיוו.

א צווייטע פיעסע א.נ. „טשיליבי מאַסי“ האָט אַנגעשריבן דער באַוווּסטער רומענישער דראַמאַטורג און רעזשיסער פאַול גוסטי. און איז געשפילט געוואָרן זומער 1906, אין גאַרטן „בלאַנדוויאַ“ פון א גרופע אַק-טיאָרן, פונעם בוקאַרעשטער מלוכהשן נאציאָנאַל טעאַטער. משמעות, אז מ'האַט זי שנעל געמוזט בייטן, צוליב די שוואַרצ-מאַהניקעס. וועלכע האָבן נישט געקאַנט צולאַזן, אז רומענישע אַקטיאָרן, זאָלן באַווייזן פאַ-זיטיווע יידישע געשטאַלטן.

טשיליבי משה — דער מיט לעגענדעם באַקרוינטער, דער פאַלקס-טימלעכער פיאַניר פון דער רומענישער הומאַריסטישער ליטעראַטור לעבט ווייטער אין די הערצער פונעם פאַלק, וועלכעס היט אַפ זיין כבוד און אַנדענק.

משה שווארצפעלד דער כראַניקער, פובליציסט, פּאָלקלאָריסט

צום ערשטן מאל האָב איך געזען משה שווארצפעלדן אין יאס. איך פלעג זיך באגעגענען מיט זיין אייניקל א צארט־איידל יינגעלע, מיט א פנים פול קלייען, א שטיל שווייגנדיקער, אין זייער הויז אויף גאס קוזא־וואַדא, לעבן שיל־הויף פון יאס. אין איינעם א טאָג, בעת מיר האָבן זיך געשפּילט, איז אָנגעקומען א ווייניקער ווי מיטל־וויקסיקער ייד, הויט און ביין, א זייער מאַגערער, א מידער פון וועג אפנים, מיט צוויי גרויסע טשעמאָדאנעס (רענד צלעך). דאָס אייניקל האָט אים הייס געקושט און אריינגעפירט אין שטוב אריין, ווו זיין טאָטער אנדזשעלאַ, די מוטער פון מיין פריינד, האָט אים אופגענומען מיט אסך ליבע. נאָך עטלעכע מינוטן איז ארויסגעקומען דאָס אייניקל און מיט שטאַלץ געזאָגט: דאָס איז מיין זיידע, דער דירעקטאָר פון דער צייטונג „געאליטאטעא“ (גלייכהייט) און מחבר פון ביכער וועגן דער געשיכטע פון יידן אין רומעניע.

עטלעכע יאָר שפעטער, זייענדיק אין הויז פון א באקאנטן, האָט מען מיך פאַרגעשטעלט, דעם רומעניש יידישן שרייבער משה שווארצ־פעלד. כדאי צו דערמאנען: דאָס מאַגערע אבאָני־געלט פאר דער ציי־טונג אָדער די פארקויפטע ביכעלעך מיט קליינע פרייזן, האָבן נישט געקלעקט אויף הוצאות מיט רעסטאָראַנען און האַטעלן, קוים אויף צו לעבן דער משפּחה. דערפאר פלעג מען אים איינלאַדן וווינען און עסן אין פאר־שיידענע סוהרישע אָדער בעלי מלאכהשע היימען, און געשלונגען די איני־טערעסאנטע רייד וועגן יידישן עבר, פּאָלקסשאפונג, בייטראַג אויף פארשיי־דענע געביטן, פון רומענישע יידן. וויפל מאל איך האָב אים זייט דעמאָלט געזען, איז פון זיין פנים ניט אראַפּ דער אומעט פון לאַנגיאַריקער נויט אָבער די פרייד פון ארבעט, זיין אומדערמידלעכע פאַרשונג, האָט אָנגע־שטעקט יונגע, וועלכע האָבן זיך גענומען אונטער זיין השפּעה, טאָן די

זעלבע ארבעט פון פארשן יידישע געשיכטע אין רומעניע, מיט א בריי-
טערן-וויסנשאפטלעכן פארנעם, ווי.ס. סעמיליאן, ס. פאדאלעאנו, א. אנד.

באזוכנדיק שווארצעלדן, בעת דער לעצטער מלחמה אינאיינעם
מיטן דיכטער יעקב גראפער, האב איך מיר דערלויבט צו דערמאנען אונד-
זער ערשט באגעגעניש אין יאס ביי זיין טאכטער... און געפרעגט וואס
האט ער, א שרייבער, דירעקטאר פון א רומעניש-יידישער צייטונג, געפירט
אין די צוויי גרויסע טשעמאדאנעס? שווארצעלד האט אויסגעטאן די אויגן-
גלייזער און קענטיק גרינג אויף טרערן, זיך געווישט די אויגן, און מיט א
טיפן זיפן געענטפערט: „ביכער און צייטונגען האב איך געפירט, צום פאר-
קויפן. די צו וועלכע איז בין געגאנגען זיינען געווען קליינע סוחרמלעך און
ארעמע בעלי מלאכות; פלעג איך זיי איבערצייגן, זיי זאלן פאר געצייגלע
גראשן אבאנירן די צייטונג „עגאליטאטעא“ (גלייכהייט), קויפן מיינע ביי-
כעלעך, כדי זיך דערוויסן וועגן זייער צושטייער און לעבן פון אמאל אין
היינט. מיט אט דעם באגאזש, מיט די יארביכער „אנוארן“, דאס ביכעלע
וועגן טשיליבי משה דעם פאלקס חכם און אנדערע, בין איך ארומגעפארן
פון שטעטל צו שטעטל, פון דארף צו דארף, — א לעבנלאנג; געווען מער
אויף די וועגן ווי אין דער היים!“

משה שווארצעלד האט מער ווי א האלבן יארהונדערט, כמעט אליין
געשריבן און ארויסגעגעבן די וועכנטלעכע „עגאליטאטעא“ מיט פאלעמישע
אדער אפאלאגעטישע ארטיקלען, מיט רייכער אינפארמאציע וועגן
קולטור-געזעלשאפטלעכן לעבן פון יידישע ישובים איבער דער גארער
וועלט. זיין שארפקאנטיק ווארט, זיין שכל הישרדיקע ראייה און דאקומענט-
טירטע אינפארמאציע, בארעכטיקן אונדז צו זאגן אז משה שווארצעלד
איז די רעפרעזענטאטיווסטע געשטאלט פון דער יידישער פרעסע אויף
רומעניש.

שווארצעלד דער היסטאריקער האט אפגעווישט דעם שטויב פון א
סך אלטע כתבידן, כריסאווין, אלטע מלוכהשע דאקומענטן, וואס האבן א
שייכות מיט יידישער געשיכטע אין רומעניע, און צוגעשטעלט דער יידיש
רומענישער היסטאריאגראפיע, גרינטלעכע ארבעטן, צווישן די ערשטע און
ווערטפולסטע. מיר דערמאנען אייניקע אויף רומעניש דערשיינענע ברא-
שורן: „בליק אויף דער געשיכטע פון יידן אין רומעניע“; „קריטישער
שפאציר איבער דער געשיכטע פון יידן אין רומעניע“; „מאמענטן אין
דער געשיכטע פון יידן אין רומעניע“ און אנדערע...

שווארצפעלד דער ביאָגראַף און ביבליאָגראַף, — דאכט זיך דער ערשטער רו־
מענישער ייד ביאָגראַף־האַט אַנגעשריבן א מאסיוון באַנד, א מאַנאָגראַפֿיע
א. ט. „דר. יוליו באראש, דער מענטש און זיין ווערק.“ שווארצפעלד האָט
אַנגעשריבן א גרויסע צאָל ארטיקלען ביאָ־ביבליאָגראַפֿישע און אפילו אַנ־
געוויבן אין 1877, א ייִדיש־רומענישע ביבליאָגראַפֿיע. דעם אָנהויב פון
אַט דער סטודיע האָט שווארצפעלד געדרוקט אין „לוח פאר יידן“
(CALENDARUL PENTRU IZRAELIȚI) אין 1877. אין זעלבן
יאָר שרייבט ער אן ארטיקל וועגן גאַלדפאדענס ערשטע טעאטער פאַר־
שטעלונגען אונטערגעשריבן M. האַבנדיק פריינטלעכע באציונגען מיט
כמעט אלע שרייבער, וויסנשאפטלער, געזעלשאפטלעכע טוער און א גוואל־
דיקן זכרון, האָט יער אין זיין לאַנגיאַריקער צייטונג, געדרוקט ביאָ־בי־
בליאָגראַפֿישע נאָטיצן, ווי מיר האָבן שוין אנגעוויזן, און אין GAZETA
EVREIASCĂ אויך א גרויסע ארבעט וועגן רומעניש־ייִדישע שרייבער,
קינסטלער און וויסנשאפטלער, פון דער צווייטער העלפט פון 19טן און ער־
שטער העלפט פון 20 טן יאָרהונדערט. מיט זיינע זעלטענע קאַלעקציעס,
בראַשורן, צייטונגען און פּעריאָדישע שריפטן, וועלכע האָבן דערגעצט זיין
רייכע אינפאָרמאַציע, דאַקומענטאַציע, א חוץ זיין גוואלדיקן זיכרון, האָט
ער ארויסגעהאַלפן אויך ביבליאָטעקאַרן פון דער רומענישער אקאַדעמיע, א
פאקט וואָס ווערט אַפט דערמאַנט אין רעפּערטואַר פון דער רומעני־
שער פרעסע.

דער כראַניקער און קאַמענטאַטאָר פון דער טאַנ־טעגלעכקייט אין
מיקראַקאָסמאָס פון ייִדישן קליינעם וועלטלעך, משה שווארצפעלד, האָט
מיט א סך געדולד אַנעגעזאַמלט און מיט א סך ליב־ע איבערגעגעבן דער
צוקונפט, די גלייכווערטלעך און מימרות פון אמאָל פאַפּולערן ייִדישן פאַלקס
חכם טשיליבי משה, און אזוי ארום פאַרהיט פון פאַרגעסנהייט די פּיטאַרעסקע
פיגור פון רומענישן יידנטום און זיינע גלייכווערטלעך.

די ראשיתדיקע, אַריגינעלסטע און וויכטיקסטע פאַרש־אַרבעט פון
משה שווארצפעלד, איז דער פאַלקלאַר־אוצר פון רומענישע יידן. פאַראַן
א פאַלקלאַריסטישע סטודיע פון משה שווארצפעלד, וועגן א מעשה, אין
וועלכער עס ווערט דערציילט וועגן א פאַטער וואָס לערנט זיין זון, זיך צו
לאָזן פירן פון א פאַנטאַפּל (שיכל), ווען ער וועט וועלן חתונה האָבן. נעמ־
לעך, ער זאָל נעמען יענע פאַר א פרוי, וועלכער עס וועט זיין פאַסיק
אויף איר פּוס דער פון פאַרויס געמאַכטער שיד, ווייל אזא איינע איז זיין
זיווג. אונדזער משה שווארצפעלד האָט זיין טעטיקייט נישט באַגרענעצט

ביי איין וויסנשאפטלעכן געביט. משה שווארצפעלד דער פובליציסט, היסטאריקער, ביבליאגראף, איז אויך דער ערשטער וואס האט געזאמלט קרוב 8 טויזנט יידישע שפריכווערטער, בארייכערט זיי מיט אייגנארטיקע פירושים, קאמענטארן, אין זיין סטודיע „יידישע פאלקס שאפונג“, דערשיינען אין „לוח פאר יידן“ CALENDAR PENTRU IZRAELIȚI ארויסגעבער א. ל. לעבעל, באקוי 1877. פארגלייכנדיקער פאלקלאר זיינען זיינע סטודיעס פון פאלקס־פסיכאלאגיע „יידן אין דער רומענישער פאלקס ליטעראטור און אין דער אוניווערסאלער פאלקס ליטעראטור“. א וויכטיקע וויסנשאפטלעכע פארשונג איז זיין ארבעט: „די יידישע פאלקס ליטעראטור אלס עטנא־פסיכאלאגישער עלעמענט“. אנדערע ארבעטן פון משה שווארצפעלד, וועלן מיר דערמאנען נאָר מיט די טיטלען זייערע: „די מעשה מיט די ליגנס“ און די קריטישע סטודיע „יידן אָדער כאזארן!“ געבוירן איז משה שווארצפעלד דעם פירטן טאָג חנוכה 1857, אין דער קרוין שטאָט יאס, מאָלדעווע, רומעניע. זיין ליטערארישער דעביוט איז אין יאָר 1872, אזוי ארום פארצייכענען מיר מער ווי הונדערט יאָר פון זיין ליטערארישן אָנהויב. זיין הארץ האָט אויפגעהערט צו קלאפן דעם 16טן אָקטאָבער 1943.

כדאי צו דערמאנען אז דאָס רוב פון זיין זאמלונג, „יידישע שפריכ־ווערטער“, האָט שווארצפעלד איבערגעזעצט אויף רומעניש, אָבער געײַ דרוקט, אין זיין צייטונג „עגאליטאטעא“ און אין די „אנוארן“ (יאָרביכער), גאָר א קליינעם טייל. די קאלעקציע שפריכווערטער אין כתב יד, האָט דאכט זיך, די טאָכטער מיטגענומען, ווען זי האָט זיך באזעצט אין ישראלן איך וועל פארענדיקן מיט דער מיינונג פון דר. יעלינגק, וועמע שווארצפעלד האָט צוגעשיקט א טייל פון זיין זאמלונג שפריכווערטער, געזאמלטע צווישן די יאָרן 1874 — 1884, און באנוצט אלס מאטעריאל אין זיין סטודיע: Der jüdische Stamm in nicht-jüdischen sprichwörtern. Wien, 1885. (דער יידישער שטאם אין נישט־יידישע שפריכווערטער, ווין 1885):

„די דאָזיקע זאמלונג איז פון גרויסער וויכטיקייט כדי צו קענען דעם יידישן פאלקסגייסט. דאָס פארעפנטלעכן די זאמלונג, וועט ניט נאָר פארמערן דעם חכמה אוצר פון יידישן פאלק, נאָר וועט אויך פארליכטערן זיך צו באקענען מיט זיין אופן זען און ארט דענקען. באזונדערס וויכ־טיק איז די אָפטיילונג פון דער זאמלונג, וואָס קאָרדנירט די שפריכווער־

טער אין וועלכע די יידן אורטיילן זיך און אנדערע. ס'איז באווסט אז יידן זאגן זיך זייער שארף ארויס וועגן זיך און מיט אסד אביעקטיוויטעט וועגן אנדערע. די יידישע שפריכווערטער וועגן אנדערע פעלקער, נאציעס, באַ-ווייזן טיפע קענטעניש, און אַנערקענען מיט אַביעקטיוויטעט און אַן פאַר-אורטיילן, די גוטע זייט זייערע“.

אין משה שווארצעפּעלדס זיבעציק יעריקער טעטיקייט אלס היסטאָרי-קער, פובליציסט, פּאַלקלאָריסט, וועלן פאַרשער פון יידישן עבר אין רו-מעניע, געפונען א רייכן קוואל פון אינפארמאציע.

אונדזערע שורות פרווון סקיצירן די לאנגיאַריקע, פילזייטיקע טעטיקייט פון משה שווארצעפּעלד, אַפּמערקן הונדערט יאָר זייט ער האָט ליטעראַריש דעביוטירט, און דרייסיק יאָר פון זיין פטירה.

אלפרעד היינריך ערליך פאלקלאַריסט און מוזיקאַלאַג

אויף דער זיצונג פון דער רומענישער אקאדעמיע, פונעם 21-טן מערץ 1883, אין די דיסקוסיעס ארום דער וויכטיקייט פון זאמלען רומענישע פאלקס-לידער, האָט דער באקאנטער רומענישער דיכטער וואסילע אלעקסאנדרי, דערמאנט די ערשטע דריי זאמלער: קאראַל מיקולי, ט.ג. רוזשיני-סקי, און אלפרעד היינריך ערליך. דעם לעצטן, און דעם מוזיקאלישן פאלקלאַר געזאמלט און אויפגעשריבן פון אים, האָט אלעקסאנדרי אזוי כאַראַקטעריזירט: „אַט די לידער זענען פאַרבונדן מיט אונדזערע אבות; אויפהיטן זיי איז פון גרעסטער וויכטיקייט.“

צווישן די ערשטע און ווייניקע זאמלונגען פון עכטער רומענישער פאלקס-מוזיק, צום סוף פון דער ערשטער העלפט פון 19-טן יאָרהונדערט, איז אויך „Airs Nationaux Roumains,“ transcrits pour piano par Henri, Vienne, Mechetti, 1850. (רומענישע נאַציאָנאַלע לידער, איבערגעשריבענע פאַר פיאַן דורך האַנרי, וויין, 1850).

די זאמלונג אנטהאלט, לויט ד. וולפיאן, אן ערך 20-30 לידער, און לויט דעם מוזיקאַלאַג זשאָרוש ברעאָזול, בלויז 15, צווישן וועלכע, לויט טיבעריו ברעדיטשעאָנו, א פאלקס-מעלאָדיע פון באַנאַט און דריי פון טראַנסילוואַניע.

אין באַנד „פאלקסלידער פון די רומענער“, געזאמלטע און געסדרטע פון דיכטער וואסילע אלעקסאנדרי, דערשינען אויף רומעניש אין בוקאַרעשט 1856, ליענען מיר אין די נאַטיצן אויף זייטל 223, פאלגנדיקע כאַ-ראַקטעריזירונג: „הער האַנרי ערליך, א מוזיקער מיט גרויסן טאַלאַנט וועלכער האָט אייניקע יאָר געלעבט אין רומעניע, האָט פאַרעפנטלעכט אַ מאַפע מיט רומענישע לידער. אין פאַרוואָרט צו דער דערמאנטער מאַפע, שרייבט ערליך:

„די נאציאנאליטעט פון די רומענער באווייזט זיך קלאר און נישט אפצופרעגן סיי אין דער שפראך סיי אין זייערע מנהגים, ווי אויך אין זייער מוזיק וואס אונטערשייד זיך פון אלע אנדערע...“

שפעטער מיט אכציק יאָר, האָט דער פּראָפּעסאָר זשאָרזש ברעאזול, אָפּגעשאצט ערליכס פּאַרוואָרט „פּון א באזונדערער וויכטיקייט“, און עס איבערגעדרוקט אינגאנצן, אינעם מחברס אַרטאָגראַפיע.

אין ערליכס פּאַרוואָרט, געפינען מיר ווארעם־הארציקע אָפּשאצונגען פון רומענישן פּאָלק און זיין אנאָנימער שאפונג: „...אַט די לידער (שרייבט ערליך, י.ש.) שיינען, אויפן ערשטן בליק מאָדנע, צוליב זייער מעלאָדיע, צוליב זייער באַגלייטונג וועלכע אנטהאלט ווען די קאָפּריוז־געסטע אקאָרדן, אויסטערלישע אפּילו, און ווען זענען זיי זייער פשוטע, איינטאָניקע.

אין קעגנזאץ דרינגט ארויס פון די טאנץ־לידער, יענע ליידנשאפט־לעכע, רעשיקע, ווילדע פרייד, וועלכע פארכאפט דעם טענצער אין יענע רגעס פון פארגעניגן.“

ערליך דערמאנט ווייטער, פון די רומענישע פּאָלקס־אינסטרומענטן פאסטעכער־פלייטן און א מין הילצערנע שופרות, לאנגע, פון וועלכע די פאסטעכער טיילן זיך קיינמאָל נישט אָפּ. ער דערמאנט אויך אין די „ציי־גייער־קלעזמער“ וועלכע שפילן אויף אַט די אינסטרומענטן, אויפן נאי, (אן אינסטרומענט צוזאמענגעשטעלט פון מערערע פלייטן י.ש.) מיט א ווונדערבארער געניטקייט, די שווערסטע באַגלייטונגען. אַט די וואַנדער־קלעזמער, באַגענסטן אין אלע יום־טובים.“

ערליך פאראורטיילט דעם ביטול צו דער רומענישער פּאָלקס־מוזיק מצד די דעמאָלטיקע אָנפירנדע קרייזן אין לאַנד.

„...די מונטענישע (וואַלאַכישע) פויערים, שרייבט ערליך ווייטער, זענען אמתע ראַמאנישע משוררים און זינגען אַט די באלאדעס רויק אויף א וויינענדיק קול... זיי גיבן אַט די לידער אן אויסדרוק פון פארהלומטער טרויעריקייט, עצבות, וועלכע באַרוישן ...“

ערליך איז איינער פון די ערשטע, וועלכע טיילן איין די רומענישע פּאָלקס־לידער אין „דאָינעס אָדער באלאדעס, וועלטלעכע לידער אָדער ראַ־מאנסן, טאַנצלידער אָדער האַרעס און אנדערע אין „אַלטע נאציאָנאַלע מאַרשן“.

וועגן דער מוזיק פון רומענישן פּאָלק, דריקט זיך אויס ערליך אזוי: „...אין דער מוזיק פון אַט דעם פּאָלק, זענען פאראן געהיימע פאס־

אזשן, שטעלן וועלכע לאָזן אנען הייסע ווונטשן, פארבאָרגענע אין די טיפענישן פון האַרצן און וועלכע קומען צום אויסדרוק נאָר דורך געוויינן. אָט די אָפּשאַצונג פון פּאַלקלאָר האָט באַווירקט ערליכן, ער זאָל שרייבן אין דער הקדמה צו זיין זאַמלונג: „... ווי אַ געוויסנע האַפּטער מוזי־קער איז דאָ כּדאי אַ צוגאַב, אַז כּ׳האַב גאַרנישט געענדערט, ניט אין דער מעלאָדיע און ניט אין דער באַגלייטונג נייערט זיי אויפגעשריבן אזוי, ווי איך האָב זיי געהערט זינגען פון רומענער אַדער פון ציגיינערישע קלעזמער“.

היינריך יערליך פאַרנעמט אַן ערשט ראַנגיק אַרט אין דער רומעניש־מוזיקאַלישער ביבליאָגראַפיע. היות ועס זענען פאַראַן קנאַפע ידיעות וועגן ערליכס פּערזענלעכקייט און ווערק, וועלן מיר דערגאַנצן מיט דאַטעס און פאַקטן, כּדי צו שאַפן אַ גאַנץ בילד.

געבוירן איז אלפרעד ערליך אין ווין, אין אַ יידישער משפּחה, דעם 5־טן אָקטאָבער 1822. ער שטודירט פּיאַן מיט באַרימטע מייסטערס פון זיין צייט, ווי טאַנזעלט, באַקלעט און טאַלבערג, קאַמפּאָזיציע מיט שעכטערן. נאָך אָפטע פאַרשלאָגן פון זיין פּראָפּעסאָר יוסף פּישאַהאַף, האָט דער יונגער אלפרעד ערליך, אין ועלטער פון 18 יאָר, אָנגענומען דעם פּאַסטן פון לערער־דערצייער פון די קינדער פון אַ געוויסן פּרינץ זשאַן גיקאַ, פון בוקאַרעשט. גלייכצייטיק האָט ערליך, אין די קרוב ציען יאָר וווינען אין רומעניע, געווירקט אויך ווי אַ פּלייסיקער קאַמפּאָניסט און באַגאַכטער מוזיק קריטיקער.

ער איז געווען אַ געבילדעטער מוזיקער, אַן ערנסטער פּילזייטיקער טאַלאַנט. ער האָט זיך אויסגעצייכנט ווי אַ אינטערפּרעט־אויסטייטשער פון בעטהאָווענס פּיאַנע־ווערק. חוץ דעם איז ערליך געווען אַ מוזיק־טאָנאַרעטי־קער, מחבר פון עסטעטישע סטודיעס.

אין 1851, גיט ער קאָנצערטן אין ווין און האָט אַ ריזיקן דערפּאָלג. ווייטערע קאָנצערטן גיט ערליך אין דרעזדן, בערלין, האַנאָווער, מיט גרויס דערפּאָלג און ווערט נאָמינירט־קעניגלעכער הויפּ־פּיאַניסט. נאָך אַ צייט, פאַרט ער פון דאָרט אַריבער קיין פאַריז.

לענגער האָט ער זיך אויפגעהאַלטן אין וויבאדען, לאַנדאָן, היי־דעלבערג און פּראַנקפורט אַם מיין, ביז דעם יערשטן יאַנואַר 1862, ווען ערליך באַזעצט זיך אין בערלין, ווו ער איז שוין פאַרבליבן ביזן סוף פון זיין לעבן, דעם 29־טן דעצעמבער 1899.

אין בערלין, האָט יערליך פאַרנומען דעם פּאַסטן פון פּראָפּעסאָר אין דער ״שטערן קאָנסערוואַטאָריע״ און מיטגעאַרבעט אלס מוזיקאַלישער רע־

צענוענט אין „בערלינער טאגעבלאט“, „סאלאן“, „דויטשע רונדשאן“ און אנדערע.

אלס פיאניסט-ווירטואז, שריפטשטעלער און קריטיקער, האָט ערליך אונטערגעהאלטן אַ ברייטע כסדרדיקע קאַרעספּאָנדענץ מיט די אַנגעזעענדיגסטע קינסטלערישע פּערזענלעכקייטן פּון זיין צייט ווי העקטאָר בער-ליאָז, מיט די שומאַנס-ראָבערט, קלאַראַ און פּראַנץ. קלאַראַ, די פּרוי פּון באַרימטן קאַמפּאָזיטאָר פּראַנץ שומאַן איז געווען אַ באַוווּסטע פּיאניסטין. ערליך האָט אַנגעהאלטן אַ שריפטלעכן קאַנטאַקט מיטן רוסיש-יידישן קאַמפּאָזיטאָר און פּיאניסט-ווירטואז אַנטאָן רובינשטיין, וועמענס באַוווּנדערער ערליך איז געווען.

כדאי צו דערמאנען אז ערליך איז געווען דער, וואָס האָט דער ערשטער אין דייטשלאַנד, פאַרעפּנטלעכט צוויי באַגייסטערטע אַרטיקלען וועגן אַנטאָן רובינשטיין, וועגן זיין פּיאניסטישער ווירטואָזיטעט, אין דער „מיטעלריינישע צייטונג צו וויבאדען“. אין אַ צייט ווען רובינשטיין איז בכיוון פאַרשוויגן געוואָרן פּון די מאַכטהאַבער און אַנדערע פּאַטענטאַטן פּון יענער צייט.

באַוווּנדערט שטרענג צו זיך, האָט ער זיך אין זיין בוך „דרייסיק יאָר קינסטלער-לעבן“, דערשינען אויף דייטש, אזוי כאַראַקטעריזירט: „...וואָס נוגע מיין קינסטלערישן בייטראָג, האָב איך זיך שטענדיק פאַרעכ-נט, אפילו נאָך די באַטייטנדיקסטע, גרעסטע דערפּאָלגן מיינע, בלויז ווי אַ פּיאניסט פּון צווייטן ראַנג.

מיין באַנעם און אויספירונג, זענען אָפט געלויבט געוואָרן, אָבער מיין טעכניק, איז אָפט געווען אזא וואַקלענדיקע און מיין גאַנצער בייטראָג איז פּולשטענדיק אָפהענגיק געווען פּון מיין פיזישן און פּסיכישן צושטאַנד. די סתירהדיקע אָפּשאַצונגען, אָדער יענע וועלכע האָבן מיר נישט אַנערקענט דעם מינדעסטן טאַלאַנט, האָבן זיך מיר אויסגעוויזן פּולשטענדיק באַרעכטיקטע.

כ״האַב ווייניק קאַמפּאָנירט און מיין אז אין די ״וואַריאַציעס אויף אַן אייגענער טעמע״ און אין די „לעבנס-בילדער“, האָב איך אַרויסגע-וויזן אַ געוויסע באַגאַבונג, אין דעם באַהאַנדלען פאַרשידענע קאַנטראַ-פּונקטישע פאַרמען“. אין דער אַמתן איז ערליך געווען אַ מוזיקאַלישער עסטעט, פּול מיט סובטיליטעט, מיט אַ שאַרפּן קריטישן גייסט און גרויסע ליטעראַרישע קענטענישן. דערויף זאַגן עדות זיינע שריפטן, וועלכע זענען אַ וויכטיקער בייטראָג צו דער פאַרשונג פּון דער מוזיקאַלי-

שער קונסט. פון וועלכע מיר ציטירן: „ליכט און שאַטנס“, „ווי אוי מען פראקטיצירט, „ביים פיאן“ די מוזיק עסטעטיק און איר אנטוויקלונג פון קאנטן ביז היינט“ א סקיצע. וועגן די מוזיקאלישע זשאנרען; „וואגנערישע קונסט און אמתיק קריסטענטום“, דרייסיק יאָר קינסטלער־לעבן“, „זכרונות“. אלפרעד ערליך איז בארימט געוואָרן אויך מיט זיינע מוזיקאלישע שאפונגען. מיר דערמאנען בלויז: „צוועלף סטודיעס“, „קאנצערטשטיק“, אין אונגארישן סטיל, און די שוין דערמאנטע, „לעבנסבילדער“ און וואריאציעס אויף אן אייגענער טעמע“.

ערליכס פארצווייגטע טעטיקייט, קאמפּעטענץ און מוזיקאלישע קול-טור, זיין אינטערעס פאר דער רומענישער מוזיק, האָט געשטויסן אויך אנדערע זי צו שעצן און ווייטער זאמלען די אוצרות פון פּאָלקס־שאפונג און אזוי ארום געהאָלפן דער אנטוויקלונג פון דער רומענישער מוזיק, דער אנוויקלונג פון דער מוזיקאלישער באוועגונג אין רומעניע.

השפעות פון רומענישן פייסאזש, ליריק און פאלקס-מאָטיוו

אויף דער שאפונג פון יידישע שרייבער אין רומעניע

די באטייטנדיקסטע רומענישע שריפטשטעלער, שילדערן יידישע טיפן און דאָס איז פארשטענדלעך. ווינענדיק אין קאמפאקטע מאסן, באַזונדערס צווישן ביידע וועלט־מלחמות, זענען די רומענישע יידן געקומען אויף שריט און טריט אין בארירונג מיט רומענער, און אנדער־רע טעריטאָריעל נאָענטע ווענישע גרופן. צוליב דעם קאנטאקט און ווי א פּוּעל־יוצא פון אַט די באציונגען, זענען אויפגעקומען פאלקסשפילן, מנהגים, נישט יידישע שפריכווערטער און מעשיות וכדומה, אין וועלכע עס שפּיגלט זיך אַפּ דאָס יידישע וועזן און לעבן. די באציונג פון דעם ארום צו די יידן. לדוגמא וועלן מיר געבן משה שווארצעפלד'ס אר צרדיקע זאמלונג „שפריכווערטער“, קרוב אכט טויזנט, נאָר טיילווייז גע־דרוקטע, אין היינט שוין זעלענע פעריאָדישע שריפטן, נאָך נישט דער־שינענע אין בוך־פאָרם. אין זיין סטודיע“ וועגן דער רומענישער פאלקס־ליטעראַטור“, ווייזט אָן דער געלערנטער דר. משה גאסטער אויף השפעות פון דער אלטער העברעישער ליטעראַטור, אויף אייניקע רומענישע מעשיות. דער מערקווירדיקער פאלקס־שרייבער טשיליבי משה (אפרים־משה שווארץ 1812—1870), האָט מיט זיינע מימראות געדרוקטע אין צענ־דליק טויזנטער עקזעמפלארן, אויף רומעניש, אָנהויב פון דער צווייטער העלפט פון פאָריקן יאָרהונדערט, טיילווייז געשעפטע פון אלטע יידישע מקורים, אָגענקניפט גייסטיקע און פריינטשאפטלעכע באציונגען צווישן דעם רומענישן פאלק און די יידן פון רומעניע.

אונדזער טעמע „דער רומענישער פייסאזש, ליריק און פאלקס־מאָטיוו“, זייער השפעה אויף דער שאפונג פון יידישע דיכטער“, וועט קאָנען דינען אויך די עטנאָגראפן, ווייל אין די פון אונדז ציטירטע לידער, קומען צום אויסדרוק אויך די סאָציאל־פּסיכאָלאָגישע באדינגונגען, אין וועלכע

עס איז אויסגעקומען צו לעבן יידן ווי ניט-יידן, אין רומעניע. אין די פון אונדז ציטירטע לידער, איז דער אפשטאם, די גענעטיק, א רומענישע. אייניקע לידער פון איציק מאנגער, זעליק בארדיטשעווער, יאסל לערנער ו כדומה, זענען געווארן פאפולער נישט בלויז צוליב ד'ם מאטיוו, נאר צו זייער פארשפרייטקייט, אפילו מחוץ די רומענישע גרענעצן, האט גע- האלפן זייער זינג-כאראקטער, די געשאפענע אָדער צוגעפאסטע געראַטענע מעלאָדיעס, אין סטיל פון רומענישן פּאָלקסליד.

הונדערט יאר זענען שוין אריבער, זינט יידישע דיכטער פון רו- מעניע, האָבן איבערגעזעצט אויף דייטש, העברעיִש, יידיש, די גרויסע רו- מענישע דיכטער מיכאיל עמינעסקו, וואסילע אלעקסאנדרי א. אנד. מער ווי א יארהונדערט איז שוין אריבער, זינט דער פון מרחקים אראפגעקומע- גער פּאָלקסדיכטער און זינגער-רעבעל וואָלף ערענקראַנץ זבארוזשער, האָט מיט דער שווערד פון סאטירע זיך פארמאָסטן צו פארוועלטלעכן דאָס אמאָ ליקע לעבן פון די רומענישע יידן. אין זיין גרויסן פּאָעם „רומניה“, דער- שינען אין פּרץ סמאלענסקי'ס „השחר“, האָט זבארוזשער באזינגען „דאָס שיינע לאַנד וואלאכיי“ און געטאדלט די אונטערדריקער פון פּאָלק. אין זיינע סאטירישע לידער פון „מקל-נועם“ און „מקל-חובלים“, פּאָלקסטימ- לעכע לידער, האָט וואָלף ערענקראַנץ-זבארוזשער אויפגעהויבן די ווערדע פונעם פּאָלקסמענטש, געמאכט יום-טוב פון וואַלדעדיקע טעג, פאר טאָג-לוי- נער, האָרעפּאשע בעלי-מלאכות און קליינע סוחריםלעך.

זבארוזשערס לידער טראָגן דעם געאָגראַפישן און גייסטיקן חותם פון אונדזער רומענישן פייסאוש, שפיגלען אָפּ געשעענישן אין פּראַבלעמען פון זיין צייט. טיף האָט אים גערירט די רומענישע דאָינע. דאָס אָנגעוויי- טיקטע געזאנג פון דער רומענישער פּאָלקס-שאַפונג, דער טרויעריקער אמאָל פארפיקסירט אין פּערז „ס'שמייסט די בייטש און ס'ברייט די רוט.“ אין רומענישן פּאָלקסליד פּינקלען אויף אויך פריידיקע לידער, אין וועלכע עס בליט די האַפענונג און וועלכע פארטויבן דאָס קייטן-געקלימ- פּער פון די לייב-אייגענע פויערים. אזא פריידפול ליד איז:

„ען, ס'וועט א פּרילינג קומען
וועלן מיר זיין פרייד פארנעמען

דנעמאלט, אין די זעלטענע פריידיקע מאַמענטן, פלעגן זיך אויך רומעניש-יידישע פּאָלקסמענטשן קילן די אָנגעווייטיקטע הערצער אין דעם

לויטער-קוועלנדיקן ברונעם פון רומענישער פאלקס־דיכטונג. מיטזינגען מיט דעם אלטן יידישן קרעטשמע-קלעזמער, בראש מיט זייער „וועלוואלע“ (וועלוול זבארזשער י.ש.), אלטע רומענישע פאלקסלידער, וועלכע וועלוול זבארזשער פלעג פארענדיקן מיט א „סאלא“, זיין באליבט רומעניש פאלקס ליד איז געווען אד געליבטע ווו ביסטו? („Of drăguțo unde ești?“). אין זיין אנטאלאגיע „פעלקער זינגען“. האָט אונדזער געניאלער איי ציק מאנגער איבערגעפארעמט, איבערגעדיכטעט א היפשע צאל רומענישע פאלקסלידער. אין וועלכע עס איז מייסטערהאפט איבערגעבן די סוגעסטייע ווע שיינקייט פון רומענישן פאלקסליד.

קוקו. קוקו. שיינער פויגל,
האָסט געזונגען מיר אין וואלד,
אז מיין לעבן וועט זיין ביטער,
ביטער, פינסטער ווי דער וואלד.
וואָלט איך וויסן וואו דו וואוינסט,
וואו דו האָסט געבויט דיין נעסט
וואָלט איך תיכף דיך פארשאַלטן
מיט שאַרפע ווינטן, שניי און פּרעסט.

מיט דער ביקס וואָלט איך דיך שיסן
און געוואָרפן פאר די הינט —
אז ווערן זאָלן דינע פליגל
א געשפּעט פאר יעדן קינד.

ניין, נאָך שווערער איז מיין קללה:
דריי מאָל זאָלסטו קינדער האָבן
און אלע דריי מאָל זאָלן זיי
זיין א פּרעס — די שוואַרצע ראָבן
און דו, אלטע, צווישן זיי!

ווייל דו האָסט מיר שלעכטס געזאָגט,
ווייל דו האָסט מיר נאָר געזונגען
פון צעשיידונג, צער און וויי.”

— „שווייג שוין, הער שוין אויף צו שעלטן,
 ווייל איך בין פון הערן סיד,
 איך האב בלויז געזען דיין מזל
 און געזונגען דיר אין ליד,
 וואָס אזוינט ס'איז דיר באַשערט.
 מער קען איך דיר גאַרנאָשט געבן.
 כ'האַב מיין אייגנס נאָר מיין ליד,
 און דאָס מזל איז ביי גאָט.
 ס'איז מיין אייגנס נאָר דאָס ליד
 גאָט גיט יעדן וואָס ער גיט,
 שווייג שוין, הער שוין אויף צו שעלטן,
 ווייל איך בין פון הערן מיד.“

(קוקו, קוקו, שיינער פויגל)

מאנגער האָט זיך פארטיפט אין וועזן פון רומענישן פּאָלקסליד. דער
 דיאלאָג מיטן קוקו וועלכער איז אין דער פּאַנטאָזיע פון פּאָלק א פויגל מיט
 פאַרבאַרגענע כוחות למשל: אז ער זינגט קוקו אין פנים אָדער פון דער
 רעכטער זייט איז א גוטער סימן, ברענגט אַס מזל. זאָגן אויף איינעם אז
 ער איז ווי א קוקו, מיינט אַן עלטער, איינזאַמער מענטש, דער קוקו לייגט
 זיינע אייער אין די געסטן פון אנדערע פייגל, וועלכע כאָוען אויף מיט
 שווערער מי די פרעסערישע, גרעסער געוואקסענע פייגעלעך ווי יעס זיי-
 גען זייערע „מוטערס“. ווינטער פאַרבאַרגען די קוקו'ס אין וואַרעמע לעבן
 דער. און תוך פון מאַנגערס „קוקו“ זיינען פאַרפלאַכטן אַט די פּאָלקס-
 איינזאַמענישן, אבערגלויבנס, אין וועלכן מאַנגער מאַכט בולט דאָס אויס-
 טערליש שיינע.

א דיאלאָג צווישן א בחור און א מיידל אין וועלכן זיי דערקלערן
 זיך אין ליבע אין א „שיר השירים“ פאַרם:

„יונגער בוים מיט זיבן צווייגן,
 ליגט מיין טייערער אין גאַרטן,
 טראַכט און טראַכט און טוט אלץ שווייגן.“

וואָסזשע קען אײַד אײַצטער טון,
אז אײַך זאָל מײַן אוצר זען?
שא, אײַך ווייס, אײַך וועל אצינד
מיטן קרוג נאָך וואסער גײן.

כ׳נעם דעם קרוג און הײד־געגאנגען!
ליגט מײַן ליבסטער צווישן בלומען
ווי א שמעטערלינג געפאנגען.
און אײַך זאָג צו אים אזוי:
און ס׳ווארגן מײַך די טרערן —
„הויב זײַך, טײערער, הויב זײַך אויף
ניטע טראכטן. ניטע קלערן!“

זאָגט מײַן טײערער אזוי:
„אויב דו וועסט מײַן אײַנס און צוויי
ברענגען שוין און טאקע באלד
פון דעם דונאײַ וואסער קאלטס,
פון דעם ים צוויי שטיקער אײַז
און שווארצע יאגעדעס פון וואלד.“

און אײַך זאָג צו אים אזוי:
„זע, דאָס וואסער איז שוין ווארעם
און דאָס אײַז איז שוין צערונטן,
נאָר די יאגעדעס אין וואלד
האָב אײַך בליענדיק געפונען.“

שמײכלט ער און זאָגט אזוי:
„מײַדל גאָלדנס מײַדל פײַן,
זע, דו ביסט שוין אזא גרויסע
אז דו קענסט מײַך נישט פאַרשטײן.
וואסער קאלטע — דײַנע ליפן,
שטיקער אײַז — די אָרעמס דײַנע
און שווארצע יאגעדעס — די אויגן.“

און אין בענק, גיי אויס נאך זיי
ווי א שוואלב אין פראסט און שניי.

(יונגער בוים מיט זיבן צווייגן)

...סארא פיינע דערקענטעניש פון פאלקס נשמה! פארשטענדלעך
ביי א דיכטער וואָס האַלט זיין אויער אָפּן צו דעם וואָס דאָס פּאַלק טראַכט,
זינגט, חלומט און רעדט. אַט דאָס אינטימע בילד פון פּאַלקס־לעבן, איז א
באווייז פון מאַנגערס אינטימען קאַנטאַקט מיטן רומענישן פּאַלקלאָר, מיט
דער רומענישער לאַנדשאַפּט, מיטן פּלאַטער פון דער נשמה פון די יונגע
מענטשן.

אין דעם ליד „מאמעשי, דער מיאוסער בחור“ וויל מען צווינגען א
שיינע טאַכטער זי זאָל חתונה האָבן מיטן מיאוסן, רייכן בחור, אָבער דאָס
מיידל זאָגט אן אנטשלאָסענעם ניין, וויל, „ליבע נעמט מען נישט מיט מי-
אוסקייט נישט מיט צירונג, נישט מיט געלד“.

מאמעשי, דער מיאוסער בחור
וויל מיר נעמען פאר א ווייב;
הער ווי ס'פלאטערט מיין נשמה,
זע ווי ס'ציטערט מיר דאָס לייב.
אויב דו וועסט מיך, מאמעשי,
צו דעם מיאוסן בחור געבן,
וועל איך נאָך אין מיטן דאַרף
נעמען זיך דאָס יונגע לעבן.

און וויסן זאָל די גאַנצע וועלט,
ליבע נעמט מען נישט מיט מיאוסקייט,
נישט מיט צירונג, נישט מיט געלט.
און די מאמעס זאָלן וויסן
און געדענקען זייער לעבן —
אויב זיי האָבן שיינע טעכטער,
וועמען זיי אוועקצוגעבן.

(מאמעשי, דער מיאוסער בחור)

מאנגער דער זיגגער פון שטערן, ברויט און וויין, דער דיכטער
וואָס האָט דערהערט דאָס געוויין פון א ווערעמל און פון א גראָ, געוויין
פון א שטערנדל און פון א האָז, וואָס האָט געטראָגן איבער די גרויע
וועגן פון זיין לעבן דאָס ליכטיקע וואָרט אויף די ליפן, די גאלדענע שיין
אין דער האַנט, פארנעמט זי בענקשאפט, ליידנשאפטלעכע ליבע פון א
יונג מיידל נאָך איר געליבטן, ווי אין ליד:

ווער ס'ברענגט מיר היינט באַנאכט
מיין געליבטן, היינט באַנאכט —
דעם וועל איך מכבד זיין.
מיט דריי עמערס רויטן וויין.

כ'האָב פאר אים דעם טיש געגרייט
און איבער דער גאנצער שטוב פארשפרייט
בלאָע און רויטע בלומען —
זאָל ער היינט נאָר קומען.
עפנט ער די ליפן קוים,
ווייס איך תיכף וואָס ער וויל.
איך פארשטיי שוין זיינע רייד,
ווי, למשל, טע פארשטייט —
דאָס גרינע בלאט פון עפלבוים
דעם צייטיק־שיינעם עפל.

(ווער ס'ברענגט מיר היינט באַנאכט)

מאָנערס ליטעראַרישע שאַפונג איז פארפלאַכטן מיטן פאַלקלאָר:
מיטן יידישן און צומאַל סטימולירט אויך פון ניט־יידישן. אין זיין אַנטאָ-
לאָגיע „פעלקער זינגען“ שרייבט ער אין אריינפירלוואָרט:
...וואָס מער איך פארטיף זיך אין דעם וועזן פון דער דיכטונג,
אלץ בולטער ווערט פאר מיר דער באַטייט און די סוגעסטיווע שיינקייט
פונם פאַלקסליד“.

פערזיפּיצירטע אפּאָלאָגעטיק, שיינט אונדז היינט, דאָס אמאַל פאַ-
פולערע רומענישע ליד, וואָס דער יידישער קלעזמער און פאַלקסזינגער
מלאָ לעמיש' פלעג זינגען און שפילן לעבן דאַינעס, האַרעס, און ארויס-
רופן אזויפיל באַגייסטערונג:

„זיס און שיין איז זי די שפראך
וואָס מיר רעדן אין שטיב,
רעדט און שרייבט דאָך נאָר רומעניש
ווי גאָט איז אייך ליבן!

פאר א וואָרט, פאר א רומעניש
כ'שטעל דאָס לעבן איין,
פאר א וואָרט פאר א פראנצויזיש
גיב איך ניט קיין באן!

אַט דאָס ליד איז געווען אומלעגאל צוריק מיט הונדערט יאָר, אין
די מקומות ווו דער יידישער פידלער און פאָלקסזינגער לעמיש פלעג עס
זינגען אינײנעם מיט אנדערע לידער פון דער זאמלנג „דאָרול“ (בענקשאפט)
אָדער פון אלעקסאנדריס לידער מיט מוזיק ווי „דאָס שטערנדל“ (סטעלוצא).
באגייסטערונג האָבן די לידער ארויסגערוּפן ביי די צוהערער און ניט ביי
די שומריס פון זיין מאיעסטעט דעם צאר, וועלכע האָבן דעם באלײבטן
פאָלקסזינגער און מוזיקער דערפאר משלח געווען פון דער אימפעריע,
אויף תמיד.

דער טרובאדור און פאָלקסזינגער זעליק בארדיטשעווער האָט אין
זיין „דאָינע“ באזינגען דאָס שווערע לעבן, פול מיט ליידן, וואָס עס פירט
דער פויער:

שפיל דו קלעזמער מיר א וואָלעך,
געלט מזומן אַט אַ צאָל איד,
און די פויקער פויק ביס־באס —
היינט איז חגא, היינט איז כראס.

רעפריין: אָ, אָ, אָ... ליו.

ס'האָט דער ווינט געפאטשט, געשמײטן,
די צינצאוועס מיך געביסן,
זון געברענט מיך און געבראַטן —
נישט קיין ווענט און נישט קיין שאָטן.

רעפרען: אָ, אָ, אָ... ליו.

ס'האָט גערעגנט. ס'האָט געראַסעט
נאלאקעס שאָף האָב איך געפאָסעט,
ער האָט ברינדזע, שאָף און וואָל —
איך געבליבן הויל און גאַל.

רעפרען: אָ, אָ... ליו.

נישט קיין שאָף און נישט קיין ברינדזע
און קיין קאַרמע פאַר דער מינדזע,
סיידן נאָר אַ גרוב אויפן צווינטער —
איבערקומען דאָרט זעם ווינטער.

רעפריין: אָ, אָ... ליו,

(דאָינע)

אין אַט דער דאָינע, איז זעליק באַרדיטשעווערן געלונגען צו באַ-
העפטן דאָס יידישע פּאָלקסליד מיט דעם ספעציפישן אַראַמאט פון דער רו-
מענישער ערד, קינסטלעריש צו קרייצן זיין קלאַג און טרויער מיט דער
האַרציקער בענקשאפט פון דער רומענישער דאָינע.
כדאי צו דערמאנען די ווערטער וואָס זיינען איבערגענומען געוואָרן
פון דער רומענישער שפראך, און אריין אין בעסאַראבער יידישן דיאלעקט
א וואָלעך און דאָינע-זיינען איבערגענומען געוואָרן פון רומענישן פּאָל-
קלאַר און מייסטעריש איבערגעפורעמט געוואָרן אויף אַן אייגענעם נאַציאָ-
נאַלן שטייגער האַגאַקריסטלעכער יום-טוב; גאַל-נאַקעט; ברינדזע-שאַפּע-
נער קעז; נאַלאַקע-מיכאַלאַקע, א נאַמען; מינדזע-לאַשעק; זשעליע-טרויער;
צאַנצאַרעס-מיקן.

נאָענט צום רומענישן פּאָלקסליד און פּאָלקסמאַטיוו, עכט מוזיקאַליש,
שפּילעוודיק און דאָך מיט אַ פּערזענלעכן טאָן, זיינען יאָסל לערנערס איי-
בערדיכטונגען אַדער אין סטיל פון רומענישן פּאָלקסליד.

גייסטו, ליבסטער צו דער טיסע,

לאַז מיר איבער עפל זיסע.

אָ... אָ..

כי וועל די זיסע עפל עסן,
וועט די בענקשאפט מיך נישט פרעסן.

אָ...אָ...אָ

פאלט פון ביימער בלאט נאך בלאט,
ס'איז מיין באַכער א סאָלדאט.

אָ...אָ...אָ

מיט א ביקס און הויכע שטייול —
פארוואָסזשע שרייבסטו נישט קיין בריוול?

אָ...אָ...אָ

שיק מיר איבער מיט דער טיסע
דיינע קושן און דיינע גרוסן.

אָ...אָ...אָ

בליען פריידיק מיינע הענט,
ס'קומט מיין טייערער א סערוזשענט;

געאַרעמט גייען מיר שפאצירן,
מ'זאל אונדז זען און מ'זאל קראפירן.

וויפל מענטשלעכע עכטקייט און חן פארמאָגט דאָס פאַלגנדע ליד:

ווייט פון מיר ביזטו מיין באַכער,
ס'טיילן אָפּ אונדז בארג און וואלד;
שענקט מיר גאָט נאָר שטארקע פליגל
פלי איך אין דיין דערפל באלד.

כי וועל א ליבן גרוס דיר ברענגען;
ס'האַט זיך היינט צעבליט דער קאַרן;
און געדענקסט נאָך, זשונקען, ס'קעבלבל,
די איז א מאמע היינט געוואָרן...

ס'האָט דער טאטע אויף יארידן
אַנגעקויפט כאזיין ים פעטע
אלעס, זאָגט ער, פאר מאריאַרען,
זיין א נאדן, פאר איר וועט עס.

אַוונט קומען מייע פריינדינס
זינגען מיר און עסן יאָדרעס —
טיגארט נאָך דיר מיין הארץ און לעכצט,
ווי נאָך רעגן לעכצן קאָדרעס.

טיילן אָפּ אונדז באַרג און וואַלד
און פליגל, וויל מיר גאָט נישט שענקען;
סארפעט יעדע נאכט מיין לייב
אויף מיין בסולע־בעט פון בענקען...

(ווייט פון מיר)

**פשוט, נאטירלעך, מענטשלעך איז דער דיאלאָג פון „פאָיע ווערדע“
צווישן א מיידל און א בחור, וועלכע גיבן זיך איבער דער ליבע־אָן
צוימען...**

פאָיע ווערדע — זון און בלומען,
ווען, איליאנע, זאָל איך קומען?
גוינער בוים און גרינע בלעטער —
קומען פֿריר צו קומען שפעטער?

— זאָלסט ניט קומען שפעט באַנאכט
ווען דאָס טירל איז פארמאכט.
קומען זאָלסטו פארן שלאָפן,
ווען דאָס טירל איז נאָך אָפּן.

— דערווארט־זשע מיך ביים טויער איליאנע
היינט ביינאכט ביסטו דאָך מייע;

איז עמעס וואָס אין דאָרף מ'רעדט,
אז פאַר יעדן אז דיין בעט?

— ניין קאָסטיקע, גלייב נישט קיינעם,
דאָס באַרעדן מיך די שכיינים...
קום צוגיין קאָסטיקע מיינער,
איך בין קיינעמס נישט, נאָר דיינע.

(פּאָיע ווערדע)

די יידישע יוגנט פון די מאַלדעוועשע שטעטלעך און שטעט, זינגט מיט דער זעלבער האַרציקייט קאַשבוק'ס, „ביים שפיגל“, עמינעסקו'ס, זעסט ווי די פייגל פליען אוועק... מיט הערלעכע מעלאָדיעס באהעפטע, ווי די אייגענע, שיינע יידישע פּאָלקסלידער.

אין באשטאנד פון דער יידישער באפעלקערונג פון רומעניע, איז גע-
ווען א וואַגיקע האַרעפאשנע מאסע, אן ארבעטנדיקער עלעמענט: בלעכערס,
שניידערס, שוסטערס, סטאַליערס, מאַליערס, וועלכע האָבן זיך באוועגט,
ארוםגעפאָרן פון שטעטל צו שטעטל פון דאָרף צו דאָרף. אין די זומערדיקע
אינדערפריען, האָט געהילכט דאָס מריקען פון די בהמות וואָס זיינען גע-
פירט געוואָרן אין דער טשערעדע אַרײַן, די געקלימפערײ פון די מכשי-
רים מיט וועלכע די פויערים גייען צו דער ארבעט אויפן פעלד. אָט דער
לעבנסשטייגער פון ארום, די שיינע נאטור, די אזוי באַזונגענע רומענישע
נאטור, האָט דער יידישער מענטש איינגעזאפט, געאַטעמט איר לופט, גע-
לעבט איר לעבן, זיך באהאַפטן מיט איר. אזוי זענען אויסגעוואקסן פון די
דרימלענדיקע שטעטלעך, מיט שטיבער וואָס האָבן געזינקען אין שטויביקער
ענגשאפט, א יידישע יוגנט א פעסטע, האַרציקע פארהאַרעוועטע יוגנט, און
ס'האַבן אויפגעבליט לידער פון ליבא, האַפענונג און פרייד, ערדישע ווי
ביי די מיטלעבנדע נאַענטע, ארומיקע מענטשן, יונגע אָדער קינדער אפילו.
אָט די שיינע נאטור פון רומעניע, לאַנקעס און וועלדער, בליענדיקע
סעדער מיט זאפטיקע פירות, מיט פארבנרייכע בלומען, האָט אימפּרעסיאַ-
נירט דעם רומעניש-יידישן שריפטשטעלער, דיכטער, וועלכע זענען אַרײַן-
גערונגען אין פשוטן, בליענדיקן לעבן, און אויסגעשפינט לידער ווי דאָס
ווייטערע ליד, אין וועלכן עס קומט צום אויסדרוק די סובטילע קינדער-
נשמה, וואָס האָט זיך באהאַפטן מיט דעם גאַנצן לעבנסשטייגער פון ארום:

„רייסט זי שטעקאלעך מיט קארשן
פלעכט זי איין די האָר;
מאכט זי אויעררינגלאך פון קארשן
אויף אן אויער א פאָר.
און דעם קאָפּ באהאַנגען מיט קארשן
ווי די סמאַלע שוואַרץ,
אז מ'זעט איצט חנהלען
פרייט זיך אזש דאָס האַרץ.

(א. אווערבוך.)

אין דאָרף, פארנאכט, זיצט א מיידל פול בענקשאפט צו איר געליבטן.
זי פארגלייכט אים צו פעלד־בלומען און קאָרן־בלימעך — „זיינע אויג
זיינען בלויער פון די בלימעך און זיין האַרץ איז קלאָרער פון די פליסנין
דיקע וואסערן“... איז כדאי צו זען וויאזוי אזא מאַטיוו קאָן מגולגל ווערן
אין ליד פון יידישן דיכטער מ' פריד. — ווייניגער:

„שפאן איד צווישן ווייסע פעלדער
ווייסע וועלט מיט מיר אליין,
קומט א שיקסל מיר אקעגן,
רויטע ליפן, ווייסע ציין.

בלויער ים אירע אויגן.
צעפלעך גאַלד — סנאַפעס היי,
צארטע פיסעלעך אין שטיוול
טרעטן שטילינקע דעם שניי.“

אפילו דער דיכטער פון קליין שטעטעלע, ביי דעם ברעג פון טייך
מיט ווערבעס, זעט ווי:

„איז שטיבאלע א זומער־זון
האַט זיך אריינגעציליעט.“

טראצדעם וואָס „אין שטראלן איינגעטוליעט, א זיסקייט וועבט אין
ווינקאלעך“, צויבערט אים דער שיינער דרויסן:

„אינדרויסן פריש: נאָר גרין און בלאָ
און ווייטע שמעטער שוועבן —
ס'זינגט אין לופט, ס'זינגט אין גראַז,
ס'זינגט פון זיך זאָס לעבן.

(7. בערטיש.)

דער דיכטער מיט א פאָלקלאָרישער אָדער וועמענס לירישע שאַפונגען
זיינען געגאנגען ניט נאָר צו עסטעטן־געניסער נאָר צום פשוטן, וואַרעמען,
גרויסן האַרץ פון פאָלקסמענטש אין רומעניע־יעקב גראַפער, האָט פאר-
פלאַכטן אין זיינע לידער רומענישע און יידישע פאָלקס־מאַטיוון. א בולטער
באווייז איז זיין אינספּירירטער פּאַעם „באלינעשטי“, א מוסטער פון רומעני-
שער דיכטונג אין יידיש. גראַפער דערמאנט דעם פינפהונדערט יאָר אלטן
מאַנאסטיר באלינעשטי און אלץ וואָס ער איז אויסגעשטאנען פאר דער צייט.
אין אַט דעם פּאַעם „באלינעשטי“ ווי אין א סך פון זיינע לידער,
ווייזט אונדז יעקב גראַפער זיין נאַענטקייט צום רומענישן פאָלק, ווי גע-
ריט ער איז פון זיינע ווי פון אייגענע דורותדיקע ליידין אלס פאָלק און יחיד.
גראַפער דער דיכטער, מענטש און ייד, איז טיף גערירט פון דעם פּרעכטיקן
רומענישן פייסאזש, פון דעם אָנגעווייטיקטן געזאנג פון דער רומענישער
פאָלקס־אפונג־די דאַינע.

ליידער איז מיר נישט געלונגען צו באַקומען דעם פּאַעם, ציטיר איך
אן איבערזעצונג וואָס גראַפער האָט געמאַכט פון מיכאיל עמינעסקו, ניט
די איינציקע, פון רומענישע דיכטער, א.ט. „וואָס קומסטו ניט?“.

זע נאָר די שוואַלבן פליען אוועק
פון ניסנביימער פאלט די דעק,
אויף גערטנער ליגט דער פּראָסט צעשיט
וואָס קומסטו ניט, וואָס קומסטו ניט?.

קום ווידער אין מיין אַרעם אהער
כװעל דיך באַטראַכטן פול באַגזר,

מיין קאָפּ ליינט אָן אין זיסער לוסט,
זיין אָן זיין ברוסט, זיך אָן זיין ברוסט.

געדענקסטו נאָך די טעג. ווי שיין...
מיר פלעגן ווייט שפאצירן גיין.
אין ד'אַרעמס וויגן דיך אין טאָל,
אזויפיל מאָל, אזויפיל מאָל...

די ערד האָט שיינע טעכטער פיל
מיט אויגן ווי א פונקטן־שפיל
זיי צינדן אָן, זיי ברענגען רו,
דאָך ניט ווי דו, דאָך ניט ווי דו.

ווייל דו באשיינסט מיט איין באפעל
דאָס שטילע לעבן פון מיין זעל.
נאָך קלאָרער ווי א הימל־שיין,
געליבטע מיין, געליבטע מיין.

שוין שפעטער אָסיען אצינד,
די דארע בלעטער טרייבט דער ווינט
און אלע פעלדער ליגן וויסט...
און דו ווו ביסט, און דו ווו ביסט

(וואָס קומסטו ניט.)

**דער צארטער ליריקער מיט דייטלעכע סאָציאלע אקצענטן. — הערץ
ריוויקן (הערצל הייסינער), איז געווען פאָפולער מיט זיינע לידער „פון שכ״
נישן דאָרף“. דעם דיכטער באצויבערן די נאכטיקע לידער וואָס שמעקן מיט
פעלד און מיט שיער און פולן אָן די לופט מיט ווארעמקייט ליבער:**

„... גיסן אזוי זיך פון שכנישן דארף
היימישע זאפטיקע טענער,
ביז ס'הייבט אָן פרימאָרגן צו ווארגן די נאכט
און ס'הייבן אָן קרייען די הענער.“

אבער פארכאפט פון דער שיינקייט פון דער רומענישער ליריק האָט
ריווקין איבערגעדיכטעט אַקטאוויאן גאַגא'ס "La noi"; דער מאָלדע-
וועשער יידישער יונגער מענטש, אויפגעוואקסן צווישן ברייט צעשפרייטע
כליענדיקע גרינע פעלדער און וועלדער, מיט א זילבערנעם טייך ביים ראנד
פון וואלד, איז פארשטענדלעך צום הארצן געגאנגען די נאטור־ליריק, דער
רייכער, פארביקער רומענישער פייסאזש פון אזוי פאַפולערן ליד אין וועלכן
עס שוועבן נישט געלאָשענער טרויער, אומעט, פארביטערקייט:

ביי אונדז אזויפיל גרינע קאַרעט,
אויף פעלדער ווייץ און קאַרן.
ביי אונדז אזויפיל שמעטערלינגען
און שטיבלעך פול מיט צאַרן.

קומען פייגעלעך פון ווייטנס
אונדזער דאָינע הערן,
ביי אונדז אזויפיל בלומען, לידער
און אזויפיל טרערן, טרערן.

אומעט רינט אין שטילן מורעט
טרויער פליסט אין אַלט,
עס דערציילט דאָ אונדזער בענקשאפט
יעדער בוים פון וואלד

זומער־פייגעלעך אפילו
זאגן ביז דאָ ווערן.
ווייל טראָפנס טוי וואָס אויף די בלומען
זענען אויך נאָר טרערן, טרערן.

זיצן מאמעס גאנצע נעכט
שפינען לייוונט, וועבן,
טאטע, מאמע און אויך זון
באוויינען דאָ זייער לעבן.

בענקט זיך אונדז אזוי נאך פרייד
 דער וואלד איז אונדזער עדות,
 געווארעמט האָבן אַט די בענקשאפט
 זיידעס, עלטער־זיידעס.
 און ביז היינט איז אַט דער טרוים־
 מקוים ניט געוואָרן,
 פעלדער אויסגעבעט מיט ווייץ
 און שטיבלעך פול מיט צאָרן.

(ביי אונדז...)

אַקטאוויאַן גאַנאַס? „De ce m-ați dus de lingă voi? וואָס
 איז זייער פּאַפּולער געוואָרן אויך א דאַנק, דער מוזיק קלינגט אזוי אין
 הערץ ריווקינ'ס איבערדיכטונג:

וואָס האָט איר מיר פאַרשיקט פון דר'היים,
 אין אזא ווייטער וועלט?
 געבליבן וואָלט איך בעסער דאָרט,
 ביים אקער און ביים פעלד

א שטיבל וואָלט איך מיר געבויט
 מיט לייטן גלייך צו ווינען,
 כ'וואָלט חתונה געהאַט אזוי
 דאָס גאַנצע דאָרף זאָל שטוינען.

וואָס האָט איר מיר פאַריאַגט פון אייך
 אויף בלאַנדזענדיקע וועגן.
 איר וואָלט געהאַט אצינד שוין אויך
 דעם קאַפּ וווּ צוצולייגן.

א אייניקל וואָלסטו געהאַט
 וואָס זאָל דיך רופן זיידע,

וואָלט מעשהלעך אים פיל דערצייקט זיין
איר וואָלט געשטיפט דאן ביידע. — פילן זענען
געווען זייער גוטע פראגען.

און גלייך איך זע: מײן מאמע דאָרט
שעפט נחת פון דער שנור.
די שמייכלט און פארשיט זי באלר
מיט עצות אָן א שיעור.

און איצט פארברענגען זייערע טעג
די אלטע לייט אין תפילה —
עס קלאַגט די מאמע גאנצע נעכט
דער טאטע אויך אפילו.

(אין דער פרעמד...)

**דער רומענישער פייסאזש גייט אריין אין דער טעמאטיק פון כמעט
אלע יידישע דיכטער פון רומעניע. צבי צעלמאן שרייבט וועגן זיין האר
ציקער היים:**

דאָ איז ווידער זוניק!
אקאציע און צוויט.
סטעפעס ליגן רחבותדיק —
צעבליעטע און מיד.

דאָ וועקן דין די פויגעלעך
א יעדן פרי פון בעט.
און מיט ליבע מאמע־אויגן
טוען דיר א גלעט.

(...) א פייפל פייפלט אין די בערג,
ס׳האַרכן פעלזג, שאַף און רינדער.
ס׳איז די תפלה פון די דורות —
און א טרייסט פאר קראנקע קינדער.

שמחה שווארץ דער פערזן ציזעלירער, האָט מיט א סך פּאַלקסטימ־
לעכן חוש, פריי איבערגעדיכטעט רומענישע מאַטיוון, פון וועלכע מיר
דרוקן איבער דאָ, בלויז זעקס מאַטיוון

1. ליובינקער פון יענזייט בריק
פלעכט דיין בייטש א גוטן צוויק.
בינד דינע אַקסן אָן טאלאַנקעס
ווען דו פירסט זיי אין די לאַנקעס;
און ווען דו גייסט פארביי מיין פענצטער
טו א קנאל פון בייטש מיין שענצטער,
וועל איך זיך פון שלאָף אויפכאַפן
שטיל פון דר'היים זיך ארויסכאַפן
און וועל נאַכגיין איבער לאַנקעס
נאַכן קלאנג פון די טאלאַנקעס.
2. וואַלט מיין ליבסטע נאָר געוועזן
אויפן באַרג וווּ שיידן וועגן,
וואַלט איך טאָג ווי נאַכט געגאַנגען
סיי אין ווינט און סיי ביי רעגן.

האַב איך שרייבן ניט געלערנט
קען איך ניט קיין בריוול מאַכן
וואַלט איך בעטן פרעמדע שרייבן
וועלן פרעמדע אָבער לאַכן.
3. ליובינקער ניט קום שוין מער
היינט פאַרנאַכט צום שכנס שייער --
ער פאַרקלאַגט מיך פאַרן דערפּל
אז דו קושט מיך אזוי הייס,
סע קען חלילה זיין א פייער.
4. בלעטער גרינינקע און קליינע
ס'האַט מיר היינט דערציילט די שכנה

אז מיין ליבער איז פארגאנגען
מיט דער קאסע שניידן זאנגען.

5 וואָס איך וויל און וואָס איך מיין
העלף'זשע גאָט סע זאָל געשען
זאָל די קאָסע זיך צעברעכן
זאָל ער זיך די הענט צעשטעכן
זאָל די קאָסע אויף שטיקער שפּרינגען
זאָל די ערד די שטיקער שלינגען
ער זאָל מוזן צוריק קומען
זיך און אנדער קאָסע נעמען

קומען פונעם פעלד צוריק
זוכן אין מיין שויס זיין גליק
קומען זאָל ער פון העט ווו
אין מיין שויס געפונען רן.

אז איך קום אהיים אין די פארנאכטן
און פון דיינע קושן די באקן פלאמען,
שאַקעלט אויף מיר מיטן קאָפּ דער טאטע
און איך שעס זיך אזוי פאר דער מאמען.

6 קייסער, קייסער זאָג מיר צינדער
וון פארפירסטו אונדז די קינדער,
און ווו שלעפטסטו די הארמאטן
מיט די פאָלקן מיט סאָלדאטן?

קייסער, קייסער, הער שוין אויף,
לאָז שוין נעמען באלד א סוף,
סיגייען קינדער פרי פארלאָרן.
מידלעך אויך שוין גראָ געוואָרן
זינט דו האָסט אויפגערייסט דעם צאָרן.

בלעטער גרינינקע און קליינע
כליפעט אין מיין הארץ א דאָינע,
בלעטלעך גרינע, בלויע שטערן
קייקלען זיך פון אויג די טרערן.

(רומענישע מאָטיוון פון שמחה שוואַרץ)

קובי וואָל האָט געווייטיקט פאַר עוולות, געשטורעמט קעגן אומרעכט.
מיט האַרצווייטיק מאָלט ער אין זיין ליד „האַריא דאָס שווערע לעבן פון
אַרעמען פויער:

„היינט שטייען מיר נאָך געשפּאַנט אין יאַכן,
איבער אונדזערע שטיבער לויערט הונגער, טויט,
און ס'צאנקט דאָס דאָרף אין פיבער פלעקן רויט.“

מיט אונדזער ארבעט פרווון מיר אילוסטרירן, אָפּמשלען אונדזער
באהויפטונג אן יידישע דיכטער פון רומעניע, האָבן אין זייערע אָריגינעלע
שאפונגען אָדער איבערדיכטונגען, אָפּגעשפיגלט דעם נאַטור און הומאַנעם
פּייסאַזש פון רומעניע.

אין אמאָליקן רומעניע, ניט געקוקט אויף איר פעטער ערד מיט
גאָלדיקע זאנגען, מיט אירע זאפטיקע פירות, מיט אירע שפעדיקע לאַנקעס
באפּינטלטע מיט בלומען ווי שטערנטיכלעך, האָט דאָס פּאָלק געוואוסט פון
טיפע ווייען, פון א הארט לעבן.

יידישע דיכטער פון רומעניע האָבן געווייטיקט פאַר עוולות, מיטגע-
פילט די ליידן פון זייערע מיטמענטשן. מיטגעפילט דעם פויערישן אומעט,
טרויער, דעם יידישן קרעכץ, און ווען געשטורעמט קעגן אומרעכט דער
מוטיקט די האָפּענונג אויף ליכטיקע טעג, ווען געטרייסט, געפריידיקט
פריינדשאפט צווישן רומענער און די מיטלעבנדיקע נאַציאָנאַליסטען פון
רומעניע.

טודאַר ארגעזי אויף ייִדיש.

צו די שפראכן אויף וועלכע די רומענישע ליטעראטור האָט דורך איבערזעצונגען, באקומען א ברייטע צירקולאציע און הויכע אָפּשא-צונג, מעגן מיר צושרייבן אויך דאָס בוך מיט לידעראַן אויסוואל פון די בעסטע דיכטערישע שאפונגען פון טודאַר ארגעזי, איבערגעזעצט פון ליטמאן-וויגדער.

טודאַר ארגעזי — דער אָנערקענטער מייסטער פון דער מאָדערנער רומענישער דיכטונג, איז געבוירן דעם 21 מיי 1880 אין בוקארעשט, ווו זיין פאָטער האָט זיך באזעצט. אין עלטער פון 16 יאָר, פארעפנטלעכט ארגעזי זיינע ערשטע פּערזן. פון זומער 1904 ביז 1911, לעבט ער אין דער שווייץ און אין פראַנקרייך. צוריק אין רומעניע, אנטוויקלט ער א רייכע זשורנאליסטישע טעטיקייט, מיטארבעטנדיק אין דער סאַציאַליסטישער און דעמאָקראטישער פּרעסע.

אין זיינע ארטיקלען נעמט יער שטעלונג צו די אקטועלסטע, פאַרשיידנארטיקסטע פּראַבלעמען. פאר זיינע בייסיקע פאמפלעטן, האָט מען אים אפילו אריינגעזעצט אין תפיסה אין 1918, און אין לאגער אין 1943. אין זיין סאטירישער פּראָזע, דעמאסקירט ארגעזי די אלגעמיינע אספּעקטן פונעם דעמאָלטיקן לעבן, גיט אונדז א פּרעסקע פון אמאָליקן רומעניע, צווישן די יאָרן 1918-1944. געזעלשאפט, אינסטיטוציעס, זיטן, ווערן געשטעמפלט אין בלעטלעך וואָס פארגעדענקען זיך.

פאַרלויפיק אינטערעסירט אונדז דער דיכטער ארגעזי וועלכער שטרעבט צו ליכט, צו גוטס, צו שיינס, צו וואָר. ארגעזי פילט אן עקל צו אלץ וואָס פארמיאוסט דאָס לעבן. ווי אן אויסטייטשער פון דער רומענישער ווירקלעכקייט, איז ארגעזי א נאציאָנאלער דיכטער. אָבער אין זיין פּאָעזיע, דריקט ער אויס אויך די מאטערנישן פון דער מענטשלעכער

נשמה, איר דורשט נאך וויסן, איר אומרו און ווונטש צו דערגרונטעווען דעם זין פון דער וועלט, דעם ציל פון איר עקזיסטענץ, — די זוכענישן און דעם אומרו פון דער מענטשהייט און דערמיט, איז ארגעזי גלייכצייטיק, אויך א דיקטער פון אוניווערסאלן פארנעם.

עד כאן וועגן טודאָר ארגעזי און איצט וועגן דער איבערזעצונג אויף יידיש. איך בין זיך משער אז ליטמאן וויגדער איז צוגעטראָטן צו ארגעזיס לידער אויף יידיש, מיט דער כוונה אריינצוברענגען אין דער מאָדערנער יידישער ליטעראַטור, אן אַריגינעלן דיקטער, וועלכער פאר-מאָגט אייגנארטיקע לירישע חריפות און סובסטאַנץ, פארב און פארפוס, מאָטיוון וועלכע פעלן איר אפשר.

די קוואליטעט פון אן איבערזעצונג האָט איין קריטעריע, איין ספּר־חוקים־דאָס אַריגינעלע ווערק! פון דעם שטאַנדפּונקט איז ליטמאן וויגדערס דיקטונג־נאָענט און טריי.

דער איבערזעצער, אינטערפּרעטירט דעם אַריגינעלן טעקסט און פאַרהיט די ריטמיק און מאָלאָדיק, די ארגעזיאנישע פּערזן־מוזיקאליטעט, דעם מחברס סענסיביליטעט (פיינפיליקייט), און קינסטלערישע כוונות־מיט איין וואָרט אן איבערזעצונג סינטעטיזירוג.

אונדזערע באהויפטונגען, ארגומענטירן מיר מיט ציטאטן פון איבער-וועצטן בוך „לידער“; דערשינען אין „ליטעראַטור פאַרלאַג“, בוקארעשט 1966, ז“ 240.

פון ארגעזיס באנד „צוגעפאַסטע ווערטער“ גיט דער איבערזעצער דאָס ליד „צוואה“ (טעסטאַמענט) אויף זייטל 23, אין וועלכן ארגעזי, דריקט אויס אָנערקענונג די פויערישע עלטער־זיידעם וועמענס „געשטיקטע און ביטערע ווייטיק“ זען גיט אין געשליפענע פּערזן:

„... אויף צו פאַרבייטן, דאָ צום ערשטן מאָל, אַצונדערט. סאַפּע אויף פּען און בראַזדע אויף טינטער. האָבן די אלטע אָנגעזאַמלט, דאָרט צווישן די פי, דעם שווייס פון יאָרהונדערטער שווערער מי. פון זייער שפּראַך מיט ווערטער פאַר בהמות, האָב אין געשאפן צוגעפאַסטע ווערטער, פול מיט רמז און וויגעלעך פאַר די וואָס וועלן זיין די בעלי־בתיים. און, קנעטנדיק זיי וואָכן טויזטער אָן אָמעס, כ'האַב בילד און טרויס ארויסבאַקומען.

פון שמאטעס־קנאָספּן כ'האַב געמאכט און קראַנצן בלומען.
איך האָנדיק האָב געמאכט פון אָנגעזאָפּטן סס,
איס לאַזנדיק אין גאַנצן זיין מתיקות, כּוּח און טעם
דאָס וואָרט צום זידלען כ'האַב גענומען פיין אויסשפינען.
אַז אי צום צערטלען, אי צום שעלטן זאָל עס זיינען.
דאָס אש פון אונדזערע טויטע כ'האַב גענומען פונעם אויוון,
אַ גאָט פון שטיין געמאכט, אַוועקגעזעצט אים אויבן,
אַ הויכע גרענעץ, מיט א דער — און יענער־וועלט,
וואָס היט, זאָלסט טון זיין חוב, וואָס ער באַפעלט.

ווי מיר זען, ברענגט אריין דער איבערזעצער, היימישע, שורשיקע,
זאפטיקע יידישע אויסדרוקן!
טודאַר ארגעזיס סאַציאלע ליריק, איז ענג פארבונדן מיט דער
וויקלעכקייט פון זיין תקופה אָבער ווי פארשידנארטיק זענען אירע
קוואלן!

דער ציקל „שימל־בלומען“, איז א ווינקל מיט מאַדנער נייקייט פון
ארגעזיס לירישער וועלט, וועלכע שטרייכט אונטער זיין ברייטע סאַציאלע
אַבסערוואַציע.

מיט זיינע „שימל־בלומען“ פירט אונדז ארגעזי אריין אין א דאנטישן
גהינום, אין א סביבה פון פאריאס (מענטשן אן שום סאַציאלע, רעליגיעזע
רעכט, פארשטויסענע פון דער געזעלשאפט, ביי די הינדוסטאנער), וועלכע
טרענקען זיך אין כוואליעס פון פיין. דער דורשט נאך פארבאַטענער
פרייד, דערשלאָגט, מאטערט דעם געזונטן בארג־מענטש, דעם יונגן פיטרו
מאָרין וועלכער „האַט נאך דא אין תפיסה, צען יאָר אַפצוזיצן“. אין „בייע
תאוה“, 93. ז. שילדערט אונדז דער דיכטער, מאָרין פיטרו'ס וויזועלע האַר
לוצינאַציעס, זיינע עראַטישע וויזיעס:

„... דרייט זיך אין דער טיר דער שליסל,
הער איך דער נקבה'ס ציינער־קריצן,
באהעפט, צעשוּיבערט, ספאלאַשעט,
און גאָר ניט פאַטאַשעט.“

פיטרו באַנאַנד מיט גרויזאַמע רוצחים, געוויינטלעכע תפיסה־פענ־
סיאַנאַרן און די וואָס שמאַכטן דאָרט איבער דער שיינקייט פון א טרוים.

גארן ווי געפאנגענע אַדלערס הינטער די גראטעס, צו פרייהייט. אָט די
„פארשטויסענע“, זענען פֿול מיט לאטענטער, פארבאהאלטענער הומאניטעט
און ברענענדיקער וויטאליטעט ווי אין ליד „יאָן“ ז. 96:

„... אין די אָפענע אויגן איז פארבליבן,
עלנט, פארפרעמדט און פארפרוירן,
א שיין פונעם דאָרף ווו געבוירן,
פֿון פעלד ווו זײַהאַט ציגן געטריבן.“

ארגעזיס „פסאלמזן“ זענען א בולטער אויסדרוק פֿון די גריבלע-
נישן און ספקות וועלכע האָבן סוף כל סוף אים באווירקט. ער זאָל ווערן
אויס גייסטלעכער. ער זוכט שטענדיק דעם וועג פֿון אַנשטרענג:

„... געגרייכט אויף סאמע העכסטן שפיץ,
די סכנה זײַן איד מיר און שאף מיר איצט.
די שמאַלטע טטעזשקע קלויב איד מיר צום גיין,
ווען כײַטראַג דעם גאַנצן בארג אליין.“

(פסאלם, ז. 29)

דער דיכטער באגערט תמיד נאָר וואָס ס׳איז פארווערט, פארבאַטן:

„... מײַן אמתריקער חטא פאר דעם באשאפער
איז גאָר א שווערער און איז אין-ילכפר.
געפרוויט האָב איד מיט פייל און בויגן,
גאָט, אראַפצווארפן דיך פֿון אויבן.
א הימל-וויבער, מיט די אַדלעוס האָב איד זיך געגרייט,
אוועק צו רויבן דיין אלמעכטיקייט.“

(פסאלם, ז. 29)

דער מענטש וועלכער גלוסט תמיד צו גוטס און שיינס, און אלץ איז
אים פארבאַטן, פאלט אריין אין ספקות:

... א מנורה, א הויכט, א גרענען־וועכטער,
קומען שטערן און זיך אַנצײַנדן אין ריי
און די צווייגן, אויף מזבחות אויסגעשטוועקטע
און איד דין דיר, אָבער גאַטעניג, עד מתי?

(פּסאַלם, ז. 33)

אין די פּאָעמען פון יאָר 1941, ווען די נאַציס (און זייערע משרתים)
האַבן פאַרכאַפט די מאַכט אין לאַנד, אין דעם פּאָעם „כ׳האַב נישט פאַר־
שטאַנען“ ז' 131, גיט ער אונדז אַן אַספּעקט פון רומענישער גאַסטפּריינד־
לעכקייט און צוטרוי צום מענטשן. די פאַרכאַפּערס קאַנען נישט משיג
זיין, וואָס די טיר און טויער שטייען אָפּן סיי ביים קלויסטער, סיי
ביי זייער שטוב, און אַן אורח, ווען ער קומט אַרײַן, נעמט מען
אים אויף, ער רוט זיך אויס און גייט אַוועק מיט א פולער טאַרבע. אויף
תּרגום־לשון פּרעגן זײַ־ווער היט אייך, באַשיצט אייך, אלע טעג.

... כ׳האַב נישט פאַרשטאַנען וואָס זיי ווילן זאָגן עפעס,
ווען זיי געפּרוּווט דעם פּלויט צי ר׳איז נישט פאַרצוועקט
און אויך געוונדערט האָבן זיי זיך עס אביסל,
וואָס ס׳איז מיין טויער נישט פאַרמאַכט מיט שליסל.
— אזוי האָבן מיר עס פאַרכאַפּט. די זיידעס מיינע, זכותם יגן.
מיט שלאַס און שליסל, זיי זיך נישט ארום געטראָגן.

**כדי אויסצודריקן זיין רעוואָלט קעגן די פאַרכאַפּערס פון לאַנד, באַ־
נוצט אַרגעזי דעם פאַטעטישן ליריזם, שאַרף אין זיין נאַקעטער אויפּריכ־
טיקייט:**

... דער כּוח וואָס ליגט אין האַרץ טוט־וויי אייך און
אייך ברייט.
ווייל ער איז שטאַרקער נאָך פון פעלדזן, פון גראַניט.
פון יאָרן טויזנטער איד דויער,
אַן פעסטונגען זאָ, אַן א מויער.

(כ׳האַב נישט פאַרשטאַנען ז. 132)

דער דיכטער באנוצט אויך דעם קאָראַסיוון מלבוש פון סאטירע, ווי למשל אין זיין פאמפלעט ארטיקן „מיך אויסגעפרעגט“ ז. 128:

„... מיך אויסגעפרעגט און אויך פארשריבן,
א דאנק, האָב איך געזאָגט, צופרידן.
נאָר כ׳הויב נישט אָן פארשטיין דעם שכל,
וואָס דו פון מיר אין ביכעלע פארצייכנסט.“

דער פשוטער פויער וועמענס גאנצע תורה, שטאמט בלויז פון דער ערד, ווייסט נאָר פון פעלד-און וואלד, זיין שול און לערער:

„... קליינטשיקע אותיות, מעוברתע, לייג איך דאָרטן אויס,
און גרילן, די בעל־קוראָס לייענען אויפן אקער זיי.
דריי גאנצע נעכט און אינדערפריען צוויי,
וואסקן אויס דאָרטן שטאמען צווישן גראָזן,
און בלעטער פון ביכער אויפגעוויילקטע אויף קוקורוזן.“

(„מיך אויסגעפרעגט“ ז. 127)

דעם פויער וועלכער חתמעט „ברודערשאפט מיט דער האק, דער שווערער“, האָט ניט ליב מוז זאָל אים וואגן, אויספרעגן; דערפאר:

„... זיי־זשע מיר מוחל, רייט אויס פון זיין העפטל
דאָס אָנגעשריבענע צעקנייטשטע בלעטל,
און ניט פארקויף מיך אויף פאפיר,
ווייל גאָר אן אנדער סיזור לערנט מען אין דאָרף ביי מיר.“

„און אריבערלייגן וועט מען דיך, מחילה, יונגערמאנטשיק,
און אַנצמבלען מיט שטעקן, מיטן קאנטשיק,
אז אויף רי פיס דײַך שטעלן, נאָך דער שמחה
וועט קיין שום רופא מער נישט קענען, מעג זיין דער גרעסטער
מומחה.“

(...) זיי אויס די צייט וויפל די זון נאָך שיינט.
טע זאָלן דיר נישט בלייבן די רגלים דאָ, אין אונדזער קאנט."

(„מיך אויסגעפרעגט" ז. 128)

פון די ציטירטע פערזן ביז איצט און פון די ווייטערדיקע, זעט מען די טיפע קענטעניש, ביז אין די פארבאָרגענסטע ווינקלען, פון ארגעזיס שאַ פונג; די טיפע קענטעניש פון ביידע שפראַכן-רומעניש און יידיש וואָס האָבן געהאַלפן דעם איבערזעצער ליטמאן וויגדער, גובר צו זיין די שווערע פראַ-בלעמען, דהיינו, געפונען די יידישע עקוואלענטן פאר די פילע פאָעטישע פאַרמען, מאַטיוון און ריטמען, וועלכע ארגעזי באַרגט אויס ביי דער רו-מוענישער פאַלקס-ליטעראַטור. פארן איבערזעצער איז ניט געווען קיין גרינגע ארבעט צו געפינען די יידישע עקוואלענטן פאר די ארכאישע ווערטער, ארגאטישע אויסדרוקן, נעאַלאָגיזמען, מיט וועלכע עס זענען דורכגעפלאַכטן ארגעזיס לידער. אויסהערנדיק וויגדערס איבערזעצונגען פון ארגעזי אויף יידיש, האָט א באַקאנטער יידיש-רומענישער שריפטשטעלער, באַמערקט: „כ'האָב קיינמאָל נישט אזוי גוט פארשטאנען ארגעזי, ווי אין וויגדערס יידישער אויסטייטשונג."

מיר שליסן די ציטאטן פונעם ציקל „פאָעמען", מיט א פראַגמענט פון ליד „מענטש איינער", ז. 143, וואָס איז א מין נביאישער מוסר פאר די געלט-גיריקע, וואָס מאַכן פארמעגנס פון גנבה, דורך הריגה און צעשטערונג:

... האָפענונג, בלוט און גייסט, ווי א שוואַם,
דאָס גאָלד, דורשטיק, זאפט זיי איין.
אין זיין געמויערטן קעלער ווערט פארשטאָרצט
מענטשנס כשר לעבן, זייער האַרץ,
אומעטום, פרייד אָן א שיעור,
פון זיין נבלה, אוועקגעלייגט פאר דיר.

ס'איז א בושע, דו מענטש, א בושע איז מיר."

ארגעזיס סאַציאלע ליריק, טראַץ אירע פארשידענע קוואַלן, איז ענג פאַרבונדן מיט זיין תקופה פול סתירות און דערגרייכונגען. דער דיכטער וועלכער האָט אינטוירט אין זיין „צוואה" דעם דערוואַכונגס וועג פון אנא-

**פאלבעטישן קנעכט מיט א געבויענער פלייצע, ביז צו דער מדרגה פון
ווערן א פרייער מענטש:**

...פון ואַשטשינע דער, נייער נעפל מיט זומפ געמישט,
וועט בריענדיק דאָס לעבן, אויפסניי זיך יאווען פריש.

„(קייַו גאַנצער קלאַנג“ ז. 150)

ער איז אונדז מבטיח אין זיין ציקל „לויב געזאנג דעם מענטשן“, אז
אין טאָג פון באַפריינג, ווען פון שטראַף און קנעכטשאַפט באַפרייט האָט זיך
דער מענטש און גענומען גיין מיט אן אויפגעהויבענעם קאַפּ צו דער זון,
און דערבליקט דעם הימל „...די טיפּקייט האָסט באַנעמען און ניי האָט כל-
היציר געוויזן דעם איין־סוף דיר, ארום און איבער דיר“ (פון ליד „פאַר-
וירקלעכונג“, ז. 153) דאָס קאַכנדיקע פרישע לעבן, וואָס האָט זיך שוין
געיאָוועט, אויפּסניי דאַרף מען געדענקען; ווי יעדע גרויסע פאַרווירקלע-
כונג, וואס בייט אין קאַכעניש דאָס לעבן; „...אין אַט דעם גרויסן יום טוב
זאָלסט אייביק זיך דערמאַנען, ווען פונעם שטויב און פאַרעך פּלוצים
ביסט אויפגעשטאַנען „(ביז דעמלט“ ז. 151).
פון זעלבן ציקל, אין ליד „מענטש מיט מענטש“, שטייט דער מענטש
פנים אל פנים מיט דער געשיכטע. אַט איז א באווייז פון אַרגעזיס קינ-
סטלערישער רייפּקייט און אידעישער קלאַרקייט:

„איין מענטש איז געווען א בלעטל, נאָר איין מענטש מיטן צווייטן
אויסוואַקסן איז געלונגען, א בויס געוואָרן ביידע.
אויב אויפן צווייג דאָס בלאט דאַרט, נאָך־יונג שטאַרבט־אַפּ און
פאַלט.

לעבט זיך דער בויס אלץ ווייטער און ביימער ווערן וואַלד.
פאַר גורל גיך צו שטאַרבן, גענומען האָסט דיין שכר.
פון מענטש געווען גרודפּט. היינט מענטשהייט ביסט דערפאַר.

(מענטש מיט מענטש“, ז. 170.)

די אַנטשטייונג, דאָס אויפקומען פון מלחמות, שילדערט אונדז אַר-
געזי אין זיין ליד „דער בעל גאַוה“, ז. 175.:

„א בבל־טורעם? כ'ווייס נישט! קסרייס דאָרט געדרייט.
אז איין פּאָלק מיטן צווייטן זיך נישט מער איינפארשטייט.
דעם עולם איינצושטילן, האָט מען באנוצט כסדר
נאָר צביעות און נאָר שווינדל, נאָר אינטריגע און שקר.
די מאכט נישט צו פארלירן, פלעג זייער שטרוי־משרת,
דאָס פּאָלק פארנארן פשוט אין בלוטיקע מלחמות“.

דער חילוק צווישן קאניף און קריג?

„... דער קריג איז פאר די פוילע, נאָר קאמף, פאר אונדזער גליק.
זלחמה טוט פארשמירן. נאָר קאמף דאָס איז א חוב,
דאָלסט נישט אנטשלפּאָן ווערן אויף לויג, צי א קרישקע ברויט.“

(„קאמף און קריג“, ז. 177)

פונעם ציקל „1907“, דאָס יאָר פון גרויסן פויער־אויפשטאנד אין
אמאָליקן רומעניע, ציטירן מיר דעם אָנהויב, פון אויפשטאנד געשילדערט
פון ארגעזין אין „פּאַרוואָרט“, ז. 185:

„... אין ניינצן הונדערט זיבן, אין א באנאכט.
אין חודש מערץ, ווען סע הויבט זיך אָן דער אקער.
האָט פון פלעמענז און דערפער אנדערע א סך,
א פלאס צום הימל געטון זיך א צעפלאקער.“

די ברענענדיקע שפייכלערס מיט בערג ווייץ, די ברענענדיקע פאָ־
לאצן און הויפן פון די באַיארן ווען דער אויפשטאנד צעשפרייט זיך,
שילדערט דער דיכטער אזוי:

„... וואָס איז? א כאָגע (חגא) דאָ מען פייערט,
צי סתם אזוי, א פשוטע לוויה?
געוואָיעט אויך די הינט, מיטן צעלאָזטן עולם דאָ.
דאָס לאנד אין אויפשטאנד איז, אין א גוטער שעה.“

(„פּאַרוואָרט“ ז. 185—186)

וועגן דעם בראשית פון משל, דערציילט אונדז דער דיכטער אין זיינע „פערזן מכל המינים“ (194.ז) „דאס משל פון משלים“:

„...ביישפיל. משל, ווערטל, וויצל, חוזק, רעטעניש, גאנץ קלאר איז פארן מענטש א טרייסט געוועזן אין די ווייטיקן און צרות. דאס משל איז—א ביישפיל נאָר, וואָס דער מענטש האָט צוגעגרייט אז די חיות און בהמות זאָלן רעדן זיינע רייד. כאָטש די עוולה אָנגעוויזן, איז ניט אזוי גרינג צו בייטן. דורך דערציילן ר'האָט לעת עתה, אָפּגערעדט זיך פּונעם הארצן ווען אליין דער מענטש פארשטעלט זיך פאר א חיה, אפל, שאָף, דעם באלעבאָט ר'איז מער ניט מוחל, און אויך זיך אליין באשטרעפט וואָלף און לעמל לייב און לאָשעק, הינט און קאָפּ און אויך די מויל.

אינעם משל, ווי אין טעאטער, פאַרלעכווייז טענהן זיך אויס שטארקער טוט דעם שוואַכן וואַרגן, דאָס געשעט כּמט כּסדר ווייניקסטנס אזוי פאַרציטן אויסטייטשן פּלעג עס איעדער.

אלע פאצעטן פון ארגעזיס ליריק ברענגט דער איבערזעצער אין באַנד „לידער“. די פּאָנטאַטיק פון דער „ניטגוטער“ (100-102) און די ליבע-ליידן פון שווער בענקעניש“ ז.54-56:

„... ווי א שלאנג זיך ווארפנדיק,
פינף חטאים ליידנדיק,
לידער כ'האָב באשלאָסן שרייבן,
פיין פון נאכט מיר צו פארטרייבן.

ווייל אויב זי לעבט נאָך, ערגעץ ווו,
שרייב־זשע פעדער, בלוט, שרייב דו!
עמעצער קען וויסן דאָרט?
אפשר לייענט־זי, קומט זי פאַרט!“

מיר ווילן דערמאנען אז אין דער רייכער גאמע מאַטיוון פון ארגעזיס דיכטונג פעלט נישט דער עראַטישער מאַטיוו. פארענדיקן אונדזערע

ציטאטן וועלן מיר מיט א חנעוודיק, הומאָרפול געדיכט „שכינה“
(109 — 110:)

„... הער נאָר, הער עסט!
א קארטאָפּל, מעוברת!
הערסט. די שכינה איז אין זיי געווען,
בתולה־נזיר־דיק און ריין,
מן — השמיס־דיק,
דער אויבעו שטער, זיין חסד באנייענדיק,
זיינע הייליקע מכשירים טוט אראָפּלאָזן,
ביז צו די בולבעלעך די ראָזע,
און וועגן א ביפקעלע, א וואַרעמס, פון א באַרנוליע,
ווי פאר שמאראַגדן. שפרעכט ער אָפּ פּאוואָליע,
אין א נאכט א שטילער,
זייער אַנטוועק זיך אַנגעפולט מיט מילעך
אויף צו האַדעווען א פיצעלע
ביי א יעדן ציצעלע.“

די מיט ליבשאפט איבערגעזעצטע לידער, באווייזן סארא פערזן
ציועלירער ליטמאן וויגדער איז, סארא סובטעלן הומאָר און עמך־פשטות
ער באזיצט.

דער באווסטער רומעניש־יידישער דיכטער מארטשעל ברעסלאשו
האלט אז ארגעזי איז נישט צו איבערזעצן. דער דייטש־יידישער דיכטער
מארגול שפערבער, וועלכער האָט געחתמעט די דייטשע איבערזעצונג פון
טוראַר ארגעזיס לידער, האָלט אויך אז ס'איז כמעט אומעגלעך צו איבער־
זעצן ארגעזין אויף דייטש „צוליב דער אייגנארטיקער־אייגענער שפראך
פונעם דיכטער.“

ארגעזיס לידער אויף יידיש, איז א ליטערארישער אויפטו אין דער
ליטערארישער וועלט. ארגעזי אויף יידיש־א בראשית ארבעט, אן ערשטלינג,
איז א פולקאמענע איבערזעצונג. דער פאקט וואָס דאָ און דאָרט, זענען
איבערגעזעצט געוואָרן געצייילטע פינעף לידער, אין משך פון פופציק יאָר,
דער פאקט וואָס אפילו אָט די געצייילטע איבערזעצונגען זענען נישט
טריי דיעם אָריגינאל און געראַטן, זענען א באווייז אז מען האָט נישט גע־

וואגט צוטרעטן איבערזעצן ארגעזיס דיכטונג, צוליב די גרויסע, שווערע
פראבלעמען וואס אזא ארבעט רוקט ארויס.

ליטמאן וויגדער האט געטאן זיין ארבעט מיט באגאבונג, מיט ליבע
און אפשיי פארן אריגינעלן ווערק. אין זיינע איבערזעצונגען פון ארגעזיס
ליריק, האט ער אריינגעפלאכטן זאפטיקע יידישע, אויך היימיש-יידישע
ווערטער, גלייכווערטלעך און געראטיענע יידישע אימאזשן. וועלכע פאר-
מינערן בשום אופן נישט דעם אריגינאל, נאר פארטיפן אים, מאכן אים
אפט קלארער און פארשטענדלעכער.

בייטראַגן צו דער פלאסטיק:

מאקס הערמאן — מאקסי. מענטש, קינסטלער און ייד

ארבעטזאמקייט, ערנסטקייט און אידעאליזם האָבן כאַראַקטעריזירט דעם מער ווי א האלבן יאָרהנדערט טעטיקן קינסטלער־מייסטער מאַקסי. א געזונטער, שטאַרקער ווי א בוים, ווי א דעמב, א ווירדיקער ייד און מענטש, מיט שטאַלצן בליק אין געזיכט, אָן דעם שאַבלאַנעם־שמייכל, אַפּנהאַרציק און זאַכלעך, פּרעציו ווי איינער וועלכער האָט א לעבנלאַנג פאַרבראַכט מיט אַרבעט, מיט אַחריות־פּולער אַרבעט. אזוי האָב איך אים געזען און געקענט פון די טיפּע צוואַנציקער ביי די שטערַגב־רג־רעפּע־טיציעס מיטן "פאַרכישופּטן שניידער" פון שלום עליכם, ביי די אימפּרעזעס פון דער "ידישער קולטור פּעדעראַציע", אין דער "קונסט שול פאַר יידן" אין די מלחמה יאָרן, אויף די אימפּרעזעס פון „איִקוּף" און אין זיין ביי־ראַצימער אלס לאַנגיאַריקער דירעקטאָר פון מלוכהשן קונסט־מוזיי פון בוקאַרעשט.

מיט זיין דערפרישנדער פלאסטיק, האָט ער באלד ביים אָנהייב פון זיין קינסטלערישן וועג, פאַרנומען א בכבודיק אָרט און ביז צו זיין פטירה דעם 19־טן יולי 1971, איינעם פון די אָנגעזעענסטע ערטער, אין סאַמע אויבנאָן פון דער רומענישער קונסט.

אומאַפּהענגיק פון וואַנעט ער האָט געשעפּט זיין שטאַף, זיינע „סוזשעטן", פון דאָרף אָדער שטאַט, פון היינט אָדער פון נעכטן, אין זיין אומדערמידלעך און אלץ שטייגנדיק קינסטלעריש שאפּן, האָט מאַקסי באוויזן אז ער איז זינענדיק, טיף פיליק, אז ער פאַרמאַגט פאַטאַס פון עכטער פאַלקסטימלעכקייט. אָט פאַרוואָס מאַקסיס קונסט דערגייט צו אַונדזערע הערצער און איז א באווייז ווי יונג און פריש איז מאַקסיס קונסט!

געבוירן איז מאקס הערמאן מאקסי דעם 26טן אקטאבער 1895 אין בראילא, א וויכטיקע האפן־שטאָט ביי דעם דוניי אָבער נאָך אין די קינ־דער יאָרן פירן זיך זיינע עלטערן איבער קיין בוקארעשט און דאָרט באזוכט מאקסי די פּאַלקס און מיטלשול.

די קינסטלערישע אויסבילדונג באקומט מאקסי אין דער קונסט־אקאדעמיע פון בוקארעשט און נאָכן פאַרענדיקן זי, שטודירט ער ווייטער ביי די מייסטערס רעסור און איסער.

אין דער צייט פון דער צערשטער וועלט־מלחמה, אין די יאָרן 1916-1919, מאכט ער דורך א מיליטערישע שול און ווערט געשיקט אויפן פראַנט. באלד נאָכן קריג, ווערט אָרגאניזירט זיין ערשטע בילדער אויס־שטיצונג (איניינעם מיטן מאַלער שטוירער און דעם קאריקאטוריסט ראַ־סענפעלד־ראַס). אין דער קונסט־גאלעריע פון יאס, מאַלדעווע. שפעטער לעבט מאקסי א יאָר אין א דאָרף פון דאָראַהאַיער געגנט, און ווייל די ארבעטער האָבן זיך אָנגעהויבן רירן... ווערט ער ווידער גערופן אין מיליטער.

באפרייט פון מיליטער שטעלט ער אויס אינגיכן, אין בוקארעשט, זיינע לייחונטן, אין זאל פון די יידישע דיפלאַמירטע־אונירעא" (פארייני־קונג) און פאָרט ווידער אוועק אין א דאָרף, דאָסמאָל אין דער געגנט אַלט, ווו אַר מאַלט רעאליסטישע דאָרפ־מאַטיוון. וַער פאָרט אוועק קיין בערלין. שטודירן. אין אטעליע פון קינסטלער ארטור סעגאל ארבעט אויך מאקסי. און באטייליקט זיך אין א ריי אויסשטעלונגען. ער ווערט צוגעצויגן צו דער „נאָוועמבער גרופע“, א פארבאנד פון ראדיקאלע־לינק־געשטימטע קינסטלער. צוריק אין רומעניע האָט ער יעדע צוויי יאָר א פערזענלעכע אויסשטעלונג. אין דער היגער קונסט סביבה גייט אָן א שטארקער קאמף צווישן די אָנהענגער פון א פאָמפען אקאדעמיוזם און די אָנהענגער פון סעזאנס שול. פון די פראנצויזישע פאָסט־אימפרעסיאָניסטן. מאקסי איז א קאָנסעקווענטער אוואנגארדיסט און עפנט אין 1924, דעם ערשטן אינטער־נאציאָנאַלן סאלאָן פון דער מאָדערנער קונסט, מיטן מאַלער־ארכיטעקט מארטשעל יאנקו, און גרינדעט דעם „אינטעגראַל“. פּעריאָדישע שריפט פאר קונסט און ליטעראַטור.

אין 1965 האָט מען אָרגאניזירט אין איינעם פון די זאלן פון מלוכהשן קונסט־מוזיי אין בוקארעשט אן אָפיציעלע אויסשטעלונג, א גרויסע רעטראַספעקטיווע אויסשטעלונג, מיט העכער צוויי הונדערט עקס־פּאַנאַטן פון פארשידענע שאפונגס־פּעריאָדן, וועלכע האָבן פארסכהכלט

פופציק יאר שאפן פונעם מייסטער מ.ה. מאקסי. פון בילד צו בילד איז גע-
וואסקן דער אינטערעס ביים צוקוקער. אויף דער אויסשטעלונג האבן מיר
געזען אקטן, שטיל-לענבס, פארטרעטן, פייסאזשן. די אויסגעשטעלטע בילדער,
סצענעס פון די אקופאציע יארן און א ריי פארטרעטן פון דער קולטור-
היסטארישער פארגאנגענהייט פון רומענישן יידנטום ווי: חיים טיקטין,
אברהם גאלדפאדען, האריא קארפ, פ. אדערקא, י. קאלוגארו, א. ברוקער
א. אנד.

אין אט די בילדער האט מען געזען מאקסיס שעפערישן אימפעט.
פון זיינע לייזונטן האט ארויסגעשטראמט אפטימיזט, יונגקייט. מאקסיס
בילדער, הענגען איצט אין די קונסט-מוזייען פון רומעניע צוזאמען מיט די
בעסטע מייסטערס פון אונדזער צייט. א דאנק אט די שאפונגען זיינע, אין
ער לעבעדיק אין אונדזער דור און נישט נאָר אין אונדזער דור. מאקסיס
מאָדערניזם איז נישט קיין אויסגעבאָרגטער פון מעריב, נאָר אן אייגענער,
א רומענישער.

מאקסי-דער סצענאָגראַף.

אין בערלין, האט מאקסי אָנפארטרויט דעם מאַלער ארטור סעגאל,
זיין ווונטש צו שאפן טעאטער דעקאָראַציעס. ארטור סעגאל האט אים אָפ-
גערעדט דערפון און צוגעגעבן אז פאר מאקסין, איז נישט נויטיק קיין
ספעציאליזירונג. די נייע אויפפאסונגען, פון דער מאָדערנער מאַלעריי,
אין שייכות מיט די פראַבלעמען פון רוים, רחבות, גלייכוואָג און דער
גייסט פון איצטיקער דינאמישקייט-זענען דער יסוד פון יעטוועדער שא-
פונג, אזוי ארום אויך פאר דעקאָראַציעס.

ווי א מאַלער, האט זיך מאקסי, דורך דער סצענאָגראַפיע, דערנענ-
טערט צו א געוויסן סעקטאָר, אַפּשניט פון דער יידישער קונסט; אין א
געוויסן זין און ארט, האט מאקסי בייגעטראָגן צו דער אנטוויקלונג פון
דער יידישער טעאטער-קונסט אין רומעניע. אויספירנדיק דעקאָראַציעס
פאר דער „ווילנער טרופע“ (קינסטלערישע לייטונג י. שטערנבערג), פארן
בוקארעשטער יידישן מלוכה-טעאטער, האט זיי דער קינסטלער מאקסי,
אוועקגעשאַנקען אויך א טייל פון זיין ארבעט-פראַקטיק און פארשטאנד.
בעת דער מלחמה 1940-1944, האט ער געשאפן די דעקאָראַציעס צום „זינ-
גער פון זיין טרויער“ פון אָסיפ דימאָוו, פאר דער טרופע פון די יידיש-
רומענישע אקטיאָרן: בעאטע פרעדאנאָוו, אלעקסאנדער פינצי, מאריא

סאנדו (אבערמאן) אגניא באַגוסלאווא און אנדערע פון „טעאטער פאר יידן“ אין זאל „באראשעום“ האָט מאַקסי, דורך זיין באַנעם און גורל, זיך געפילט נאָענט צו זיי, ווי פריער מיט יאָרן צו די „ווילנער“, ביים זעלבן ספּעקטאַקל.

אין א שמועס מיט יעקב שטערנבערג האָט יער מיר געזאָגט אז די בריק, די פארבינדונג צווישן דער „ווילנער טרופע“, צווישן דער יידישער און די שפיצן פון דער רומענישער קונסט האָט מאַקסי פארווירקלעכט, בעת א קבלת פנים, אויפנעם מיט קאָנסטאַנטין בראַנקושי דער וועלט באַרימטער רומענישער סקולפּטאָר און דעם קינסטלער־מייסטער יוסף בולאָו, פון דער „ווילנער טרופע“.

מאַקסיס דעביוט אלס סצענאָגראַף איז פאַרגעקומען אזוי: אויף דער אינטערנאַציאָנאַלער אויסשטעלונג פון מאָדערנער מאָלעריי און גראַפיק וועלכע ער האָט אַרגאַניזירט אין 1924 אין בוקאַרעשט, און אויסגע־שטעלט אויך אייניקע פון זיינע בילדער, האָט דער שפּעטער באַקאַנטער רעזשיסער מ. דניאל, זעענדיק מאַקסי'ס בילדער, אים פאַרגעשלאָגן ער זאָל מאַכן דעקאָראַציעס און צייכענען קאַסטיומען, צו דער פּיעסע „שבת צבי“ פון שלום אש און זשוראווסקי, וועלכע דער דערמאַנטער רעזשיסער האָט געשטעלט ביי די „ווילנער“ אין בוקאַרעשט. דער דעקאָר האָט פאַרגעשטעלט אן אלטע אַריענטאַלישע פעסטונג, פאַרנט, מיט אַ קאַנ־סטרוקציע, בנין. דאָס איז געווען מאַקסיס דעביוט אלס סצענאָגראַף.

אין 1925, האָט מאַקסי געצייכנט די סצענאָגראַפיע צו אנדערע זשיי־ד'ס „שאול“. צוליב דעם סכסוך צווישן דעם רעזשיסער דניאל און דער אָנפירונג פון די „ווילנער“, איז די פּרעמיערע ניט פאַרגעקומען. אין 1926 האָט מאַקסי מיטגעאַרבעט מיטן קונסט־מייסטער אלעקסאַנדרו זירא, ביים ספּעקטאַקל „מאיא“, מיט טאַנצי קאַטשעאַ אין דער הויפט ראלע. מאַקסי האָט געשאפן דעם פּלאַסטישן ראַמען (קאָדער) אויך פארן טעאַטער פון דיַדאַ סאָלאַמאָן־קאלימאַקי. מאַקסי האָט מיטגעאַרבעט ווי אַ סצענאָגראַף אין ספּעקטאַקל „די לאַ יצלחס“ פון לענאָרמאַנד מיט סאַנדו לעיאַד, און אין ספּעקטאַקל די „זאַק־גאַס“ אן אמעריקאַנער פּיעסע אין בוקאַרעשטער נאַציאָנאַל טעאַטער, באלד נאָכן קריג.

אין יידישן „באראשעום“, האָט מאַקסי געצייכנט דעקאָראַציעס און קאַסטיומען, בעת דער לעצטער וועלט־מלחמה, צו די פּיעסן „דזשעמאַ“ אין 1942, „מעלאַ“ פון האַנרי בערנשטיין, צום „שאַטל מיט אילוזיעס“ פון יצחק לודאַ, צום „מבול“ פון ה. בערגער, באאַרבעט פון מיכאַיל סעבאַס־

טיאן, ביי די אויפפירונגען אויף רומעניש פונעם „זינגער פון זיין טרויער“ און „דאָס גרויסע געווינס“ פון שלום עליכם. ביי די „ווילנער“ האָט מאַקסי געשאפן דעקאָראַציעס און קאַסטיומען צו לידושי פיראַנדעלאָס „מענטש, חיה און טוגענד“, צו יאָן מינולעסקוֹס „סענטימענטאַלער מאַנעקען“. מאַקסי האָט געשאפן קאַסטיומען צו די ספּעק־טאַקלען פון דער „בוקאַרעשטער ייִדישער טעאַטער סטודיע“ נעמלעך צו שלום עליכמס „דאָס פאַרכישופטע שניידערל“, צו י.ל. פּרצ'ס „בייאַכט אויפן אַלטן מאַרק“, צום מוזיקאַלישן רעווי־ספּעקטאַקל „ראָזשינקעס מיט מאַנדלען“, טעקסט פון משה אלטמאַן און י.שטערנבערג און אין בוקאַרעש־טער ייִדישן טלוכה טעאַטער צו פּרצ'ס „בייאַכט אויפן אַלטן מאַרק“ אין דער אַדאַפּטאַציע און רעזשי פון איזאַ שאַפיראַ. מאַקסיס סצענאַגראַפיע האָט באוויזן אז ער האָט טעאַטער־בלוט, אז זיינע דעקאָראַציעס זענען גוט דורכגעטראַכטע, נאַוואַטאַריש און פּונקציאָנעל צוגלייך, אז זיי באַריי־כערן אידעיש דעם ספּעקטאַקל, מאַכן בולטער די שפּיל פון די אַקטיאָרן.

מאַקסי ווי אַ פּעדאַגאָג.

מאַקסי האָט אָנגעקניפּט פאַרבינדונגען מיטן ייִדישן טעאַטער. מיט דעם ייִדישן אינטעלעקטואַל, מיט דער ייִדישער סביבה. ביי די אימפּרעזעס פון דער בוקאַרעשטער ייִדישער קולטור פּעדעראַציע אין די 30־יקער יאָרן, האָט מאַקסי געהאַלטן לעקציעס וועגן קונסט. ער איז אויפגעטראָטן מיט לעקציעס וועגן קונסט אויך אויף די קולטור־מאַניפעסטאַציעס פון די ספּרדים אין רומעניע.

ווי אַ פּעדאַגאָג האָט מאַקסי אין 1924 געגרינדעט, איניינעם מיט אַנ־דאָר וועספּרעמיע, אַן אַקאַדעמיע פאַר דעקאָראַטיווער קונסט. בעת דער לעצטער מלחמה איז מאַקסי געווען מיטגרינדער און פּראָפּעסאָר פאַר מאָ־לעריי און קונסט־געשיכטע, אין דער „קונסט־שול פאַר יידן“ און נאָך 1944, פּראָפּעסאָר אין דעם מלוכהשן „אינסטיטוט פאַר פּלאַטישער קונסט“.

מאַקסי־דער געזעלשאַפטלעכער טוער.

איניינעם מיטן אַדוואָקאַט נתן זיידער־מירעל, פּאָל דאווידאוויטש, ישראל באַקאַל, לאַסקאַר שאַראַגאַ, משה לאַקס און אַנדערע, ווערט געגרינד־דעט די דזמאַקראַטיש־פּראָגראַרעסיווע „אינפּראַצירעאַ“ (פאַרברידערונג).

מאקסי איז איינער פון די גרינדער און מיטארבעטער פון דער וואַכנ-
שריפט וואָס איז דערשינען אין 1939.

ער איז איינער פון די מדריכים פון דער קולטור ארבעט אויף דער
יידישער גאס, אין בוקארעשט, אין די מלחמה יארן, בעת דער היטלערישער
אָקופאציע. אזוי זענען דורכגעפירט געוואָרן אַוונטן, אין דער פֿאַרם פון
הזכרות, געווידמעט אונדזערע קלאסיקער; שלום עליכם, י.ל. פרץ, ש. אַנ-
סקי און אברהם גאַלדפאדען. אלס רעפערענטן זענען אויפגעטראָטן באַרבו
לאזארעאָנו, יעקב גראַפער, משה לאַקס, לאַסקאַר שאַראַגאַ, עליאדע בלו-
מענפעלד און קינסטלעריש פֿאַרגעטראָגן פון די שאַפונגען פון די קלאסי-
קער האַבן: בעאַטע פּרעדאַנאַוו, אלעקסאַנדרו פינצִי, שרה עטינגער, קאַראַלאַ
און רחלע העללער, סיידִי גליק און אנדערע.

אַט די אימפּאַזאַנטע קולטור־מאַניפעסטאַציעס, האַבן געמוטיקט, גע-
וועקט האַפענונג אין די הערצער פון די הונדערטער צוהערער, מיינסטנס
מענטשן אָפגעמאַטערטע פון א טאַג ארבעט.

מאקסי האָט אָנגעהאַלטן אַן ענגן קאַנטאַקט מיט אלע יידישע קינ-
סטלער און זיי דערמוטיקט.

ער איז אויך געווען אַ גוטער רעדנער און האָט פאַרמאַגט ברייט
וויסן.

דער שריפטשטעלער, טעאטראל און סקולפטאָר שמחה שוואַרץ

דער וואָס האָט אין לאַנד פֿון געדיכטער ייִדישער וווינשאַפט צווישן
ביידע וועלט־מלחמות, געהאַט אַ פּילזייטיקע טעטיקייט: שריפטשטעלערישע
טעאטראַלע, קולטור־געזעלשאַפטלעכע־דער מושלם שמחה שוואַרץ, איז
אוועק פֿון דער וועלט דעם 14־טן אויגוסט 1974.

צוריק מיט אַ האַלבן יאָרהונדערט האָט ער אָנגעהויבן זיין קולטור־
געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט אין דער מאָלדעוועשער קרוינ־שטאָט יאָס, אין
דער „מאָלדעווער באַרדיטשעוו“, ווי ער האָט באַצייכנט יאָס, אין זיינע
רעפּאָרטאזשן־קאָלעספּאַנדענצן פֿאַרן בוקאַרעשטער „אונדזער וועג“. אין
1924 גרינדעט ער די יאָסער „קולטור ליגע“, „איניניעם מיט איציק און נטע
מאַנגער, אדוואָקאַט דולבערגער, א.י. האַלער און חיים חיימאָוויטש.

ווי אַ סעקרעטאַר פֿון דער „קולטור ליגע“ ווערט אויסגעקליבן שמחה
שוואַרץ. יעד ציט צו די שטודירנדע יונגט. די באַלמעלאַכעס פֿון דעם ייִדי־
שן קוואַרטאַל „רויטע בריק“, און אין לאַקאַל פֿון דער ייִדישער שול „זשור־
נימעאַ נומער צוויי“, ווערט ווי איבער נאַכט געשאַפן אַ ייִדישע ביבליאָ־
טעק. שבת און זונטיק, קומען הונדערטער צוהערער צו איציק מאַנגערס,
שמחה שוואַרצס, נטע מאַנגערס און איציק שוואַרצס (א.י. קאַראַס) רעפּע־
ראַטן אָדער קעסטל־אָונגטן. סיי די ליטעראַרישע, סיי די סאַציאַלע באַהאַנ־
דלטע טעמעס, זענען געווען אַ גייסטיקער און עטישער סטימולענט פֿאַר־
די אָנוועזנדע, וועלכע האָבן זיך געשפּייזט מיטן טייערן ברויט—די האַפּע־
נונג, און געחלומט אַ וועלט פֿון גליק.

שמחה שוואַרצס ליטעראַרישער דעביוט און שריפטשטעלערישע טעטיקייט

אין די בוקאַרעשטער „אונדזער וועג“, „די וואָך“, „שויבן“; אין די
„טשערנאָוויצער בלעטער“, אין דעם סיבעטער „אויפגאַנג“, אין יצחק פֿאַ־

נערס סאטיריש-געזעלשאפטלעכן „דער קאנטשיק“, האָט שמחה שוואַרץ
געדרוקט לידער, אייגענע אָדער איבערגעזעצטע, רעפּאָרטאזשן און קאַרעס-
פּאַנדיענצן. אין אייניקלע פּון זיי האָט ער גענומען אויפן צימבל די נישט
געוואלטענע צוואַנגן פון דער קהילה-פּאַרוואַלטונג, בנוגע שולן מיט יידי-
שער לערנשפּראַך, און די פּילאנטראָפּיע פון די שטאַטישע בעלי-טובות,
וועלכע טוען אָן יתומים מיט געשענקטע צו גרויסע פּאַר זיי קליידער
און שוואַרג, אזוי אז זיי שווימען ארום אין די מתנות...

ווי א דיכטער און דיכטער-איבערזעצער פון דער פּראַנצויזישער לי-
ריק, איז ער א פּיינער ציזעלירער פון יידישן פּערז. א דאנק שמחה
שוואַרץס אייגענער פּאַעטישער באַגאַבונג און קענטעניש פון דער וועלט
דיכטונג, האָט ער די מעגלעכקייט זיך אריינצולעבן אין פּרעמדע דיכטע-
רישע שטימונגען.

ווי אן אילוסטראַציע, זאָל אונדז דערלויבט זיין צו ציטירן א פּראַג-
מענט אויף יידיש, פון די שווערע ווי אין מירמלשטיין אויסגעהאַקטע פּערזן
פון באַדלערן, אין זיין „מענטש און ים“:

„דו פרייער מענטש! און אייביק וועט ציען דיך צום ים —
דיין שפּיגלבילד דאָס גרויסע — אין האַסטיקער מלחמה
פון רוישנדיקע כוואליעס: דערשפּירסטו דיין נשמה,
און ס'איז דיין זעל נישט ווייניקער א שרעקלעכער תּהום!“

און אַט זענען צוויי קליינע פּראַגמענטן פון שמחה שוואַרץס איבער
דיכטונג פון די ווערלענישע כּולו מוזיק פּערזן:

„פּידל קלאַנגען
אַסיען-באַנגען
פּלאַטערן,
טרויעריק מיד
מיין געמיט
מאַטערן.“

און:

“סע וויינט אין מיין געמיט
ווי אויף שטאַט דער רעגן מיד.“

שמחה שווארץ דער דערצייקער, האט צוריק מיט פערציק יאר, געדרוקט צוויי וואַגיקע קאפיטלען פון א געפלאנטן ראָמאַן „פּאַדאַלאַי“, אונטערן טיטל: „דער פּרעפּעקט קומט“ (ווי אזוי דאָס שטעטל נעמט אויף די ידיעה אז דער פּרעפּעקט קומט, דערשינען אין דער בוקאַרעשטער „די וואַך“ פון 17 יאנואר 1935, און „וואסילעס ויברח“, דערשינען אין די בוך קאַרעשטער „שויבן“ פון מערץ 1936, און באוויזן, אז ער האָט אן אויג פאר שטייגער־קאַלאָריט, א דין סובטילן הומאָר, פון וועלכן עס קוועלט עמך פשטות, גוט יידיש דערציילעריש לשון.

שמחה שווארץ דער טעאטראל.

פאַרקנסט צום יידישן טעאטער איז שמחה שווארץ געווען פון מער ווי א האַלבן יאָרהונדערט. אין 1919—1920, האָט ער אָנגעשריבן א רעווי מיט סאַציאַלן פאַמפּלעט „פּאַדאַלאַיער צימעס“ קעגן די קהלישע און אַנ־דערע שטעטלידיקע רעדלפירער אָבער די אייגנטלעכע טעאטראלע טעטיקייט זיינע, הייבט אָן שמחה שווארץ מיטן „קליינקונסט טעאטער קאַמעלעאַן“ אין יאָר 1929. ארויסגעגאַלפן אין דער ארבעט האָבן אים אבנר באראק, משולם סורקעס און יינגע, באגאבטע שוישפּיל־קאַנדידאַטן, מיט וועלכע, ער האָט צוגעגרייט דעם ערשטן ספּעקטאַקל און גלייכצייטיק געקנעלט מיט זיי עלעמענטאַרע טעאטער־סטודיען.

עטלעכע פון זיי, זענען אָנגעקומען אין דער מאַסקווער יידישער טעאטער־סטודיע, אָנגעפירט פון שלמה מיכאַעלס!
לאַמיר דערמאַנען דעם שארף־וויציקן קאַנפּעראַנסיע משולם סורקעס (ווי א פּובליציסט מ. וואַהל) דעם טאַלאַנטירטן אבנר באראק, און די יינגע־רע שוישפּילער: שיינע אייזנעפּעלד, דאָרא ווייסמאַן, אדעלאַ העכט־קולאַ, צילי קויפּמאַן (די שווארצע נאַטאַשע) און לייבו לעווין, מוני פּרידמאַן, ה. שערצער, משה גרשוניזאָן, מ. שוסטער, ל. ערענקראַנץ, שמחה שווארץ, און אַנדערע.

דער רעפּערטוואַר? חנעוודיקע, פיין סטילזירטע בילדער פון יידישן שטייגער, פון וועלכע עס האָט ניט געפּעלט פיינער סאַציאַלער גראַטעסק, פּאַלקס־לעגענדאַרע אקאָרדן (באַלאַדע), לעבעדיקייט, פאַרביקייט (אידייליע), עכטער פּאַלקס־הומאָר (בעל עגלה), אידעיש־קינסטלערישע נומערן ווי “נאַכטשיכט”, “צייטונגס־פאַרקויפּער”. דאָס רוב „קאַמעלעאַן“ נומערן זענען פאַפּולער ביז פּאַלקלאַריזאַציע!

בעת דער צוואננסיג-ארבעט אין דער לעצטער וועלט-מלחמה, פלעגן זיך די אויסגעמאטערטע יידישע יינגלעך, דערמונטערן מיט די "קאמער-לעאן" נומערן. אין די האלב-איינגעגראָבענע, הילצערנע באראקן, אין וועלכע זיי פלעגן נעכטיקן ביים שיין פון א צאנקענדיקן ליכטל, פלעגן אויפלייכטן די פנימער, זיך דערווארעמען די הערצער ווען ס'פלעגן זיך צעזינגען, צוערשט סאַלאַ, דערנאָך אלע, געדעמפט, און ס'האַט זיך צעגאַסן אויף דעם פינצטערן ארום, „קומען וועט א טאַג, העי, וועט ער קומען!“ פון שמחה שוואַרצ, „צייטונגס פארקויפער!“

אין פאריז האָט שמחה שוואַרץ אויפגעפירט מיטן „יקוט“, זיין „פישקע דער קרומער“, לויט מענדעלע מוכר ספרים און געשאפן זיין מאַריאַנעטן טעאטער „הכל בכל“, א סינטעז פון זיינע פופן און מאַריאַנעטן ספעקטאַקלען צווישן די יאָרן 1942—1945, אין דער שווייץ, פאר פליטים און אין פראנקרייך נאָך דער באַפרייונג. מיטגעארבעט האָט רות, זיין פרוי.

דער סקולפּטאָר

וועגן שמחה שוואַרצ'ס ערשטע סקולפּטורן, בעת ער האָט זיך גע-גרייט צו א קאַלעקטיווער קונסט אויסשטעלונג, אין 1930, דערציילט דער באַקאַנטער שרייבער יחיאל שרייבמאַן אין זיין בוך „יאָרן און רעגעס“ פאַרלאַג „סאַוועטסקי פּיסאַטעל“, מאַסקווע, (1973). „...ער איז געזעסן ביים טיש אין א כאַלאַטל, געהאַלטן א גיפסן פיגורל אין די הענט און מיט גרויס כוונה דעליבעט דאַס דאַזיקע פיגורל מיט א שפיץ פון א מעסערל“. אויף די זייטן 104-107 פון ציטירטן בוך, גיט אונדז שרייבמאַן, אן ערלעך בילד פון דעמאָלטיקן געזעלשאַפטלעכן טוער און קינסטלער, דעם איי-דלען, באַשיידענעם מענטש וועלכער האָט געוואוסט ווי אזוי מקרב זיין די יוגנט, זי דערמוטיקן.

אז שמחה שוואַרץ איז א גוטער, געניטער סקולפּטאָר, פעיק אריינ-צוגעבן אין דעם קאלטן גיפס די יעקספּרעסיווקייט און טיפקייט פון יידי-שער דר-דרות-דיקער דענקערישקייט, איז נישט אלעמען געווען באַקאַנט. אין 1969, האָט שמחה שוואַרץ באזוכט מדינת ישראל און ביי דער געלעגנהייט, בין איך בייגעווען אן אַוונט, ווען ער האָט געוויזן די פּאַטאַ-גראַפישע רעפּראָדוקציעס פון קרוב פּופציק פון זיינע סקולפּטורן אין האַלץ, בראַנז און שטיין, און אלעמען איבערראשט.

די געאמעטרישע קאנסטרוקציע שפילט א גרויסע ראלע אין שמחה שווארצס סקולפטור-קונסט. אין זיינע סקולפטורן טעמעס, ברענגט אריין שמחה שווארץ דאס הומאניסטישע, דעם מענטשלעכן ווייגעשריי קעגן פיי-ניקן א מענטשן-קינד און וועלן עס אומברענגען (עקדתי-צחק סקולפטור). א שטיק געשיכטע פון דעם מענטשן מאָרד אין פארשידענע פאזעס, איז זיין סקולפטור „קינס גילגולים“. זיין סקולפטור „חסידישער עקסטאז“ (חסידי-שער טאנץ), רייסט פשוט מיט. מע פילט אין שטיין אז „אלע ביינער זיבן גען!“ שמחה שווארצס סקולפטור-קונסט איז א פולשטענדיק ניי וואָרט. ער קען מאכן רעדן, זינגען און שפילן דעם שטיין!

אויף א קאָנקורס, אין וועלכן עס האָבן זיך באטייליקט א סך קינסטלער, האָט שמחה שווארצס פּראָיעקט, געווידמעט דער יידישער מארטיר-אלאגיע און גבורה-מאָנומענט, באקומען דעם ערשטן פרייז. דער גאנצער סקולפ-טוראלער קאָמפּלעקס פארנעמט א שטח פון 200 אויף 300 מעטער אייבערפלאַך. דער מאָנומענט איז אכט מעטער די הייך און פון בראַנדז און מאַרמער, און איז אויפגעשטעלט אויפן יידישן בית-עלמין פון בוענאָס איי-רעס. אויף דער מאַרמערנער פּלאַטפאָרמע איז אויסגעשטעלט א געצעלט וואָס דערמאָנט אויך אין א געעפנטן בוך, סימבאָל פונעם עס-הספר. צוויי בראַנדזענע דרייעקן, מימבאָלזירן די טעכניק און דערמאָנען א מגן דוד-אלץ סוגערירט דערהייבונג.

בעת שמחה שווארצס באזוך אין ישראל אין 1969, האָט ער פאָרגעש-טעלט פאר הויכע ישראל פּערוועגלעכקייטן, א גרויסן סקולפטורעלן פלאן, אן אַריגינעלן, נעמליך „פאָנטעאַן פון די אותיות“, פון די אַיב פון דער גאַנ-צער וועלט, וועלכער זאָל סימבאָלזירן די אמתע פארבינדונג צווישן די פעל-קער פון דער וועלט און די קולטור-ווערטן וואָס די מענטשהייט האָט גע-שאפן. דאָס אות איז ניט נאָר א פשוטער צייכן איבערצוגעבן א קלאַנג, נייערט דער אויסדרוק פון כאַראַקטער, וואָס איז ספּעציפיש יעדן פּאָלק. דעם פּראָיעקט האָט ער דיסקוטירט מיט די גרויסע קינסטלער מאָנעם שפּערבער און ענגלישן מייסטער הענרי מאָר. אין פּראָיעקט זאָלן זיך באטייליקן קינסט-לער פון דער גאַנצער וועלט. ווער ווייסט צי איצט, נאָך זיי פטירה וועט נאָך פארווירקלעכט ווערן אַט דער שיינער אַריגינעלער אותיות-פּאַנסעאַן!

געבוירן איז שמחה שווארץ דעם 15-טן סעפטעמבער 1900. אוועק פון אונדז אן איידלמוטיקער מענטש, גוטער חבר און גרויסער קינ-סטלער.

קערנדיקייט און אימאזש

דער דיכטער פון דער באעוולטער אין ברודערשער וועלט
קובי וואהל

27 דעצעמבער 1935. א קאלטער, טריבער פרייטיק נאכמיטאג, פון
אויבן פאלן פוכיקע, ווייסע שנייעלעך. זיי פלעכטן זיך שטיל אין דער
לופטן, פאלן און צעקייקלען קלאר-ווייסע ליילעכער איבער די הויפן, פאר-
הילן די גאס אין פוכיקע קליידער.

אויף א בערגל שליטלען זיך חברה: פרישע, יינגע. טומלען זיי, לויפן
ארום, דערווארעמען זיך, ווארפן פון זיך אראפ די אויבערשטע ווינטער-
קליידער.

דא און דארט ווערט ליכטיק אין די שטיבער, ווי אן אַנזאג אז די
נאכט פאלט צו און קינדער דארפן אהיימגיין.

פון א פענצטער קוקט ארויס א ליכט וואָס זעט אויס ווי א ווונד, ווי
א פיבער-פלעק. אין שטוב, בא א שוואכן ליכט, וועמענס שטראלן זעען
אויס ווי בלוט-רויטע פאסן אויף די ווענט-וויינט א מאמע. זייט פיר חדשים
ליגט שוין קראנק איר זון, דער יונגער דיכטער קובי וואהל און ראנגלט
זיך מיטן טויט. די מאמע האָט שוין אלץ געטאָן כדי אים צו ראטעווען:
פארזעצט, אויספארקויפט כמעט אלץ פון שטוב.

פלוצים, ווי אן אַדלער וואָס צעשפרייט די פליגל צום פליען, שטרעקט
אויס דער קראנקער זיין לאנגן, מאַגערן גוף, די ציטערנדיקע הענט זיינע..
און ער ליגט שוין פארקעמפט — א באזיגטער. דער שטומער שליה אייב-
געהילט אין גרויע שליערן האָט גערופן, און „אז מע רופט, מוז מען
גיין“.

אין זיין וויזיע „פינאל“, האָט קובי וואהל, דער דיכטער מיט ווערדע.

באווסטזיין, אזוי געאנט זיין סוף:

„ס'איז באלד צו ענד,
פארלעשט די לאמפן,
און דאָס פענצטער פארהענגט!
זאָל דער שונא נישט מיט זשענדע בליקן,
זיך מיט יונגן אָדלערס שטארבן קוויקן.“

דער טויט האָט אויסגעלאָשן די פונקען, וואָס האָבן געוואָלט ווערן
העלע פלאמען. אין עלטער פון 24 יאָר, איז פארשניטן געוואָרן קובי
וואָהל'ס לעבן. דער צער און טרויער האָט ארומגענומען און געדריקט די
שווער געפרוּווטע משפּחה און זיינע פריינט.

דער לעבעדיקער קובי וואָהל שטייט מיר פאר די אויגן: א הויכער,
שלאַנקער, מיט ברענענדיקע אויגן, א לענגלעך פנים, א טשופרינע שוואַר-
צע האָר, לאַנגע, דארע פינגער, א קרעפטיקע שטימע, א קול נגינה, א
הילכיק געלעכטער, ער איז געווען אַנגעזאפט מיט האַפענונגען און גער-
חלומט פון א צייט, ווען אלע מענטשן, פריי פון יאָך און מלחמות, וועלן
זיין ווי ברידער. דערפאר איז זיין ליד דערגאנגען צו די אלע וועמענס
ווייטיקער האָט אויסגעשריגן, צעברענט אין זיי פראַטעסט, באלויכטן זיי
מיט גלויבן און האַפענונג אין א בעסערער, שענערער וועלט.

קובי וואָהל איז געבוירן דעם 31סטן אויגוסט 1911, אין ציבעו, באָר-
שער געגנט, מאראמורעש. זיין פאָטער, א תלמיד חכם, האָט צוליב פרנסה,
נאָך עטלעכע יאָר, זיך געמוזט איבערציען אין דעם בוקאווינער באַרגשטעטל
קימפאָלונג. אָבער אין קובי וואָהל'ס לידער זעען מיר נישט די הויכע בערג
וואָס גארטלען ארום דאָס שטעטל, די גרינע וועלדער וואָס רינגלען עס ארום.
מיר הערן נישט די טאלאנקעס, גלעקלעך אַנגעהאַנגען אויף די העלזער פון די
שאָף און רינדער בעת זיי קערן זיך אום פון דער פאשע, פונעם פּעלד,
נאָר מיר הערן די אלטע, דורותדיקע, טרויעריק־זיסע, רומענישע דאַינע.

די צייט אין וועלכער קובי וואָהל האָט געלעבט, איז געווען א צייט
פון טיפע עקאָנאָמישע און מאַראַלישע קריזיסן. א צייט פון דערשלאַגנדיקייט
און האַפענונג. דער דיכטער דערהערט די שטים פון הונגער:

„דאָס שטיל געוויין פון קליינע קינדער,
אין פייכטע שטיבער, אונטער פוילע דעכער,
דעם צער פון פנימער פאַרקרימטע,
ציינער קריצן פון די קעלער־לעכער.“

(הונגער)

קובי וואהל האט געווייטיקט סאר עוולות, געשטורעמט קעגן אומ-
רעכט. מיט הארצווייטיק מאלט ער אין זיין ליד „האריא“, דאס שווערע
לעבן פון ארעמען פויער:

„... היינט שטייען מיר נאך געשפאנט אין יאכן,
איבער אונדזערע שטיבער לוערט הונגער, טויט,
און ס'צאנקט דאס דארף אין פיבער-פלעקן רויט“.

(„האריא“.)

דאס אומדערטרעגלעכע לעבן פון שטאטישע מאסן, זעען מיר ווי אין
א קאלעידאסקאפ, אין קובי וואהלס „ראסקאפ־פאטענט“ (פראקלאמאציע):

— דו ארבעטסט טעג —
לוינ אין אקארד,
מאכסט איבער־שעה,
שטייסט איינגעשפאנט,
נאָר סע סטייעט נישט.
און סע סטייעט נישט...

די לעצטע ציך
פון אונטערן קאָפּ
רייסט דיר אוועק
דאָס דיר־געלט.
סע סטייעט נישט,
סע סטייעט נישט

און גיב א פרוו
און גיב א ברום,
ווערסטו אויף גיך
ארויסגעשטעלט.
בלייבסט ארבעטסלאָז,
מוזט זיצן שטיל.“

דערטאר רופט און וועקט דער דיכטער, צו רייסן אימפעטיק דעם

יאך:

לאז ווערן שוין
דיין ווילן ווילד,
גיב מיט דער האנט
אין טיש א באַד,
רייס אימפעטיק
פון האלדז דעם יאך”

ווייל די מאַס פון ליידן איז פול, רופט ער צאַרנדיק די געקרענקטע
און באליידיקטע, ווערט דער דיכטער ברויזנדיקער אַרקאן, שטורעמווינט,
ווארפט זיך א צעוילדעטער איבער שטעט און גאסן, און צינדט אן ווי א
פאקל, די אומגעדולד פון מאסן:

דעם האמער פאק
מיט פעסטן גריף,
און גיב דער האק
דעם לעצטן שליף
אין שטורעם ארויס...”

(„ראַסקאַפֿ־פּאַטענט“)

קובי וואהל האָט באנומען דיכטונג ווי אן אַרגאנישן עלעמענט פון
קאמף קעגן דאָס שלעכטע און בייזע. ער דערגרייכט אינטענסיווקייט פון
אויסדרוק, פאטאָס, אין זיין אַנטי־מלחמה ליד „אויגוסט 1914“ (קריג):

„טויט שטילקייט ארום,
נאכט ליגט א שווארצע, צעשפרייטע,
אויפן הארץ פון דער וועלט
און פלוצים... פון שטארקע און מעכטיקע לאפעס
ווערן געשליידערט געצונדענע פאקלען
אריין אין דער נאכט:
קריג! דערוואכט!“

עס פארבט זיך דער הימל — א בלוטיקער ים.
די נאכט רוקט זיך אָפּ מיט טויטיקן סס.
פארסמט די הערצער פון קליין און פון גרויס.
שפייט פון טויזנטער שטעט פון הונדערטער לענדער
מיליאָנען מענטשן פון גריבער ארויס,
קריג!

ברייט עפענען זיך טויערן פון ריזן־פאבריקן
און ס׳יאָגן דורך וועגן און שליאכן און בריקן
טויזנט באַרעדערטע שדיס ארויס:
טונקלע געשפּענסטער, מיט שטאַלענע גלידער,
און הויבן זיך הויך מיט גערויש״.
(„אויגוסט 1914“)

קובי וואָהלס ליד איז צייטמעסיק, ערלעך, דינאמיש. לעבן זיינע
לידער, מאכן מיר מיט א פראגמענט פון דער געשיכטע און קאמף פון די
ארבעטנדיקע אין רומעניע. זיין פערז איז קורץ, עליפטיש ווי א באפעל,
זיין וואָרט־קערנדיק און הארט.
דער דיכטער האָט א ווארעם, ליב הארץ, א ריין געוויסן, א הויכן
אידעאל, א טיפן גלויבן אין א ליכטיקן מאַרגן, ווען א וועלט מיט
מענטשן, וועט גיין האנט אין האנט אהין, ווו איבער יעדן אַפּגרונט האָט
מען א בריק אריבערגעוואָרפן.
אין קובי וואָהלס ליד „אונדזערע העלדן“, שילדערט ער די אומ־
באקאנטע העלדן, וועלכע זענען די בריקן אויף וועלכע מען שפאנט צו
א נייער וועלט.
זיינע לידער האָט ער פארעפנטלעכט אין סיגעטער „אויפגאנג“
אין די „טשערנאוויצער בלעטער“ און אנדערע פעריאַרישע אויסגאבעס
פון אויסלאנד ווי למשל „ליטערארישע בלעטער“ פון ווארשע. אייניקע
פון זיינע לידער האָט מען איבערגעזעצט אויף רומעניש, און אנדערע
האַבן באקומען א תיקון אויף דער בינע, אין שמחה שווארצס קליינ־
קונסט טעאטער „קאמעלעאַן“. אין משה בראָדערזאָנס „אזאזעל“ פון
לאָדזש, פוילן.

מען קאן אין א געוויסער מאָס זאָגן וועגן קובי וואָהל עפעס פֿון
דעם, וואָס ער האָט געשריבן צו אנרי באַרביס טויט:

„דאָרט וווּ סע קרייצן זיך וועגן,
שטייען נביאים דערהויבן,
אין איין האַנט דער לייכטנדער פּאַקל,
אין דער צווייטער — די שטאַלענע שווערד —
לאַמיד היינט בייגן טיפּער.
טיפּער די פּאַנען צו דער ערד.“

דער פּאַקל איז פּאַרלאָשן געוואָרן נאָך איידער ער האָט זיך צע-
לויכטן, און די שווערד — די שווערד האָט איבערגעשניטן זיין אייגן
24 יאָריק לעבן.

... אונדזערע העלדן שמידט מען אין קייטן
און זייער לעבן ענדיקט ביי דער וואַנט,
מיט דעם וואָרט „פּרייהייט“ אויף די ליפּן
קייקלען זייערע קעפּ זיך אין זאַמד.“

דער ציטאַט איז פֿון ליד „אונדזערע העלדן“. דאַכט זיך, איינס
פֿון די לעצטע שאַפּונגען זיינע.
צוליב זיינע לידער, איז קובי וואָהל אויסגעשטאַנען די רדיפות פֿון
דער פּאַליציי נישט נאָר ביים לעבן...
מיט זיינע וויזיעס און לידער, מיט זיין טאַלאַנט און יונגטלעכן
אידעאַליזם, האָט קובי וואָהל בייגעשטייערט צו דער מיט מסירת-נפש
קאָנסאַלידירטער יונגער יידישער, פּראַגרעסיווער קולטור אין רומעניע.
קובי וואָהל האָט מיטגעהאַלפֿן דערגאַנצן די יונגע שרייבער פֿלע-
יאַדע פֿון לאַנד, אין אַ צייט ווען די יידישע פּראַגרעסיווע קולטור פֿון
רומעניע, אירע שעפּער און טרעגער, זענען גייסטיק און עקאָנאָמיש, אויף
שריט און טריט, אַכוריותדיק פּאַרפּאַלגט געוואָרן.

יידל וויידענפעלד — הומאנע עטישקייט

געבוירן איז ער און מאַלדע וויש-בוקאווינער גרענעץ-שטעטל בורדון זשעני, דעם 22-טן יוני 1884, אין א באלעבאטיש הויז. ער האָט באקור מען א טראַדיציאָנעלע יידישע דערציִונג און די דורכשניטלעכע בילדונג פון יוגנטלעכע פון מיטלשיכט אין דער מאַלדעווע, אין דער צווייטער העלפט פון פאַריקן יאַרהוגדערט, תלמוד, דייטשע און פראַנצויזישע קלאַ-סיקער.

אין באַטאַשאַני לעבט און איז טעטיק א גלענצנדיקע פלעיאדע אינ-טעלעקטואַלן. דער גרייזגרויער יוסף זוסמאן, מחבר פון דראַמאטישע פאַ-עמען, אינספירירטע פון דער גריכישער מיטאַלאָגיע און עטלעכע גע-דרוקטע ביכלעך, צווישן וועלכע מיר פארציִיכענען א פיעסע „סעמיטען און אַנטיסעמיטען“ דערשינען אויף דייטש, אין ווין. צבי אליעזר טעללער הלוי, „לערער פון דער באַטאַשאַנער געעמינדע שול“, א באַ-וווטער העברעיִסט און פערזון־שלייפער, איבערזעצער פון לעסינגס „די יידן“ אויף העברעיִש און אויך פון אייניקע לידער פון רומענישן קלאסי-קער וואַסילע אלעקסאַנדרי. הלל כהנא, דירעקטאָר פון דער ניי געגרינד-דעטער באַטאַשאַנער געמינדע־שול, מחבר פון יא לערן־בוך „גלילות האַרץ“, פאר געאַגראַפיע, דערשינען אויף העברעיִש, אין 1880. ישעיהו דוד זילבערבוש, דער שרייבער, האָט א צייט געלעבט אין באַטאַשאַני, געווען לערער פון דער יידישער געמינדע שול.

אין זיין מעמאריסטישן ראַמאן „אין א טויטן מאַרק־טאַג“, שיל-דערט אונדז ייִדאלע וויידענפעלד, די סביבה אין וועלכער ער איז אויפ-געחאַקסן.

באַטאַשאַני. יאָר... 188. א קליין שמאַל געסל מיט נידעריקע היי-זער, מיט פארביקע ציגל־ווענט, מיט טירן און לאַדנס. פון א הויז מיט

קארשן-רויטער פאטאדע קומט ארויס א אויסגעדארטער מענטש: דאס איז ייִדאלעס פאָטער, דער פרומער באַטאַשאַנער ייד איציק משה טשיאַרעס, וועלכער גייט עפענען דאָס לייִפסקער קלייטל פונעם נייעם מאַרק. ס'איז נאָך פרי אָבער די קלייטלעך פונעם מאַרק זענען שוין אָפן, די הילצער-נע לאַדנס, פארשידנפארביקע, זענען אראָפגענומען און ליגן אויף די זייטן ביי די ווענט. די אַרעמע קלייטניקעס האָפן, אז אפשר וועט דער טאָג אריינברענגען די דערווארטע שפע, מען זאָל האָבן מיט וואָס אים איבערצוקומען.

דער מחבר דערמאנט די באַטאַשאַנער בעל-מלאכות מיט זייערע טעאטער ליבהאַבער, וועלכע פלעגן געבן פאַרשטעלונגען אין „סאלא מעסעריאשילאַר“ (בעל מלאכהשן זאל). איינער פון די ליבהאַבער איז עוזר שניידער אָבער דערפאר וואָס ער איז א רויטער, שפילט אייגענע פיעסן, פארפאסטע טאַקע פון אים אליין האָט מען אים געגעבן א צונאָ-מען (ווי סע פירט זיך איבריגנס אין אונדזערע קאנטן) „דער רויטער שעקספיר“. היידענפעלד פאראַדירט עוזרס לעכערלעכן פאטאָס דורכן מויל פון א בית מדרש יינגל.

יאַרנלאנג האָבן מאָלדעוועשע בעל-מלאכות און משרתים, צונויפ-געשטעלט האַרצרייסנדע מעלאָדראמעס און „שטיק“ אויף „היסטאָרישע“ טעמעס. אָבער רעווי ספעקטאַקלען, מיינסטנס סאַטירישע, מיט א לאַקאַלן כאַראַקטער, דאָס פלעגן געוויינלעך אַנשרייבן אויפגעקלערטע יונגע לייט. דער מחבר באַקענט אונדז מיט דער באַטאַשאַנער ראַדיקאַלער יוגנט, אין דעם לייענער-קרייז אין ראובן חנהלעס טשיינע אָדער אין שטאַט גאַרטן. אייניקע געזעלשאַפטלעכע טוער און שרייבער זענען די סטאַטעטשנע קונים פון פאַפליקערס קאַפּע-הויז ווי סימאָן, שפעטער דאָקטאָר און געפייערטער געזעלשאַפטלעכער טוער פון מאַרטינע, דער ליטעראַטור פאַרשער און שריפטשטעלער באַרבו לאַואַרעאַנו; אהער קומט אויך דער רעציטאַטאָר און טעאטער ליבהאַבער קאַרל אייגעס, וועלכער פלעג פאַפולאַריזירן אַברעם גאַלדפאָדענס רעפערטואַר מיט די לידער זייערע. דאָס געשעט אַרום 1900!

פון דער גאַלעריע טיפן און סצענעס פון ייִדאלע וויידענפעלדס „איז א טויטן מאַרק טאָג“ וועלן מיר דערמאנען חוה'ן, א מיידל מיט טעמ-פּעראַמענט, א לעבנס-לוסטיקע, א גוטע נשמה, מיט א ליידיגשאַפטלעכן דראַנג צו וויסן. מע פארווערט איר צו לערנען און מען מאַכט איר יונג חתונה, דווקא מיט א רב, איז זי מיט א מאָל געוואָרן א „שטילע רביצין“.

ביים רב דארף מען זיך אויפפירן ווען שטאלץ, ווען הכנעהדיק, ווי פאר וועמען, ווי דאס „פאך“ פארלאנגט, און ווה האָט ביידע זאכן פיינט, איז זי אראָפּ פון זינען. אלס פראַטעסט קעגן די צוואנג-חונות אָדער די מניעות אין זייער בילדונגס דראַנג, פלעגן אנדערע יידישע טעכטער אַנ-טלויפן פון דער היים, ווערן אויסגעלאסן אָדער זיך שמדן און ניט זעלטן-זיך נעמען דאָס לעבן!

הומאנע עטישקייט איז פאראן אין דער סצענע אין מאנעפאקטור-קלייטל פון משה באראף, צווישן זיין פרוי ביילע און איר קונהטע די פויר ערטע פראַפירא! געלעכטער מיט טרערן ליגט אין פרץ באראפס זאָג וועגן די רדיפות און געשלעגן, וואָס די סאַציאליסטן האָבן אויסצושטיין“ וואָס זיי לייזן דערפאר (פאר זייער אופקלערונג-ארבעט), אין דער פאַליציי, אין א פראַסטן מאָנטיק, וואָלט זיך געווינטשן א לייפסקער (א מאנעפאקטור-סוחר) האלב לייזונג מוזמן אין א מיטוואך“.

דער מחבר שילדערט דעם אַנטיסעמיטיום, וואָס האָט אין יענער צייט געבושעוועט. פרץ באראפן זענען באפאלן כוליאַגאַנאַס, ביים דורכגיין דעם שטאַט-גאַרטן, אים צעשלאָגן און אוועקגעגנבעט ביי אים זיין היטל. רעב סאַנקעלע שדכן, באפאלן זעקס ליציי בחורים, רינגלען אים ארום, שפייען אים אין פנים, רייסן אויס זיין שטעקן און ווילן אים דערלאנגען... וואַקסט אויס א שוואַרץ מענטשל, אן אויסגעדארטס, הויט און ביין, מיט צוויי שוואַרצע, ברעגענדיקע אויגן, כאפט אן איינעם פון זיי ביים קאַרק און טוט מיט אים א שליידער צו דר'ערד, און אין דער זעלבער רגע האָט אָנער געטאַן א הויב אויף דעם שטעקן, וואָס יענער האָט אַרויסגעלאָזט פון האַנט און געטאַן מיט אים א פאַך און א געשריי... און אלץ איז פאָר-שווינדן און מע זעט נישט א סלעך פון זיי.

— הגידה מה שמך? (זאָג מיר, ווי הייסט דו?) רופט זיך אן רב סאַנקעלע צי זיין רעטער.

— איך קען נישט לשון קודש-ענטפערט דער רעטער אָבער איך שטויס זיך אָן, וואָס איר פרעגט. איך בין וועוויק גנב. דערויף באַמערקט רעב סאַנקעלע: — א מאַנטש טאַר זיך נישט מאַכן אַליין פאר א רשע.

— טאַמער בין איך א גנב, איז אייך ווייניק-ענטפערט וועוויק-ווילט איר, איך זאָל ווערן א ליגנער אויך!“

ייִדאלע ווידענפּעלדס, „אין א טויטן מאַרק טאַג“ ברענגט טיפן, גע-שעענישן, מנהגים פון אונדזערע קאַנטן, פון מאַלדעוושע יידן, צווישן די יאָרן 1897 — 1907.

אין ביכעלע „לידער“, דערשינען אין בוקארעשט, אין מלוכה-
פארלאג פאר ליטעראטור און קונסט 1957, ז'162, פארמאט 11 × 17,
זענען אריין אלע לידער וואס יידאלע וויידענפעלד האָט געשריבן אליין
אָדער איבערגעזעצט פון פרעמדע שפראכן. „די מעשה מיט דער באבע-
צע“ איז א דידאקטיש קינדזער-מעשהלע. פון דער אָפטיילונג „אמאל און
היינט“ זענען צו דערמאנען „דער זערשטער מאי“, „זוילן“. די זוילן
ברענגען כראָנאָלאָגיש, אין פערזן וועלכע זענען אידעיש אויסגעהאלטן
און מיט א סאָציאלן מוסר-השכל, אכט צענדליק יאָרן לידן און קאמף
פון רומענישן פאָלק, נעמליך פון 1866 ביז 1947, פון דער אנטשטיינג
פון דער מאָנארכיע ביז צו דער רומענישער רעפובליק, סוף יאָר 1947.
„זוילן“ פון יידאלע וויידענפעלד, זענען נישט געשאפן אויף דעם וועב-
שטול פון פאנטאזיע נאָר מיט ישוב הדעה, און דערפאר מער דידאקטיש
ווי ליריש. די שפראך איז א פשוטע, פארשטענדלעכע פאר יעדן מין
לייענער.

די אָפטיילונג „איבערזעצונגען“ פון יידאלע וויידענפעלדס „לידער“,
פארנעמט מער ווי א דריטל פון בוך. און אנטהאלט: געטע'ס „דער
כישוף־ערניונג“, א פראגמענט פון זיין „פאוסט“; פושקינס „דאָס גאָלדענע
פישעלע“; פעטעפי'ס „צו דער פרייהייט!“ „לידער פון: גבירול, עמינעסקו,
קאָזשובק.

כאראקטעריסטיש פאר זיין שרייבן בכלל, איז זיין אויפריכטיקייט, די
הומאניטארע איינשטעלונג, דער ניצוץ פון הומאָר, וועלכער לינדערט די
דראמאטישע איבערלעבונגען פון די פערסאָנאזשן.
געשטאַרבן איז ער דעם 20טן סעפטעמבער 1966.

בערל שנאבל — דער דיכטער פון די מאראמאָרעשער האַרעשפּאַשניקעס

פיר יאָר זענען שוין אריבער זינט עס איז אוועק פון אונדז, אין זיין אייביקער רו, דער רייפער דיכטער בערל שנאבל. א קינד פון דער סיגעטער אָרעמשאפט, האָט ער געלערנט אין א תלמוד תורה און אין א ישיבה, איך ווייס נישט צי שנאבל האָט געטראָגן ווי א ישיבה בחור די טראדיציאָנעלע מלבושים-א קאפּאַטקעלע און א קיין לעכיקן סאמעטענעם קאפעליוש, ווייל אין יאָר 1938, ווען כ'האָב זיך מיט אים באקענט, נאָך א זיצונג פון „פאריין פון יידישע שרייבער און פובלי-ציסטן“, אין א קרעטשמע צימער פון יידישן קווארטאל וואקארעשטי, ביי א גלעזל וויין מיטן פאָרזיצער פון פאריין, דער אַנגעזענער רומעניש-ייִדישער שרייבער איזאק פעלץ און דער סעקרעטאר פון פאריין דער שריי-בער מאַריוס מירקו, איז שוין בערל שנאבל געווען אַפּגעגאַלט און אויסגע-זען ווי א פאַלנער „דייטש“.

מיטלווקסיק, ברייטפלייציק, פעסטגעבויט, מיט לעבעדיקע, קלוגע אויגן. מיט אן איראַנישן שמייכל, אימפולסיוו, מיט א קלאַרן דיבור, א גוטע דיקציע ניט קוקנדיק אויף זיין גיך רעדן, פלעג ער זיך מאַכן סימ-פאטיש, ווערן היימיש דעם מיטשמועסער אפילו דעם אַפּאַנענט.

אין די שמועסן אָדער בעת ער האָט גענומען דאָס וואָרט אויף זי-צונגען, האָט ער גערעדט הויך, אויף א קול, מיט פייער און, אַפט ציטירט אונדזערע אלטע חכמים.

אויף איינער פון די דערמאנטע באגעגענישן האָט אונדז שנאבל דער-ציילט אן, ווי א ישיבה בחור, האָט ער איינמאַל אהיימגעבראַכט אן ארבע-טער-צייטונג. ווען שנאבלס פאַטער, דער שוסטער און פרומער ייד האָט דאָס דערזען, האָט ער דערלאנגט דעם „אפיקורס“ צוויי פייערדיקע פעטש: איינעם, ווייל ער לייענט טריפה-פסול און דעם אנדערן ווייל... אין דער

צייטונג איז געווען געדרוקט א בילד פון א יידן אין הוילן קאפ! א ציי-
 טונג מיט א פאטאגראפיע פון א מענטש בגילוי-ראש איז געווען אַ חטאָ
 און דער וואָס האלט אין האנט אזא צייטונג, איז א פושע ישראל און ס'־
 קומט אים פעטש... די שטרענג־רעליגיעזע טראנסילוואנישע יידן בכלל
 און די פון מאראמאָרעש בפרט, זענען פארבליבן קאָנסערוואטיוו.
 ...און אַט דער טאנאטיום, אַט די אומפּשרהדיקייט פון פאָטער, האָט
 מסתמא גורם געווען שנאבלס איבעררייס מיט דער פרומער סביבה. דער
 דיכטער האָט דערזען די גרויסע נויט מיט פאודדיקע ארבעטסלאָזע פון דער
 יידישער גאס און אויך, ווי עס שפאנט א הונגערי־געוויין און די דעמאָל־
 טיקע גרויע, מאראמאָרעשער דערפער. דער דיכטער בערל שנאבל האָט
 דערזען, איבער די איינגעפאלענע פלויסן, אין די געסלעך פון אַרעמע
 בעלי מלאכות און בלייכע ישיבהניקעס, די האָרעפאשיקעס פון דער סי־
 געטער „מילנער גאס“

„אין דער קרומער מילנער גאס,

פון אינדערפרי ביז טפעת ביינאכט

ברומט די מיל, זינגען מילנער יונגן זיבן,

יעדער איינער, א טרויעריק ליבע־ליד.“

אַט דאָס טרויעריקע ליבע־ליד איז פארן דיכטער ווי „זיבן געוויין
 פון מײן האַרץ“.

דער דיכטער וואָס ציילט „יעדעס אראָפגעפאלענע שנייעלע ווי
 ווייסע ציגל פון זיין נישט דערבויטער חלום־וועלט“, הערט זיך צו, איז
 פארכישופט נישט נאָר פון דער נאטור־שיינקייט פון דער מאראמאָרעשער
 באַרגיקער לאַנדשאפט, נאָר אויך פון איר הומאנעס פייסאזש, ער האָט
 מיטגעליטן מיט די מענטשן וואָס ארבעטן אין דער מיל־די מילנער יונגען,
 „די כהנים וואָס שטייען אין ווייסע בגדים“, אין דער מיל וואָס איז „א
 בית המקדש“. דער ווייץ און קאָרן וואָס די פויערים ברענגן צום מאָלן,
 זענען „קרבות צו אָפּפערן אויפן מילנערישן מזבח“.

דער דיכטער בערל שנאבל האָט מיטגעליטן מיטן פארפירטן מילנער
 דינסטמיידל פלאַריקא, ווי מיט אלע פארפירטע מיידלעך, פויערישע אָדער
 יידישע; און דורך זייערע פאַרטרעטן, רעאליסטיש געשילדערטע, האָט ער
 אויסגעדריקט סאָציאלן פראָטעסט.

אין זיין ליד צו דער באוואוסטער קעמפערין חיה ליפשיץ, וועלכע איז געשטארבן נאך א הונגער־שטריק וואָס האָט געדויערט 45 טעג, שרייבט בערל שנאבל:

„... די פֿיין פון דינע אויגן ווי צוויי לוחות
ווי ס׳איז אויסגעקריצט געווען דער גלויבן
די עשרת הדברות פון ברודער־שער וועלט
וועט שוין נישט פארגעסן ווערן.“

אבער מיר האלטן, אז שנאבלס מעטאפארן, רמזים, זענען נישט תמיד געשמאקע.

די קרעפטיקע שילדערונג פון דעם פראלעטארישן סיגעט אין לידער באנד „מילנער גאס“, (דערשינען אין בוקארעשטער פארלאג „שלום עליכם“, 1936), האָט צוגעצויגן די אויפמערקזאמקייט פון דער קריטיק, וועלכע האָט אונטערגעשטראַכן די סאָציאלע טענער אין דער דיכ־טונג פון דעם דעמאָלט יונגן, פיל צוואַגנדיקן דיכטער בערל שנאבל.

זיין צווייט לידער־בוך: „ישיבה לידער“, דערשינען אין 1942, אין די חורבן־יאָרן, דאכט זיך דאָס איינציקע דערשינענע ייִדישע בוך אין רומעניע פון יענע יאָרן, האָט אנטפלעקט די אויסגערייפטע סאָציאלע און פּאָעטישע געפילן פון באגאבטן דיכטער.

זיינע „איך דאוון א ליד ביים ים“, וויין־לידער, עטלעכע און דרייסיק אין צאָל, פון וועלכע מיר גיבן עטלעכע שורות נאָר: „זינגען זאָל מיין האַרץ — דער פיינפולער ייִדישער־פידל־לידער פון וויין וואָס האָבן אין כוסות פול טרויער געשוויגן.“

... „זע ברודער! פון פלעשער גיסט מען די וואקלענדיקע פרייד,
וואָס הרגעט ועם טרויער וואָס באַרגיקט אויף אונדזער צייט.
א ברכה איז וויין פאר יענע וואָס גיסן פרייד אין דער וועלט,
און די ליבשאפט צו יעדן מענטש עפנט טיר אין זייער געצעלט.
(פערטע גלעזל)

פון זיין „דאָס ערשטע גלעזל“ ציטירן מיר:

„מיר זענען במילא א דור פארגוולט פאר א ליכטיקער בריק,
אויף אונדז וועט מען שפאנען טייערער, צו וועלטן פון גליק,
צו מנוחה, צו וויין און ליבע.“

אַט די לידער פון בערל שנאבל זענען געשעצט געוואָרן נישט נאָר פון נאַענטע, עסטעטן, געניסער פון עכטער לירישער שאפונג, נאָר אויך פון פשוטע מענטשן, ליינערס און ליבהאַבער פון יידישן קינסטלערישן וואָרט. די ערלעכע, פריילעכע, האָפענונגספולע לידער זיינע, האָט בערל שנאבל געדאוונט ביז אין די לעצטע רגעס פון זיין באווסטזיניקן לעבן. כדאי צו דערמאָנען אויך זיין פובליציסטישע און געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט. אין 1932, האָט ער רעדאגירט א פּאָאָגרעסיווע צייטונג, אין סיגעט, א.ט. „דער שטערן“. דער ערשטער נומער איז דערשינען דעם 15טן סעפטעמבער 1932, ווי אן „אַרגאָן פאר קולטור און פּאָליטיק“, צווייִוועכנטלעך, פּאַרמאַט 32×48 . נאך 3—4 נומערן איז געקומען דער אָפיציעלער פאַרבאַט פון דער צייטונג. שנאבלס לידער זענען דערשינען אין א סך צייטונגען און שריפטן פון לאַנד און אויסלאַנד צו מאַל מיט לאטיינישע אותיות ווי אין יצחק פאנער און א. פרענקעלס קליינע און גרויסע אנטאָלאָגיע, נייע יידישע דיכטונג, יאס 1945. אין 1947 אין די „בוקארעשטער זאַמליכער“, 1948 אין די „איִקוף בלעטער“, קול־טור וועגווייזער“, אין דער צווייטער אויפלאגע פון זאַמלבוך „אויפשטייג“ דערשינען אין 1972.

ווי א רעדאַקטאָר ביי די „איִקוף בלעטער“ האָט שנאבל געדרוקט רעפּאָרטאַזשן, טעאַטער רעצענזיעס און קריטישע אָפּשאצונגען פון יונגע דיכטערישע שאפונגען.

בערל שנאבלס דיכטערישע שאפונג אָנהייבנדיק פון די מיטעלע צוואַנציקער ביז די טיפע זעכציקער איז סאַציאַלע פּאָעזיע, קערנדיקע מיט רייכע פייסאזשן. אין דער יידישער דיכטונג פון רומעניע, האָט ער אריינגעבראַכט א נייע סביבה־די סיגעטער מילנער גאַס, די מאַראַמאַרעשער לאַנדשאַפט, אלץ אין לעבעדיקע פאַרבן. שנאבלס לידער פאַרמאַגן פּאָעטיש געמיט, רייכע מעטאַפּאָרן, סובטילע אימאַזשן. שנאבל איז דער דיכטער פון די מאַראַמאַרעשער האַרעפּאַשניקעס.

זוכצעטל:

רומעניע — דאָס וויגעלע פונעם יידישן טעאטער

יאן גיקא דער גענוואל דירעקטאָר פון די רומענישע	
טעאטערס צווישן 1877 — 1881, און זיין באציונג צום יידישן	
טעאטער בכלל און צו אברהם גאַלדפאדען בפרט.	32
דער ערשטער סצענאָגראַף פונעם יידישן טעאטער אין	
רומעניע: סאַלאַמאָן ראָטשטיין.	44
א צווייג פון דער געזונטער און פילזייטיקער טעאטער	
קולטור אין רומעניע:	49
דאָס בוקארעשטער יידישע מלוכה טעאטער.	49
בייטראַגן צו דער געזונטער און פילזייטיקער מוזיק	
קולטור אין היינטיקן רומעניע.	55
לודאָוויק פעלדמאן,	55
הארי מאיאָראָוויטש.	60
אויגען קאַפלער)	67
פראָפּילן פון אמאָליקע יידישע קלעזמער.	71
יידישער טאנץ אין רומעניע.	78

יידישע טרובאדורן אין רומעניע

וואָלף ערענקראַנץ־זבארזשער אין היסטאָרישער פּערס־	
פּעקטיוו	90
דער לעצטער טרובאדור שמשון פּערשט.	96
דער טרובאדור זעליג באַרדיטשעווער.	102
דער פריילעכמאכער (הומאָריסט) לוצא ענגעלבערג.	111

היסטאָריאָגראַפֿן — פּאַלקלאָריסטן

דער ערשטער כראָניקער פון רומענישע יידן, דער קלעז־	
מער־פּאַלקס זינגער יעקב פּסנתיר.	118
דער היסטאָריאָגראַף, פּאַלקלאָריסט, פּובליציסט משה	
שוואַרצפּעלד.	144

דער מערקווירדיקער פאָלקס־חכם טשיליבי משה .. 148
 דער מוזיקאַלאַג און פאָלקלאָריסט אלפרעד הענרי
 ערליך' 149

רומענישער פייסאזש, ליריק און פאָלקס־מאַטיוו.

השפעות אויף דער שאפונג פון יידישע שרייבער אין
 רומעניע, צווישן ביידע וועלט מילחמות. 154

טודאַר ארגעזי אויף יידיש. : 175

בייטראַגן צו דער פלאסטיק:

מאקס הערמאן־מאקסי 187

שמחה שוואַרץ 193

קערנדיקייט און אימאזש

קובי וואַהל 198

ייִדאלע וויידענפעלד 204

בערל שנאבל 208

פונעם זעלביקן מחבר:

15 יידישע פאָלקלאָריזירטע לידער (אן אלבוים מיט נאָטן)
בוקארעשט 1946
"דער פאָרכישופטער שרייבער" איינאקטער, בוקארעשט 1947.

לעקטאָר: שלום לאונער רובינגער
טעכנישער רעדאקטאָר: שטעפאן לעפאיעוו

פארמאט 34x16/54. זייטן 216, דערשינען 1975
טיראזש: 65 + 300.
שרייב פאפיר טיפ 84x108/72.6 A
8 פלאנשן, 14 בילדער, פארלאגט בויגן 9.62
דרוקבויגן 13.50
.1975 23/IV 7388 A

פאליגראפישע אונטערנעמונג דער „13-טער
דעצעמבער 1918“ בוקארעשט סאציאליסטישע
רעפובליק רומעניע.

IULIAN SCHWARTZ

EVOCĂRI LITERARE

EDITURA KRITERION

București 1975

דער דראמאטורג חיים סלאוועט און דעו קאָמפּאָזיטאָר ה. מאַיאָרָוויטש נאָך דער פרעמיערע פון דער פּיעסע „צען ברידער זענען מיר געוועזן.“

ווי א גאסט פון דער „געזעלשאפט פאר פריינטשאפט צווישן ישראל און דער סאציאליסטישער רעפובליק רומעניע“ איז ה. מאַיאָרָוויטש, פייערלעך אויפגענומען געוואָרן דעם 10טן אפריל 1974, בעת דעם קבלת פנים, איז אָנוועזנד געווען: דר. יאָן קאָואַטש, דער רומענישער אמבאסאַדאָר אין ישראל, זשאָוזש טעאָדאָר־אַטאַשע, יצחק קאָרן, דעפוטאט אין דער כנסת, פרעזידענט פון דער „געזעלשאפט פאר פריינטשאפט צווישן ישראל און רומעניע“.

טהעאטער אונד ביהנע

רעגולאמענט.

פיר אריענטאל טהעאטער, 113 & 113 1/2 בויערן.

מ. זילבערמאן, מענעדזשער. מ. פינקעל, רעגיסטאר

אום איד אין אינזערעם טהעאטער וויא אין יעדעם רעגולערעם טהעאטער שטרענגע ארדנונג אין אללען בעציהונגען פעסט צו שטעללען. האבען וויר פאלגענדע ארטיקלען געמאכט, נאך וועלכען אללע צור ביהנע אנגעזעהרענע פערזאנען זוך צו ריכטען פערפליכטעט זינד.

דיא פראבען.

ארטיקל 1 יעדע אקטעריסע, אקטער, קאהריסטן אונד קאהריסט זינד פערפליכטעט צו קאממען צור פראבע אין וועלכער צייט עס

ווירד פון מענעדזשער אנגעצייגט ווערען דורך איינער אויפשריפט אויף איינער טאג פעל אויף דער ביהנע, וועלכע אויפשריפט דארף פאן מענעדזשער אנגעשריבען ווערען בייא פארשטעללונג בעפאר דעם לעצטען אקט אונד בייא פראבע מיט איין האלבע שטינדע פאר ענדע דער פראבע אונד ווער עס האט ניט געהיט צו ווארן טען ביז ענדע דער פראבע אדער פארשטעללונג מיט אן מענעדזשער מיטגליד פראגען ווען דיא נעכסטע פראבע ווירד שטאטפונדען.

ארטיקל 2 עס איז שטרענג פערבאטען צו שרייבען אדער אויסלעזען פאן דער טאפעל אויף וועלכע דיא פראבע ווירד אנגעקנדיגט — שטראפע קאן 25 סענט ביז 1 דאללאר.

ארטיקל 3 פיר פערשפעטיגען איינע, פראבע פאן 5 ביז 10 מינוטען לויט דער אנהאנסירטער צייט — אונד זאנאר ווען נאך צו טרוה האט אין

דיא שפעטערע אקטען — איז פיר אקטעריסע אונד אקטער שטראפע 50 סענט, ביז 20 מינוטען ביז 1 דאל. ביז 40 מינוטען 1,50 דאל, אונד ביז איינע שטונדע 2 דאל. פאן איינע שטינדע ביז דיא נאנצע פראבע אויספעהלען איז ביז 5 דאללאר. נענעראל פראבען פערשפעטיגען אדער אויספעהלען איז דאס דאפעלטע לויט דיא אבענער שריבענע שטראפען. פיר קאהריסטן אונד קאהריסט איז דיא העלפטע לויט דיא אביגע שטראפע.

דאס ערשטע זייטל פון טהעאטער רעגולאמין, מיט דריי ארטיקלען וואס זענען שייך די פראבן אין טהעאטער.

Rules and Regulations

FOR THE STAGE.

WRITTEN BY

Morris Finkel,

Artistic Manager and Regisseur.

טהינאטער אונד ביהנע רעגולאמענט

געשריבן פאן

מאָרעס פינקעל,

אַרטיסטיק מענעדישער אונד רעזיססאָר.

יאָרק.

דרוק פאן בראדוויי גלידער 136 ינאל סטריט.

1888.

דאָס שער בלאט פון "טעאטער און בינע רעגולאמענט" געשריבן פון מאָריס פינקעל אקטיאָר און טעאטער דירעקטאָר, וועלכער שטאמט פון רומעניע. דער רעגולאמין איז אינספירירט פון רומענישן טעאטער רעגולאמין

יאָרגו מאַש (ג) אַנגעל, א פאלטישענער קלעזמער, געמאַלן פון באַרימטן
מאַלער ראָובן זעליקאָוויטש (ראָובן). מאַש אַנגעל פלעג שפּילן מיט ייִדישע
קלעזמאַרים און היות ער האָט גערעדט גוט ייִדיש, פלעג ער צומאַל
גראַמען אויף די חתונות.

Cumberland County Public Library
Foreign Lang. Collection
Fayetteville, N. C. 28302

Teatru Român.

Hotelul Moldova.

DI. MILLO

cu campania sa va ave onoare a reprezintă în Capitala Cernăuților un sir de reprezentatiuni romine pe timpul pe cit multi stimabil public va binevoi a-i da concursul seă.

Se va face un Abonamint de dece reprezintati, compus de piese adevzcat nationale cu melodii si horari din musica populara romina. Subscrierea pentru abonaminte se va face în localitatile Societatii literare cu preturile ce urmează:

Logia de sus și jos 60 fl. — Sial I. 12 fl. — Sial II. 8 fl. —

Pretul locurilor cu scara va fi: Logia 7 fl. — Sial I. 1 fl. 30 cr. — Sial II. 1 fl. —

Parter în pedoare 50 cr. —

DI. B. Lemesu

ca arhitectul seel Excelent parte de Compoziti Di. Millo, va prezenta în Divizia si Austria, ochi mai amare și frumoase, siți și Polona, ca în
nile romine, înscrisa Reprezentatiilor și R. organizati.

Duminica în 29. Iunie 1871.
9. Iuliu

Un afisu spetial va arata piesele p'ntru I. spectacol.

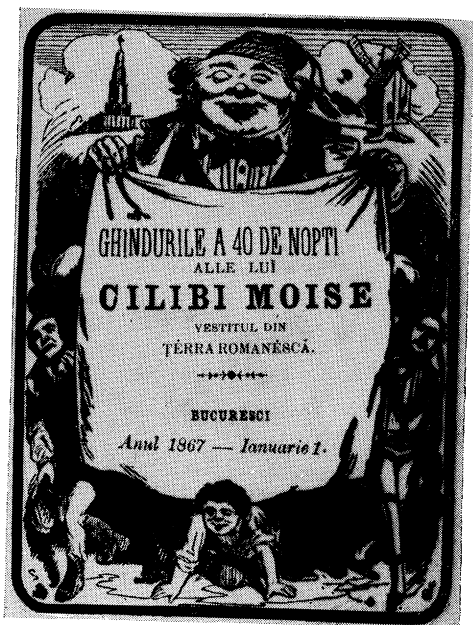
דער אפיש פון רומענישן טעאטער אונטער דער לייטונג פון מאטעי מיללא,
אין טורנע. ב. לעמיש מיט זיין אָרקסטער באטייליקן זיך אין מיללא'ס
טרופע.

247495 FL
מיללא'ס אָרקסטער
אין טורנע

דער הומאַריסט און פּאָלקסטימ
לעכער קינסטלער יחיאל (1)
לוצא ענגעלבערג 1879 — 1948

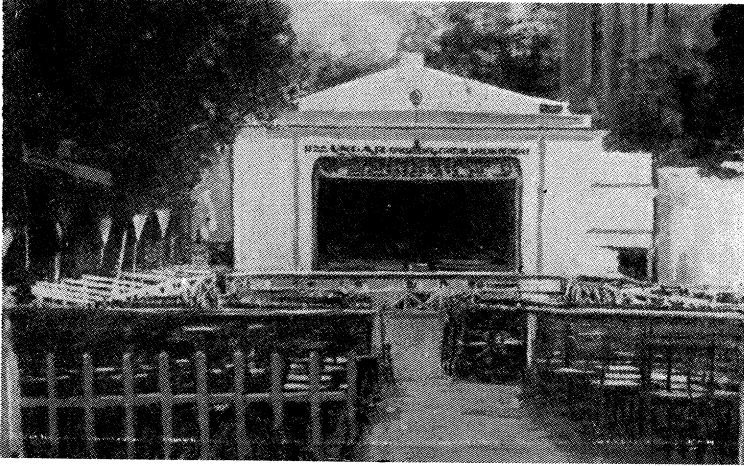
אַפּריס משה שוואַרץ המכנה טשיליבי
מאַסי. געבוירן 1812 (תק"עב) געשטאַרבן
יאנואר 1870 (י"א אדר תר"ל)

דער שער פון א ביכעלע (פון
די 13 — 14) וואָס טשיליבי
משה האָט אַרויסגעגעבן אין
בוקאַרעשט. אייניקע האָבן
דערגרייכט 5 אויפלאגעס
און א טיראַזש פון 50
טויזנט עקזעמפלאַרן.

(שלמה) סאַלאַמאָן ראָטשטיין (1860—1931) דער ערשטער
סצענאָגראַף פֿונעם ייִדישן טעאָטער אין רומעניע

דער היסטארישער גארטן „זשיגניצא“. וווּ במשך פון זעכציק יאָר האָט מען געשפּילט ייִדיש טעאטער.

דער סאלאָן שלום שייקעלעס (טאמאסיס), פון יאס, עק פון א גרויסן זאל פון א קרעטשמע לאַקאל, וווּ מ'האָט געשפּילט ייִדיש טעאטער אָנהויבנדיק פון 1880 יאָר. פּאָטאָגראפּירט פון מחבר אין 1956.